

Ανθρώπων Μνήμες

Μαρτυρίες Ναυπακτίων



Παπαχαράλμπειος
Δ. Κ. Βιβλιοθήκη Ναυπάκτου
ΝΑΥΠΑΚΤΟΣ 2017



Ανθρώπων Μνήμες
Μαρτυρίες Ναυπακτίων

καὶ πολλὰ μέλλει νά μάθεις
ἂν τὸ Ἀσήμαντο ἐμβαθύνεις

Ὀδυσσέας Ἐλύτης

Ανθρώπων Μνήμες

Μαρτυρίες Ναυπακτίων



Καταγραφή–Απόδοση προφορικού λόγου: Ζωή Δενδραμή

Φιλολογική Επιμέλεια: Γ. Α. Λαουρδέκης

Επιμέλεια έκδοσης: Γιάννης Χαλάτσος

ΕΚΔΟΣΗ

Παπαχαραλάμπειος Δ. Κ. Βιβλιοθήκη Ναυπάκτου

ΝΑΥΠΑΚΤΟΣ 2017

Ανθρώπων μνήμες: μαρτυρίες Ναυπακτίων / Ζωή Δενδραμή;
επιμ. Γεώργιος Λαουρδέκης, Γιάννης Χαλάτσης.
Ναύπακτος: Παπαχαράλαμπος Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Ναυπάκτου, 2017.
352 σ.: φωτ.; 24 εκ., περιέχει ευρετήριο.
ISBN: 978-960-98088-6-6

Τοπική Ιστορία
Ναυπακτία – Ιστορία – Προφορικές Μαρτυρίες
Δωρίδα – Ιστορία – Προφορικές Μαρτυρίες
DDC: 938.917

Ανθρώπων Μνήμες Μαρτυρίες Ναυπακτίων 1^η έκδοση 2017

Υπεύθυνος έκδοσης:

Παπαχαράλαμπος Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Ναυπάκτου

Καταγραφή – Απόδοση προφορικού λόγου: Ζωή Δενδραμή

Φιλολογική επιμέλεια: Γεώργιος Α. Λαουρδέκης

Επιμέλεια έκδοσης: Γιάννης Χαλάτσης

Δακτυλογράφηση κειμένων: Όλγα Στυλιάρá

Σχεδιασμός εξωφύλλου: Παναγιώτης Γεωργακόπουλος

ISBN: 978-960-98088-6-6

Copyright: Παπαχαράλαμπος Δ. Κ. Βιβλιοθήκη Ναυπάκτου
Α. Κοζώνη 7 – 303 00 Ναύπακτος

Τηλέφωνο: 26340 27388

Τηλεfax: 26340 27478

E-mail: mail@vivl-nafpakt.ait.sch.gr

Πρόλογος

τοῦ Σεβ. Μητροπολίτου Ναυπάκτου καὶ Ἀγίου Βλασίου Ἱεροθέου

Ἔχω τὴν χαρὰ νὰ προλογίζω τὸ παρὸν βιβλίο μὲ τίτλο Ἀνθρώπων μνῆμες, ποὺ εἶναι συνεντεύξεις τὶς ὁποῖες ἔλαβε ἡ δημοσιογράφος Ζωὴ Δενδραμῆ, ἐπιμελήθηκε φιλολογικὰ ὁ Γιώργος Λαουρδέκης καὶ ἐκδίδει ἡ Παπαχααραλάμπειος Δημόσια Κεντρικὴ Βιβλιοθήκη Ναυπάκτου.

Οἱ μνῆμες αὐτὲς τῶν συμπολιτῶν μας καταγράφηκαν μὲ μορφὴ συνεντεύξεων καὶ δημοσιεύθηκαν στὴν τοπικὴ ἐφημερίδα «Ἐμπρός», ἀπὸ τὸ ἔτος 2007 μέχρι τὸ ἔτος 2017, μὲ μιὰ διακοπή.

Ὁ Διευθυντὴς τῆς Βιβλιοθήκης Γιάννης Χαλάτσης στὴν εἰσαγωγὴ τοῦ ἐκθέτει ὅλη τὴν ἱστορία τῶν συνεντεύξεων καὶ τὴν ἀξία τους.

Ἐκεῖνο ποὺ θέλω νὰ σημειώσω στὸν πρόλογο αὐτὸν εἶναι ὅτι ὅταν ἐρχόταν ἡ ἐφημερίδα «Ἐμπρός» στὸ Γραφεῖο μου, διάβαζα ὅλη τὴν ὕλη της, ὅμως μὲ ἐντυπωσίαζε ἰδιαίτερα ἡ στήλη «Ἀνθρώπων μνῆμες», τὴν ὁποία διάβαζα μὲ ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον. Ὁ αὐθεντικὸς καὶ ἀτόφιος λόγος τῶν ἀνθρώπων, ἡ ἐξομολογητικὴ τους διαθεση, ἡ εἰλικρίνεια τῶν λόγων τους καὶ ἡ προσωπικὴ τους ἱστορία ζωντάνευαν μιὰ ὁλόκληρη κοινωνία τοῦ παρελθόντος.

Ἔτσι, μάθαινα τὴν Ἱστορία τοῦ τόπου, τὸν ἡρωϊσμό τῶν ἀνθρώπων του, τὴν εὐαισθησία τους, τοὺς ἀγῶνες γιὰ τὴν ἐπιβίωση καὶ τὴν ἀνάπτυξη τῆς οἰκογένειάς τους καὶ πολλὰ ἄλλα. Συνήθως, ἡ Ἱστορία γράφεται ἀπὸ τοὺς ἐγγράμματους καὶ τοὺς λογίους, ἀλλὰ κυριολεκτικὰ πλουτίζεται ἀπὸ τὶς ἀναμνήσεις τῶν ἀπλῶν ἀνθρώπων, ποὺ δὲν εἶχαν ποτὲ τὴν ἐπιθυμία καὶ τὴν δυνατότητα νὰ τὴν καταγράψουν.

Διαβάζοντας τὶς συνεντεύξεις αὐτὲς πολλὲς φορὲς αἰσθανόμουν λύπη ποὺ δὲν εἶχα σκεφθῇ νὰ μαγνητοφωνήσω τὶς ἐνθυμήσεις τῶν γονέων μου καὶ τῶν συγγενῶν μου, ἰδίως τοῦ πατέρα μου ἀπὸ τὸν πόλεμο τοῦ 1940, ποὺ μαχόταν ἡρωϊκὰ στὰ βορειοηπειρωτικὰ βουνά. Θὰ

καταγραφόταν μιὰ αὐθεντικὴ πλευρὰ τοῦ πολέμου αὐτοῦ.

Οἱ βιολόγοι μιλοῦν γιὰ τὴν κυτταρικὴ μνήμη, οἱ θεολόγοι γιὰ τὴν καρδιακὴ μνήμη, οἱ ἱστορικοὶ γιὰ τὴν κοινωνικὴ μνήμη κ.ο.κ. Νομίζω ὅτι οἱ συναρπαστικὲς συνεντεύξεις ποὺ δημοσιεύονται στὸ βιβλίο αὐτὸ περιέχουν ὅλες τις παραπάνω μνῆμες. Τὸ βιβλίο αὐτὸ εἶναι μιὰ ζωντανὴ Ἱστορία, μιὰ ἐμπειρικὴ Θεολογία, μιὰ αὐθεντικὴ Κοινωνιολογία, μιὰ πολιτιστικὴ ζωγραφιὰ ἐνὸς κόσμου τοῦ παρελθόντος μὲ τὴν φτώχεια, ἀλλὰ καὶ τὸν ἡρωϊσμό, μὲ τὶς δυσκολίες, ἀλλὰ καὶ τὸ χιοῦμορ, μὲ τὶς μικρότητες, ἀλλὰ καὶ τὴν μεγαλωσύνη.

Εἶμαι σιγούρος ὅτι τὸ βιβλίο αὐτὸ, ποὺ ἀναζωγραφίζει τὸν Ἑπαχτο καὶ τὴν ὁμορπὴ περιοχὴ, θὰ διαβαστῇ μὲ ἐνδιαφέρον καὶ θὰ προσθέσῃ ἰδιαίτερες ψηφίδες στὸν πίνακα τῆς Ἱστορίας καὶ τῆς παραδοσης τοῦ τόπου ποὺ ἔχουμε τὴν ἐξαιρετικὴ εὐνοια νὰ ζοῦμε, καὶ θὰ γίνουν περαιτέρω ἐπιστημονικὲς ἐργασίες πάνω σὲ αὐτό, ποὺ θὰ ὁλοκληρώσουν τὴν εἰκόνα γιὰ τὸν ἡρωϊκὸ Ἑπαχτο καὶ τὴν ἐνδοχώρα του.

Ὁ Ναυπάκτου καὶ Ἀγίου Βλασίου Ἱερόθεος

Προλογικό σημείωμα

«Ποιες είναι αυτές οι αδελφές που η μία έρχεται όταν η άλλη φεύγει;»
(Αίνιγμα στη αρχαία Ελλάδα) «Η λήθη και η μνήμη».

Τις αναμνήσεις μπορούμε να τις δούμε από δύο πλευρές: ως τμήμα από τη ζωή ενός ατόμου το οποίο οι ίδιες δημιουργήσαν προσδίδοντάς του παράλληλα μια ταυτότητα, και από την άλλη πλευρά, ως υποκειμενικές μαρτυρίες του ατόμου.

Στην πορεία της ζωής του ο άνθρωπος μεταβάλλει αρκετά συχνά τη σχέση του με το παρελθόν, όχι επειδή το επιδιώκει απαραίτητα, αλλά γιατί στο ταξίδι της ζωής του αλλάζει η ίδια η σχέση του με τον χρόνο. Έτσι, ξεχνάει ορισμένα γεγονότα – συμβάντα και άλλα τα θυμάται. Από αυτά κάποια θυμάται περισσότερο, ανάλογα με την ένταση που τα έζησε. Μερικές φορές, κάνει τα πάντα να ξεχάσει όσα τον πλήγωσαν ή τα αντιμετωπίζει με μικρότερη ένταση στο πέρασμα του χρόνου.

Από ψυχαναλυτικής πλευράς ο άνθρωπος που δεν ξεχνάει ποτέ είναι νευρωτικός. Φέρνει τις εικόνες του παρελθόντος στο μυαλό του σαν να μην έχει περάσει ο χρόνος από τα γεγονότα. Μα ο άνθρωπος πρέπει να ξεχνάει, για να μπορεί να «χτίσει» καινούρια πράγματα και ο σύγχρονος άνθρωπος πρέπει να θυμάται, γιατί η λήθη δεν είναι καλό για τον ίδιο, καθώς τον κάνει να μην αναγνωρίζει ποιος είναι. Αρκετές φορές ο κινηματογράφος έχει χρησιμοποιήσει αυτό το σενάριο: ο άνθρωπος να χάνει τη μνήμη του και να μην θυμάται, σαν μια απώλεια της ταυτότητάς του.

Μέσα από το παρελθόν ο άνθρωπος βλέπει αυτό που ήταν. Έτσι, το παρελθόν του είναι σαν μια γραμμή που σέρνει πίσω του. Άλλες φορές του φαίνεται βαριά και άλλες όχι. Αυτό που τον βαραίνει είναι η συγκινησιακή φόρτιση που γεννιέται από το βάθος των αισθημάτων. Παρατηρούμε δε ότι ο άνθρωπος θυμάται ευκολότερα αυτό που τον πλήγωσε και όχι αυτό που του έδωσε ευχαρίστηση. Ενσωματώνει τα γεγονότα της καθημερινής ζωής στη μνήμη του, τα οποία εκδηλώνονται σε στιγμές που δεν περιμένει. Όλα

αυτά αποτελούν τις εμπειρίες της ζωής του, που δένονται μεταξύ τους και συνθέτουν μια ενότητα μέσα στο νοητικό κόσμο του. Το παρελθόν συνιστούν επίσης οι χιλιάδες εικόνες που έχει δει και έθρεψαν τη φαντασία του, τις οποίες και έχει αφομοιώσει ασυνείδητα και υποσυνείδητα.

Μέσα σε αυτό το βιβλίο βλέπουμε όλες αυτές τις εικόνες που ανακαλούνται εύκολα από την ανθρώπινη μνήμη και, διαβάζοντάς το, μαθαίνουμε σήμερα πώς ενέγραψαν οι άνθρωποι ήθη και έθιμα του παρελθόντος στον καθημερινό τους βίο. Είναι ιδιαίτερα συγκινητικό το γεγονός ότι μπορούμε να διαβάζουμε για τη σχέση τους με το σχολείο και τη δουλειά, για την άγνοια κινδύνου που είχαν αναφορικά με τις μετακινήσεις τους από το ένα προς το άλλο μέρος προκειμένου να επιτύχουν κάτι καλύτερο και να κερδίσουν εντίμως τη ζωή τους, όπως επίσης το ότι σε μια αγροτική περιοχή ο βιοτέχνης κατείχε συγκεκριμένη θέση ή ότι τόσο οι άντρες όσο και οι γυναίκες ήθελαν να είναι κομψοί, να φορούνε όμορφα και καλοραμμένα ρούχα. Πρόκειται για μια διαφορετική ένδειξη της δημιουργικότητας του ανθρώπου.

Σε όλες σχεδόν τις αναμνήσεις των ανθρώπων διαβάζουμε για τον ρόλο που διαδραμάτισε ο πόλεμος αλλάζοντας την πορεία της ζωής τους και αντιλαμβανόμαστε παράλληλα τη σχετικότητα της ίδιας ζωής. Βέβαια, ως αναγνώστες βλέπουμε τα γεγονότα εκτός του κοινωνικού περιβάλλοντος εκείνης της εποχής και δυσκολευόμαστε να κατανοήσουμε το νόημα που είχαν αυτές οι πράξεις τότε.

Παρόλα αυτά, μπορούμε να πούμε ότι οι αναμνήσεις είναι πλούσιες σε δημιουργικότητα, για να τα βγάζουνε πέρα στις αντιξοότητες που η ζωή προκαλεί. Έτσι, γίνονται ένα παράδειγμα για τη ζωή των σύγχρονων ανθρώπων και, μολονότι οι δυσκολίες σήμερα δεν μοιάζουν με τις παλαιότερες, δίνουν στις νεότερες γενεές να καταλάβουν ότι η δημιουργικότητα για τον άνθρωπο είναι το σημαντικότερο πράγμα, μιας και θα υπάρχουν πάντοτε αντιξοότητες για να αντιμετωπίζει.

Θα λέγαμε λοιπόν ότι οι αναμνήσεις έχουν ένα λειτουργικό χαρακτήρα, καθώς βοηθούνε τον άνθρωπο να ξεφύγει από τον φόβο που του δημιουργεί η ζωή σκεπτόμενος ότι: **«εάν υπήρξα κάποτε, θα εξακολουθώ να υπάρχω».**

Αντιγόνη Μουχτούρη

Πρωτοβάθμια Καθηγήτρια τμήματος Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου της Λωρραίνης (Université de Lorraine).

Εισαγωγή

Γιάννης Χαλάτσος

Η καταγραφή των προσωπικών μαρτυριών στην Ελλάδα ξεκίνησε στο χώρο της Λαογραφίας τη δεκαετία του 1930 με προφορικές αφηγήσεις προσφύγων από τη Μικρά Ασία και αργότερα στράφηκε στις ιστορίες ζωής και τις αυτοβιογραφίες. Τη δεκαετία του 1980 η προφορική Ιστορία άρχισε να διεκδικεί θέση στον ελληνικό ακαδημαϊκό και ερευνητικό χώρο των κοινωνικών επιστημών και να γίνεται αποδεκτή από την επίσημη ιστοριογραφία. Στη συνέχεια, ο κλάδος αυτός παρουσίασε μια ιδιαίτερη ανάπτυξη όχι μόνο μέσα στα πανεπιστήμια με την εισαγωγή αντίστοιχων μαθημάτων αλλά και έξω από αυτά, κυρίως με τη δημιουργία ομάδων εθελοντών, οι οποίες άρχισαν να συλλέγουν προφορικές μαρτυρίες, για να καταγράψουν την Τοπική Ιστορία και να ερμηνεύσουν συμπεριφορές και τάσεις της σύγχρονης κοινωνικής πραγματικότητας.

Το κλίμα αυτό, φαίνεται, ενέπνευσε τους εκδότες και συνεργάτες της τοπικής εφημερίδας *Εμπρός* και το 2007 ο τότε ιδιοκτήτης Παναγιώτης Τσούμας καθιέρωσε σχετική στήλη, όπου κάθε εβδομάδα ένα πρόσωπο από τη Ναυπακτία και την ευρύτερη περιοχή αφηγούνταν την προσωπική του ιστορία που είχε αντικείμενο τον Άνθρωπο και τον Τόπο.

Φαίνεται ότι το πείραμα πέτυχε, αφού μέχρι σήμερα έχουν δημοσιευθεί περισσότερες από 250 συνεντεύξεις στην τακτική στήλη με τίτλο “Ανθρώπων μνήμες”. Η στήλη διαβάστηκε, δέχθηκε κυρίως θετικά σχόλια και, όταν έκλεισε ένας κύκλος το 2011, υπήρξαν παροτρύνσεις και αιτήματα να συνεχιστεί. Πράγματι, τον Απρίλιο του 2016, όταν η εφημερίδα άλλαξε ιδιοκτήτη, η στήλη συνέχισε και εξακολουθεί να γράφεται.

Τα κείμενα αυτά είναι διαμάντια που λάμπουν μια εβδομάδα μέχρι να κυκλοφορήσει το επόμενο φύλλο της εφημερίδας. Μετά είναι δια-

θέσιμα μόνο ύστερα από έρευνα σε πιθανό αρχείο της εφημερίδας. Για να γίνουν αυτά τα κείμενα ευκολότερα προσβάσιμα και ευρύτερα γνωστά, η Παπαχααραλάμπειος Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη πήρε την πρωτοβουλία να εκδώσει αρχικά έναν αριθμό συνεντεύξεων με προοπτική να εκδώσει στο μέλλον και τις υπόλοιπες.

Απευθυνθήκαμε στον σημερινό εκδότη και διευθυντή της εφημερίδας κ. Θάνο Παγώνη, ο οποίος όχι μόνο μας έδωσε την άδεια αλλά και μας προέτρεψε να προχωρήσουμε στην παρούσα έκδοση. Το ίδιο έγινε και με τους συντάκτες που έχουν καταγράψει κάποιες συνεντεύξεις και κυρίως με τη δημοσιογράφο κ. Ζωή Δενδραμή, που είναι υπεύθυνη της στήλης “Ανθρώπων μνήμες”.

Ας δούμε όμως τι ακριβώς είναι αυτό το υλικό και τι προεκτάσεις μπορεί να έχει σήμερα και στο μέλλον:

Στη σειρά “Ανθρώπων μνήμες” της τοπικής εφημερίδας *Εμπρός* δημοσιεύθηκαν κείμενα βασισμένα σε απομαγνητοφωνημένες μαρτυρίες ηλικιωμένων κυρίως ατόμων που αναφέρονταν στη ζωή τους, τον τόπο τους και το κοινωνικό περιβάλλον όπου μεγάλωσαν. Στο ξεκίνημα της σειράς αυτής και στο φύλλο της 16ης Φεβρουαρίου 2007, όπου δημοσιεύθηκε η πρώτη μαρτυρία, ο αρχισυντάκτης της εφημερίδας Πάνος Τσούμας παρέθετε το παρακάτω εισαγωγικό σημείωμα: *«Είναι αυτό που λέμε “απλοί άνθρωποι!” Δεν ζήτησαν ποτέ να αλλάξουν τον κόσμο, ούτε καν τον εαυτό τους. Προσπάθησαν μόνο να επιβιώσουν καταρχήν και στη συνέχεια να βελτιώσουν τη ζωή τη δική τους και των παιδιών τους. Άλλοι πέτυχαν, άλλοι όχι. Η στήλη αυτή δεν θα ασχολείται ειδικά με τους επιτυγχόντες ή με τους αποτυγχόντες. Θα ασχολείται με όλους όσους έχουν κάτι να πουν για τα βιώματά τους σε σχέση πάντα με την εξέλιξη της Ναυπάκτου και της ευρύτερης περιοχής. Θα είναι στήλη μνήμης μέσα από τη ζωή συγκεκριμένων ανθρώπων. “Ανθρώπων μνήμες”, λοιπόν, για να θυμούνται οι παλαιότεροι, να μαθαίνουν οι νεότεροι και (γιατί όχι;) να γνωρίζουμε ο ένας τον άλλον σ’ αυτή τη μικρή γωνιά του κόσμου. Όσοι λοιπόν θεωρούν ότι έχουν κάτι να πουν μπορούν να επικοινωνούν με την εφημερίδα».*

Παρόλο που θα μπορούσε κανείς να θεωρήσει ότι οι “εκρήξεις αυτές της μνήμης” έχουν προσωπικό ή αυτοβιογραφικό χαρακτήρα, τα πράγματα δεν είναι ακριβώς έτσι. Η μνήμη λειτουργεί πάντα μέσα σε ένα συγκεκριμένο κοινωνικό και πολιτισμικό πλαίσιο. Δηλαδή, οι

μαρτυρίες αυτές εξωτερικεύουν τη συλλογική μνήμη της κοινωνίας μας και προσδιορίζουν την Παράδοση του Τόπου μας.

Με τον τρόπο αυτό γίνεται καταγραφή της Ιστορίας και από μια άλλη οπτική γωνία. Ο φακός στρέφεται και στο χώρο δράσης των αφανών πλειοψηφιών, οι οποίες αποτελούν την κινητήρια δύναμη του ιστορικού γίνεσθαι. Έτσι οι κοινοί άνθρωποι που νιώθουν την ανάγκη να διατηρήσουν ζωντανό το παρελθόν τους καταθέτοντας τα προσωπικά τους βιώματα με τη μέθοδο της συνέντευξης, της προφορικής μαρτυρίας μετατρέπονται από “αντικείμενο” σε “υποκείμενο” της ιστορικής μελέτης. Γιατί πράγματι η φωνή των ανθρώπων που βίωσαν τα γεγονότα σε συγκεκριμένο χώρο και χρόνο έρχεται να προσθέσει στοιχεία και γεγονότα στις πηγές της τοπικής Ιστορίας. Επίσης, δίνει ένα εύρος στην κοινωνική ζωή και αποδεικνύει ότι είναι σύνθετη, αντιφατική και πολυσχιδής.

Οι συνεντεύξεις λήφθηκαν από το 2007 μέχρι το 2017 από πρόσωπα που διαμένουν στη Ναυπακτία και τη Δωρίδα καθώς και άτομα που έζησαν στην περιοχή τα παιδικά τους χρόνια και σήμερα ζουν στο εξωτερικό. Η επιλογή των προσώπων για συνέντευξη πραγματοποιήθηκε μέσω της προσέγγισης από τους συνεργάτες της εφημερίδας. Κριτήριο ήταν να επιλέγονται άτομα που είχαν μια κοινωνική ή πολιτική δράση και δέχονταν να συμμετάσχουν στη διαδικασία. Αρκετοί ήταν αυτοί που τους προτάθηκε να συμμετάσχουν, αλλά αρνήθηκαν για λιγότερο ή περισσότερο κατανοητούς λόγους. Κυρίως αρνήθηκαν, γιατί είδαν τη μια μόνο διάσταση, την προσωπική τους προβολή, την οποία δεν επιθυμούσαν (ντροπή, “προσωπικά πράγματα”). Όμως απώτερος σκοπός της πρότασης ήταν μέσα από τα αυτοβιογραφικά αυτά στοιχεία να προκύψουν ιστορικά, κοινωνικά και λαογραφικά στοιχεία “από τα κάτω”, με αφηγήσεις της ζωής απλών ανθρώπων, οι οποίες διευρύνουν και συμπληρώνουν την ιστορική μελέτη και την συλλογική μνήμη του τόπου.

Τα αντικείμενα των συγκεκριμένων μαρτυριών κινήθηκαν γύρω από θέματα που αφορούν την Οικογένεια, την Παιδική Ηλικία, το Σχολείο, το Παιχνίδι, την Ιταλική και Γερμανική Κατοχή, τον Εμφύλιο, την Πείνα, την Αντίσταση, την Οικογένεια, το Γάμο και την Προίκα, την Εργασία, τη Μετανάστευση, τον Αστικό χώρο της πόλης και των χωριών

της Ναυπακτίας, τη Συγκοινωνία και τις Μεταφορές, την Καθημερινότητα, την Καταπίεση της Γυναίκας.

Όλες οι μαρτυρίες μαγνητοφωνήθηκαν και στη συνέχεια απομαγνητοφωνήθηκαν. Η απομαγνητοφώνηση του περιεχομένου της συνέντευξης είναι μια χρονοβόρα διαδικασία. Σε μερικές περιπτώσεις, έγινε απομαγνητοφώνηση επιλεκτικών σημείων εστιάζοντας σε στοιχεία που είχαν συνοχή και ειρμό. Η δημοσίευση συνοδευόταν από σχετικές φωτογραφίες.

Την επιμέλεια της σειράς “Ανθρώπων μνήμες” της εφημερίδας *Εμπρός* είχε και εξακολουθεί να έχει η δημοσιογράφος κ. Ζωή Δενδραμή, η οποία με επαγγελματισμό και ευαισθησία κατάφερε να δημιουργήσει ένα ελκυστικό δημοσιογραφικό προϊόν. Δημιούργησε στο αναγνωστικό κοινό της εφημερίδας ένα κλίμα σοβαρότητας και εμπιστοσύνης, ώστε να αισθανθεί ο αφηγητής ασφάλεια και να δεχθεί να μιλήσει. Στη συνέχεια, με την τεχνική της συνέντευξης κατάφερε να ενεργοποιήσει τη μνήμη των αυτοβιογραφούμενων, για να συγκεντρωθεί μέχρι σήμερα το πλούσιο πρωτογενές ιστορικό υλικό των διακοσίων πενήντα περίπου μαρτυριών. Κρίνοντας από το αποτέλεσμα και από προσωπική εμπειρία, αφού παρευρέθηκα σε αρκετές συνεντεύξεις, θεωρώ ότι η Ζωή Δενδραμή έχει το χάρισμα της επικοινωνίας και με σεβασμό και κατανόηση καταφέρνει να οικοδομεί μια ειδική επικοινωνιακή σχέση με τον αφηγητή, η οποία δημιουργεί ατμόσφαιρα οικειότητας, χαλαρή και άνετη συζήτηση, στοιχεία που καθορίζουν σε μεγάλο βαθμό την επιτυχία των συνεντεύξεών της.

Ο τύπος της συνέντευξης είναι ημι-κατευθυνόμενος*, για να διευκολυνθεί το γρήγορο πέρασμα στα σημαντικά γεγονότα που σημάδεψαν τη ζωή των ερωτώμενων. Γρήγορο πέρασμα στο οικογενειακό, κοινωνικό, πολιτισμικό και πολιτικό περιβάλλον, γιατί υπήρχε όριο στο απομαγνητοφωνημένο κείμενο, το οποίο έπρεπε να περιοριστεί σε μια σελίδα της εφημερίδας.

Όπως όλες οι αναπολήσεις προσωπικών εμπειριών, αντλούν το υλικό τους από τη μνήμη. Η μνήμη συνειδητά ή ασυνείδητα δεν μπο-

* Ο αφηγητής έχει αρκετή πρωτοβουλία στη διατύπωση των απαντήσεών του και ο ερωτών περιορίζει στο ελάχιστο τις παρεμβάσεις του, αλλά φροντίζει να κατευθύνει τον συνομιλητή του σε θέματα που απαιτούνται να καλυφθούν στη διάρκεια του διαθέσιμου χρόνου.

ρεί να αποφύγει την επιλεκτικότητα, δηλαδή τα κοινωνικά αίτια που ευνοούν την επιβίωση ορισμένων μαρτυριών και την αποσιώπηση ή τη λήθη άλλων. Και στην παρούσα έκδοση, ίσως σε κάποιες περιπτώσεις, οι αφηγήσεις ζωής να διαπλέκουν το ιδιωτικό με το δημόσιο, το πραγματικό με το φανταστικό. *«Η ζωή δεν είναι αυτή που έζησε κανείς αλλά αυτή που θυμάται και όπως τη θυμάται για να την διηγηθεί»* γράφει ο Γκαμπριέλ Γκαρσία Μαρκές.

Ωστόσο, οι περισσότεροι ιστορικοί δέχονται ότι η προσφυγή στις προσωπικές μαρτυρίες αποτελεί έναν από τους τρόπους αναζήτησης πληροφοριών, κυρίως όσων είναι δύσκολο ή αδύνατο να αντληθούν από άλλες πηγές. Αποτελούν επίσης μια πολύτιμη πηγή για τη διερεύνηση της συλλογικής μνήμης των τοπικών κοινωνιών, των μύθων, των θρύλων, των δοξασιών, του λαϊκού πολιτισμού. Συμπληρώνουν κενά που αφήνουν άλλες πηγές και χρησιμοποιούνται συχνά συμπληρωματικά και διορθωτικά.

Άρα, ο στόχος είναι να καταγραφούν οι σημαντικές εξελίξεις που σημειώθηκαν κατά τις τελευταίες δεκαετίες στον τόπο μας. Για το λόγο αυτό και οι παρούσες αφηγήσεις μπορεί να αποτελέσουν πολύ ενδιαφέρον υλικό καταγραφής της Τοπικής Ιστορίας από μελλοντικούς ειδικούς ερευνητές, οι οποίοι συνήθως επινοούν και ειδικά φίλτρα, για να αναλύσουν τα δεδομένα αυτά.

Επίσης, οι προφορικές πηγές αναγνωρίζονται πλέον ευρύτερα και για την εκπαιδευτική τους σημασία. Η προφορική Ιστορία προσφέρεται ως μέθοδος για την εφαρμογή της στην τάξη από το δάσκαλο της Ιστορίας. Μπορεί να γίνει το όχημα για την προσέγγιση δύσκολων και αμφιλεγόμενων θεμάτων και γεγονότων της πρόσφατης Ιστορίας σε σχολικό επίπεδο. Η αξιοποίηση προφορικών μαρτυριών μπορεί να βοηθήσει τους μαθητές να προσεγγίσουν το δύσκολο παρελθόν και να προβληματιστούν, να στοχαστούν κριτικά πάνω στην πρόσφατη Ιστορία, η οποία δεν είναι κάτι ξένο, αλλά κάτι που τους αφορά άμεσα, το αγγίζουν, το αφουγκράζονται, συμμετέχουν στη δημιουργία αυτής της Ιστορίας με την ενεργητική εμπλοκή τους στις διαδικασίες καταγραφής της. Με άλλα λόγια επιτρέπει στους μαθητές να παράγουν Ιστορία αντί απλώς να τη μελετούν. Προάγει τη συζήτηση και τη συνεργασία των μαθητών, τους βοηθά να αναπτύξουν κοινωνική ευαισθησία, να αξιολο-

γήσουν τεκμήρια και να γνωρίσουν γλωσσικούς ιδιωτισμούς.

Τέλος, η λήψη προφορικών μαρτυριών γίνεται γοπευτική και αποτελεί πρόκληση και για δυο ακόμη λόγους: πρώτα, γιατί οι περισσότερες –αν όχι όλες– οι ιστορίες ζωής που διασώθηκαν μέσα από τη σειρά “Ανθρώπων μνήμες” αποτελούν ζωντανό υλικό το οποίο χάνεται για πάντα, όταν φύγει ο αφηγητής και έπειτα, γιατί είναι ωραίο και διδακτικό τα εγγόνια μας και οι συντοπίτες μας που θα θελήσουν να μάθουν την Ιστορία της πόλης και της επαρχίας μας να την προσεγγίσουν και μέσα από τις “ζωντανές” μαρτυρίες των προγόνων τους.

Επειδή λοιπόν η γνώση του παρελθόντος ήταν πάντα αναγκαία, διευρύνει τον ορίζοντα της Ιστορίας, ζωντανεύει την ίδια την ιστορία, ερευνά “δύσκολες” καταστάσεις το Διοικητικό Συμβούλιο της Παπαχαλαμπίου Δημόσιας Κεντρικής Βιβλιοθήκης, αποφάσισε την έκδοση του πρώτου τόμου των προφορικών μαρτυριών που δημοσιεύθηκαν στην Τοπική Εφημερίδα ΕΜΠΡΟΣ.

Το βιβλίο αυτό απευθύνεται ιδιαίτερα στους νέους και στην εκπαιδευτική κοινότητα της περιοχής μας. Πιστεύουμε ότι ο νεαρός αναγνώστης αυτού του βιβλίου θα αποκτήσει πιο ξεκάθαρη εικόνα για την καθημερινή ζωή των γονιών του και των παππούδων του, για τις συνθήκες ζωής που δημιουργήθηκαν μέσα από βασικές πράξεις επιβίωσης. Θα του δοθεί έτσι μια καλή ευκαιρία να στοχαστεί πάνω στις αλλαγές της φυσιογνωμίας της τοπικής κοινωνίας και να δει το παρόν με φόντο το παρελθόν της αλλά και να προβληματιστεί για το μέλλον της.

Τέλος, η αποδοχή της έκδοσης αυτής από το κοινό θα αποδείξει ότι τα άτομα της λεγόμενης τρίτης ηλικίας εξακολουθούν να είναι δημιουργικά στα δρώμενα της περιοχής.

Η ακριβής μεταφορά του προφορικού λόγου σε γραπτό, σε μερικές περιπτώσεις, παρουσιάζει δυσκολίες, ιδιαίτερα όταν χρησιμοποιούνται ιδιωματικές φράσεις. Καταβλήθηκε προσπάθεια να αποδοθεί πιστά ο προφορικός λόγος των αφηγητών και συγχρόνως να τηρηθούν οι σχετικοί κανόνες της Νεοελληνικής γλώσσας, όπως καταγράφονται κυρίως στη *Νεοελληνική Γραμματική* του Αγαππού Τσοπανάκη.

Η σειρά των πενήντα συνεντεύξεων που ακολουθεί έγινε με βάση την ηλικία των αφηγητών.

Φούντας Γιάννης (Κατσαντώνης)

αφήγηση στη Ζωή Δενδραμή



«Η καταγωγή μου είναι από το Νιόκαστρο. Τους γονείς μου τους έλεγαν Νίκο και Βασιλική. Η μάνα μου ήταν το γένος Πράπα, από τον Παλιόπυργο. Εγώ γεννήθηκα το 1917 (91 ετών). Είμαι ο πρώτος από τα έξι παιδιά και είμαι ο μόνος που ζω και τ'όχω βάσανο! Μετά από μένα ήταν ο Γιώργος (σκοτώθηκε το '44, στη μάχη της Αμφιλοχίας), ο Κώστας, ο Σπύρος, ο Νίκος και ο Λεωνίδας. Γεννήθηκα στην περιοχή *Παλιάμπελα*, εκεί που κατέβαιναν οι γονείς μου να ξεχειμωνιάσουν, γιατί τα παλιά τα χρόνια ο χειμώνας ήταν πολύ βαρύς στο Νιόκαστρο. Άλλοι κατέβαιναν στο Γιούρτι ή στο Ζόμπο ή στους Κουβαράδες κ.λπ. Το σπίτι μας, που ήταν “ταράτσα”*, ήταν κοντά στην Παναγία τη Φιλοθέη. Εμείς τότε ζήσαμε από την Παναγία. Ήταν μάνα μας! Είχε στο προαύλιο κερασιές, που έκαναν μεγάλα κόκκινα κεράσια, είχε μουριές και αγριοκορόμηλα. Μ' αυτά μεγαλώσαμε.

» Το μοναστήρι της Παναγίας θα έπρεπε να έχει αξιοποιηθεί. Ανοικοδομήθηκε πάνω στα παλαιότερα θεμέλιά του το 1965, μαζί με το μοναστήρι του Άι-Γιάννη Βομβοκούς. Φαίνεται να είναι από τον ίδιο αρχιτέκτονα. Θα πρέπει η Εταιρεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων να κάνει έρευνα για ν' αξιοποιηθεί. Εκεί λοιπόν, παλιά, είχε πολλούς καλογέρους, με κελλιά, κτήματα, αλώνια, αποθήκες, ζώα και στάβλους. Είναι κρίμα να είναι εγκαταλειμμένο.

» Η οικογένειά μου είχε το παρατσούκλι “Κατσαντώνης” και έτσι με αναγνωρίζει ο κόσμος σήμερα. Για το από πού προήλθε το “Κατσαντώνης”, η μία εκδοχή είναι, επειδή είχε έρθει ο περίφημος καπετάν-

* Σ.τ.Ε. Ταράτσα· προσωρινό κατάλυμα χωρικών που κατασκευάζονταν σε αγροκτήματα τα οποία βρίσκονταν μακριά από τον κύριο οικισμό. Η σκεπή τους ήταν επίπεδη, καμωμένη από πατημένο χώμα και στηριζόταν σε ξύλινους διχαλωτούς στύλους (φούρκες).

Κατσαντώνης, πριν την επανάσταση του '21 και είχε ξεχειμωνιάσει στο μοναστήρι της Παναγίας, που βρισκόταν τότε στην ακμή του. Όπως ξέρουμε, μετά τον έπιασαν οι Τούρκοι τον καπετάν-Κατσαντώνη και του έσπασαν με τη βαριά όλα τα κόκκαλα. Η δεύτερη εκδοχή είναι ότι λέγανε Αντώνη τον παππού μου, αλλά μάλλον υπερισχύει η πρώτη εκδοχή. Σαν παιδί πάντως πέρασα δύσκολα. Ήθελα πολύ να μάθω γράμματα, αλλά δεν πήγα σχολείο».

Γιατί, κ. Γιάννη, δεν πήγατε στο σχολείο;

«Εμ, δεν πήγα. Υπήρχε στο χωριό σχολείο, αλλά τότε ερχόταν κανένας παπάς κι έκανε μαθήματα, τότε κανένας δάσκαλος περιπλανώμενος. Τώρα εγώ, ένα παιδί μικρό να κινήσει να πάει μόνο του τρία χιλιόμετρα πάνω, με βροχή και χιόνια, ήταν δύσκολο. Πρώτος γιος ήμουνα, δεν είχα κι άλλη παρέα να πάω, γι' αυτό και έμεινα αγράμματος, ξύλο απελέκητο!»

Το να μη ξέρετε γράμματα σας δυσκόλεψε στη ζωή σας;

«Μ' εμπόδισε τούτο εδώ το μαγκούφι, το μυαλό. Γιατί, για να κάνω έστω και το παραμικρό, έπρεπε να το βγάλω από το μυαλό μου, να το σκεφτώ. Το πώς θα κάνω τη μια δουλειά ή την άλλη. Δεν ήξερα να κάνω πράγματα που για άλλους ήταν αυτονόητα. Ακόμα και όταν έγινα οικογενειάρχης, έλεγα πώς θα μεγαλώσω τα παιδιά μου, πώς θα τ' αποκαταστήσω κ.λπ. Δεν είχα καθόλου περιουσία εντωμεταξύ και αγχωνόμουν. Είχα και την ατυχία να μείνω ορφανός από πατέρα».

Τι συνέβη στον πατέρα σας;

«Ο πατέρας μου υπηρέτησε δώδεκα χρόνια στρατιώτης, στον πόλεμο του 1912. Είχε έρθει για λίγο το 1915, παντρεύτηκε με τη μάνα μου και έπειτα από έξι μήνες τον πήραν πίσω. Στη Μικρά Ασία πήγε, στη Βουλγαρία πήγε, παντού πήγε. Από τον πόλεμο έπαθε πλευρίτιδα και κρυσπαγήματα και πέθανε από τις ταλαιπωρίες το 1930, όταν ήμουν 13 χρονών».

Πώς τα βγάζατε πέρα; Βοηθούσατε κι εσείς στο σπίτι;

«Τι να βοηθήσω εγώ; Ήμουν καϊβάνι. Αλλά είχα μια μάνα! Γυναίκες τέτοιες δεν υπάρχουν τώρα. Η μάνα η δική μου κι άλλες τέτοιες που

υπήρχαν τότε στο Νιόκαστρο (όπως και η Φουντα–Αντρίαινα) δεν βρίσκονται. Όργωνε μόνη της με τα βόδια. Εκείνη με έμαθε κι εμένα. Μούλεγε, “έλα ’δώ, πιάσ’ το αυτό, κάν’ το έτσι”. Μουδειξε, τέλος πάντων, πώς να τα καταφέρω. Μ’ έβαλε στο νόημα και τα βγάζαμε πέρα. Ήταν “σκύλα” μάνα! Έπαιρνε το μικρότερο παιδί φορτωμένη στην πλάτη και πήγαινε για τα γίδια και για όλες τις δουλειές. Συνήθως πήγαινα κι εγώ κοντά και το επόμενο παιδί φύλαγε τα υπόλοιπα. Ήταν δύσκολη η ζωή μας, αλλά (δοξασμένη η χάρη του Θεού!) προοδεύσαμε, αναπτυχθήκαμε και ζήσαμε μέχρι σήμερα. Ο Θεός μάς βοήθησε και μάς έδωσε δύναμη, πάρα το ότι ζούσαμε σχεδόν ξεβράκωτοι, εκείνα τα χρόνια».

Πείτε μας ό,τι θυμάστε από την Κατοχή.

«Όταν κηρύχθηκε ο πόλεμος, στις 28 Οκτωβρίου, έτυχε να είμαι στον Έπακτο μέσα, γιατί είχαμε ζώα να πουλήσουμε στο παζάρι. Μπορεί νάταν και 3.000 ζώα τότε εκεί. Η κοπριά ήταν τόση ψηλά από τα ζώα! Σαν χωριό ήταν η πόλη. Ήμασταν εκεί μέσα στα παζάρια, που λες, και την επόμενη ή παραεπόμενη ακούσαμε τον συναγερμό. “Μας κήρυξε τον πόλεμο η Ιταλία”, έλεγαν. “Να φύγουμε όλοι, να τρυπώσουμε”. Άλλοι φύγαν σα ’δώ, άλλοι σα ’κεί. Εγώ πήγα και τρύπωσα προς τον Άι–Γιώργη, εκεί που είναι μια σπηλιά. Πέταξαν εκείνη τη μέρα τρεις βόμβες. Η μία πάνω απ’ τον Άι–Γιώργη, στα Λεπτοκαρύτικα, η άλλη στο Γρίμποβο μες στη θάλασσα και η άλλη στο Σκα, κοντά στου Πολύχρονου το εργοστάσιο. Σ’ αυτούς τους βομβαρδισμούς σκοτώθηκαν τρία άτομα. Τώρα, δεν ξέρω... Φυλάχτηκαν, για να μη ρίξουν μες στην πόλη; Αν ήθελαν, θα μπορούσαν πάντως. Εκείνες τις μέρες, δεν ήβρισκες να πάρεις τίποτα από κανένα μαγαζί. Όποιος είχε τρόφιμα τα έκρυψε, για νάχει να τρώει η οικογένειά του. Εμείς ζήσαμε με γάλα, με χόρτα και με μπομποτάλευρο, που τ’όφτιαχνε κουρκούτι η μάνα μου και τρώγαμε. Έτσι ζήσαμε. Κήπια δεν υπήρχαν. Έσπερνε η μάνα μου σπανάκια ξερικά, δεν είχαμε ποτιστικά.

» Φαντάρο δεν με πήραν, λόγω του ότι ήμουν προστάτης της οικογένειας. Εγώ όμως αντιστάθηκα! Ή έπρεπε να έρθεις στη Ναύπακτο με το Γερμανό και τον Ιταλό ή θα καθόσουν έξω με τους αντάρτες. Έπρεπε κάπου ν’ ανήκεις. Εμένα λοιπόν με στρατολόγησε το ’43 ο Ζάχος*. Είχε

* Σ.τ.Ε. Καπετάν–Ζάχος* επαναστατικό ψευδώνυμο του Ζαχαρία Λαδόπουλου, Διοικητή της Πολιτοφυλακής στην περιοχή που έλεγχε το 3/42 Τάγμα του ΕΛΑΣ.

πολλά παιδιά. Το ιδανικό μας ήταν να διώξουμε τους Γερμανούς και να ελευθερώσουμε την Ελλάδα. Το τάγμα μας ήταν στην Αφροξυλιά. Το φρουραρχείο μας ήταν στο Νιόκαστρο. Δώσαμε δύο μάχες στη Ναύπακτο με τους Γερμανούς και καταφέραμε να τους διώξουμε. Το Τάγμα Ασφαλείας, οι Έλληνες δηλαδή που ήταν με τους Γερμανούς, έφυγαν και πήγαν στην Πάτρα. Όταν πήραμε τη Ναύπακτο, καθίσαμε δύο – τρεις μέρες και μετά δώσαμε μάχες στη Βουνιχώρα και στην Άι-Θυμιά, στην Άμφισσα. Σκοτώθηκαν πολλά παιδιά δικά μας. Μετά, πήραμε μια διαταγή να πάμε στο Δαδί (Αμφίκλεια). Δώσαμε εκεί κάποιες μάχες και μετά πήγαμε στη Λαμία. Από 'κεί μας είπαν να πάμε για πόλεμο στην Αθήνα. Φύγανε από 'δώ κάπου 15 παιδιά, Νιοκαστρίτες. Θα πήγαινα κι εγώ, αλλά με κάλεσε το Γενικό Στρατηγείο, να πάω κοντά στον Άρη Βελουχιώτη (που κανονικά ονομαζόταν Θανάσης Κλάρας και ήταν γεωπόνος). Πήγαμε Λαμία, Μέτσοβο και Γιάννενα. Το 1945, έγινε η συμφωνία της Βάρκιζας, που έπρεπε να παραδώσουμε τα όπλα και ν' ανταλλάξουμε τους αιχμαλώτους. Εμείς είχαμε στρατιώτες αιχμαλώτους, εκείνοι όμως είχαν γυναικόπαιδα! Γυρίζουμε λοιπόν στα Τρίκαλα και παραδώσαμε τα όπλα. Όλοι οι καπεταναίοι, ο Άρης, ο Σαράφης, ο Σαμαρ'νιώτης* και ο Γεωργιάδης κάθονταν μαζί. Ήμασταν όλοι ταλαιπωρημένοι. Φοράγαμε μαύρες σκούφες και είχαμε μακριά μαλλιά και γένια».

Μετά από αυτό, γυρίσατε στο σπίτι σας;

«Ναι. Έκανα πέντε μέρες να φθάσω στο χωριό. Οι δικοί μου δεν ήξεραν καθόλου αν ζω. Γυρνώντας όμως πίσω, οι δεξιοί, η Χούντα που λέμε, εκείνοι που ήταν με το ΕΔΕΣ, με κυνήγαν. Εμένα δεν κατάφεραν να με πιάσουν. Όσους έπιασαν τους πεθάνανε στο ξύλο. Ήταν ένας Σπύρος Παπαναστασόπουλος και ένας Θύμιος, που τους σκότωσαν στο ξύλο. Για να μη με πιάσουν και μένα, δεν έμεινα στο καλύβι μου, έμεινα απ'όξω. Θέλανε στον Εμφύλιο να μου δώσουν όπλο, να βγω πίσω να πολεμήσω τους αντάρτες. Εγώ όμως δεν τόκαμα αυτό. Να πάω να πολεμήσω τον αδελφό μου; Που πολεμήσαμε μαζί και διώξαμε τον εχθρό τον Γερμανό; Όχι! Τ' αδέρφια μου να πολεμήσω; Όχι! Γι' αυτό με κυνήγαν. Η οργάνωση του Νιόκαστρου δεν τόλμαγε νάρθει να με πιά-

* Σ.τ.Ε. Πιθανότατα, εννοεί Σαμαρινιώτης, επαναστατικό ψευδώνυμο του Ανδρέα Τζήμα, υψηλόβαθμου στελέχους του ΕΛΑΣ και του ΚΚΕ.

σει. Έβαναν τις άλλες (οργανώσεις) απ' έξω. Μούλεγε και η μάνα μου: "Γιάννη μ', μη μπαίνεις μες στο σπίτι, το σκυλί αλυχτάει. Αν σε πιάσουν, δεν γυρίζεις πίσω". Έμενα από караούλι σε караούλι. Όποτε μπορούσα, βοήθαγα τη μάνα μου στις δουλειές, στα χωράφια, έχοντας πάντα στο νου μου μη με παρακολουθεί κανείς. Όταν πήραν και πέφταν τα πράγματα, το 1947, παντρεύτηκα και πήρα γυναίκα, ξέρεις... από πού; Από κείνους που με κυνήγαγαν! Τη λένε Χρυσούλα Ραυτοπούλου και ο γάμος μας έγινε στους Κουβαράδες. Μας στεφάνωσε ο παπα-Κονίδας. Ήταν πάρα πολύ καλός παπάς. Η φωνή του ήταν... άμα έψελνε, ακουγόταν μέχρι το Γρίμποβο. Θυμάμαι, όταν ερχόταν η Ανάσταση, επειδή οι συνοικίες ήταν μακριά από το χωριό, καθόταν ο παπάς, κοίταζε κι έλεγε: "Ήρθαν τα Παλιάμπελα; Ήρθαν οι Κουβαράδες;". Τους περίμενε όλους, για να βγάλει το κερί για την Ανάσταση».

Μετά το γάμο σας, πού μέινετε;

«Μείναμε στο καλύβι μου, στο χωριό, δίπλα στην Παναγία, μαζί με τ' αδέρφια μου, όλοι μαζί. Η ζωή μου ήταν δύσκολη. Παρόλα αυτά κάναμε έξι παιδιά, τον Αχιλλέα, τη Βασιλική, τον Γιώργο, τον Νίκο, τον Οδυσσέα και κοντά είναι η Αγγέλω.

«Σιγά-σιγά έκανα αγορές σε χωράφια, από οικονομία δικιά μας, κάνοντας πολλές δουλειές. Πήγαινα παντού. Έχω αλωνίσει όλη την Πελοπόννησο για σταφίδα και πολλές άλλες δουλειές. Δεν ντύθηκα ποτέ μου με καλά ρούχα, αλλά τα παιδιά μου ποτέ δεν πείνασαν».

Πιστεύετε, κ. Γιάννη, ότι οι σημερινοί νέοι θα μπορέσουν να πολεμήσουν όπως κι εσείς για τα ιδανικά της πατρίδας, αν χρειαστεί;

«Άκου να δεις, άμα 'ρθεί καμιά στιγμούλα, θα το κάνουν. Κι εσύ κι όλοι. Σήμερα όμως τρώνε φυράματα τα παιδιά. Εμείς δεν είχαμε ούτε μπομποτάλευρο να φάμε. Λένε δεν το θέλω 'κείνο, δεν μ' αρέσει αυτό... Αν ζούσαν τότε όμως, θα τ'ότρωναν. Έτσι, αν τύχει και βρεθούν σε παρόμοια κατάσταση,... θ' αντισταθούν».

Τουλάχιστον τώρα περνάτε καλά, κ. Γιάννη;

«Ας είναι καλά ο Παπανδρέου, που έδωσε λεφτά σε όλους τους αγρότες και τρώμε. Έχεις εσύ να μας δώσεις; Ο πατέρας μου και ο παπ-

πούλης μου δεν είχαν τίποτα, δεν έπαιρναν τίποτα τότε. Ακόμα και για το ότι πολέμψα, μου το αναγνώρισαν και παίρνω τη σύνταξη της Εθνικής Αντίστασης, 66 ευρώ το μήνα. Καλά είναι κι εκείνα. Έχουμε μείνει λίγοι τώρα πια, βέβαια. Εδώ στο Νιόκαστρο είμαστε τρεις. Σβήνει η Εθνική Αντίσταση. Φεύγουμε εμείς, γεννιούνται νέα παιδιά. Εγώ έχω καμιά τριανταριά εγγόνια και εφτά δισέγγονα. Δοξασμένη η χάρη του Θεού, όλα τα παιδιά είναι καλά κι εγώ με τη γυναίκα μου περάσαμε και περνάμε καλά. Δεν θα την άλλαζα ποτέ, ούτε με μια νέα γυναίκα. Ξέρεις τι κάνουν αυτές; Βάζουν την τσάντα στον ώμο και ούτε κοιτάνε πίσω αν έρχεσαι!»



Βασιλοπούλου Αργυρούλα

αφήγηση στη Ζωή Δενδραμή



«Γεννήθηκα στο Νιόκαστρο, το 1918. Γονείς μου ήταν ο Νικόλαος Φούντας και η Κωνσταντίνα Φλωροπούλου από τη Στύλια. Για την ακρίβεια, η μάνα της μάνας μου ήταν κι εκείνη απ' το Νιόκαστρο, όμως παντρεύτηκε κι έζησε στη Στύλια. Μετά, η μάνα μου γύρισε στο χωριό ως νύφη πάλι. Οι γονείς μου, λοιπόν, είχαν στη ζωή εννιά παιδιά. Πρώτη είμαι εγώ. Μετά είναι ο Γιάννης, ο Αποστόλης, η Βασιλική, ο Παντελής, ο Γιώργος, ο Χρήστος, ο Φώτης και ο Αιμίλιος».

Σαν πρώτο παιδί, σίγουρα θα σας είχαν αναθέσει οι γονείς σας πολλές ευθύνες.

«Ε... ανάθρεψα μια οικογένεια στη μάνα μου. Εκείνη την εποχή παίναμε στα ζώα, στα χωράφια και φρόντιζα και τα παιδιά. Η μάνα μου πήγαινε περισσότερο στις δουλειές έξω, με τον πατέρα μου. Εκείνος ήταν ζωέμπορος. Έπαιρνε γιδοπρόβατα από διάφορα χωριά, όπως Μποκίστα, Παλιόπυργο, Στύλια κ.λπ. και τα πήγαινε στα κρεοπωλεία στη Ναύπακτο. Ο πατέρας μου είχε κι ένα μαγαζάκι, καφεενεδάκι. Έφτιαχνε καφέδες, έπαιζαν οι πελάτες χαρτιά, όταν έσφαζε, έφτιαχνε τα εντόσθια και έτρωγαν όλοι κ.λπ.».

Μάθατε γράμματα, κυρία Αργυρώ;

«Δεν πήγα καθόλου στο σχολείο. Ούτε μια μέρα! Μόνο τα νούμερα έμαθα μόνη μου και μπορώ να παίρνω κανένα τηλέφωνο. Κάποτε έκαναν νυχτερινό σχολείο στο χωριό κι ήθελα να πάω κι εγώ, αλλά δεν μπόρεσα. Τα μαθήματα τα έκανε η δασκάλα που είχαμε στο χωριό, από μόνη της. Ήθελε να μάθει σε όλους γράμματα. Τη λέγανε Κλεοπάτρα Διβάρη και ήταν από την Κεφαλλονιά. Την είχαμε 25 χρόνια στο Νιόκαστρο, μέχρι που πήρε σύνταξη. Έκανε το πρωί το μάθημά της στα

παιδιά και το βράδυ μάθαινε γράμματα στους μεγαλύτερους. Ήταν πολύ καλή και σαν άνθρωπος και δασκάλα. Όσα παιδιά έβγαλαν το σχολείο με την Κλεοπάτρα ήταν λες και έβγαλαν το σχολαρχείο. Ο γιος μου ο Γιάννης την πρόλαβε σαν δασκάλα, όταν πήγε στην Πρώτη Δημοτικού. Μετά βγήκε στη σύνταξη. Η Κλεοπάτρα είχε άλλες τρεις αδελφές, την Σοφία, την Μαρίκα και τη Σταυρούλα. Απ' αυτές μόνο η μία παντρεύτηκε στην Πελοπόννησο, η Σοφία. Η Σταυρούλα ήταν μέχρι τώρα τελευταία στο Γ' Δημοτικό Σχολείο Ναυπάκτου».

Αν πηγαίνατε σχολείο, τι επάγγελμα πιστεύετε ότι θα κάνατε;

«Εκείνη την εποχή δεν είχαμε σκοπό να γίνουμε τίποτα. Δεν έβαναμ' με το νου μας τι να γίνουμε και να κάνουμε άλλο επάγγελμα. Έλεγαμ' να βρούμε να παντρευτούμε μ' έναν καλό άνθρωπο και να συνεχίσουμε τη ζωή μας. Δεν υπολογίζαμε άλλη ζωή. Εγώ από οκτώ χρονών πήγαινα με τον πατέρα μου ή με κανέναν αδελφό μου στα “πράματα”. Ήμουν στ' αρνιά, στα κατσίκια, γελάδια είχαμε και μουλάρι και γαϊδούρι είχαμε, απ' όλα είχαμε. Μαζεύαμε στάρια, καλαμπόκια, ρεβίθια, φασόλια, κολοκυθάκια, πατάτες κ.λπ. Τώρα όμως το μόνο που στενοχωριέμαι... θα έπρεπε να ξέρω κι εγώ πέντε γράμματα».

Είχατε λοιπόν πολλά ζώα και καλλιεργούσατε πολλά προϊόντα. Τα πουλάγατε;

«Όχι, τα είχαμε για το σπίτι, για να περάσουμε τη χρονιά μας. Είχαμε αμπάρια και τα βάζαμε μέσα. Εγώ είχα πολλές δουλειές να κάνω και στο σπίτι. Ζύμωνα ψωμί από οκτώ χρονών. Μπομποτά. Φύλλα για πίτα άνοιγα, ύφαινα στον αργαλειό, έπλεκα. Όπου πήγαινα είχα στα χέρια μου τις βελόνες κι έπλεκα μαντηλότα, φορεματάκια, μπλούζες, καζάκες και ζακέτες. Έπλεκα ρούχα για τ' αδέρφια μου αλλά και για μένα. Φόραγα συνήθως φορεματάκια που ύφαινα στον αργαλειό. Μοϋφτιαχνε η μάνα μου μπλε και κόκκινες δαντελίτσες, να τα στολίζω με σχεδιάκια ζιγκ-ζαγκ. Εσώρουχα φτιάχναμε μ' ένα άσπρο πανί, το “χασέ” που τ'όλεγαμ' μια φορά».

Παπούτσια πότε πρωτοφορέσατε;

«Πρωτοφόρεσα παπούτσια απ' τον νουνό μου, τον Σπύρο Μπρίνη. Μοϋφερε ωραία σκαρπίνια, όταν με φωτίκωσε. Τα φωτίκωναν μια

φορά τα παιδιά. Τότε δεν τα έντυναν την ημέρα της βαφτίσεως, όπως τώρα. Όποτε μπορούσε ο κάθε νονός, έπαιρνε στο βαφτιστήρι τα ρουχαλάκια. Εγώ ήμουν 5-6 χρονών, όταν μου τ'άφερε. Μοῦφερε ένα φόρεμα ωραίο, σκουλαρίκια ωραία και τα σκαρπίνια. Από 'κεί και μετά, ο πατέρας μου μοῦπαιρνε τσαρούχια. Φόρεσα όμως και γουρνοτσάρουχα».

Τι εννοείτε όταν λέτε τσαρούχια; Με φούντα, όπως οι τσολιάδες;
«Ναι, με φούντα. Τέτοια φόραγα, όταν πάαινα κοντά στα γίδια».

Ήσασταν πολλά παιδιά στο ίδιο σπίτι. Είχατε καλές σχέσεις μεταξύ σας;

«Όλα τα παιδιά ήμασταν μια χαρά. Ούτε τσακωνόμασταν ούτε τίποτα. Ζούσαμε σ' ένα σπίτι... ένα δωμάτιο! Έστρωναμ' καταή και κοιμόμασταν όλοι μαζί. Πάνω στο χώμα. Βάζαμε κάτω κουρέλια και από πάνω μαντινιές, καραμελωτές, που τις υφαίναμε και σκεπαζόμασταν με βελόντζα. Μαξιλάρια τίποτα. Κάνα ρούχο διπλώναμε και ακουμπάγαμε πάνω».

Παίξατε ποτέ, κυρία Αργυρώ; Θυμάστε καμιά φίλη σας;

«Ναι, έπαιζαμ' εννιάρα, τριότα, τάλια, γ'ρούνα... Κούκλες δεν είχαμε, αλλά φτιάχναμε έτσι με πηλό ανθρωπάκια και παίζαμε με τις φιλενάδες μου. Θυμάμαι την Βασιλική Βασιλοπούλου, Μανθία Βασιλοπούλου, Γιωργίτσα Βασιλοπούλου, Σταυρούλα Φούντα, Αντωνία Φούντα, Βασιλική Ανδρεοπούλου, Κατερίνη Ανδρεοπούλου, Γιαννούλα Ανδρεοπούλου, Κατερίνη Παπαναστασοπούλου, Τασούλα Βασιλοπούλου, Ζωίτσα Βασιλοπούλου. Ήμασταν πολλές κοπέλες».

Εκτός από τους συγγενείς σας, ποιο πρόσωπο θυμάστε περισσότερο από εκείνα τα χρόνια στο χωριό σας;

«Τον παπά μας, τον παπα-Κώστα Κονίδα. Τον παππούλη αυτουνού που ήταν Δήμαρχος. Ο παπάς αυτός λειτούργαγε μια Κυριακή στο Νιόκαστρο και μια στη Σκάλα, στο χωριό του. Μια χρονιά έκαναμ' Ανάσταση εμείς, μια αυτοί. Ήμασταν μια κοινότητα. Οι παπάδες όλοι δεν είχαν μισθό τότε. Τους δίναμε εμείς. Ό,τι είχε η κάθε οικογένεια. Ένα σακί 20 οκάδες στάρι ή ένα σακί καλαμπόκι. Άλλοι τοῦδιναν λίγο τυρί

ή λίγο κρέας. Ο παπα-Κονίδας είχε έντεκα παιδιά και τ'άχε από κοντά του από μικρά. Ο ένας του γιος, ο Γιώργος, είχε γίνει κι αυτός παπάς κι ήταν πολύ καλός, όπως κι ο παπα-Κώστας. Ο παπα-Κώστας, εντωμεταξύ, όταν θα νάκανε το γάμο, στο τραπέζι θ' αρχίναγε πρώτος το τραγούδι. Είχε φωνή...! Κάτι άλλο που θυμάμαι από το χωριό, είναι ότι το χειμώνα χιονίζε πολύ. Πάρα πολύ. Δεν μπορούσαμε να ζούμε στο χωριό και ξεχειμάζαμε πιο κάτω, στον Κουβαρά. Έχει να χιονίσει τόσο πολύ από το 1966. Άλλαξε ο καιρός; Ποιος ξέρει γιατί;»

Πείτε μας μερικά έθιμα που υπήρχαν για τους γάμους.

«Μπροστά από το γάμο πήγαιναν 15-20 κορίτσια και έφερναν ξύλα στο σπίτι του γαμπρού και στο σπίτι της νύφης, για να φουρνίσουν το ψωμί και τα ψητά. Μετά ανάπιαναμ' τα προζύμια. Μαζεύονταν τα κορίτσια, τραγουδάγαν, χόρευαν, γλένταγαν. Την Παρασκευή, είχαμε τα προικιά. Το Σάββατο το βράδυ, είχε το τραπέζι η νύφη και την Κυριακή, μετά το μυστήριο του γάμου, το τραπέζι το έκανε ο γαμπρός. Οι γάμοι γίνονταν τότε στα σπίτια. Κι εγώ στο δικό μου σπίτι παντρεύτηκα. Την επόμενη μέρα, έπρεπε ν' αποδεικνύουμε την τιμιότητά μας δείχνοντας το σεντόνι μας. Οι κοπέλες το έδειχναν στην πεθερά τους κι αργότερα σε όποιον άλλον ήθελαν. Εγώ δεν είχα πεθερά, αλλά το είχα αφήσει το σεντόνι στα ρούχα μου, να το δει καμιά κουνιάδα μου ή καμιά γειτόνισσα, για να μην έχει λόγο καμιά να πει για μένα».

Πόσο χρόνων παντρευτήκατε, κ. Αργυρώ;

«Παντρεύτηκα πριν τον πόλεμο, το 1939, με τον Θωμά Βασιλόπουλο. Το προξενιό μου τ'όκανε η κουνιάδα μου η Γιαννούλα, που με ήξερε. Ήταν φίλη μου. Εκείνες τις μέρες είχε έρθει ένας μπάρμπας μου στον πατέρα μου και του λέει: "Νίκο, να μην το παντρέψεις το κορίτσι, γιατί θα γίνει πόλεμος". Και του απαντάει ο πατέρας μου: "Ε, μωρέ, ό,τι κι οι άλλοι... ό,τι γίνεται για όλο τον κόσμο κι εμείς μέσα". Έτσι παντρεύτηκα κι επειδή δεν είχα πεθερικά, έμεινα μαζί με δύο κουνιάδια μου ανύπαντρα. Τους φρόντιζα εγώ, μέχρι που παντρεύτηκαν κι αυτοί. Ο άντρας μου δεν ζήτησε προίκα, αλλά ό,τι είχε ο πατέρας μου, μοῦδωσε από μόνος του. Μοῦδωσε καμιά εικοσαριά πρόβατα και μου πήρε λίγο χωράφι εδώ κάτω, στο Λυγιά. Κατά δύναμή του».

Τον άντρα σας τον πήρανε στον πόλεμο;

«Προτού ακόμα κηρυχθεί ο πόλεμος, τον πήρανε για την Αλβανία. Μετά από λίγο καιρό, όταν ήταν ακόμα στα Γιάννενα, τ'όκανε σκαστό κι ήρθε πίσω εδώ. Τότε έπесαν οι βόμβες στη Ναύπακτο, έγινε επιστράτευση και το ίδιο βράδυ τον ξαναπήραν πάλι. Μια μέρα έμεινε τελικά. Ο άντρας μου υπηρέτησε στο Καλπάκι, Αργυρόκαστρο και Κορυτσά. Έστειλε γράμματα από 'κεί, με μια λέξη μονάχα "Είμαι καλά". Εκείνο το διάστημα ήμουν έγκυος. Πήγα μια μέρα να ταΐσω μια γαϊδαρέλα του κουνιάδου μου, με χτύπησε και τ'όχασα το παιδί. Ο άντρας μου γύρισε την Άνοιξη του '41. Όταν έφτασε στο σπίτι, φόραγε καθαρά ρούχα αλλά από ψείρα... Μου λέει: "πάρ' τα ρούχα και σύρ' τα μακριά". Είχε πάθει λίγα κρυοπαγήματα στα πόδια του και κάποια θραύσματα τον είχαν πάρει στο μέτωπο. Τίποτα σοβαρό».

Πώς ήταν η ζωή σας από εκεί και πέρα;

«Έζησαμ' καλά, φτωχά μόνο. Ασχολούμασταν με αγροτικά. Το '42 αποκτήσαμε το γιο μας τον Γιάννη. Μετά ήρθαν οι αντάρτες και έκαναν έδρα στο χωριό μας. Έκαναν πολιτοφυλακή, μαγειρείο και νοσοκομείο, μέσα στα σπίτια εκείνων που ήταν διπλά, διώροφα. Σύνδεσαν και τηλεφωνο. Στη Ναύπακτο ήταν οι Ράλληδες κι εμείς είχαμε τους αντάρτες. Ήσαν δεν ήσαν μ' αυτουμούς, έλεγαμ' ότι κι εμείς είμαστε αντάρτες. Δεν μπόρεγαμ' να κάνουμε αλλιώς. Και δεξιοί ν'άμασταν, γίναμε αριστεροί. Το χωριό δεν το πείραξαν, το φύλαγαν. Όμως, έφερναν κρατούμενους από τη Ναύπακτο, το Ριγάνι, από παντού και το βράδυ δεν ξημέρωναν άλλη μέρα. Τ'ς έσφαζαν. Όποτε ήθελαν άτομα για αγγαρείες, φώναζε ένας Κρητικός που ήταν εκεί μαζί τους με τον τηλεβόα κι έλεγε: "Ελασίτες, Εαμίτες, Επονίτες, ελάτε όλοι εδώ". Μια φορά, έστειλαν τον άντρα μου στο Ριγάνι, να πάει να φέρει κρατούμενους, με τα πόδια. Ε, τους πήρε αυτός (ήταν τέσσερα άτομα) και μόλις βγήκαν σ' ένα δάσος, τους λέει: "Φεύγεστε τώρα". Τους απόλυσε, για να μην τους πάει και τους σκοτώσουν».

Δεν φοβήθηκε τις συνέπειες που θα είχε απ' τους αντάρτες;

«Δεν φοβήθηκε, γιατί οι αντάρτες είχαν στείλει κι άλλους εκείνη την ημέρα σε άλλα χωριά. Ανακατεύτηκαν όλοι και τελικά δεν τον κατάλαβαν. Μέχρι το '49 που τελείωσε ο εμφύλιος, έκανα άλλα τέσσερα παι-

διά, τον Γιώργο, τον Αντώνη, την Παναγιώτα και τον Δημήτρη. Αργότερα, το '59, έκανα τον Σπύρο. Έξι παιδιά όλα μαζί. Παιδεύτηκα πολύ. Δούλευα κι εγώ, δούλευε κι ο άντρας μου, στα χωράφια. Μετά άρχισε να φτιάχνει βαρέλια. Μόνος του. Έκοβε ένα δένδρο, τ'όκανε λουρίδες, το μπλάνιζε και τ'όδενε με στεφάνια. Έφτιαχνε βαρέλια για κρασί και βαρδακούλες που ήταν μικρά βαρελάκια, τα οποία τα φόρτωναν στην πλάτη και έβαναν νερό μέσα και τα πούλαγε. Το '50, όταν είχα τα πέντε παιδιά, κατεβήκαμε από το χωριό, γιατί έφυγε η δασκάλα κι έπρεπε να στείλουμε τα παιδιά στο σχολείο. Μετά ήρθε δάσκαλος στο χωριό, αλλά εμείς είχαμε ήδη κατέβει. Έφτιασαμ' ένα σπιτάκι, δυο δωματιάκια, σ' ένα χωράφιακι που είχε ο άντρας μου στο Λυγιά. Πουλήσαμε τα προβατάκια που μούχε δώσει ο πατέρας μου και πήραμε ένα χωράφι στο Μόρνο».

Και πώς πηγαίνατε μέχρι εκεί;

«Παιδευτήκαμε κι αυτού πολύ. Με τα πόδια πααίναμε κι ερχόμασταν. Νύχτα τ' άφηνα τα παιδιά. Το μεγαλύτερο φύλαγε το μικρότερο. Μαγειρεύα απ' το βράδυ φαγητό και τ'ς άφηνα. Ερχόμουν 7-8 η ώρα το βράδυ, 9 καμιά φορά. Κι όταν ερχόμουν, πάαινα να φέρω νερό. Μόνο ένα πηγάδι υπήρχε στο Λυγιά και εκεί πηγαίναμε όλες οι οικογένειες με τη σειρά να πάρουμε νερό. Από 45 μέτρα το ανεβάζαμε με το ντενεκέ. Τι να πρωτοκάνω κι εγώ; Νάρθω να μαγειρέψω για την επόμενη μέρα; Να πλύνω κανένα ρούχο; Παιδευτήκαμε πολύ κι εγώ κι ο άντρας μου. Ήμασταν αγαπημένοι μοναχά. Είχαμε συνεννόηση. Τι θα φάμε; Ό,τι είχαμε θα τρώγαμε. Χόρτα; Χόρτα! Τώρα έχουν οι γυναίκες ένα παιδί και λένε είναι δύσκολα να τα βγάλουν πέρα και ότι παλιά ήταν άλλος καιρός. Αμ, τι άλλος καιρός; Το φορτίο μοναχά που τράβαγαμ'. Ξύλα έφερναμ' στον Έπαχτο και πούλαγαμ'. Τρεις ώρες περπατούσα φορτωμένη, να τα φέρω κάτω. Τι νάκανα; Τα πήγαινα στα σπίτια και μούδιναν δέκα δραχμές το δεμάτι. Μ' αυτά έπαιρνα μακαρόνια, μανέστρα, σαπούνι, πετρέλαιο για το λυχνάρι κ.ά.»

Πόσο κόστιζε ένα πακέτο μακαρόνια;

«Ένα δίφραγκο. Βοήθαγα τον άντρα μου να μεγαλώσουμε τα παιδιά μας με κάθε τρόπο. Πεινάσαμε πολύ, δυστύχησαμ' πολύ, αλλά τα καταφέραμε. Τα παιδιά μας ένα-ένα τα στέλναμε στο σχολείο, στο Ήερο-πήγαδο, γιατί δεν είχε ο Λυγιάς τότε».

Από έξι παιδιά που κάνατε, κ. Αργυρώ, πιστεύω ότι θα έχετε αποκτήσει πολλά εγγόνια.

«Ναι, έχω είκοσι εγγόνια και έντεκα δισέγγονα. Έχω όμως κι ένα τρισέγγονο. Πριν λίγο καιρό, τ' Αι-Θωμά, έγιναν τα βαφτίσια και το λέμε Μαρία Φούντζηλα. Είμαι πολύ ευχαριστημένη από τα παιδιά, τα εγγόνια, τα δισέγγονα και το τρισέγγονο. Νάναι πάντα όλα καλά!»





Σύψα Παρασκευή (Βούλα)

αφήγηση στη Μάρθα Ασπμακοπούλου

«Γεννήθηκα στις 25 Μαρτίου 1918, στο Λυγιά Νεοκάστρου. Είμαι το πρώτο, και μόνο, κορίτσι από τα επτά παιδιά του Θωμά Κ. Θωμόπουλου και της Γιαννούλας, το γένος Νικοπούλου. Οι γονείς μου ήταν αγρότες και κτηνοτρόφοι. Το καλοκαίρι ζούσαμε στο Νεόκαστρο, σε 850 μέτρα υψόμετρο, δύομισι ώρες με τα πόδια από τη Ναύπακτο μέσα από το φαράγγι του Σκα. Στα ποτιστικά χωράφια μας, στη Χοχλαστή και τη Μότση, καλλιεργούσαμε φασόλια και όλων των ειδών τα κηπευτικά. Στα ξερικά σπέρναμε φακές, ρεβίθια (που βράζαν “μ’ ένα χούχλο”), σιτάρι και καλαμπόκι. Είχαμε και πολλά καρύδια. Είχαμε πρόβατα, κόττες, κουνέλια, χήνες και πάπιες ελεύθερες, μέσα στα ρέματα. Εγώ βοηθούσα σε όλες τις δουλειές από μικρή. Δουλεύαμε πολύ σκληρά, αλλά είχαμε απ’ όλα. Περνούσαμε εμείς, δίναμε και σε άλλους που είχαν ανάγκη.

» Το χειμώνα, η οικογένειά μου κατέβαινε στο Λυγιά. Εκεί είχαμε το σπίτι μας, τα κτήματά μας, που τα σπέρναμε σιτάρι και κριθάρι. Φυτεύαμε και καπνό, παίρνοντας άδεια. Είχε καλή τιμή ο καπνός. Είχαμε και αμπέλι.

Της Αγίας Αικατερίνης, γινόταν η τελευταία λειτουργία της χρονιάς στον Άι-Γιώργη, ψέλναμε τα κόλλυβα για τους νεκρούς μας, μεταλαβαίναμε και μετά αρχίζαμε να φεύγουμε.

» Το σχολείο στο Νιόκαστρο ήταν θερινό. Άνοιγε το Μάρτιο και έκλεινε το Νοέμβριο, με 15 μέρες “παύσεις” τον Αύγουστο. Ρολόγια στα σπίτια δεν υπήρχαν. Μάθημα γινόταν πρωί-απόγευμα. Για να πάνε τα παιδιά σχολείο, αναλάμβανε ένας να χτυπάει την καμπάνα λίγο πριν αρχίσει το μάθημα, για να μαζευτούν τα παιδιά απ’ τους μαχαλάδες στο σχολείο.

» Θυμάμαι δασκάλες στο χωριό τις αδελφές Διβάρη (ο τάφος τους είναι στο κοιμητήριο του Αγίου Στεφάνου στη Ναύπακτο, με την προτομή τους), την Κλεοπάτρα και την Μάχη, μια νεαρή δασκάλα από την Πάτρα. Το σχολείο ήταν κοντά στο σπίτι μας και όλοι οι δάσκαλοι ερχόντουσαν σε μας τις ελεύθερες ώρες τους. Υπήρχε μέσα στο σχολείο ένα δωμάτιο με τζάκι, για να μένει ο δάσκαλος. Η Μάχη κάτι άκουσε ένα βράδυ και κατεβαίνει από το βουναλάκι πίσω από το σχολείο –το άκουσε και η μάνα μου– φοβήθηκε η δασκάλα και από τότε κοιμόταν στο σπίτι μας.

» Στις “πάψεις” του Αυγούστου, η Μάχη με πήρε μαζί της στην Πάτρα. Ήμουν δέκα χρονών. Πρώτη φορά έμπαίνα σε καράβι. Πήραμε το καϊκι από τη Ναύπακτο. Από την ώρα που μπήκα δεν κουνήθηκα από τη θέση μου από φόβο. Το καϊκι έπιασε στο λιμάνι της Πάτρας κι εγώ δεν κατέβαινα. Όταν γυρίσαμε με “παπόρι”, είχα εξοικειωθεί και έτρεχα από ’δώ και από ’κεί, παρακολουθώντας τη θάλασσα, τα κύματα, τη στεριά, τα πουλιά.

» Το σπίτι της Μάχης ήταν μέσα στη “μεγάλη πόλη”. Δίπατο, από πάνω μέναμε και από κάτω ο πατέρας της είχε ζαχαροπλαστείο. Βρέθηκα μέσα σ’ έναν παράδεισο. Λαμαρίνες με σιρόπια στα γλυκά, μπακλαβάδες, γαλακτομπούρεκα, λουκούμια σε διάφορα χρώματα, άσπρα, τριανταφυλλί, πράσινα, με αμύγδαλο, με φιστίκι, σοκολατάκια, καραμέλες. Μυρωδιές υπέροχες. Δοκίμασα τα πάντα. Η Μάχη μου έδωσε βραχιολάκια, σταυρουδάκια, σκουλαρίκια με χρωματιστές πετρούλες, η χαρά του κάθε κοριτσιού.

» Ο πατέρας μου είχε πάει στην Αμερική. Γύρισε το 1914*, να πολεμήσει για την πατρίδα! Ο πατέρας μου ήταν και ψάλτης. Όποιος παπάς ερχόταν στο χωριό θα έμενε στο σπίτι μας. Ο παπάς τότε δεν έπαιρνε μισθό. Οι χωριανοί δίναν ό,τι είχε ο καθένας, σιτάρι, καλαμπόκι, φασόλια... Στον αγιασμό του Σταυρού, ερχόταν ο ιερέας με ένα παιδί να μας αγιάσει. Του δίναμε λεφτά και ένα λουκάνικο, που είχαμε φτιάξει από το χοιρινό μας. Λέγαμε: “αυτό είναι για τον παπά”.

» Το Νιόκαστρο με τη Σκάλα είχε έναν ιερέα. Θυμάμαι τον παπα-Δημήτρη Φράγκο, που ήταν και νονός μου. Η παπαδιά –η νονά μου– ήταν της οικογένειας Ντότσικα, με το εμπορικό στη Ναύπακτο. Έπειτα ήταν ο παπα-Κώστας, δεν θυμάμαι το επίθετο. Κατόπιν ο παπα-Κώστας Κο-

* Σ.τ.Ε. Τσως νωρίτερα, όταν άρχισαν οι βαλκανικοί πόλεμοι.

νίδας. Μια θρυλική μορφή παπά. Φίλος, κουμπάρος, αδελφός, ο ίδιος και όλη η οικογένειά του. Χρειάζονται ώρες να μιλήσεις για τον παπα-Κώστα Κονίδα. Όπως και ο νονός μου και αυτός, πεθάναν νέοι. Ακολούθησε ο παπα-Γιώργης Καραγιάννης, λειτουργούσε και στη Βομβοκού, ο παπα-Αρσένης και άλλοι. Όταν μέναμε στο Λυγιά, πηγαίναμε στην εκκλησία της Παναγίας Ζωοδόχου Πηγής, στο Ξηροπήγαδο. Εκεί είχαμε και τους νεκρούς μας. Νεκροταφείο είχαμε και στο Νιόκαστρο, τον Άγιο Νικόλαο. Αργότερα, τη δεκαετία του '60, ο Λυγιάς απέκτησε τη δική του εκκλησία, τον Άγιο Θωμά. Ο πατέρας μου έκανε μια δωρεά. Γι' αυτόν το λόγο και ερχόταν κάθε μέρα στη Ναύπακτο, να πείσει το δεσπότη Δαμασκηνό Κοτζιά για την ανάγκη που είχε το χωριό να χτίσει εκκλησία. Το Ξηροπήγαδο αντιδρούσε.

» Ο Λυγιάς προπολεμικά δεν είχε νερό. Πηγαίναμε για νερό στη Μεγαλομάτα στο Ξηροπήγαδο και όταν η βρύση στέρφευε, στο Μόρνο. Για να ρωπώσουμε τα βαρέλια, τα ραντίζαμε με νερό χρησιμοποιώντας την ψεκαστήρα. Το νερό το κουβαλάγαμε με βαρέλες και στάμνες. Τότε οι κάτοικοι με δικά τους έξοδα –ανάλογα πόσα στρέμματα είχε ο καθένας– ανοίξανε κοινόχρηστο πηγάδι. Εμείς δίναμε 150 δραχμές την εβδομάδα. Το άνοιξε και βρήκε νερό ένας πηγαδάς που έμενε στο Κάστρο.

» Το Νιόκαστρο πανηγύριζε τις 26 Ιουλίου, της Αγίας Παρασκευής. Γιόρταζε το εκκλησάκι έξω από το χωριό. Μετά τη λειτουργία γινόταν χορός μεγάλος. Οι νοικοκυραίοι παίρναν τους ξένους στα σπίτια τους να φάνε, να πιούν, να τραγουδήσουν. Το απόγευμα και την άλλη μέρα, του Αγίου Παντελεήμονα, ο χορός γινόταν στο σχολείο και στον αυλόγυρο του Άι-Γιώργη.

» Τα φαγητά μας ήταν χονδρό κρέας με φασολάκια, τα πρώτα που βγαίνουν στον κήπο μας, στη Χοχλαστή και στη Μότση, πίτες, προβατίνα στο σουφλί, γλυκό βύσσινο από τις βυσσινιές μας, κρασί κοκκινάρα απ' το Λυγιά.

» Το Δεκαπενταύγουστο, πηγαίναμε στην Παναγία, έξω απ' το χωριό, στα Παλιάμπελα, μια πολύ παλιά εκκλησία. Στις 29 Αυγούστου, απ' το βράδυ παίρναμε τα κοφίνια μας με νηστίσιμα φαγητά, ριζόπιτες, φασόλια κ.λπ., τις κουβέρτες μας και πηγαίναμε στον Άι-Γιάννη της Βομβοκού. Εκεί, μετά τη λειτουργία, γινόταν μεγάλο γλέντι με όργανα. Ο πατέρας μου είχε φίλους σε όλα τα χωριά καθώς και συγγενείς που ερχόντουσαν στα πανηγύρια μας, όπως κι εμείς πηγαίναμε στα δικά τους.

» Την Τρίτη της Λαμπρής, πηγαίναμε στη Σκάλα, στο σπίτι του Νταουσάνη και του παπα-Κονίδα, που ήταν και κουμπάροι μας. Εκεί πλέκαμε το Γαϊτανάκι και τραγουδούσαμε: *Γαϊτανάκι αριοπλεγμένο στις πλατούλες μου ριγμένο*.

Στις Απόκριες, ντυνόntonτουσαν “σκυλαραίοι” και πηγαίναν στα σπίτια οι νέοι και οι μεγαλύτεροι. Όλες οι γιορτές αυτές γίνονται και σήμερα.

» Τα χρόνια από το 1936–1940 υπήρχε διαταγή να γιορτάζουμε την 4η Αυγούστου, μέρα που κηρύχτηκε η δικτατορία του Μεταξά. Κάναμε λειτουργία στον Άι-Γιώργη και μετά χορός και γλέντι. Ποιος τολμούσε να αγνοήσει τις διαταγές; Ο χορός γινόταν στου Παντελή τα Πλατάνια, μέσα στο ρέμα. Γλέντια γίνονταν και στα αλώνια, στα ξεμπουλτισίματα του καλαμποκιού, της Αναλήψεως, στο κούρεμα των προβάτων και σε γάμους, γλέντια, που κρατούσαν τρεις μέρες.

Όλα αυτά πριν τον πόλεμο, γιατί μετά, για πάνω από δέκα χρόνια γύρισε ο κάτω κόσμος επάνω. Άλλαξε η ζωή μου.

» Του Αγίου Δημητρίου του 1940, ήρθαν από τη Μακρυνεία τα ξαδέλφια μου Δελημήτσου στο παζάρι της Ναυπάκτου. Κανονίσαμε το βράδυ να πάμε κινηματογράφο. Εγώ δεν είχα ξαναπάει. Εκείνη την ημέρα κηρύχτηκε ο πόλεμος. Ήταν 28 Οκτωβρίου. Βομβαρδιζόταν η Πάτρα από τους Ιταλούς κι εμείς νομίζαμε ότι μπουμπουνίζει. Τα ξαδέλφια μου φύγαν άρον-άρον για το χωριό τους, να καταταγούν στο στρατό και η επίσκεψη στον κινηματογράφο αναβλήθηκε για πολλά χρόνια αργότερα. Στις 30 Οκτωβρίου, πέσαν κι’ εδώ τρεις βόμβες. Βλέποντας τους παζαριανούς, ποιος ξέρει τι νόμιζαν ότι ήταν, ρίξαν μια βόμβα πίσω από τον Άι-Γιώργη στη Ναύπακτο και δύο βόμβες στο Λυγιά. Την πρώτη, στα μαντριά του Γιωργακάκη, πάνω από το σημερινό νεκροταφείο και τη δεύτερη, στα Νικέικα.

» Στα παράθυρά μας τα βράδια βάζαμε πανιά, για να μην φέγγουν και δίνουμε στόχο στα αεροπλάνα. Εμείς ανεβήκαμε για κάνα μήνα στο Νιόκαστρο. Τον Απρίλιο ήρθαν οι Γερμανοί και το Μάιο οι Ιταλοί.

» Ένα βράδυ, ήμουν μόνη στο σπίτι, στο Λυγιά. Ακούω φασαρία στην αυλή. Φοβήθηκα και περίμενα. Χτύπησαν δυνατά την πόρτα και μιλώντας Ιταλικά μου ζητούσαν ν’ ανοίξω. Ήταν Ιταλοί στρατιώτες και κάναν έρευνα για όπλα. Εγώ πήγα προς την πόρτα φοβισμένη, να πεταχτώ έξω. Αυτοί με ευγένεια έκαναν στην άκρη, να μου κάνουν χώρο να περάσω. Τους είπα κουτσά-στραβά πως εμείς δεν έχουμε όπλα, γιατί

τ' αδέλφια μου ήταν μικρά. Ψάξαν, δεν βρήκαν τίποτα. Στην αυλή είχαμε ένα σωρό σιτάρι. Ένας στρατιώτης πήρε λίγο στη χούφτα του, το κοίταξε και μου είπε “Ιταλία, μιντάνι”.

» Στο δρόμο που ανεβαίνει από τον κεντρικό δρόμο προς το Λυγιά, περίπου 50 μέτρα πάνω από τη δημοσιά, δεξιά, στο χέρσο χωράφι του Καρακ'λάκη, ήταν στρατοπεδευμένοι Ιταλοί στρατιώτες. Είχαν μεγάλα μαύρα αυτοκίνητα και πολλά κιβώτια με ξερή σταφίδα. Εγώ, ο Θόδωρος Παπαναστασόπουλος (“Ντούλας”) και η Χαρίκλεια Παπαναστασοπούλου συγκεντρώσαμε τα λιγοστά κέρματα που είχαμε στις τσέπες μας –ποσό ελάχιστο– και τους πλησιάσαμε, να αγοράσουμε λίγα σπυριά σταφίδα. Πήραν τα χρήματα και, κάνοντας νόημα στο Θόδωρο να γυρίσει την πλάτη του, ένας στρατιώτης πιάνει ένα κιβώτιο σταφίδα και τη φόρτωσε στον ώμο του. Εμείς χαρούμενοι για το ανεπάντεχο απόκτημά μας φύγαμε και πήγαμε να κρυφτούμε μέσα σε κάτι λυγίες να μοιράσουμε τη σταφίδα, φοβούμενοι μην μετανιώσουν, μας ακολουθήσουν και την πάρουν πίσω.

» Το φθινόπωρο, φεύγοντας απ' το χωριό πήραμε τα προϊόντα που είχαμε συγκεντρώσει από τα χωράφια μας (φασόλια, κολοκύθια, φακές, ρεβίθια, σιτάρι, καλαμπόκι, καρύδια), για να περάσουμε το χειμώνα στο Λυγιά. Αφήσαμε και κάποιες ποσότητες για την άνοιξη, που θα γυρίζαμε πίσω, μαζί με τους σπόρους της επόμενης χρονιάς. Κατοχή ήταν, κάποιοι που πεινούσαν ήταν φυσικό ν' ανοίξουν το σπίτι και να μην αφήσουν τίποτα. Η μάνα μου πήγε σε γνωστά της σπίτια, στα Λεπτοκαρύτικα και πήρε απ' το καθένα ένα “πλοχέρι” φασόλια, φακές κ.λπ., για να σπείρουμε. Εκείνη τη χρονιά, τα κήπια μας θησαυρίσανε! Ένα βράδυ, μέσα στην Κατοχή –θέριζε η πείνα στις πόλεις– ήρθαν στο σπίτι μας, στο Λυγιά δύο άνδρες και δύο γυναίκες. Πεινασμένοι, βρεγμένοι, αξιολύπτοι. Ο ένας είχε στην πλάτη του ένα σακί. Έβγαλε από μέσα κανάτες, πιάτα, μαχαιροπίρουνα, που αστράφτανε. Είπε στον πατέρα μου να τα πάρει για λίγες οκάδες καλαμπόκι. Ο πατέρας μου τους είπε ότι ο ίδιος δεν είχε τη δυνατότητα να τα πάρει στην αξία τους και να πάνε κάπου αλλού να τα δώσουν. Τους φτιάξαμε τραχανά, ζεσταθήκανε, τους δώσαμε και λίγο μπομποτάλευρο και φύγαν. Εκείνη την εποχή, κοπέλες σε χωριά απέκτησαν μεταξωτά νυχτικά, που, μην ξέροντας τι ήταν, τα φορούσαν και πήγαιναν στην εκκλησία! Τότε άνθρωποι δώσαν τα σπίτια τους για καλαμπόκι. Με την απελευθέρωση,

το κράτος έκανε νόμο, εκείνοι που πήραν τα σπίτια μ' αυτόν τον τρόπο να δώσουν κάποια χρήματα ακόμη.

» Οι Γερμανοί δεν ήρθαν στο Νιόκαστρο, γιατί εκεί ήταν το αρχηγείο του ΕΛΑΣ. Φτάσαν μέχρι την Παλιόσκαλα, όπου σκότωσαν τον γερο-Γιάννη Κονίδα. Οι Ιταλοί ήρθαν μέχρι το Πλατανόρεμα. Φύγαν γρήγορα. Μας πήραν όμως μια προβατίνα. Αντάρτης ήταν ο αδελφός μου Βασίλης Θωμόπουλος, τα πρώτα μου εξαδέρφια Φώτης και Νίκος Θωμόπουλος και πολλά παιδιά απ' το χωριό μας.

» Το σπίτι μας στο Νιόκαστρο ήταν πάνω στο δρόμο που ένωνε τη Ναύπακτο με την ορεινή Ναυπακτία. Το πρώτο χωριό στο ανέβασμα, το τελευταίο στο κατέβασμα. Πάντα είχαμε μουσαφिरαίους. Σταματούσαν εκεί για λίγο φαΐ, ένα λουκούμι, έναν καφέ, να ξαποστάσουν. Η μάνα μου ήταν η γιατρός του χωριού: μαμμή, έκοβε τη χρυσή και τη σούφρα, πάταγε τις αμυγδαλές, γιάτρευε το ανεμοπύρωμα, το κριθαράκι, έβαζε κατράμι στην παραμαγούλα, έδενε τον αφαλό, ξόρκαγε το μάτι και το άντεσμα*, ήξερε όλα τα βότανα και τη χρήση τους.

» Στο σχολείο ήρθαν αντάρτες με αρχηγό τον Καπλάνη. Στου Παντελή τα πλατάνια, στο ρέμα κάτω από το σχολείο, είχαν φέρει δεμένο και ανέκριναν ένα νεαρό απ' τη Σκάλα, τον Γιώργο Δημητρόπουλο. Τον Γιώργο τον βάραιναν σοβαρές κατηγορίες. Η μάνα μου η Γιαννούλα πήρε την απόφαση να πλησιάσει τον καπετάνιο, για να βοηθήσει το παιδί. Κανένας δεν τολμούσε να το κάνει αυτό. “Καπετάνιο, καλωσόρισες στο χωριό μας. Τι να σε τρατάρω, να ξαποστάσεις;” – “Αυτό που θέλω εγώ εσύ δεν το έχεις, μια καταψιά καφέ θέλω”. Η μάνα μου, που όσο μπόι της έλειπε τόση τόλμη, δυναμικότητα και σειρά είχε, είχε και καφέ. Μπροστά η μάνα μου στο στρατόνι, με τα χέρια πίσω, ακολουθώντας ο καπετάνιος, τον έφερε στο σπίτι. Όσπου να ανάψει φωτιά να φέρει από τη Χοχλαστή κρύο νερό, ο Καπλάνης κουβέντιαζε με τον πατέρα μου. Ξαπόστασε, ημέρεψε. Ευχαριστημένος λέει στη μάνα μου. “Τερόντισσα, εγώ τι θα μπορούσα να κάνω για σένα;” “Καπετάνιο μου, το παιδί που έχεις δεμένο να το αμολήσεις. Τέτοιους λεβέντες τους χρειάζεται η Πατρίδα, μην τον χαλάσεις!” Πήγαν μαζί κάτω στο ρέμα. Ο Γιώργος γλύτωσε την εκτέλεση. Τον απελευθέρωσε ο Καπλάνης. Έκανε οικογένεια, πήγε στην Αυστραλία, ξαναγύρισε στην Ελλάδα. Κάθε χρόνο τ' Αι-Γιαννιού έστελνε στη μάνα μου γλυκά.

* Σ.τ.Ε. άντεσμα· παροδική επήρεια δαιμονίων, ζωτικών.

» Καλοκαίρι του 1944. Ο παπα-Σκουζής, απ' το Παλαιοχωράκι ήρθε στο σπίτι μας, στο Νιόκαστρο, ρωτώντας πού είναι το αρχηγείο. Ήθελε να πάρει άδεια, να κατεβεί στη Ναύπακτο. Έμαθε ότι πιάσαν το γιο του. Δεν πρόλαβε τίποτα. Τον εκτέλεσαν εν ψυχρώ οι ταγματасοφалίτες. Την ίδια μέρα σκότωσαν και τον Κ. Πλάτζα, απ' το Παλαιοχωράκι κι' εκείνος.

» Για μια εβδομάδα περιθάλαψαμε τον Τάκη Αρτινόπουλο ("Μπουρζούκα") με βεντούζες και ζεστά, τον Νίκο Ράπη, δάσκαλο, τον Μήτσο Καρκατζό, γιατρό, που βρεγμένοι, αντάρτες περάσαν να φάνε κάτι, να στεγνώσουν και να φύγουν. Ένα βράδυ ήρθαν επτά – οχτώ άτομα. Ήταν ξυπόλυτοι, νησιτικοί, γεμάτοι ψείρες. Τους ανάψαμε φωτιά στη μέση του δωματίου και τους ξεψειριάσαμε. Το πρωί, κόψαμε μια βελέντζα, για να τυλίξουν τα πόδια τους αντί για παπούτσια και φύγαν για το Θέρμο. Πολλοί περάσαν από 'κεί.

» Για να κατεβείς στο Λυγιά, έπρεπε να πάρεις άδεια από το αρχηγείο. Αυτό έκανα, για να πάω να φέρω πράγματα. Εκείνη τη μέρα ήρθαν κάτω κι άλλοι χωριανοί. Εγώ άργησα. Είχε πάρει να βραδιάζει. Στο πρόσωπα, ακούω τουφέκι να οπλίζει. Και βλέπω τον Νίκο Σταυρογιάννη να με σημαδεύει. Τον γνώριζα και του μίλησα. Κατέβασε το όπλο και μου είπε: "Αν δεν μου μιλούσες, θα σε σκότωνα. Να μην σας παίρνει η νύχτα στο δρόμο". Με είχε περάσει για αντάρτη.

Ήταν διαταγή να κοιμόμαστε έξω από το σπίτι. Σε περίπτωση που έρχονταν οι Γερμανοί, να τους ακούσουμε και να φύγουμε.

Οι Γερμανοί στο Ξηροπήγαδο σκότωσαν τον Γιώργο Παναγιωτόπουλο, που δούλευε στο μύλο και το λιτροβιό του Μακρή.

» Τον Οκτώβριο του 1944 φύγαν οι Γερμανοί. Χαρές ο κόσμος! Στις 3 Δεκεμβρίου παντρεύτηκα στο πατρικό μου σπίτι, στο Λυγιά, τον Γιώργο Κ. Σύψα, απ' τη Δάφνη. Με στεφάνωσε ο παπα-Κώστας Κονίδας. Κουμπάρα η παπαδιά του Ευθυμία. Την παραμονή, ο γαμπρός πήρε τα προικιά μου και τα έφερε στη Ναύπακτο με το κάρο. Έγινε γλέντι, ο Βασίλης Κονίδας ήταν αντάρτης, είχε όπλο και πυροβολούσε στο γάμο. Το βράδυ της μέρας που παντρευτήκαμε, πιαστήκαν τα Δεκεμβριανά στην Αθήνα.

» Ο Γιώργος στην Κατοχή ήταν αντάρτης του ΕΛΑΣ. Είχαν ένα καινούργιο σπίτι δίπατο, πάνω στη δημοσιά, στη Μαράγδω. Το σπίτι είχε ωραίες ζωγραφιές στο ταβάνι και τους τοίχους. Το κατώι ήταν γεμάτο



ξυλεία. Κάνανε εμπόριο. Εκεί έμεινε ο Άρης Βελουχιώτης τρεις μέρες. Από 'κεί τον πήρε ο Βασίλης, ο μεγαλύτερος γιος της οικογένειας, και με μια άμαξα, που είχαν πάρει από τους Ιταλούς με την κατάρρευση, τον έφερε στη Ναύπακτο, για να μιλήσει από το μπαλκόνι του Ταρκαζίκι, στο λιμάνι.

Ο Γιώργος είχε συλληφθεί από τους Ιταλούς και φυλακίστηκε στο Μεσολόγγι για τρεις μήνες. Βγήκε με παρέμβαση του Νόβα. Ήταν κουμπάροι. Ο Νόβας είχε βαπτίσει τον αδελφό του Σπύρο και αργότερα τον στεφάνωσε και βάπτισε το γιο του Κώστα. Βασανίστηκε στη

Βίλα Γιάνναρη, την είχαν επιτάξει οι Ιταλοί (απέναντι απ' το Εργατικό Κέντρο). Στο οικόπεδο αυτό γίνονταν εκτελέσεις και θάβαν τους νεκρούς εκεί.

» Μια μέρα, τα πεθερικά μου με τα παιδιά τους ήταν μέσα στο σπίτι και ο Γιώργος στο βουναλάκι, πάνω από το δημόσιο δρόμο. Βλέπει ένα κομβόι με μηχανές και αυτοκίνητα να έρχονται από το Ήεροπύγαδο προς τη Δάφνη. Φωνάζει όσο δυνατά μπορούσε: "Γερμανοί – Γερμανοί!" Πετάγονται έξω και φεύγουν προς το βουνό. Οι Γερμανοί οδηγούμενοι από Ναυπάκτιους καταδότες κάψαν το σπίτι, τις αποθήκες, τα γεννήματα, αλλά γλύτωσαν οι άνθρωποι. Η διαταγή ήταν να εκτελεστούν όλοι. Σπίτια φτιάξαν τόσα κι άλλα τόσα όλοι τους. Τις μεγάλες ζημιές τις κάνουν οι δικοί μας, παιδιά μου. Αυτοί έμπαιναν μπροστά και κανόνιζαν το μακελειό που θα ακολουθούσε. Αυτοί κανόνιζαν τις συλλήψεις και τις εκτελέσεις. Μερικοί φορούσαν τη γερμανική στολή.

» Οι κατακτητές φύγαν, αλλά εμείς δεν πсуχάσαμε. Ακολούθησαν διώξεις, εξορίες, φυλακές. Σε τύλιγαν σε μισή κόλλα χαρτί και μην τον είδατε... Πήραν τον άνδρα μου για τέσσερα χρόνια εξορία. Ικαρία, Άϊ-Στράτη, Μακρόνησο. Άφησε το γιο μας Κώστα δύο χρονών και, όταν γύρισε, το παιδί πήγαινε σχολείο. Τρομοκρατία παντού! Μια μέρα

βρισκόμουν στο Κεφαλόβρυσο. Βλέπω μια παρέα νεαρών να φωνάζει: “Πιάσαμε τον Πατούχα... στην Άνω Χώρα”. Ένας κρατούσε από τα μαλλιά ένα κομμένο κεφάλι νέου άνδρα με φρεσκοξυρισμένο πρόσωπο. Ο κόσμος ήταν μουδιασμένος και φοβισμένος. Το γύριζαν μέσα στην πόλη, για να καταλήξουν στο λιμάνι. Μερικοί γελούσαν και χτυπούσαν παλαμάκια.

» Στη Μαράγδω, μέσα σε μια παλιά αποθήκη (το σπίτι είχε καεί) ζούσαν τα πεθερικά μου με τα τρία παιδιά και ο μεγάλος γιος τους με τη γυναίκα του και το μωρό τους. Τη νύχτα πήγαν Χίτες και τους μαύρισαν στο ξύλο όλους. Φορούσαν κουκούλες. Ένας χτυπούσε με το γκλομπ κάτω και τους έλεγε κρυφά να κάνουν πως πονούν. Ήταν άνθρωπος! Πολύ αργότερα, μάθαμε το όνομά του. Παραπονέθηκαν στην αστυνομία. Η απάντηση ήταν: “το βράδυ να έρχεστε στη Ναύπακτο. Έξω από την πόλη δεν μπορούμε να σας προστατέψουμε”. Δεν υπήρχε κράτος. Χάος! Εγώ από τη στεναχώρια μου δεν είχα γάλα, το παιδί έκλαιγε και το θήλαζε η συννυφάδα μου μαζί με το δικό της. Μια μέρα, ήρθε στην πόρτα μου ένας νεαρός (δεν λέω όνομα) και μου ζητούσε να φύγω από το σπίτι. Ήταν λείει δικό του! Του το είχε τάξει η οργάνωση! Ήταν Χίτης. Πήρα ένα κοντόξυλο και μην τον είδατε...

» Το 1949, σκοτώθηκε ο αδερφός μου Ανδρέας 28 χρονών, στρατιώτης, στο Συκούριο Λάρισας από χειροβομβίδα. Ήταν ναρκαλιευτής. Τότε απομαύρισε η ζωή μου. Ο άνδρας μου επίσης πέρασε πολλά. Βασανισμούς και ξύλο. Τον βασάνισε προσωπικά ο μετέπειτα δικτάτορας Ιωαννίδης. Χρειάζονται μέρες να μιλάς γι’ αυτά. Αργούσα να πάρω νέα του και πίστευα πως αυτό ήταν το τέλος, πάει χάθηκε μέσα στις χαράδρες της Μακρονήσου. Γύρισε το 1951. Το 1952 γεννήθηκε η κόρη μου Μάρθα. Ξεκινήσαμε, μαζεύοντας τα κομμάτια μας, τη νέα μας ζωή απ’ την αρχή. Ο άνδρας μου ήταν εργατικός, τίμιος άνθρωπος, νοικοκύρης, γλεντζές. Πέρασα καλή ζωή.

» Το 1967, με τη δικτατορία είπαμε ότι θα μπορούμε σε νέες περιπέτειες. Την προηγούμενη μέρα, είχαν πιάσει τον κουνιάδο μου Δήμο Σύψα. Ήρθε το τζιπ της αστυνομίας έξω από το σπίτι μας νύχτα και έμεινε με αναμμένη τη μηχανή, ώσπου ξημέρωσε. Θέλανε να συλλάβουν και τον άνδρα μου. Τους χωροφύλακες συνόδεψε άνδρας των Τ.Ε.Α. Το σπίτι ήταν χαμηλό και τους βλέπαμε μέσα από τις γρίλιες του παραθύρου. Ο άνδρας αυτός ήταν γνωστός, δεν δεχόταν να κάνει τη

σύλληψη και έπεισε τους χωροφύλακες για τη “νομιμοφροσύνη” τον Γιώργου. Το μάθαμε αργότερα. Να είναι καλά!

» Από εκεί και έπειτα, αφού τέλειωσαν όλα αυτά, κάναμε εκδρομές, γλέντια. Πήγα και στην Αμερική για εννιά μήνες, στην κόρη μου. Κινηματογράφο πηγαίναμε κάθε εβδομάδα.

Θυμάσαι το περιστατικό της 28ης Οκτωβρίου 1940; Ο κινηματογράφος REX στην Κατοχή ήταν φυλακή. Εκεί γινόντουσαν βασανιστήρια.

» Μένω στη Ναύπακτο 65 χρόνια, στην ίδια γειτονιά. Εδώ βρήκα καλόν κόσμο, καλές γειτόνισσες, νοικοκυρές! Τα σπίτια μας ήταν χαμηλά. Κλειδί σε πόρτα δεν υπήρχε. Ό,τι χρειαζόταν η μια θα το έπαιρνε από την άλλη, ένα αυγό, λίγο αλάτι, μια κουταλιά πάστα. Βάζαμε στην αυλή καζάνι, ανάβαμε φωτιά με κληματοβεργες απ’ τ’ αμπέλι μας και τρεις γειτόνισσες, που η αυλή μας επικοινωνούσε, στήναμε η κάθε μια τη σκάφη της και πλέναμε. Φτιάχναμε και σαπούνη με τη ζούρα του λαδιού. Κακιά κουβέντα δεν αλλάξαμε η μια με την άλλη. Είχα τη θεια-Γιοβάννα Κολοβού – Τσάτσου σαν μάνα μου. Ό,τι δεν ήξερα αυτή θα με ορμήνευε πώς να το φτιάξω. Αρχόντισσα γυναίκα.

» Το Πάσχα, μαζευτόταν όλη η γειτονιά στην αυλή μας. Να βλέπεις δεκαπέντε αρνιά στη σειρά να ψήνονται. Έρχονταν και οι γυφταίοι με τις πίπιζες και τα νταούλια. Κρασί υπήρχε μπόλικο. Κάναμε μεγάλα γλέντια.

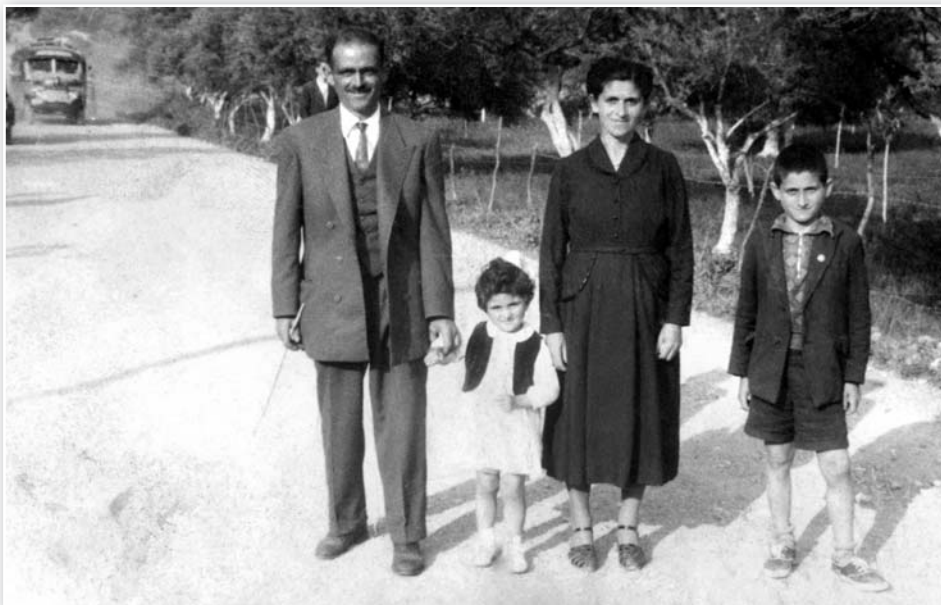
» Τις απόκριες ντυνόμασταν με τον άνδρα μου μασκαράδες. Πηγαίναμε σε σπίτια φίλων. Μια φορά με αναγνώρισαν από τη μυρωδιά των ρούχων. Έβαζα στο μπαούλο και στη ντουλάπα ανυχάκι, άνθος φυτού για άρωμα και για το σκόρο. Εγώ έφτιαχνα μακαρονόπιτα, για να κερνάω τους μασκαράδες. Γύρω στο 1955, εδώ γινόταν και καρναβάλι.

» Του Αγίου Δημητρίου, βάζαν όργανα τα καφενεία που παίζαν ως το πρωί. Ορχήστρα είχε το Στολίδι, το καφενείο *Καπορδέλη* (Goody’s), δίπλα στο υπόγειο του Πολύδωρου το κέντρο *Τσολιάς* και σε δυο-τρεις ακόμη μεριές, στο κέντρο της πόλης, ο Καρακώστας και ο Αυλωνίτης, στο Κεφαλόβρυσο. Στην Ψανή, τα καλοκαίρια φέρναν ευρωπαϊκές ορχήστρες.

» Όλα τα σπίτια σχεδόν, στη γειτονιά μας, είχαν πηγάδι. Νερό για να πούμε τα πρώτα χρόνια παίρναμε με τον μπότη από τη βρύση του Κουρμούση. Για να ρωπώσουμε τα βαρέλια, τα πηγαίναμε στο Γρίμποβο (στις πάπιες). Εκεί πλέναμε και τα στρωσίδια μας.

» Και ’δώ ο ξένος δεν μας έλειψε ποτέ. Άρρωστοι απ’ τα χωριά, πε-

ραστικοί να πάρουν τη συγκοινωνία για την Αθήνα και αλλού (τότε φεύγαν πολλοί νέοι άνθρωποι για τα ξένα και πιο πολύ για την Αυστραλία. Αδειάσαν τα χωριά) νύφες και γαμπροί, να στολιστούν αλλά και στα “ειδώματα”. Και να κανονίσουν οι συμπεθέροι την προίκα και τα προικιά, γυναίκες γκαστριωμένες, να γεννήσουν, παιδιά, να πηγαίνουν στο Γυμνάσιο, γνωστοί των γνωστών. Μια φορά ένας μαθητής μου είπε: “Να βάλουμε μια ταμπέλα στο σπίτι: ΚΕΝΤΡΟ ΔΙΕΡΧΟΜΕΝΩΝ – ΥΠΝΟΣ, ΦΑΓΗΤΟ ΔΩΡΕΑΝ”. Δεν είχε τότε ο κόσμος λεφτά για ξενοδοχεία και εστιατόρια. Το σπίτι μου ήταν ανοιχτό. Πάντα υπήρχε ένα ζευγάρι αυγά κρυμμένο, ελιές, τυρί, λάδι, ένα κρεμμύδι, κρασί και ψωμάκι. Ο κόσμος τότε δεν είχε πολλές απαιτήσεις. Μια θέση στο πάτωμα, με μια βελέντζα και ένα προσκέφαλο γεμισμένο με μαλλιά ήταν το καλύτερο ξενοδοχείο. Δεν πάθαμε τίποτα από αυτά. Του Αι-Γιαννιού του Ριγανά, 24 Ιουνίου, τα παιδιά ανάβαν μεγάλη φωτιά στη μέση του δρό-



μου, ήταν χωματόδρομος, και τα αυτοκίνητα ελάχιστα. Πηδάγαμε όλοι και καίγαμε τα Μαγιάτικα στεφάνια. Αυτά στην οδό Βαρδακουλά.

» Αυτά που ζήσαμε εμείς τα βλέπω στην τηλεόραση να τα περνούν οι άνθρωποι σε άλλα κράτη και στεναχωριέμαι. Δεν ξεχνιούνται αυτά ποτέ. Σου σημαδεύουν τη ζωή. Να μην ξανάρθουν τέτοιες μέρες!»



Κονίδα Γιαννούλα

αφήγηση στη Ζωή Δενδραμή



«Ο παππούλης μου λεγόταν Χρήστος Κοτρώτσος κι ήταν από τη Σκάλα. Η μάνα μου (Καλλιόπη την έλεγαν) όταν παντρεύτηκε τον πατέρα μου, τον Σπύρο Ραυτόπουλο, πήγε κι έμεινε στο δικό του χωριό, το Νιόκαστρο. Τον πατέρα μου δεν τον γνώρισα εγώ. Είχε πάει να πολεμήσει στη Μικρά Ασία και τον έκαψαν οι Τούρκοι το 1919. Εκείνη τη χρονιά ήταν που γεννήθηκα κι εγώ στο Νιόκαστρο. Όταν κάψανε τον πατέρα μου, έκαψαν κι έναν άλλον από τη Σκάλα, τον Νίκο τον Ρήγα. Τους είχαν αιχμάλωτους σ' ένα σπίτι. Σ' ένα άλλο δωμάτιο ήταν περίπου 100 Έλληνες. Όταν άκουσαν ότι έκαιγαν τον πατέρα μου και τον Ρήγα, έσπασαν το παράθυρο, πήδηξαν έξω και το έσκασαν. Ένας από αυτούς έσπασε το πόδι του και τον έπιασαν. Για να τον τιμωρήσουν, του έβγαλαν τα νύχια και τον έβαλαν να κάνει χωράφι. Όλα αυτά τα μάθαμε αργότερα».

Η μητέρα σας πόσων χρονών ήταν τότε;

«Η μάνα μου 18 χρονών παντρεύτηκε, 19 χήρεψε. Όταν ήμουν τριών χρονών, με πήρε και ήρθαμε πάλι κάτω στη Σκάλα. Της βρήκαν μετά κάποιον οι δικοί της και την πάντρεψαν. Έκανε κι άλλα παιδιά με τον νέο της άντρα, τον Παντελέο Ρήγα. Αυτά είναι: ο Γιώργος, ο Πάνος, ο Χρήστος και η Δημητρούλα. Εκτός και δύο-τρία ακόμα παιδιά που τάχασε. Εντωμεταξύ, ο πατριός μου ήταν κι αυτός ξαναπαντρεμένος πρώτα. Είχε πάει στον πόλεμο οκτώ χρόνια και πίσω η γυναίκα του τάφτιασε με άλλον. Είχε δύο παιδιά, όταν τον πήρε η μάνα μου από την πρώτη του γυναίκα. Η μάνα μου δεν τα ξεχώρισε ποτέ από τα δικά της. Το ένα το έλεγαν Παναγιώτη (που σκοτώθηκε στον πόλεμο στην Αλβανία) και το άλλο Ανδρέα. Ήμασταν επτά παιδιά μες στο σπίτι και ήμασταν όλα αγαπημένα».

Σχολείο πήγατε, κυρία Γιαννούλα;

«Πήγα δυο-τρία χρόνια. Μ' άφηνε ο πατριός μου; Με ήθελε να πηγαίνω για δουλειά στα χωράφια. Έπαιρνε χωράφια μισακά αυτός και από δέκα χρόνων είχα δουλειά. Άσ' τα! Στο σχολείο πάντως είχα δασκάλα την Ιωάννα. Δεν θυμάμαι πώς λέγονταν. Μια πλάκα είχαμε κι έγγραφα εκεί. Ξυπόλυτα ήμασταν και φόραγαμ' κάτι παλιόρουχα. Πού να τα βρούμε τα καλά; Είπες ότι είναι όπως σήμερα που είναι "κυρίες" τα κορίτσια και βάζουν ρούχα λες και πάνε στο πανηγύρι; Εγώ είχα κάτι παλιοπάπουτσα από ρόδα, που πάαινα για δουλειές και μ' αυτά πάαινα και στην εκκλησία. Ενώ έπαιρνα μισθό από τον πατέρα μου που είχε πεθάνει, θα μπορούσα να έχω περισσότερες ανέσεις, αλλά μου τον έπαιρνε ο πατριός μου, γιατί είχε κι αυτός τόσα στόματα να θρέψει. Σταμάτησα λοιπόν τα μαθήματα μετά την Τρίτη Τάξη και πήγαινα στα χωράφια, στον κάμπο κάτω (Μαλάματα, Χασάνακα, Μανάγουλη) κι έσκαβα, έσπερνα, θέριζα, όργωνα, βοτάνιζα. Και στην Παλιόσκαλα πήγαινα, τέσσερεις ώρες δρόμο σε κείνα τα χωράφια. Τι κάνε! Είχα όμως και τις δουλειές του σπιτιού. Έφτιαχνα πίτα από επτά χρόνων και μαγειρεύα. Η μάνα μου δεν σερβίριζε ποτέ. Μου έλεγε: "εγώ δεν ξέρω, αλλού θα βάλω πολύ κι αλλού λίγο". Κι έτσι εγώ το σερβίριζα. Ξέρεις πώς μ' είχαν τ' αδέλφια μου; Εγώ τα μεγάλωσα. Μανούλα μ' έλεγαν. Ο μικρότερός μου αδελφός, ο Παναγιώτης, ήταν δυόμισι χρόνων, όταν παντρεύτηκα. Ένα χρόνο περίπου μετά το γάμο μου, έρχεται στο σπίτι μου, πάει στον άντρα μου και του λέει: "Θέλω να μου δώσεις τη Γιαννούλα πίσω (κι έκλαιγε). Εγώ δεν μπορώ να ζήσω δίχως τη Γιαννούλα. Θα σ' δώκω τη φοράδα, μια τσουκάλια σύκα και μια κότα! Αυτά θα σ' δώσω. Δεν έχω λεφτά". Έτσι τούχε πει ο μικρός, μια σταλιά παιδάκι. Του λέει τότε ο άντρας μου: "Καλά, θα το κανονίσουμε. Έλα άλλη μέρα, να ετοιμάσω και τ' άλογο, για να πάρεις και τα ρούχα της (προικιά)". – "Δεν θέλω ρούχα. Έχουμε. Τη Γιαννούλα θέλω", απάντησε. Τόσο πολύ μ' αγαπούσανε τα παιδιά».

Πώς περάσατε στην Κατοχή, κυρία Γιαννούλα; Πεινάσατε;

«Όχι. Εμείς είχαμε το σπίτι γεμάτο, αλλά δεν μας έβλεπε η μέρα στο χωριό. Δεν ήμασταν ποτέ μέρα στο σπίτι. Νύχτα κάναμε τις δουλειές μας. Δίναμε όμως σε εκείνους που δεν είχαν. Η μάνα μ' λυπάταν. Έδωνε στις γυναίκες όλες. Της έλεγαν: "Ωρέ Καλλιόπη, τόσο da θέλω

να φτιάσω, να φάνε τα παιδιά”. Τ’ς έδινε τότε λίγη μπομποτά και την έριχναν από πάν’ απ’ τα λάχανα να φάνε. Τ’ς’δινε και λίγο λάδι. Εμείς αλάτιζαμ’ εκατό οκάδες ελιές. Είχαμε δικές μας. Μετά, έφτιαχναμ’ τραχανά. Το σπίτι τ’χαμε και γεμάτο με κρασί. Τυρί είχαμε πολύ από τα δικά μας πρόβατα. Δεν σταμάταγαμ’ όμως τη δουλειά. Πάνω – κάτω με τα πόδια πήγαιναμ’. Και από όσπρια; Κουκιά, φασόλια, ρεβίθια, καλαμπόκια, απ’ όλα είχαμε. ΄Ρχόνταν πολλές φορές οι Γερμανοί, αλλά δεν μας πείραζαν και τ’ς’δινε ψωμί η μάνα μου κι αυγά. Γλώσσα δεν ήξεραμ’, αλλά έλεγαν ευχαριστώ κι έβγαναν να μας δώσουν λεφτά, αλλά δεν δεχόταν η μάνα μου.

» Εκείνη την εποχή υπήρχε πολλή ψείρα και ψύλλοι. Τα μικρά τα παιδιά όλη νύχτα τρώγονταν. Μετά βγήκε ένα φάρμακο και σώθηκε ο κόσμος. Εγώ μόλις έβλεπα τίποτα, έβραζα τα καζάνια και ζεμάταγα τα ρούχα όλα. Δεν άφηνα να γεμίσουμε. Μια γριούλα στη γειτονιά μου, που δεν μπόρεγε να ζηματήσει τα ρούχα της, είχε τόσες ψείρες η καπμένη που ήρθε μια μέρα και μου είπε: “Θάρθεις, Γιαννούλα, λίγο πέρα στο σπίτι; Πάρε και το ψαλίδι”. Πάω εκεί, παίρνει ένα ταψί, το βάνει μπροστά της και μου λέει: “Θέλω να με κουρέψεις. Έχω ψείρες”. Κάνω έτσι με το ψαλίδι να την κουρέψω, κάθε τρίχα και χιλιάδες ψείρες... Έπεφταν σωρό μες στο ταψί. Την κούρεψα μπιτ. Παίρνω μετά το ταψί και ρίχνω όλα τα μαλλιά μες στη φωτιά. Έκαναν κρου, κρου, κρου οι ψείρες, όπως ψένουν τα κάστανα και τις έκαψα. Την επόμενη μέρα, έρχεται η γυναικούλα και μου λέει: “Ευχαριστώ, Γιαννούλα μ’. Απόψε κοιμήθηκα”. Μετά με το αντάρτικο... άλλα προβλήματα. Φύγαμε απ’ το χωριό».

Ποιος σας έδωξε από το χωριό και πού πήγατε;

«Φοβηθήκαμε και φύγαμε. Γιατί αυτοί σκότωναν και έκλεβαν τα σπίτια. Στην Παλιόσκαλα είχαμε πάει. Κάτω από ένα πουρνάρι καθόμασταν. Μια μέρα, εκεί που ήμουν με τη μάνα μου και τ’ άλλα παιδιά, είχαμε φτιάσει μια πίτα και βλέπουμε δυο νέα παιδιά (αντάρτες) ν’άρχονται προς το μέρος μας. “Θέλουμε να μας δώσεις δυο βελέντζες”, μας λένε. “Πού να τις βρω τις βελέντζες;” Τους είπα. “Αυτού κάτω στο χωριό είναι, πηγαίντε και παρείτε τις. Πέντε τουφέκια εσείς, πέντε οι άλλοι. Δεν ξέραμε κι εμείς σα πού να πάμε και τα αφήσαμε όλα πίσω”. Με σκούνταγε η μάνα μου, να μην τους μιλάω έτσι. “Ξέρεις πώς θα σας

κάνω;”, μας λέει ο ένας. “Το βλέπεις τούτο το κουστούμι; Τον σκοτώσαμε αυτόν που το φόραγε”. Εγώ, εντωμεταξύ, το είχα γνωρίσει το κουστούμι που φόραγε ο αντάρτης. Ανήκε σ’ έναν Κονίδα, που τον ήξερα καλά και έτυχε αργότερα να παντρευτώ το γιο του. Θα γινόταν δηλαδή πεθερός μου. Λέω τότε: “Σκοτώσατε τον γέροντα, έναν αθώο άνθρωπο; Λυπάμαι πολύ γι’ αυτό που κάνατε. Ένα πρόβατο ήταν. Δεν ήταν ο καλύτερος μόνο στη Σκάλα, αλλά σ’ όλη την οικουμένη” κι έκλαιγα».

Γιατί τον σκότωσαν; Μάθατε το λόγο;

«Κάποιος έβαλε σημείωμα στην τσέπη του, για να φανεί ότι είχε σχέσεις με τους Ράλληδες. Δεν ήταν όμως τέτοιος άνθρωπος. Πολέμησε τρεις ώρες μ’ αυτούς, για να τους ξεφύγει, στον Ανεμάκη. Κατάφεραν όμως και τον σκότωσαν. Μας είχαν δημιουργήσει πολλές φορές φασαρίες οι αντάρτες. Μια φορά ήρθαν και βρήκαν έξι βαρέλια τυρί στου Χρήστου του Σωτηρόπουλου το σπίτι (είχε φύγει για τη Ναύπακτο αυτός με την οικογένειά του) και έβαλαν εμένα και δυο – τρία άλλα παιδιά απ’ τη Σκάλα, να τους τα πάμε με τα ζώα στο Νιόκαστρο, που ήταν το αρχηγείο τους. Το έμαθε η μάνα μου και έτρεξε γρήγορα και τους ζήτησε να με αντικαταστήσει. Άσχημη εποχή! Πολλή ρουφιανιά!»

Πότε παντρεύτηκατε, κυρία Γιαννούλα;

«Μετά απ’ όλα αυτά, όταν πούχασαν τα πράγματα, παντρεύτηκα με τον Χρήστο Κονίδα. Μέναμε κοντά, τον ήξερα από μικρό παιδί. Κάναμε δύο αγόρια κι ένα κορίτσι. Την Κατερίνα, τον Κώστα και τον Γιάννη. Και τότε που παντρεύτηκα, όχι μόνο συνέχισα τις ίδιες δουλειές, αλλά έκανα και περισσότερες. Εκτός απ’ τα χωράφια και τ’ αμπέλια, είχα και την πεθερά μου και τα παιδιά μου και μουσαφिरαίους. Ήταν και κυνηγός ο άντρας μου και καλούσε συνέχεια τους φίλους του, τους Μπακαίους, τον παπα-Λόη, τον γιατρό τον Τριαντάφυλλο, τον Τσαρούχη, έρχονταν κι άλλοι από το Μεσολόγγι, κι έστρωναν τραπέζα μέχρι πέρα. Γινόταν απ’ έξω με τα σκυλιά και τ’ αυτοκίνητα... Ή μήπως νομίζεις ότι οι γυναίκες γένναγαμ’ στα νοσοκομεία;»

Πού γεννήσατε τα παιδιά σας;

«Τον Κώστα μου τον γέννησα στην Παλιόσκαλα, κάτω από ένα κλαρί. Ήμασταν εκεί πάν’ εκείνες τις μέρες και θερίζαμε το στάρι.

Ήταν παραμονή της Αγίας Παρασκευής. Όλη μέρα κουβάλαγα τα σακιά με το σάρι στο αλώνι, για ν' αλωνίσουμε την επόμενη μέρα και το παιδί γίνηκε. Τ' άλλα παιδιά στο σπίτι μ', στη Σκάλα τα γέννησα. Δεν είναι μόνο αυτό όμως. Μόνη μου μεγάλωσα τα παιδιά μου, γιατί ο άντρας μου είχε πάει να δουλέψει πρώτα λίγο στην Ελβετία και μετά στον Καναδά. Έλειψε επτά χρόνια και μετά πήγα και εγώ. Εκείνο το διάστημα είχα πάρει τα συσσίτια του σχολείου. Μαγείρευα τότε για όλους τους μαθητές».

Τι ακριβώς φτιάχνετε και με ποιου πρωτοβουλία δινόταν το συσσίτιο;

«Το κράτος το έδινε το συσσίτιο. Οι δάσκαλοι, αφού με ήξεραν ότι φτιάχνω καλά φαγητά και μιας και έμενα δίπλα στο σχολείο, μου έδωσαν εμένα τη δουλειά. Έφτιαχνα ένα καζάνι γάλα κάθε πρωί, 50 κιλά! Τ'όβραζα και το πήγαινα το καζάνι στο προαύλιο και μοίραζα το γάλα στα παιδιά. (Όχι όπως τώρα που μουΐπωσε η κατσαρόλα που πήγα να μαγειρέψω). Μετά, ζύμωνα κάθε μέρα 14 ταψιά ψωμί. Ένα τσουβάλι αλεύρι χρησιμοποιούσα και ζύμωνα από το βράδυ, για ν'αναι έτοιμο το πρωί. Φορτωνόμουν κι έφερνα ξύλα από το λόγγο. Εκατό παιδιά είχα, εκατό φέτες ψωμί έκοβα σε μια μεγάλη κανίστρα. Σε άλλη κανίστρα είχα τις κούπες, που έπιναν το γάλα. Μετά, τους μαγείρευα για το μεσημέρι, πότε πλιγούρ', πότε μακαρόνια με κιμά, μισάντρες πίτες κ.λπ. Τα παιδιά πήγαιναν έτοιμα στο σπίτι τ'ς, ίσα για ύπνο. Τώρα που μεγάλωσαν, μου λένε: “Ωρέ, πού είσαι θεια-Γιαννούλα; Θυμόμαστε εκείό το γάλα και εκείό το ψωμί κι απ' ούλα...” Τόσο ωραία μαγείρευα, όχι ό,τι ν'αναι, να παίρνω μόνο το μισθό!

» Μια μέρα ήρθαν κάτι κύριοι και ζήτηγαν τον πρόεδρο του χωριού, τον Βασίλη Κονίδα. Τους είπα: “Περάστε κάτω, να σας φτιάσω έναν καφέ και από 'δώ θα περάσει σε λίγο ο πρόεδρος”. Ήρθαν, τους έφτιαξα τον καφέ και πάνω στην κουβέντα τους ρωτάω ποιος είναι ο λόγος που ζητούν τον πρόεδρο. Μου λένε τότε: “Εμείς στέλνουμε τα συσσίτια του σχολείου και ήρθαμε να δούμε ποιος τα μαγειρεύει, τι μαγειρεύει και να ρωτήσουμε και τα παιδιά αν είναι ευχαριστημένα. Είμαστε η Επιτροπή για το θέμα αυτό”. Τους λέω: “Τα συσσίτια τα φτιάχνω εγώ”. Τους στρώνω το τραπέζι με άσπρο τραπεζομάντηλο και τους βάνω μακαρόνια με κιμά που είχα φτιάσει, να δοκιμάσουν, τους πάω

ζυμωτό ψωμί, τους φτιάνω και σαλάτα και τρώνε. Μου λένε: “Έχεις μηχανή και ζυμώνεις τέτοιο ψωμί;” Τους δείχνω τα χέρια μου και τους λέω: “Να η μηχανή. Τα βλέπετε τα χέρια μου πώς είναι απ’ το ζύμωμα;” Όταν έφαγαν, λένε: “Πω, πω, τι φαΐ είναι αυτό!” Βγαίνουν μετά από λίγο τα παιδιά διάλειμμα κι έρχονται στο σπίτι μου να φάνε».

Δεν τρώγανε στο σχολείο;

«Πού να φάνε εκεί; Δεν είχαν αίθουσα. Έξω πού να καθίσουν; Ήταν χειμώνας, έβρεχε. Έρχονταν εδώ, μες στο σπίτι τα παιδιά, κάθονταν απάν’ τα κρεβάτια, κάθονταν καταπύ. Γέμιζε το σπίτι παιδιά. Όταν λοιπόν ήρθαν οι μαθητές να φάνε, τους λένε οι κύριοι της Επιτροπής: “Καλημέρα, παιδιά. Εμείς είμαστε εδώ, για να σας ρωτήσουμε αν είσαστε ευχαριστημένοι με το συσσίτιο, αλλιώς να το πάμε σε άλλη γυναίκα”. “Οοοχι”, μια φωνή όλα τα παιδιά. “Η κυρα-Γιαννούλα μάς τα φτιάχνει όλα ωραία. Δεν την αλλάζουμε”. Τη δουλειά αυτή τέσσερα χρόνια την έκανα. Μετά έφυγα για τον Καναδά, που ήταν εκεί ο άντρας μου».

Τι δουλειά έκανε στο εξωτερικό ο άντρας σας;

«Στην αρχή, όταν πήγε στο Μόντρεαλ, πήγε στα σφαγεία, έσφαζε τα μοσχάρια. Ξέρεις τι χασάπης και τι γδάρτης ήταν αυτός; Ήταν γεροδεμένος. Μετά, αφού έμασε κάτι λεφτά, αγόρασε το κέντρο “Έλατος”, που πρώτα το είχαν δυο αδελφάδες. Ο άντρας μου έφερνε όλα τα μεγάλα ονόματα έξω και τραγούδαγαν, όπως την Γιώτα Λύδια, τον Τσιτσάνη, την Καίτη Γκρέυ, την Μαίρη Λίντα, τον Παπαϊωάννου. Όλους αυτούς τους έβλεπα κι εγώ. Έρχονταν όλος ο κόσμος. Όταν είχε έρθει η Γιώτα Λύδια, ήταν πώς πάει να πάρει ο στρατός συσσίτιο; Έτσι περίμεναν στη σειρά να μπουν. Είχαν έρθει και οι Χαλκιάδες, η Τασία Βέρα, ο Σκαφίδας, ο Ζάχος. Τι να σου πρωτοπώ! Γλένταγε ο κόσμος, χόρευε... Για το τραπέζι της κόρης μου, της Κατίνας, είχαμε φέρει τον Περγινιάδη. Είχαμε φέρει όμως και τον παπα-Γιώργη τον Κονίδα και τη στεφάνωσε. Έκλαιγα από τη συγκίνησή μου. Στο τραπέζι βάλαμε τον παπά και χόρεψε το “Ένας απτός”. Ήταν λεβέντης, όπως και ο πατέρας του, ο παπα-Κώστας. Πολύ καλός παπάς και γλεντζές. Όταν γίνονταν γάμος, ξεκίναγε αυτός με το τραγούδι “Τρισεύγενη, στο γάμο σου, στ’ αρρεβωνιάσματά σου”. Όταν πέθανε ο παπα-Κώστας, έπεσε όλο το χωριό πάνω στο γιο του τον Γιώργο, να γίνει εκείος παπάς στη θέση του».

Τελειώνοντας, τι άλλο θα θέλατε να μας πείτε, κυρία Γιαννούλα;

«Να δώσω ευχή στα παιδιά μου, στα εγγόνια και τα δισέγγονα. Νάναι χαρούμενα, νάχ'νε υγεία και αγάπη. Η Παναγία να τα σκεπάζει και σ' όλες τις ώρες να τα οδηγεί. Να μεγαλώσουν, να σπουδάσουν και να καλοπαντρευτούν. Όλος ο κόσμος νάχει την ευχή μου και την αγάπη μου».





Παπαθανασίου Ραλλού

αφήγηση στον Γιάννη Χαλάτσι

Η Ραλλού Παπαθανασίου γεννήθηκε το 1919 στην Πέργαμο της Μικράς Ασίας. Η Μικρασιατική καταστροφή τη βρήκε σε ηλικία τριών ετών. Η μοίρα ήταν ιδιαίτερα σκληρή για την οικογένεια της μικρής Ραλλούς. Το 1920 έχασε τη μάνα της Ευθαλία και το 1922, στη δίνη των φοβερών γεγονότων, έχασε τον πατέρα της Λεωνίδα και την αδελφή της Βασιλική. Μαζί με τον αδελφό της Χαράλαμπο, ο οποίος ήταν δύο χρονών τότε, γαντζώθηκε στο λαιμό του παππού της Θεράποντα Φωτιάδη και μπήκε σ' ένα καράβι για τη Μυτιλήνη και από εκεί για τον Πειραιά. Ο παππούς ήταν ένας υπέροχος άνθρωπος, που φορτώθηκε στην πλάτη τα δυο μωρά μαζί με ένα τσουβάλι με όλα τα υπάρχοντά τους. Στην ψυχή του κουβάλησε πολλή αγάπη, υπομονή και αρχοντιά.

Η Ραλλού Παπαθανασίου αποφοίτησε από το Γυμνάσιο Ναυπάκτου. Της προσφέρθηκε εργασία στο Αρσάκειο Πάτρας, αλλά την αρνήθηκε, προκειμένου να φροντίζει τη φιλάσθενη θεία της, η οποία την είχε στηρίξει πολύ όταν ήταν μικρή. Εθελοντικά προσέφερε τις υπηρεσίες της στη διεκπεραίωση διοικητικών υποθέσεων πολλών Μικρασιατών προσφύγων του συνοικισμού της Ναυπάκτου. Παντρεύτηκε τον Πολύκαρπο Λαζανά, τεχνίτη επίπλων από την Κεντρική Αποδοτίας. Δεν απέκτησαν παιδιά, αλλά λατρεύουν σαν παιδιά τους τα ανίψια τους Θάλεια και Λεωνίδα Παπαθανασίου. Σήμερα ζει στη γειτονιά των προσφύγων στη Ναύπακτο και είναι η μόνη πρόσφυγας πρώτης γενιάς εν ζωή στη Ναύπακτο.

Ζεστός και καλοσυνάτος άνθρωπος, δέχτηκε να απαντήσει στις ερωτήσεις μας σχετικά με τα βιώματά της ως πρόσφυγας στη Ναύπακτο. Η μαρτυρία της αποτελεί και ντοκουμέντο για τη νεότερη ιστορία της πόλης.

Τι θυμόσαστε σχετικά με τον ερχομό σας στη Ναύπακτο;

«Εγώ τότε ήμουν τριών χρονών και θυμάμαι πολύ λίγα πράγματα. Όμως θυμάμαι πολύ καλά τις ατέλειωτες συζητήσεις που έκαναν οι μεγαλύτεροί μας, λίγα χρόνια αργότερα. Άκουγα λοιπόν από τον παππού μου: “Οι πρόσφυγες ήρθαν στη Ναύπακτο από τη Μυτιλήνη με το ελληνικό φορτηγό ατμόπλοιο *Μενέλαος*. Μόλις είδαν ανοικτά του λιμανιού τη μικρή πόλη της Ναυπάκτου, πολλοί πρόσφυγες τρόμαξαν. Τους φάνηκε σαν ένα μικρό χωριό. Κάποιοι δε θέλανε να βγουν στο λιμάνι. Την άλλη μέρα, πήγαν οι αρχές της πόλης και τους έπεισαν να κατέβουν”».

Πού μένατε τα πρώτα χρόνια;

«Ως τόπος προσωρινής κατοικίας μας χρησιμοποιήθηκαν τα κτίρια των σχολείων. Στη συνέχεια, οι περισσότεροι πρόσφυγες έμειναν μέχρι το 1927 σε τμήμα του αρχοντικού Μπότσαρη και σε διάφορες κατοικίες που επιτάχτηκαν για την προσωρινή στέγαση των προσφύγων. Αργότερα, κατασκευάστηκαν προσφυγικές κατοικίες από την Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων (Ε.Α.Π.). Οι περισσότεροι πρόσφυγες έμειναν εκεί, ενώ κάποιοι τακτοποιήθηκαν με δικά τους έξοδα. Η οικογένεια του παππού μου τον πρώτο καιρό διέμενε με ενοίκιο στο κέντρο της πόλης, στην οικία Σερεμέτη, μέχρι το 1937 που εγκαταστάθηκε μόνιμα στα προσφυγικά».

Από ποια μέρη της Μικράς Ασίας ήταν οι πρόσφυγες που εγκαταστάθηκαν στη Ναύπακτο;

«Οι Μικρασιάτες πρόσφυγες που εγκαταστάθηκαν στη Ναύπακτο δεν κατάγονταν από μια συγκεκριμένη περιοχή της Μικράς Ασίας. Από το Αϊβαλί ήταν οι οικογένειες Κυριλή, Μαλλίδη, Κριδερά και Γονατά. Από τη Μενεμένη Σμύρνης ήταν οι οικογένειες Μανιάτογλου, Σαρρή και Δογάνη, ενώ από το Ντεβελίκιο Σμύρνης ήταν η οικογένεια Τσαχτσαρλή. Από την Κωνσταντινούπολη ήταν η οικογένεια Καϊρη και από τα Τούσλα Κωνσταντινούπολης ήταν οι οικογένειες Μεσπνέζη και Ελευθερίου. Από την Τραπεζούντα ήταν οι οικογένειες Αναστασιάδη και Παναγιωτίδη. Η οικογένεια Σμυρνιού ήταν από τα Δαρδανέλια, η οικογένεια Δίντα από το Καραγάτσι, η οικογένεια Καρπίδη από την Κερασούντα και ο παππούς μου Θεράπων Φωτιάδης, όπως σας είπα, από την Πέργαμο.

» Πολλοί από τους πρόσφυγες που κατέβηκαν από το καράβι Μενέλαος το Σεπτέμβριο του 1922 έφυγαν και εγκαταστάθηκαν σε μέρη όπου είχαν εγκατασταθεί οι δικοί τους συγγενείς και χωριανοί. Περίπου οι μισοί έμειναν στη Ναύπακτο. Κάποιοι άλλοι επίσης ήρθαν αργότερα είτε για να ενσωματωθούν με τους συγγενείς τους που ήδη βρίσκονταν εδώ είτε επειδή θεώρησαν καλύτερη περίπτωση την εγκατάστασή τους στη Ναύπακτο».

Τα πρώτα χρόνια ονειρευόσασταν την επιστροφή στη Μικρά Ασία;

«Ήταν δύσκολο για όλους μας να συνηθίσουμε να ζούμε ξαφνικά σ' έναν ξένο τόπο. Οι μεγαλύτεροι δεν μπορούσαν να πιστέψουν ότι οι αγώνες μιας ζωής πήγαν χαμένοι. Κατά βάθος πίστευαν ότι κάποια μέρα θα γύριζαν πίσω στις εστίες τους. Έτσι πίστευαν ότι η παραμονή τους στην Ελλάδα ήταν προσωρινή. Αντίθετα, εμείς οι νεότεροι προσαρμοστήκαμε καλύτερα και νωρίτερα. Με την πάροδο των χρόνων όμως όλοι σταματήσαμε να τρέφουμε φρούδες ελπίδες».



Πότε εγκατασταθήκατε στις προσφυγικές κατοικίες;

«Το 1937 δόθηκαν επτά διώροφες κατοικίες, όπου στεγάστηκαν 28 οικογένειες προσφύγων. Ο οικισμός τότε ήταν λίγο απομονωμένος από την πόλη. Επικοινωνούσε με την πόλη με δύο μονοπάτια. Το ένα, δυ-

τικά του οικισμού, διερχόταν βόρεια του κτήματος Παπαχαραλάμπους και οδηγούσε κοντά στον Άγιο Δημήτριο. Το άλλο μονοπάτι, νότια του οικισμού, οδηγούσε στη σημερινή οδό Τολμίδα και από εκεί προς το κέντρο της πόλης και την Πλατεία Φαρμάκη.

» Μετά τον πόλεμο του 1940, έγιναν δρόμοι, αποχέτευση και ηλεκτροφωτισμός. Τα επόμενα χρόνια, κτίστηκαν πολλές κατοικίες και έτσι ο προσφυγικός οικισμός ενσωματώθηκε στην πόλη».

Με τι επαγγέλματα ασχολήθηκαν στη Ναύπακτο οι πρόσφυγες;

«Αρκετοί πρόσφυγες ασχολήθηκαν επαγγελματικά με τη θάλασσα, άλλοι ως ψαράδες, άλλοι ως ναυτικοί και άλλοι ως εργάτες θαλάσσης. Μερικοί ασχολήθηκαν με το μικρεμπόριο και τρεις οικογένειες με τη γεωργία. Ο Δημήτρης Συνανίδης δημιούργησε εργαστήριο – βυρσοδεψείο.

» Γενικά, μπορώ να πω ότι οι Μικρασιάτες πρόσφυγες ήταν άνθρωποι ιδιαίτερα ενεργητικοί, προοδευτικοί και δημιουργικοί. Παρόλες τις δύσκολες συνθήκες που βρήκαν, αγωνίστηκαν να ανασυντάξουν την κατεστραμμένη ζωή τους με καρτερικότητα, χωρίς μεμψιμοιρίες, και τα κατάφεραν με ό,τι και αν καταπιάστηκαν. Η εγκατάστασή τους στη Ναύπακτο έδωσε νέα πνοή στην γεωργία, στην αλιεία, στη βιοτεχνία και γενικά στην οικονομία της πόλης».

Οι γυναίκες εργάζονταν;

«Πολλές οικογένειες προσφύγων δεν είχαν αρχηγό οικογένειας άνδρα αλλά γυναίκα. Οι άνδρες ή είχαν σκοτωθεί στον πόλεμο ή κρατήθηκαν αιχμάλωτοι από τους Τούρκους. Έτσι λοιπόν οι γυναίκες αυτές ήταν υποχρεωμένες να εργαστούν, για να ζήσουν τα παιδιά τους. Εργάστηκαν ως πλύστρες, οικιακές βοηθοί, εργάτριες σε αγροτικές εργασίες και όπου αλλού εύρισκαν δουλειά. Ήταν γυναίκες δυναμικές και κατάφεραν να επιβιώσουν και να βοηθήσουν τα παιδιά τους, να πετύχουν και να ευημερήσουν».

Πώς σας υποδέχθηκε η τοπική κοινωνία; Υπήρξαν αντιπαλότητες μεταξύ των προσφύγων και των ντόπιων;

«Για τα πρώτα χρόνια δεν έχω άποψη. Από αυτά που αντιλήφθηκα όταν μεγάλωσα, μπορώ να πω ότι στην αρχή υπήρξε μια ένταση στις

σχέσεις προσφύγων και ντόπιων. Για παράδειγμα, οι επιτάξεις κατοικιών και η υποχρεωτική συγκατοίκηση ήταν λογικό να δημιουργήσουν μια ένταση στις καθημερινές σχέσεις των ανθρώπων. Το ίδιο συνέβη και στο χώρο της εργασίας. Η είσοδος τόσοων νεοφερμένων ανέργων προσφύγων δημιούργησε ανατροπή και στις συνθήκες εργασίας. Παρά ταύτα, στη Ναύπακτο δεν υπήρξε ιδιαίτερο πρόβλημα. Δεν υπήρξαν τα προβλήματα ή οι τσακωμοί που ακούγαμε ότι γίνονταν σε άλλα μέρη, που είχαν εγκατασταθεί πολλοί πρόσφυγες.

» Προσωπικά, εγώ τελείωσα το Γυμνάσιο στη Ναύπακτο και δεν αντιμετώπισα ποτέ κανένα πρόβλημα με τους συμμαθητές μου.

» Σαν γενική εκτίμηση μπορώ να πω ότι οι προσφυγοπούλες ήταν πιο δυναμικές, πιο πολιτισμένες, καλύτερες νοικοκυρές και περισσότερο καθαρές από τις ντόπιες. Αυτό δημιούργησε ένα κλίμα αρνητικό στους ντόπιους που δεν αποδέχονταν εύκολα τη γυναίκα πέρα από καθορισμένα πρότυπα. Για το λόγο αυτό ακούστηκαν και κάποιες άδικες κατ' εμένα κατηγορίες για την ηθική των Ελληνίδων της Μικράς Ασίας. Πρέπει να αναγνωρίσουμε ότι οι Έλληνες της Μικράς Ασίας έφερναν έναν άλλο πολιτισμό και έδωσαν με την παρουσία τους εδώ μια έντονη δυναμική στην οικονομική και κοινωνική ζωή της πόλης».

Ποιες ήταν οι σχέσεις μεταξύ των προσφύγων;

«Παρά το γεγονός ότι καταγόμασταν από διάφορα μέρη της Μικράς Ασίας, δεν υπήρξαν ιδιαίτερες αντιπαλότητες μεταξύ μας. Αντίθετα, θάλεγα ότι η φτώχεια και η ανέχεια μας ένωνε. Κυρίως οι γυναίκες είχαμε δημιουργήσει μια ζωντανή γειτονιά με αλληλεγγύη και συμπάρασταση στη λύπη και στη χαρά. Στα προσφυγικά σπίτια, ακόμη και σήμερα οι παλιότεροι εξακολουθούμε να καθόμαστε τα καλοκαιρινά σούρουπα και βράδια έξω από τα σπίτια μας με ανοιχτές τις πόρτες διατηρώντας έτσι ενεργούς τους δεσμούς ανάμεσα στις γενιές. Με αφορμή διάφορες γιορτές δημιουργούσαμε μεγάλες παρέες και γλεντούσαμε».

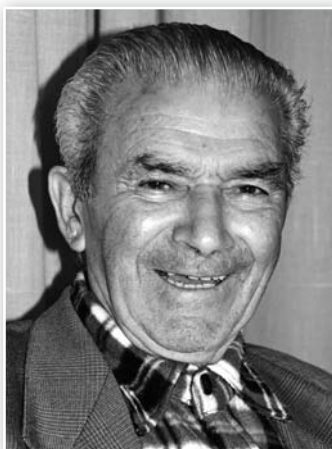
Θέλετε να προσθέσετε κάτι τελευταίο;

«Στη γενιά μου και στον τόπο μου η ζωή επιφύλαξε τρομερές δυσκολίες. Κάθε προσφυγική οικογένεια έζησε φρικτές καταστάσεις, που σήμερα δεν μπορεί να τις συλλάβει ο νους ενός νέου ανθρώπου. Θάθελα να ευχηθώ να μην ξαναζήσει ο κόσμος μας τέτοιες καταστάσεις.

Θέλω να πιστεύω ότι στον εικοστό πρώτο αιώνα θα επικρατήσει ειρήνη και αγάπη μεταξύ των λαών».



δ ΝΑΥΠΑΚΤΟΣ. Τὸ περίφημον Ἑνετικὸν Φρούριον μετὰ τὰ τρία διαζώματά του
ἡ Ἐκδοσις Ἀθῶν. Δράκου - Ναύπακτος



Κοτσιώτας Αντώνης

αφήγηση στη Ζωή Δενδραμή

«Γεννήθηκα και μεγάλωσα στη Χώμορη Ναυπακτίας. Γεννήθηκα το 1921 μες στο σπίτι μου και χωρίς μαμμή. Ήμουν “άρπαγμα” εγώ. Η μάνα μου δηλαδή έμεινε έγκυος σ’ εμένα, ενώ ήταν ανύπαντρη. Ενώ είχε δεσμό με τον πατέρα μου, τον Κώστα, τον επιστράτευσαν για τον πόλεμο του ’20 στην Μικρά Ασία. Εκεί έγινε αξιωματικός και άργησε ν’ απολυθεί. Όταν, τέλος, γύρισε, δεν την ήθελε τη μάνα μου. Βρήκε μια άλλη που είχε λεφτά... Έτσι, εγώ έμεινα μόνος και έρημος, χωρίς πατέρα. Πήρα το επώνυμο της μάνας μου, της Μαρίας Κοτσιώτα. Ο πατέρας μου, λοιπόν, όταν παντρεύτηκε την άλλη γυναίκα, εκείνη έμεινε έγκυος και πάνω στη γέννα πέθανε. Το μωρό της, που ήταν ένα κοριτσάκι, έζησε. Γρήγορα ο πατέρας μου ξαναπαντρεύτηκε και με τη νέα του σύζυγο έκανε άλλα πέντε παιδιά».

Η μητέρα σας τι απέγινε;

«Η μάνα μου πήγαινε για ελιές στη Μακρυνεία και εκεί, όταν ήμουν μόλις πέντε χρονών, γνωρίστηκε με τον Θανάση, που ήταν χήρος, παντρεύτηκαν και έκανε άλλα έξι παιδιά. Είχα δηλαδή έξι αδέρφια από τον πατέρα και έξι από τη μάνα. Το σημαντικό για μένα είναι ότι είχα και έχω καλή σχέση με τ’ αδέρφια μου. Μετά το γάμο της μάνας μου, έμεινα με τη γιαγιά μου την Αγλαΐα στο χωριό. Η μάνα μου είχε δύο αδελφές, την Βασιλική, που ήταν παντρεμένη στο Ξηροπήγαδο, και την Λαμπρινή, που ήταν στο χωριό και με πρόσεχε κι αυτή».

Υπήρχε σχολείο στο χωριό σας;

«Πώς δεν είχε η Χώμορη σχολείο! Ήμασταν μάλιστα 80 παιδιά. Θυμάμαι τον πρώτο μου δάσκαλο, τον Βασίλη Τσούμα. Ήταν παππούς του οδοντίατρου του Τσούμα. Ήταν πολύ καλός δάσκαλος. Όταν πήγα Τε-

τάρτη Δημοτικού, ήρθε άλλος δάσκαλος, ο Θανάσης Θεολόγης, απ' την Κλεπά. Ήταν τετραπέρατος. Μ' αυτόν έβγαλα το Δημοτικό. Απ' το σχολείο ακόμα, όπου υπήρχε δουλειά στο σπίτι ή στα χωράφια, εγώ πάντα βοηθούσα. Ήμουν πρόθυμος. Με το που τελείωσα το Δημοτικό, πήγα και δούλεψα τσοπάνης σε έναν που είχε γίδια. Έκατσα περίπου δυο χρόνια εκεί. Μετά παντρεύτηκε η θεία μου η Λαμπρινή και πήρε έναν που είχε γίδια κι έτσι πήγα να δουλέψω σ' αυτόν».

Κάθε πότε βλέπατε τη μητέρα σας, κ. Αντώνη;

«Κατά που παντρεύτηκε, δεν την είδα καθόλου. Ήταν μακριά η Γαβαλού Μακρυνείας, που ζούσε η μάνα μου. Την ξανάδα, όταν ήμουν γύρω στα 17, που πήγα και την επισκέφθηκα εγώ. Εκεί γνώρισα πρώτη φορά τον πατριό μου κι εκείνος εμένα. Τότε γνώρισα και τα παιδιά που είχαν αποκτήσει, τ' αδελφάκια μου. Έκατσα και δούλεψα εκεί λίγες μέρες στις ελιές, για να βγάλω μια στάλα λάδι κι έπειτα ξαναγύρισα στο χωριό. Εκείνο τον καιρό η Αεροπορία μάζευε εθελοντές. Κάνω κάτι χαρτιά λοιπόν και πάω στην Αθήνα μόνος μου, χωρίς ν'αχω ξαναπάει ποτέ. Κατέβηκα στη Ναύπακτο με τα πόδια, πήρα το καράβι του Πατάκα από το λιμάνι, με πέρασε στον Ψαθόπυργο κι εκεί περίμενα το λεωφορείο (είχα κατατοπιστεί) και πήγα μ' αυτό στην Αθήνα. Παρουσιάστηκα στην επιτροπή και μου λένε: “Δεν έχεις κλείσει το 18ο έτος, δεν μπορούμε να σε πάρουμε”. Έφυγα και ξαναγύρισα στο χωριό απογοητευμένος. Πήγα τότε τσοπάνης σ' έναν άλλον. Εκείνος μοϋδινε 4.000 δραχμές το χρόνο και τα έξοδα. Ήταν πολύ καλά λεφτά για εκείνη την εποχή. Το '40, που κηρύχθηκε ο πόλεμος, με βρήκε τσοπάνη εκεί».

Πέρασαν από το χωριό σας ποτέ οι κατακτητές;

«Μια φορά μόνο πέρασαν Ιταλοί. Δεν πείραξαν κανέναν, μόνο ζήτησαν δυο άλογα κι ένα μουλάρι, για να μεταφέρουν φυσιγγια και διάφορα άλλα κιβώτια. Φεύγοντας, λίγο πιο πέρα από το χωριό, το μουλάρι κύλησε κάτω και σκοτώθηκε. Οι Ιταλοί τότε το έγδαραν, το κομμάτιασαν και το πήραν μαζί τους, να το φάνε. Πέρασε από εκεί ένας χωριανός, είδε το τομάρι από το ζώο και το πήρε για να το κάνει τσαρούχια. Αυτά θυμόμαστε με τους Ιταλούς στο χωριό και γελάμε».

Τι άλλα γεγονότα συνέβησαν εκείνη την εποχή;

«Το '42 έφυγα από τσοπάνης και κατέβηκα στο Ξηροπήγαδο, στη θεία μου τη Βασιλική, γιατί πέθανε ο άνδρας της και έπρεπε να τη βοηθήσω την κακομοίρα. Μια μέρα, ενώ πήγαινα με τα πόδια προς το Κεφαλόβρυσο, για ν' αγοράσω ένα πακέτο τσιγάρα, στο δρόμο ήταν ένας χωροφύλακας μ' έναν Γερμανό και με βουτάνε. Δεν μου εξήγησαν ούτε γιατί μ' έπιασαν ούτε πού με πάνε. Προχωρήσαμε προς Ναύπακτο και φθάνοντας στου Καπορδέλη απ' έξω, πήγε ο Γερμανός και χτύπησε μια πόρτα, για να μιλήσει με κάποιον. Τότε βρήκα ευκαιρία και τ'όσκασα. Τρέχω πάνω στα σκαλάκια, προς την Εμπορική Τράπεζα και τρυπώνω πίσω από το πλατάνι. Με φθάνει ο Γερμανός με τ' όπλο... και μου κόπηκε η καρδιά μου. Μου φωνάζουν να γυρίσω αλλιώς θα με σκοτώσει. Με πάνε λοιπόν εμένα κι άλλα 40 άτομα, που είχαν πιάσει, στο Ριγάνι, στους ασυρμάτους. Γι' αυτό λοιπόν μας είχαν μαζέψει, για να δουλέψουμε γι' αυτούς. Φτιάχνανε κάτι μεγάλα κτίρια και μας ήθελαν για να τους κουβαλήσουμε κοτρόνες. Κάποιοι άλλοι βάζανε παλούκια κι όπως πέρασα δίπλα σ' ένα, πήγα να δω αν είναι ίσα και τότε μ' είδε ο Γερμανός ότι κάτι ήξερα απ' αυτά τα πράγματα και με κράτησε σ' αυτή τη θέση. Γλύτωνα τις κοτρόνες. Το βράδυ μας απολύσαν. Πήγα στη θεία μου στο Ξηροπήγαδο και την άλλη μέρα πρωί-πρωί, έφυγα κατευθείαν στη Χώμορη».

Γιατί φύγατε; Φοβηθήκατε μήπως σας ξαναπιιάσουν;

«Έφυγα, γιατί μου κακοφάνηκε αυτό το φέρεσιμο των Γερμανών και μαζεύω (το θυμάμαι σαν τώρα) 22 παιδιά από το χωριό και σηκωνόμαστε και πάμε και παρουσιαστήκαμε στους αντάρτες, στο Τρίκορφο. Εκεί ήταν το 6ο τάγμα, με αρχηγό τον Ζούλα. Εμένα με ρίξανε στα βαριά πολυβόλα. Μέχρι και τη Λαμία όλη τη γύρισα. Στα στενά της Γραβιάς, προς το 51ο χιλιόμετρο, είχαμε μάχες σε καθημερινή βάση. Ξέρεις τι περάσαμε εκεί; Ήμασταν κακοντυμένοι, άπλυτοι... Δε σε βόλ'γει να πεθάνεις, όχι να πλυθείς. Καθώς πήγα εκεί δεν πλύθηκα καθόλου. Μετά από τους Γερμανούς, είχαμε τους Εγγλέζους. Όταν ήρθαν, σκόρπισαν μέχρι το Αργίνιο. Στην Αθήνα, πιάστηκαν οι δικοί μας μ' αυτούς. Σου λέει... πού πάτε; Εμείς είπαμε να ελευθερωθούμε και τώρα έρχεστε εσείς; Τέλος πάντων. Από το Λιανοκλάδι μάς έφεραν στη Ναύπακτο, για να βρούμε κάρα, για να μεταφέρουμε πράγματα. Ήταν άνοιξη

του '44 και εντωμεταξύ, στο μόλο υπήρχε αφημένη μες στη θάλασσα από τους Γερμανούς μια μεγάλη νάρκη, όσο ένα βαρέλι. Όταν φύσαγε αέρας, ανέβαινε στην επιφάνεια και μας έδωσε τότε εντολή ο αρχηγός να τη σκάσουμε, για να μην πέσει πάνω της κανένα καϊκι και σκοτωθεί κόσμος και γίνει εκείνο που δεν ξανάγινε. Έστησα το πολυβόλο σ' ένα σημείο πάνω στο τείχος του λιμανιού και περίμενα ν' αράξει. Κάποια ώρα λοιπόν, ενώ έβαναν οι άλλοι με λιανοντούφεκα, χάλαγε ο κόσμος. Δεν μπόρεγαν όμως να πετύχουν καψούλι, να τ' ανατινάξουν. Κάποια στιγμή, βλέπω τη νάρκη καλύτερα, επειδή φύσαγε αέρας και τραβάω μια ριπή. Σκάει η νάρκη και... ώρε, Παναγία μου! Είδα τον πάτο της θάλασσας! Ήταν κάτασπρος. Ξέρεις το νερό πού διάβηκε; Δεν έμενε εδώ στη Ναύπακτο τζάμι πουθενά. Τέτοιο κακό έκαμε. Εγώ κουφάθηκα ολότελα. Λέω στους άλλους: "πάμε να τα μάσουμε να φύγουμε, γιατί θα μας σκοτώσουν οι Ναυπάκτιοι, όταν καταλάβουν τι έγινε". Φεύγουμε για Μεσολόγγι, γιατί είχαμε μια εντολή να εμποδίσουμε τους Εγγλέζους που ήταν εκεί να πάνε προς το Αργίνιο, αλλά να φύγουν και από το Μεσολόγγι».

Σας αντιστάθηκαν;

«Δεν αντιστάθηκαν καθόλου, διάβηκαν κι έφυγαν. Μετά πήγαμε στο Μποχώρι. Εκεί είχαν φτιάσει άλλοι Εγγλέζοι ένα φυλάκιο στη γέφυρα του Φίδαρη και είχαν καταυλισμούς μέχρι το Κρουονέρι. Οι αντάρτες (άλλη ομάδα) τι έκαναν; Είχαν κάτι ολμάκια και κάτι πολυβόλα, ανέβηκαν πάνω στη Βαράσοβα και τ'ς πλάκωσαν στον κατήφορο κάτω. Φεύγανε όλη νύχτα. Τρύπωσαν στη θάλασσα, μέσα σ' ένα βράχο, για να γλυτώσουν, ώσπου ήρθαν δικοί τους με καϊκια από την Πάτρα και τους πήρανε. Ό,τι είχαν τ' άφησαν εκεί. Τότε να δεις τι έγινε... Πήδησε η ανταρτιά μέσα... Ξέρεις τι είχαν κουβαλήσει οι κερατάδες; Τι να σου πω! Τι οπλισμό, τι ρούχα, τι παπούτσια, τι κονσέρβες, ό,τι ήθελες. Οι πρώτοι αντάρτες που ήταν εκεί και τα βρήκαν ντύθηκαν με τις εγγλέζικες στολές και, όταν φτάσαμε εμείς μετά, παραλίγο να σκοτωθούμε. Δεν τους γνωρίσαμε. Μετά απ' αυτό το γεγονός, έγινε η συμφωνία της Βάρκιζας. Παραδώσαμε τα όπλα μας εκεί, στο Μεσολόγγι. Αφού φύγαμε όλοι, πήγα κι εγώ στη γιαγιά μου, στο χωριό. Πήγα έπειτα πάλι τσοπάνης, στα γίδια της θείας μου της Λαμπρινής».

Αλήθεια, κ. Αντώνη, πώς αισθανθήκατε, όταν σκοτώσατε τον πρώτο Γερμανό;

«Τι να αισθανθώ; Πώς νάταν να τους σκοτώσω ολουνούς! Να μην αφήσω κανέναν! Τι ήθελαν εδώ;»

Τι γίνονταν τα σώματα των νεκρών Γερμανών;

«Όταν τους σκοτώναμε, πήγαιναν οι αντάρτες, μάζευαν τα ρούχα και τα όπλα και έφευγαν. Μετά έρχονταν άλλοι Γερμανοί και τους μάζευαν».

Αργότερα, με το δεύτερο αντάρτικο τι κάνατε εσείς;

«Δεν ήθελα να ξαναπάω με τους αντάρτες, γιατί ήταν η καταστροφή της Ελλάδας. Εγώ τάβλεπα αυτά τα πράγματα. Όταν έγινε η συμφωνία της Βάρκιζας και καταχωρήθηκε η χώρα μας στο Δυτικό συνασπισμό, εγώ πού θα πάαινα; Τον κόσμο τότε τον μοίραζαν ο Ρούσβελτ, ο Στάλιν κι ο Τσώρτσιλ. Οι χώρες που πήραν οι Ρώσοι (Αλβανία, Βουλγαρία, Ρουμανία κ.λπ.), ψόφησαν από την πείνα. Ο κόσμος αυτός δυστύχησε πολύ και... ακόμα τραβιούνται. Γι' αυτό και τώρα ακόμα προσπαθούν να ξεφύγουν και έρχονται στην Ελλάδα. Δεν έχουν να φάνε. Το δεύτερο αντάρτικο είναι αυτό που μας βούλιαξε τότε. Με κυνήγαγαν κιόλας, επειδή δεν τους ακολούθησα πάλι. Τότε ήταν και τα ΤΕΑ που κυνήγαγαν τους αντάρτες. Με πήραν αναγκαστικά κάποια στιγμή μαζί τους και μας έδωσαν όπλα, να κυνηγήσουμε τους αντάρτες στα βουνά».

Δεν ήταν παλιοί σας φίλοι εκείνοι που έπρεπε να κυνηγήσετε;

«Φίλοι μου ήταν, αλλά εκεί που πάαιναν ήταν λάθος μεγάλο. Δεν ήμνταν τόσο κουτός εγώ να πάω μαζί τους. Την πρώτη φορά που πήγα με τ'ς αντάρτες ήταν για να διώξω τους Γερμανούς. Τώρα γιατί να πάαινα; Ν' αλλάξω το καθεστώς; Δε γινόταν!»

Οικογένεια πότε κάνατε, κ. Αντώνη;

«Παντρεύτηκα το '45 με προξενιό την Άννα Θεοφάνη από το χωριό μου. Κάναμε τρία παιδιά, τον Μιχάλη, τη Νικολίτσα και τον Θανάση. Μετά το γάμο, άρχισα τις καλλιέργειες σε κάτι χωραφάκια που είχε πάρει η γυναίκα μου. Πήρα και μερικά μαρτίνια, δούλευα και σε άλλους, πήγαινα και μέχρι την Πελοπόννησο κι έσκαβα στις σταφίδες, για να

οικονομήσω τίποτα. Χωρίς συγκοινωνία, με τα πόδια. Φτώχεια! Το μόνο που με βασάνισε είναι ότι το πρώτο μου παιδί, όταν ήταν ενάμισι ετών (sic) μωρό, το πείραξε μηνιγγίτιδα. Πού να βρεις γιατρό εκείνη την εποχή; Γλίτωσε εκ θαύματος το θάνατο, αλλά έχασε την ακοή του. Συγχρόνως με τ' αγροτικά μου, το 1956, άνοιξα μαγαζάκι – παντοπωλείο και βολευόμουν καλύτερα. Τα πρώτα χρόνια έφερνα τα προϊόντα από τη Ναύπακτο φορτωμένα στο μουλάρι μου, τον Μάρκο. Μετά που άνοιξε ο δρόμος και ερχόταν πάνω το λεωφορείο, ήταν καλύτερα τα πράγματα».

Πότε φύγατε από το χωριό σας;

«Απ' τη Χώμορη έφυγα πέρσι. Έχω ένα χρόνο τώρα που ζω στη Ναύπακτο, γιατί δεν μπορούσε η γριά μου να τα βγάλει πέρα, να κάνει δουλειές στο χωριό. Ε, έφευγε κι άλλος κόσμος, τι νάκανα; Έφυγα κι εγώ. Παίρνω τη συνταξούλα μου, παίρνω και τη σύνταξη της εθνικής αντίστασης που είναι 66 ευρώ το μήνα. Έρχομαι και περνάω την ώρα μου στο ΚΑΠΗ, που έχω γνωρίσει πολύ κόσμο, αλλά και οι κοπέλες εκεί μου φέρονται πολύ όμορφα. Θέλω, τελειώνοντας, να ευχηθώ να ζήσουν τα παιδιά μου, τα πέντε εγγόνια μου, που είναι όλα τακτοποιημένα και σπουδασμένα, και επίσης τα τέσσερα δισέγγονά μου. Αυτή είναι η προκοπή μου! Να ζήσουν λοιπόν όλα τα παιδιά, να είναι πάντα καλά. Αυτή είναι η ευτυχία. Την ευτυχία την κέρδισα και θέλω να τους αφήσω καλά, όπως είναι σήμερα. Αυτό εύχομαι, τίποτ' άλλο».





Λουκοπούλου Μάνθα

αφήγηση στη Ζωή Δενδραμή

«Τους γονείς μου τους έλεγαν Μαρία και Γιώργο Βρέττα. Η καταγωγή του πατέρα μου ήταν από το Σουρούστι, τη σημερινή Κερασιά. Είχε δουλέψει πολλά χρόνια στην Αμερική, πριν έρθει και παντρευτεί τη μάνα μου. Μας έλεγε ότι έκανε σκληρή δουλειά. Τώρα, τι δουλειά ήταν δεν θυμάμαι. Η μάνα μου καταγόταν από τα Χασάνακα. Εκεί γεννήθηκα κι εγώ, το 1921. Η μάνα μου έκανε πολλά παιδιά, αλλά τα πέντε ζήσαμε. Εκτός από μένα, ήμασταν ο Βασίλης, ο Κώστας, η Παναγιώτα και η Σοφία. Ο πατέρας μου, επειδή είχε φέρει πολλά λεφτά από την Αμερική, πήρε χωράφια στα Χασάνακα (σήμερα τη λέμε Άγιο Πολύκαρπο την περιοχή), πήρε όμως κι ένα οικόπεδο στην πλατεία Παπαχαλαράμπους, όπου σιγά-σιγά ως το 1925 έχτισε ένα σπιτάκι».

Μένετε λοιπόν στη Ναύπακτο;

«Το χειμώνα ερχόμασταν στη Ναύπακτο και το καλοκαίρι πηγαίναμε στο χωριό μας, στα Χασάνακα, γιατί καλλιεργούσαμε τα χωράφια. Βάζαμε σιτάρια, καλαμπόκια και τριφύλλια. Όλοι βοηθούσαμε στις δουλειές. Από μικρή πήγαινα κι εγώ στα χωράφια. Βάναμε όμως κι εργάτες, γιατί είχαμε πολλά κτήματα. Το χειμώνα δεν γινόταν να μένουμε στα Χασάνακα, γιατί οι δρόμοι γίνονταν λάσπη. Δεν μπορούσες να περπατήσεις. Όσοι δεν είχαν δυνατότητα να φύγουν ζούσαν μες στις λάσπες. Τι νάκαναν; Κι εδώ όμως η Ναύπακτος δεν ήταν όπως τώρα. Σαν χωριό ήταν. Οι δρόμοι δεν ήταν φτιασμένοι ούτε εδώ. Ήταν όμως πολύ καλύτερα. Εδώ πήγα και σχολείο, στο Α΄ Δημοτικό. Τρεις τάξεις έβγαλα μόνο και θυμάμαι τις δασκάλες μου, την Νίτσα Παπανικολάου και την Νίτσα Τσάρα».

Ήταν αυστηρές οι δασκάλες σας;

«Αυστηρές ήταν, αλλά παρόλα αυτά δεν διάβαζα, γιατί δεν μ' άρεσαν τα γράμματα. Μ' άρεσαν περισσότερο τα παιχνίδια τότε. Τόσο μυαλό είχα! Ήμασταν πολλά παιδιά στη γειτονιά μου κι έβγαινα και παίζαμε. Κυνηγητό παίζαμε, τάλια, κρυφτό και το τσίγγιρ, με τις δεκάρες. Χτυπάγαμε δηλαδή τη δεκάρα με την πέτρα και άμα γύριζε πρόσωπα, την κερδίζαμε. Άμα δε γύριζε, έπαιζε ο επόμενος. Τότε είχαν αξία οι δεκάρες, δεν τις βρίσκαμε εύκολα. Όπου γυρίσεις τώρα είναι γεμάτος ο τόπος. Και να δεις τώρα καταγής ένα ευρώ, δεν σκύβεις να το πάρεις. Να δούμε σε λίγο καιρό που θα πέσει πείνα, θα το αφήνουν;»

Ποιες ήταν οι καλύτερές σας φίλες;

«Εδώ στη γειτονιά είχα τις Μακροπούλες, τα κορίτσια του Μακρή. Έπαιζα και με τους Αρτινοπουλαίους, τα αγόρια. Στο σχολείο έπαιζα και καθόμουνα με την Νικολίτσα Μπίτσου, που τώρα λέγεται Καρκατζού. Στην Πρώτη Τάξη είχαμε μόνο την πλάκα και γράφαμε με το κονδύλι. Στην Δευτέρα, νομίζω, μας έδωσαν αναγνωστικό. Μας έπαιρνε η μάνα μας ύφασμα και μας έραβε ρούχα στη μοδίστρα, για να πηγαίνουμε στο σχολείο. Τις ζακετούλες μας μάς τις έπλεκε μόνη της. Δεν υπήρχαν μαγαζιά με ρούχα, όπως έχουμε τώρα».

Γιατί δεν τελειώσατε το Δημοτικό, κ. Μάνθα;

«Κοίτα, δεν τ'άπαιρνα τα γράμματα, αλλά τότε παντρεύτηκε και η μεγαλύτερη αδελφή κι έτσι με κράτησαν εμένα στο σπίτι, για να κάνω δουλειές. Ας ήμασταν μικρές, τότε κάναμε δουλειές. Έπλενα τα ρούχα, τα πιάτα, σκούπιζα, σφουγγάριζα. Τα ρούχα τα πλέναμε στη σκάφη, εκείνα τα χρόνια. Το νερό το παίρναμε από το δρόμο, από τη βρύση που υπάρχει στην πλατεία. Το κουβαλάγαμε με τον κουβά. Και μπάνιο ακόμα μες στη σκάφη κάναμε. Μας πέταγε η μάνα μας απάνω μας το νερό με ένα ντενεκεδάκι και πλενόμασταν. Όλο ο κόσμος έτσι πλενόταν».

Τουαλέτα είχατε;

«Στο σπίτι μας στη Ναύπακτο είχαμε. Όχι μεγάλα πράματα όμως. Ενώ στα χωριά δεν υπήρχαν. Στο σπίτι μας στα Χασάνακα υπήρχε δίπλα ένα αυλάκι που πέρναγε νερό. Εκεί λοιπόν φτιάξαμε ένα μικρό δωματιάκι, ας το πούμε έτσι, πάνω στο νερό, είχαμε μια πορτούλα, μπαί-

ναμε μέσα και αυτή ήταν η τουαλέτα μας. Άλλοι στα ορεινά χωριά πήγαιναν όπου έφταναν».

Όταν δουλεύατε στα χωράφια, τι ώρα ξυπνάγατε το πρωί;

«Στις έξι έπρεπε να είμαστε στο πόδι. Να φύγουμε, να πάμε στο χωράφι. Δεν προλαβαίναμε να φάμε κάτι, γι' αυτό παίρναμε κολατσιό κοντά. Τρώγαμε γύρω στις εννιά με δέκα. Είχαμε ψωμάκι (δικό μας σιταρένιο), τυράκι και αγγουράκια, που ήταν της εποχής. Ξέραμε την ώρα τότε κοιτάζοντας τον ήλιο και το βράδυ βλέπαμε το φεγγάρι και τ' αστέρια. Δουλεύαμε λοιπόν και γυρνούσαμε πάλι τ' απόγευμα στο σπίτι, όπου κάναμε και τις δουλειές του σπιτιού. Όταν δεν είχαμε δουλειά, πρωί-πρωί όταν ξυπνάγαμε, φτιάχναμε να φάμε τηγανίτες με μέλι ή με ζάχαρη. Από πάνω βάζαμε και καρύδια. Πολύ ωραίες ήταν! Μέσα στο χυλό βάζαμε και λίγο λεμόνι, για να φουσκώνουν. Το βράδυ συνήθως τρώγαμε τραχανά».



Τα καλοκαίρια που ζούσατε στο χωριό, παίρνατε μαζί σας σαπούνι, κουβαρίστρες και άλλα τέτοια από τα μαγαζιά της Ναυπάκτου ή υπήρχε κανένα μπακάλικο εκεί;

«Αγοράζαμε συνήθως από τα μαγαζιά εδώ ό,τι χρειαζόμασταν, αλλά τότε πέρναγαν στα χωριά και οι γυρολόγοι. Κουβάλαγαν διάφορα μικρού μεγέθους πραγματάκια και τα πούλαγαν, όπως κάλτσες, κουβα-

ρίστρες, σαπούνια, κορδέλες για τα μαλλιά, κάτι σκουλαρίκια, τέτοια πράγματα. Μας έδινε ο πατέρας μου καμιά φορά λίγα λεφτά, ίσα για κάνα σκουλαρίκι κι εμείς χαιρόμασταν. Στη Ναύπακτο, ψωνίζαμε στη γειτονιά μου, στο μπακάλικο των Καβουραίων. Υπήρχε ένα καφενείο πιο πέρα του Γιώργου Τσιτσίκη και πιο 'δώ ήταν δύο αδέρφια, οι Παντελαίοι, που είχαν μαγαζί εμπορικό. Εκεί πηγαίναμε και παίρναμε υφάσματα και ράβαμε ρούχα».

Από την Κατοχή τι θυμάστε να μας πείτε, κ. Μάνθα;

«Ήταν 28 Οκτωβρίου του 1940 και ήμασταν ακόμα στο χωριό, στα Χασάνακα. Είχαμε μάσει τα καλαμπόκια. Τα είχαμε στο αλώνι και τα λιάζαμε. Οι γονείς μου είχαν έρθει στη Ναύπακτο, που ήταν το πανηγύρι του Αγίου Δημητρίου, να ψωνίσουν. Ακούμε σε μια στιγμή τις βόμβες που έριξαν στην Πάτρα και νόμιζαμ' ότι ήταν μπουμπουνηταριό. Λέω τότε: “Να μάσουμε το καλαμπόκι, να μάσουμε το καλαμπόκι!” Μου λέει τότε η αδελφή μου η Σοφία: “Τι καλαμπόκι να μάσουμε; Αφού είναι ήλιος, Θεού χαρά έξω τώρα”. Βγαίνω έξω, κοιτάω τον καιρό, ήταν καλός, αλλά το μπουμπουνηταριό ακούγονταν ακόμα. Μετά από λίγο, στο δρόμο πέρναγαν π'λαλώντα κάποια κάρα με τ' άλογα. Τους ρωτάμε: “Τι συμβαίνει; “Πόλεμος”, μας λένε. Να και οι δικοί μας οι γονείς ήρθαν σε λίγο. Μας είπαν και αυτοί ότι γίνεται πόλεμος και στεναχωρηθήκαμε όλοι. Πήραν στρατιώτη τότε τον μεγάλο μου αδελφό. Τον πήγαν έξω, στην Αλβανία. Ο Ερυθρός Σταυρός ζήτησε απ' όλες τις γυναίκες να πλέξουμε φανέλες για τους στρατιώτες. Είχε πλέξει η μάνα μου πολλές. Δώσαμε όμως και κουβέρτες. Όσοι δεν είχαν χωράφια να σπείρουν πείνασαν πολύ εκείνα τα χρόνια. Εμείς δεν δυστυχήσαμε καθόλου, γιατί εκτός του ότι είχαμε πολλά χωράφια και σπέρναμε, μες στα σιτάρια σπέρναμε και φακές. Βάζαμε και φασόλια, είχαμε και κοτόπουλα, είχαμε και γίδες.

» Όσο ήταν στην Αλβανία ο αδελφός μου, καθόμασταν και περιμέναμε συνέχεια έξω τον ταχυδρόμο να μας φέρει το γράμμα. Θυμάμαι μια φορά που έλεγε σ' ένα γράμμα ο Βασίλης:

*Κοιμούμαι και ονειρεύομαι
σαν νάμαι απολυμένος,
μα το πρωί σηκώνομαι
μες στο χακί ντυμένος.*

» Το διαβάσαμε και στενοχωριόμασταν. Ευτυχώς, γύρισε καλά ο αδελφός μου, χωρίς να έχει τραυματιστεί ή νάχει πάθει κρυοπαγήματα. Εδώ όταν ήρθαν Ιταλοί και Γερμανοί, εμάς δεν μας πείραξαν καθόλου. Όταν όμως θάρχονταν οι Γερμανοί, έλεγε ο κόσμος ότι θα “πείραζαν” τα κορίτσια».

Φοβηθήκατε;

«Φοβηθήκαμε και τότε μας ετοίμασαν οι γονείς μου (εμάς τα κορίτσια), να μας στείλουν στο χωριό του πατέρα μου, στην Κερασιά. Έφεραν τρεις αγωγιάτες με τα ζώα τους και τα φορτώσαμε σιτάρι, καλαμπόκι και αλεύρι. Η αδελφή μου η μεγάλη, που ήταν παντρεμένη, είχε δυο κοριτσάκια. Στο ένα μουλάρι βάλαμε πάνω τα παιδιά. Εμείς οι αδελφές πήγαμε πάνω στο χωριό δώδεκα ώρες με τα πόδια. Να όμως που στη διαδρομή πέρασαν μπροστά μας Γερμανοί και φοβηθήκαμε. Πολλοί Γερμανοί, φάλαγγες ολόκληρες. Μας έλεγε η μία η αγωγιάτισσα: “Μωρέ, εσείς είστε όμορφες, κοίτα μη σας ριχτούνε! Φοράτε το μαντήλι σας να μη σας βλέπουν”. Το τραβάγαμε τότε εμείς το μαντήλι (τη βαμπακέλα) πιο μπροστά, να μας καλύπτει σχεδόν όλο το πρόσωπο. Οι Γερμανοί όμως δεν μας πείραξαν καθόλου, τελικά. Ούτε τα πράγματά μας τα πήρανε. Μείναμε, τελικά, μόνο ένα μήνα στο χωριό, γιατί είδαμε πουχία. Δεν πείραζαν τον κόσμο, αν δεν τους πείραζες».

Σας ζήτησε ποτέ κανείς να του δώσετε τρόφιμα;

«Ναι, ναι. Δίναμε αλεύρια, όποτε μας ζηταγαν, αλλά έδινε και η μάνα μου από μόνη της, όταν ήξερε κάποιον που είχε ανάγκη. Εκείνα τα χρόνια και συγκεκριμένα το '43 ήταν που παντρεύτηκα με τον Σπύρο Λουκόπουλο. Τον άντρα μου τον ήξερα από μικρό παιδί, γιατί και η δική του οικογένεια έμενε το χειμώνα στη Ναύπακτο και το καλοκαίρι στο διπλανό από μας χωριό, τα Μαλάματα. Μάλιστα ήταν και πρόεδρος πολλά χρόνια στο χωριό του. Μέχρι να φτιάξουμε το δικό μας σπίτι (δίπλα στο πατρικό μου) μέναμε μια στη μάνα μου και μια στην πεθερά μου. Αποκτήσαμε τρία παιδιά, την Χριστίνα, τον Παναγιώτη και τον Γιώργο. Καλά περάσαμε. Ο άντρας μου, εκτός του ότι είχε χωράφια, όπως ο πατέρας μου, ασχολιόταν και με το τριφύλλι. Έκανε εμπόριο. Αγόραζε από τους αγρότες και τάζεστελνε στην Αθήνα.

» Λίγο μετά που είχαμε παντρευτεί, οι αντάρτες μού πήρανε ένα άλογο

και μια αγελάδα. Οι Ιταλοί και οι Γερμανοί δεν μας είχαν πάρει τίποτα! Επειδή ήταν και πρόεδρος, όπως σου είπα, ο άντρας μου, έφερνε πολλές φορές αντάρτες στο σπίτι μας και τρώγαμε. Τι να κάναμε; Βρόμικοι αυτοί, με τα μούσια... Το '44 όμως, όταν ήμουν έγκυος στην κόρη μου, μας έδωξαν όλους από το χωριό οι αντάρτες. Μας είπαν να πάμε ψηλά στα βουνά. Επειδή όμως εγώ ήμουν έτοιμη να γεννήσω, ήρθα στο σπίτι στη Ναύπακτο. Μαμμή ήταν τότε η Τασία Δράκου. Ο άντρας της όμως, επειδή ήταν αριστερός (όχι αντάρτης) είχε φύγει στα χωριά, να μην τον πιάσουν. Από τότε την παρακολουθούσαν οι δεξιοί εδώ, οι Ράλληδες, μη τυχόν και βρει κανέναν και στείλει μήνυμα στον άντρα της. Όταν μ' έπιασαν οι πόνοι, πριν ξημερώσει, πάει η μάνα μου και της χτυπάει την πόρτα νάρθει. Πάνω απ' το σπίτι της έμενε ένας στρατηγός και τ' άκουσε. Δεν επιτρεπόταν να κυκλοφορήσεις τότε, αν δεν έβγαине ο ήλιος, και φώναξε αυτός. Του εξήγησαν οι γυναίκες ότι πάει να ξεγεννήσει μια κοπέλα. Παρόλα αυτά, αφού πρώτα γέννησα εγώ, την πήραν μετά τη μαμμή να την ανακρίνουν. Τον άντρα μου τον ήξεραν όλοι αυτοί, επειδή ήταν πρόεδρος κι είχαμε και συγγενείς εκεί μέσα. Έτσι πήγε στην αστυνομία και τους τάψαλε. Την αφήσαν τότε τη μαμμή».

Πείτε μας, κ. Μάνθα, πώς ήταν η ζωή στη Ναύπακτο μετά την Κατοχή και τον Εμφύλιο;

«Όταν άρχισε ο κόσμος να συνέρχεται, η ζωή ήταν πολύ ωραία. Θυμάμαι όταν πήγαινα με τις φίλες μου μια φορά τη βδομάδα στο κήρυγμα του πατέρα Αθηναγόρα, κάναμε μετά τη βόλτα μας. Από τον Άγιο Δημήτρη φτάναμε ως το Κεφαλόβρυσο και γυρνούσαμε πάλι πίσω. Κάπου-κάπου είχε μόνο αυτοκίνητα τότε κι όλος ο κόσμος έτσι έβγαине βόλτα. Αυτή ήταν η διασκέδασή μας και λέγαμε πότε νάρθει τ' Άι-Λιός. Ανεβαίναμε όλοι στο κάστρο με τα πόδια για την εκκλησία και το βράδυ γίνεταν γλέντι στην Ψανή. Το ίδιο γινόταν και της Αγίας Παρασκευής. Στην Ψανή, ήταν πάλι το γλέντι στου Κουρελή το μαγαζί. Υπήρχε και ορχήστρα. Όποιος δεν ήθελε να καθίσει στα τραπέζια, να πάρει ένα γλυκό καθόταν κάτω στα χαλίκια, στην παραλία και πέρναγε ωραία η ώρα μας.

» Θυμάμαι επίσης ότι, επειδή τότε δεν είχαμε ακόμα ψυγεία, όταν έσφαζε ένας κρεοπώλης κάποιο ζώο, έπρεπε να το πουλήσει αμέσως. Έλεγε τότε στον τελάλη να πάρει ένα κομμάτι από το κρέας, να το φέ-

ρει ένα γύρο στην πόλη και να το διαλαλήσει. Φώναζε π.χ. κι έλεγε: “Στο κρεοπωλείο του τάδε, πωλείται κρέας φρέσκο και φθηνό”. Έβγαινε μετά κι έπαιρνε ο κόσμος. Το παζάρι, εντωμεταξύ, που γινόταν τ’ Αγίου Δημητρίου ήταν πολύ σημαντικό για μας. Μαζεύαμε λεφτά όλο το χρόνο και πηγαίναμε και ψωνίζαμε ό,τι θέλαμε. Έβρισκες ό,τι ήθελες τότε και προπαντός τα μάλλινα τα ρούχα, τις φλοκάτες και τις βελόντζες. Τώρα δεν φέρνουν. Έχουν βγει τα παπλώματα. Πούλαγαν και πολλά ζώα τότε.

» Για να κάνουμε μπάνιο στη θάλασσα, πηγαίναμε οι γυναίκες εδώ κάτω που κατεβαίνεις τα σκαλάκια και μπαίναμε μέσα με το κομπινεζόν. Οι άντρες πήγαιναν πιο πέρα. Παλιά είχε και τουαλέτα εκεί, μες στη θάλασσα. Πηγαίναν εκεί εκείνοι που είχαν τα μαγαζιά, αλλά κι όποιος άλλος ήθελε. Πού αλλού να πήγαιναν, όταν είχαν την ανάγκη τους; Ήταν ένα δωματιάκι κλειστό και από κάτω ήταν η θάλασσα. Όταν έγιναν οι δρόμοι κι έφτιασαν τους οχετούς, το χάλασαν αυτό.

» Εδώ στη γειτονιά μου ήταν χρόνια ο φούρνος των Κοργιαλαίων. Από ‘κεί παίρναμε ψωμί αλλά κι εκεί ψέναμε το φαγητό μας, γιατί δεν υπήρχαν ακόμα ηλεκτρικές κουζίνες. Στο σημείο που ήταν ο φούρνος, είναι τώρα το φαρμακείο της Μαρτσούκα. Το φαγητό μαγειρεμένο στο φούρνο με ξύλα είναι ασύγκριτο».

Πόσα εγγόνια έχετε, κ. Μάνθα;

«Έχω έξι εγγόνια, τον Κώστα, την Φωτεινή, τον Σπύρο, τον Γιάννη, την Μάνθα και τον Σπύρο. Έχω όμως και επτά δισέγγονα. Είμαι πολύ ευχαριστημένη από τα παιδιά μου όλα και τους εύχομαι κάθε ευτυχία. Θα ήθελα όμως να ευχηθώ ξεχωριστά στον εγγονό μου τον Κώστα Καρακώστα, που είναι και υποψήφιος Δήμαρχος Ναυπάκτου, να βγει νικητής στις εκλογές που είναι σε λίγες μέρες. Δεν το εύχομαι, επειδή είναι εγγονός μου, το εύχομαι, επειδή τ’ αξίζει πολύ. Είναι πολύ διαβασμένος, είναι πολύ έξυπνος κι είναι πολύ καλός άνθρωπος. Πολύ τίμιος και φροντίζει για το καλύτερο όλης της περιοχής».



Παπαπαναγιώτου Κώστας

αφήγηση στη Ζωή Δενδραμή



«Γεννήθηκα στο κάστρο της Ναυπάκτου, στο Τζαμί, το 1921. Είμαι 88 χρονών και πάω στα 89. Η μάνα μου ήταν από τον Πόδο και την έλεγαν Ασπασία. Τον πατέρα μου τον έλεγαν Νίκο και ήταν από τη Ναύπακτο. Είχε καϊκι δικό του, “γαϊτα”, με πανιά. Έκανε διαδρομές από το λιμάνι μέχρι τον Ψαθόπυργο. Χώραγαν μέσα 30 με 40 άτομα και παραπάνω. Όμως ο πατέρας μου έφυγε ογλήγορα. Μ’ άφηκε έξι χρονών κι έμεινε χήρα η μάνα μου. Θυμάμαι όμως τα ταξίδια που έκανα κι εγώ μαζί του με το καράβι. Μ’ έπαιρνε πολλές φορές».

Θυμάσαι κάτι χαρακτηριστικό να μας πεις;

«Μου άρεσε πάρα πολύ να ταξιδεύω με τον πατέρα μου. Μια φορά ένας από τους επιβάτες είχε καρπούζια μέσα στο καϊκι και τα πάαινε στον Ψαθόπυργο. Εγώ τα έπιανα και τα πέταγα μες στο λιμάνι έτσι για παιχνίδι. Ο πατέρας μου, μόλις μ’ είδε (που δεν βλαστήμαγε ποτέ), μοϋπε: “Ταμώ τον άγιο Καραμέλα, θα σ’ δώκω μία, να πας μαζί με τα καρπούζια”. (γέλια).

Οικονομικά, πώς τα βγάζατε πέρα, εφόσον είχε πεθάνει νωρίς ο πατέρας σας;

«Είχα μια γιαγιά, που μέναμε μαζί, την Καλλιόπη. Αυτή δούλευε υπηρεσία στου στρατηγού του Τζαβέλα το σπίτι. Η μάνα μου πάλι πάαινε στο Μόρνο και δούλευε στα χωράφια. Οπότε, κουράζονταν οι γυναίκες, αλλά τα βγάζαμε πέρα. Στο κάστρο, που πέρασα τα παιδικά μου χρόνια (αλλά και τώρα ακόμα εδώ ζω), ήταν πολύ όμορφα. Υπήρχαν πολλά παιδιά που κάναμε παρέα. Φτωχά ήμασταν αλλά σαν αδέρφια αγαπημένα. Σχολείο αρχικά πήγα στο Α΄ Δημοτικό και μετά στο Β΄. Το έβγαλα όλο το Δημοτικό. Οι δάσκαλοι ήταν πολύ καλοί. Εγώ δεν ήμουν».

Θέλετε να πείτε ότι δεν ήσαστε καλός μαθητής;

«Άμα μένεις δύο-τρεις χρονιές στην κάθε τάξη, είσαι καλός μαθητής; Με τον Γιάννη Βαρδακούλα ήμουνα όντα στα χρόνια. Κάναμε την Πρώτη Τάξη μαζί και μετά αυτός προχώρησε. Μέχρι να βγάλω εγώ την Έκτη, αυτός έβγαλε το Γυμνάσιο. Τον καιρό εκείνο πήγαινα και μάθαινα τσαγκάρης στον Μακρή. Έφτιαχνα παπούτσια. Αυτό μ' ενδιέφερε περισσότερο απ' τα γράμματα. Όταν έγινε η Κατοχή, ήμουνα δεκαεπτά χρονών. Έκανα μαύρη αγορά, για να ζήσουμε. Πήγαινα γυρολόγος σ' όλα τα γύρω χωριά μέχρι και το Ευπάλιο, για να οικονομήσω να φάμε. Φόρτωνα τα εμπορεύματα (ζάχαρη, πετρέλαιο, οινόπνευμα κ.λπ.) πάνω σε δυο γαϊδουράκια και πήγαινα. Για πληρωμή δεν υπήρχαν λεφτά. Έπαιρνα καλαμπόκι και σιτάρι. Υπήρχε πολλή πείνα εκείνο τον καιρό. Είχα μια θεία (αδελφή της μάνας μου) που ζούσε στη Βλαχομάνδρα και είχε επτά παιδιά. Πεινούσαν. Παίρνει τότε η μάνα μου όσο καλαμπόκι είχα μαζέψει, δυο μπαούλα γεμάτα, και το δίνει στην αδελφή της. Μια μέρα, καθώς είχα γυρίσει από τη δουλειά, λέω: “Α, μωρέ μάνα, έχουμε δυο μπαούλα καλαμπόκι τώρα. Θα βγάλουμε το χειμώνα. Δεν χρειάζεται να δουλέψω άλλο”. Δεν μίλησε καθόλου η μάνα μου. Φοβήθηκε. Κατάλαβα ότι κάτι έγινε και τελικά μου το είπε. Της λέω: “καλά έκανες!” Τη δικαιολόγησα αμέσως. Πήρε το καλαμπόκι και τ'όδωσε στην αδελφή της, για να ζήσουν τα παιδιά της. Τίποτα δεν της είπα. Έκανα καλά; Τόσα είχα περάσει κι εγώ. Μετά από λίγο καιρό, μπήκα κι εγώ στην Εθνική Αντίσταση».

Ποιος σας έβαλε αυτή την ιδέα;

«Να πάω στο αντάρτικο; Μονάχος μου! Άφησα τη μάνα μου και πήγα. Μαζί μου ήταν ο Αποστόλης Ταμπαξής, τα παιδιά του Χαρακίδα, τα παιδιά του Καταρέλου και άλλοι. Το τζαμί εδώ το λέγανε “το μικρό αντάρτικο” και το “Σχολειό των ανταρτών”. Όλα τα παιδιά απ' εδώ ήμασταν μονιασμένοι και θέλαμε να βοηθήσουμε όσο μπορούσαμε για τη λευτεριά».

Για τη λευτεριά της πόλης μας;

«Για να ελευθερωθεί η Ναύπακτος μοναχά; Για να ελευθερωθεί η Ελλάδα! Πολεμάγαμε για την Ελλάδα. Είχαμε όλοι κοινό αγώνα. Εγώ πολέμησα με όλους. Ήμουν διάολος απ' το ρέμα! Αρχηγός μας ήταν ο

Άρης Βελουχιώτης σ' όλη την Περιφέρεια. Εδώ, στην περιοχή μας, αρχηγός στους αντάρτες ήταν ο Γιάννης Γεωργακόπουλος, από τη Μανάγουλη».

Τον Άρη Βελουχιώτη τον γνωρίσατε από κοντά;

«Τον γνώρισα, όταν είχα πάει στο Καρπενήσι. Πηγαίναμε και σε μάχες εκτός Ναυπάκτου. Εκεί μας είπε μια μέρα ο Άρης: “Θα πάμε στο Χαλίκι, να ψήσουμε τέσσερα σφάγια, να φάμε, να διασκεδάσουμε και να ξεκουραστούμε”. Είπε τότε κάποιος: “Ωρέεε, θα φάμε κρεατάκι σήμερα!” Πού νάβρισκες κρέας εκείνο τον καιρό; Πήγαμε λοιπόν και πάνω που ετοιμαζόμασταν να φάμε, ακούμε καπ, καπ, και κοιτάμε κάτω στον Προυσό, στο μοναστήρι, έρχονταν Γερμανοί από τη ρεματιά. Τα παρατάμε όλα και φύγαμε. Όταν έφτασαν αυτοί, έφαγαν ό,τι βρήκαν και μετά φύγανε. Πάμε τότε να δούμε αν είχε μείνει τίποτα. Είχε μείνει ενάμισι σφάγιο. Ίσα να πάρουμε από ένα μικρό κομματάκι μόνο ο καθένας. Είχαμε ωραίο πρόγραμμα. Τα μοιραζόμασταν όλα σαν αδέλφια. Κάναμε τον αγώνα σαν αδέλφια. Δεν κοιτάζαμε ποιος είναι στο ένα κόμμα και ποιος στο άλλο. Δεν υπήρχαν κόμματα τότε. Υπήρχαν οργανώσεις για ν' απελευθερωθεί ο ελληνικός λαός. Αυτό κοιτάγαμε μόνο».

Πόσοι αντάρτες αποτελούσαν την ομάδα σας;

«Άλλοτε ήμασταν δεκαπέντε, άλλοτε δέκα και άλλοτε πενήντα. Αναλόγως. Δεν υπήρχε κοσμάκης. Είχα κι έναν κουτσό μαζί μου για αντάρτη. Πού να βρίσκαμε κόσμο τότε να πολεμήσει για την πατρίδα; Και συνήθως, μόνο οι φτωχοί είχαν θάρρος να πολεμούν. Έπρεπε ν' απαρνηθούμε τα πάντα, το φαγητό, τον ύπνο, την ψυχία. Όλο στο κυνήγι ήμασταν. Αυτός ο κουτσός μπήκε μέσα σε μια κουφάλα μια φορά, για να γλυτώσει, και οι Γερμανοί πέρασαν από κάτω. Τι να σου πω! Δεν ξέραμε από στιγμή σε στιγμή τι θα μπορούσαμε να πάθουμε. Σήμερα ήμασταν καλά, αύριο ήμασταν άρρωστοι. Μια φορά ήμασταν κάτω στο Μόρνο, στο ποτάμι μέσα, για να μην μας δουν οι Γερμανοί».

Υπήρχαν δηλαδή περιπτώσεις που δεν μπορούσατε να κάνετε κάτι;

«Πολλές φορές. Αυτοί ήταν πάντα περισσότεροι. Ήμουν κάποια

φορά στο Κεφαλόβρυσο, κοντά στο Αγρίνιο. Ήμασταν πέντε-έξι αντάρτες και ήταν 200 Γερμανοί. Πώς να τα βγάξουμε πέρα; Είπα στους άλλους να φύγουμε».

Θα ήθελα, κ. Κώστα, να μας πείτε για μερικά περιστατικά που συνέβησαν στη Ναύπακτο.

«Εδώ στο λιμάνι, οι Γερμανοί είχαν τη “Χελώνα”, παπόρο, καράβι μεγάλο. Εμείς εδώ πάνω στη ραχούλα είχαμε ένα οπλοπολυβόλο. Ριχνόμασταν αυτοί από ’κεί κι εμείς από ’δώ. Μέσα από ’δώ, γύριζε ο κόσμος, δεν είχε και πού να φυλαχθεί. Οι Γερμανοί είχαν στασιόνα εδώ πάν’, στη Βομβοκού. Και μ’ αυτούς ρίχτηκαμ’ κάνα δυο-τρεις φορές. Στα Φραγκέικα είχαν μια αποθήκη οι Γερμανοί και είχαν πολλά τρόφιμα μέσα. Μπήκαμε μέσα μια μέρα (δεν είχε φρουρό), αρπάξαμε όσα μπορούσαμε και φύγαμε. Αυτά τα τρόφιμα μάς έφτασαν για δέκα μέρες. Όλο αρπαγές γίνονταν τότε. Μια φορά, οι Γερμανοί είχαν φυλακίσει κάποια άτομα. Ένας απ’ αυτούς, ο Ασημάκης Ασημακόπουλος, κατάφερε ν’ αποδράσει. Γυμνώθηκε όπως τον έκανε η μάνα του, μπήκε στον υπόνομο (που ήταν μες στη φυλακή) και βγήκε στον απέναντι δρόμο. “Θα μου δεις τ’ αγγελιά τώρα, Γερμανέ», είπε κι έφυγε για το σπίτι του. Πήγε, ντύθηκε κι έφυγε. Ήταν παλληκάρι. Λίγοι ήταν σαν αυτόν. Τελικά δεν τον βρήκαν οι Γερμανοί.

» Μια άλλη φορά, πήγαν κάποιοι Γερμανοί στο λιμάνι, στο εστιατόριο του Τσάρα, να φάνε. Απ’ έξω είχαν αράξει το αυτοκίνητό τους κι είχαν όπλα μέσα. Πάει ένας δικός μου, μπαίνει μες στο αυτοκίνητο και μας πετάει έξω δύο οπλοπολυβόλα, δύο μυδράλια και δεκαπέντε ντουφέκια. Τα πήραμε και... δρόμο. Εκείνοι δεν κατάλαβαν τίποτα. Γλένταγαν. Είχαν καταλάβει την Ελλάδα. Ένιωθαν άρχοντες. Δεν περίμεναν ότι θα τους τη φέρναμε εμείς. Τέλος, να πω ότι του Παλιογιάννη το σπίτι απ’ έξω, έγινε μία κάθοδος. Περίλαβε ο στρατηγός ο Τζαβέλας. Με πήρε μαζί του, όταν εκείνη τη μέρα ο Γερμανός του παρέδωσε τη Ναύπακτο. Φύγανε όλοι οι Γερμανοί μετά».

Καλύτερεψαν τότε τα πράγματα;

«Μετά ήρθαν εδώ “οι μάγκες”, ο στρατός, και μας έπιασαν ως κομμουνιστές. Μας πήγαν μέσα καμιά σαρανταριά άτομα. Εκείνοι που πολέμησαν για την πατρίδα, εκείνοι ήταν φυλακή ούλοι. Να καταλάβεις

πόσο αισχρός ήταν ο κόσμος! Φυλακή είχαν κάνει το ξενοδοχείο “Απόλλων”. Μας χτύπαγαν συνέχεια για τέσσερα μερόνυχτα με καμ-τσιάκι, βούρδουλα. Όταν με χτύπησαν εμένα και μετά με πήγαν πίσω στο κελλί, μου λέει ο φίλος μου ο Αποστόλης Ταμπαξής: “Ωρέ Κώστα, τι σε κάναν έτσι;” Τότε του λένε: “Κερατά, κομμούνα, κερατά κομμούνα, έλα να φας κι εσύ το ξύλο σου τώρα”. Τον πήραν κι έφαγε το ξύλο του. Εγώ έτρωγα πολύ ξύλο, όλες τις μέρες. Μ’ έλιωσαν, αλλά άντεχα. Όταν θα μας έπαιρναν από ‘κεί, λέει αφελέστατα ο Μήτσος ο Πολυγένης: “Εμένα δεν με δείρατε”. Τον αρπάζουν λοιπόν κι έφαγε περισσότερο ξύλο από μένα. Αυτοί οι ταγματασφαλίτες κρέμασαν ένα παιδί δεκαεπτά ετών σ’ ένα δένδρο στο λιμάνι. Πήραν άλλα δεκατέσσερα παιδιά από ‘δώ και τα πήγαν στην Πάτρα και τα σκότωσαν. Ακούς; Όχι οι Γερμανοί, οι ταγματασφαλίτες! Οι Έλληνες! Εγώ μετά, όταν γύρισα στο σπίτι μου καταχτυπημένος, μούκανε η μάνα μου βεντούζες κοφτές, για να φύγει το αίμα το πηχτό πούχα πίσω στην πλάτη μου. Δεν θέλω να τα σκέφτομαι. Στενοχωριέμαι τώρα που σ’ τα λέω».



**Εντάξει, κ. Κώστα, πείτε μας με τι ασχοληθήκατε επαγγελμα-
τικά;**

«Μετά από τα γεγονότα αυτά, πήγα για δύομισι χρόνια στην Αθήνα και δούλεψα σ’ ένα τσαγκαράδικο. Μετά, όταν ήρθα για να δω τη μάνα μου, μου έφερε τέσσερεις γυναίκες, να διαλέξω μία να παντρευτώ. Διά-

λεξα την Αθηνά, που ήταν από το Ευάλιο. Ήταν η φτωχότερη, αλλά είδα ότι αυτή έκανε για μένα. Φτιάσαμε χωριό καλό. Παντρευτήκαμε το 1950 και αποκτήσαμε τον Νίκο, τον Δημήτρη, τον Θανάση (τον οποίο έχω χάσει) και την Ασπασία. Το 1956, μπήκα νεωκόρος στον Άγιο Δημήτριο. Μ' έβαλε ο παπα-Θανάσης Παπανδρέου. Έκανα 44 χρόνια νεωκόρος. Έβγαλα και σύνταξη από εκεί».

Με πόσους Μητροπολίτες συνεργαστήκατε;

«Α, πέρασαν πέντε δεσποτάδες από μένα. Πρώτα-πρώτα, ήταν ο Δαμασκηνός, μετά ο Αμβρόσιος*, μετά ο Αλέξανδρος, μετά ο Νικόδημος και τώρα ο δικός μας, ο Ιερόθεος. Μια φορά που κατέθεσα στεφάνι στην πλατεία για την Εθνική Αντίσταση ο Δεσπότης, ο Ιερόθεος, βάραιγε παλαμάκια για μένα».

Ως νεωκόρος τι δουλειές κάνατε;

«Όλες τις δουλειές. Με βοηθούσε και η γυναίκα μου. Είχα την καθαριότητα, άναβα τα καντήλια, τακτοποιούσα το Ιερό, έφτιαχνα όλους τους στολισμούς για τη λιτανεία, την Ανάσταση, τα βάγια στο λιμάνι για των Θεοφανείων και αυτό που μου άρεσε περισσότερο ήταν να σημαίνω τις καμπάνες. Το έκανα καλύτερα απ' όλους σε όλη την Ελλάδα. Όλοι μου έδιναν συγχαρητήρια».

Πριν τελειώσουμε, κ. Κώστα, θέλω να μας πείτε από πού βγήκε το παρατσούκλι σας, το “Μονοχόρτας”.

«Γιατί στην Κατοχή που πεινάγαμε, με ρώτησε κάποτε ένας: “Τι έφαγες σήμερα, Κώστα;” “Μόνο χόρτα”, του είπα. Με ξαναρωτάει μετά από δυο-τρεις μέρες και πάλι του απάντησα “Μόνο χόρτα”. Ε, από τότε μ' έλεγε “Μονοχόρτα” και το συνέχισαν και άλλοι. Κι ακόμα έτσι με ξέρουν, ο “Μονοχόρτας”».



* Σ.τ.Ε. Δεν είναι ακριβής αυτή η σειρά διαδοχής των μητροπολιτών.

Παυλοχρήστος Βασίλης

αφήγηση στον Γιάννη Χαλάτση



Το καφενείο στα χωριά αποτελεί το συστατικό στοιχείο της έννοιας του χωριού και είναι ένα από τα τοπία της περιοχής. Σ' αυτό γράφεται η πολιτισμική ιστορία κάθε χωριού. Σ' αυτό βρίσκουν το «στέκι» τους ηλικιωμένοι, οι επισκέπτες του χωριού και οι περαστικοί ταξιδιώτες που σταματάνε για λίγο.

Ένα χαρακτηριστικό παραδοσιακό καφενείο είναι και το καφενείο του Βασίλη Παυλοχρήστου στο Ριγάνι Ναυπακτίας, που δουλεύει χωρίς διακοπή από το 1952. Καλοσυνάτος και γεμάτος λαϊκή σοφία ο ιδιοκτήτης του Βασίλης Παυλοχρήστος, 89 χρονών σήμερα, είχε την καλοσύνη να μας διηγηθεί μερικά βιώματα και αναμνήσεις από τη ζωή του και το επάγγελμά του.

Πώς είναι σήμερα η ζωή στο χωριό σας, μπαρμπα-Βασίλη;

«Το χειμώνα ζουν μόνιμα στο χωριό γύρω στα είκοσι άτομα. Οι περισσότεροι είμαστε ηλικιωμένοι. Μένουν και κάποιοι νεότεροι, που ζουν εκτρέφοντας κυρίως ζώα. Αρκετοί επίσης χωριανοί διαθέτουν διπλή κατοικία, στο χωριό και στην πόλη, αφού το Ριγάνι απέχει μόνο 22 χιλιόμετρα από τη Ναύπακτο. Τα αγροτικά οχήματα τούς δίνουν τη δυνατότητα να επισκέπτονται συχνά το χωριό, ανάλογα με τις εποχές και τις επαγγελματικές ασχολίες, για να καλλιεργούν τα κτήματά τους και να φροντίζουν τους γέρους γονείς τους.

Τους καλοκαιρινούς μήνες, το χωριό γεμίζει ζωή. Έρχονται με άδειες όλοι οι εργαζόμενοι και άλλοι φευγάτοι χωριανοί με τις οικογένειές τους, για να μείνουν μερικές μέρες, ίσως και εβδομάδες. Στις 15 Αυγούστου (της Παναγίας) κάνουμε καλό πανηγύρι, αφού όλοι οι Ριγανιώτες φροντίζουν να είναι εδώ. Αμέσως μετά, αρχίζουν να φεύγουν πάλι για τις πόλεις».

Πείτε μας λίγα πράγματα από τα παιδικά σας χρόνια.

«Γεννήθηκα το 1921 στο Ριγάνι. Συγκεκριμένα, γεννήθηκα στον χειμερινό οικισμό του χωριού “Μέγα Λιθάρι”, κοντά στο ποτάμι (Εύηνο). Τα καλοκαίρια μέναμε ψηλότερα, στη θέση Αγναντάκι, εκεί που περνάει σήμερα ο δρόμος, λίγο πριν μπούμε στο χωριό.

» Στο σχολείο πήγαινα μια ώρα δρόμο από το “Μέγα Λιθάρι” στο Ριγάνι, μέσα από ένα μονοπάτι. Το σχολείο λειτουργούσε πρωί και απόγευμα. Το μεσημέρι τρώγαμε ξερό ψωμί και τυρί. Όλη αυτή τη διαδρομή την κάναμε όλα τα παιδιά ξυπόλυτα. Δεν υπήρχαν παπούτσια. Θυμάμαι μια φορά, όπως ερχόμουν μέσα στο χιόνι, χτύπησε το πόδι μου και πετάχτηκε πάνω το νύχι από το μεγάλο δάχτυλο. Κοκκίνισε το χιόνι από το αίμα, αλλά εγώ αψηφώντας τον πόνο συνέχισα μέχρι που σταμάτησε και γέρεψε μόνο του.

» Στο σχολείο ήμασταν γύρω στα 100 παιδιά. Είχε πολύ κόσμο το χωριό τότε. Όλες οι οικογένειες είχαν από τρία ως εννέα και δέκα παιδιά. Το σχολείο ήταν εξατάξιο. Και για τις έξι τάξεις ήταν ένας δάσκαλος σε μια αίθουσα, τι αίθουσα δηλαδή, ένα δωμάτιο και δίπλα άλλο ένα μικρό, που έμενε ο δάσκαλος.

» Θυμάμαι έναν Αντώνη Μουζή. Καλός δάσκαλος. Μάλιστα έλεγε στον πατέρα μου: “να στείλεις το παιδί για γράμματα. Θα σε βοηθήσω και εγώ”. Αλλά πού να τα βρει τότε ο πατέρας μου τα λεφτά, για να με στείλει για παραπέρα γράμματα;

» Από μικρός ασχολήθηκα με τη γεωργία και κτηνοτροφία. Σπέρναμε σιτάρια και καλαμπόκια. Στο στρατό έπαθα πνευμονία βαριάς μορφής. Έκατσα 48 μέρες στο νοσοκομείο. Όταν γύρισα από το στρατό, παντρεύτηκα την Ασπασία Πολυδώρου.

» Δουλειές δεν υπήρχαν. Στο ισόγειο σπίτι του Κώστα Τσάκου (του πατέρα του δικηγόρου) είχε ένα μαγαζάκι (παντοπωλείο) ο Νίκος Καλογεράς. Όταν ο Καλογεράς έγινε παπάς, το δούλεψα εγώ για 17 χρόνια εκεί, με ενοίκιο. Μετά αγόρασα το σπίτι που έχουμε σήμερα στο Ριγάνι. Μέναμε στον πάνω όροφο και έστησα το μαγαζί στο ισόγειο. Παντοπωλείο και καφενείο. Στην αρχή το δούλευα περισσότερο σαν παντοπωλείο. Σιγά – σιγά μειωνόταν η δουλειά του παντοπωλείου και είχε ζήτηση περισσότερο το καφενείο. Τα καλοκαίρια έψηννα αρνί ή κατσίκι μια φορά την εβδομάδα για τους πελάτες του καφενείου. Από το 1956–57 στο καφε–παντοπωλείο είχα και το κοινοτικό τηλεφωνείο και

έκανα τον τηλεφωνητή με το χειροκίνητο τότε τηλέφωνο».

Τι σήμαινε το τηλεφωνείο για το χωριό την εποχή εκείνη;

«Όπως καταλαβαίνεις, δεν υπήρχε τότε άλλο τηλέφωνο στην περιοχή αυτή. Όποιος φευγάτος χωριανός ήθελε να επικοινωνήσει με τους δικούς του τηλεφωνούσε και όριζε μια συγκεκριμένη ώρα που θα έπαιρνε πάλι τηλέφωνο. Εγώ έπρεπε να αναζητήσω και να ειδοποιήσω κάποιον δικό του, που μπορεί να βρισκόταν οπουδήποτε στο χωριό, για να έρθει στο μαγαζί και να μιλήσει με τον άνθρωπό του. Ήταν εξυπηρέτηση για το χωριό το τηλεφωνείο, αφού η επικοινωνία με το ταχυδρομείο ήταν τότε πολύ αργή. Αρχικά, η τηλεφωνική γραμμή ήταν μία με τα Πιτσινέικα. Το σήκωνε ο ένας, άκουγε ο άλλος, γινόταν ένας χαμός μέχρι να συνεννοηθούμε. Αργότερα άλλαξε σιγά-σιγά προς το καλύτερο. Το κοινοτικό αυτό τηλεφωνείο συνέχισα να το έχω μέχρι τις αρχές του 1970».

Πότε ήρθε αυτοκίνητο στο χωριό;

«Ήρθε το 1967. Πρώτα έγινε ο αυτοκινητόδρομος μέχρι τα Πιτσινέικα, πάνω από την εκκλησία. Ερχόταν μέχρι εκεί ένα ταξί, σαν τζίπ, ενός Κοκκίνι. Έφερνε μέχρι εκεί ό,τι πράγματα ήθελε καθένας, αλεύρια, καλαμπόκι, πετρέλαιο και άλλα. Μετά, φορτωμένοι στον ώμο τα φέρναμε στο χωριό. Όσοι είχαν μεταφορικά ζώα ήταν σε καλύτερη μοίρα. Ο πρώτος αυτοκινητιστής που ήρθε στο Ριγάνι ήταν ο Ντίνος Γαϊτάνης. Όταν ήρθε αυτοκίνητο στο χωριό, μειώθηκε λίγο η τυραννία του κόσμου, αλλά δεν υπήρχαν δουλειές. Δεν είχε ο κόσμος λεφτά. Γι' αυτό πολλοί έφυγαν για τη Γερμανία. Για παράδειγμα, τέσσερα κουνιάδια μου έφυγαν για τη Γερμανία, όπου δούλεψαν τριάντα τόσα χρόνια και γύρισαν τώρα».

Ας γυρίσουμε πάλι στο επάγγελμά σας, κ. Βασίλη. Τι προτερήματα θεωρείς ότι πρέπει να έχει ένας καφετζής, για να είναι αγαπητός στους χωριανούς του;

«Ο καφετζής πρέπει να τα έχει καλά με όλο τον κόσμο και να εξυπηρετεί τον πελάτη. Στα 60 χρόνια που δουλεύω το μαγαζί μου, δεν είχα ποτέ πρόβλημα. Δεν μάλωσα με κανέναν. Έκανα πολλούς φίλους και, θάλεγα, πέρασα καλά με τους ανθρώπους. Όμως αυτή η δουλειά

θέλει μεγάλη υπομονή και επαγγελματισμό. Το καφενείο είναι ο χώρος που μαθαίνεις πολλά. Στα ζητήματα εκείνα που είναι λεπτά και μπορεί να φέρουν εντάσεις ο καφειτζής δεν πρέπει να παίρνει θέση. Πρέπει να γίνεται ειρηνοποιός και να μη μεταφέρει πληροφορίες που μπορεί να προκαλέσουν τους άλλους.

» Πέρασε πολύς κόσμος από το μαγαζί μου. Αστυνομικοί, δασικοί, γεωπόνοι, γιατροί, πολιτικοί και λοιπά. Ο καθένας από τους πολιτικούς έλεγε τα δικά του. Εγώ τα είχα καλά με όλους. Πολλές φορές μάλιστα αναγκαστήκαμε να μαγειρέψουμε κάτι πρόχειρο για τους πεινασμένους περαστικούς και δεν ήταν λίγες οι φορές που τους προσφέραμε διανυκτέρευση στο σπίτι μου».

Η γυναίκα σας βοηθάει στη λειτουργία του καφενείου;

«Ό, τι έχουμε φτιάξει το έχουμε φτιάξει μαζί με τη γυναίκα μου. Με βοηθούσε και με βοηθάει σε όλα. Δεν πήρα ποτέ βοηθό στο μαγαζί. Είχα τη γυναίκα μου».

Οι γυναίκες του χωριού έρχονται στο καφενείο, για να περάσουν λίγο από τον ελεύθερο χρόνο τους;

«Σπάνια. Οι γυναίκες του χωριού σπάνια έρχονταν στο καφενείο παλιότερα».

Τι σημαίνει το κέρασμα για τον Έλληνα;

«Όποιος ξένος σταθεί στο καφενείο κάποιος θα βρεθεί να τον κέρασει ένα ποτό. Είναι ένας τρόπος γνωριμίας, προσέγγισης, προσφοράς, φιλοξενίας. Αν δεν προσφερθεί κανένας, θα του προσφέρω εγώ το ποτό. Δεν κυνηγάμε το κέρδος. Για μας τους παλιούς τουλάχιστον μετράει η ανθρωπιά πρώτα. Από μια συναναστροφή με έναν άνθρωπο μαθαίνεις πολλά πράγματα. Βγαίνεις αλλιώς κερδισμένος. Τώρα, έτσι κι αλλιώς, για μένα το κέρδος από το καφενείο έχει σβήσει. Το κρατάω μόνο και μόνο για να περνάω τις μέρες μου. Μαζευόμαστε οι λιγοστοί ηλικιωμένοι που έχουμε μείνει στο χωριό και προσφέρουμε και κανέναν καφέ σε κανέναν περαστικό. Στις μέρες μας, ένας περαστικός από το χωριό μας το πιθανότερο είναι να μη συναντήσει στο πέρασμά του κανέναν κάτοικο. Αν δε βρει και το καφενείο ανοιχτό, είναι σα να μην υπάρχει και το χωριό».

Βλέπεις να συνεχίσει να λειτουργεί ως καφενείο μετά από εσάς;

«Τα παιδιά μας έχουν τις δουλειές τους στην πόλη και δεν μπορούν να ασχοληθούν με αυτό το καφενεδάκι. Έχουμε μια κόρη και έναν γιο που ζουν στην Αθήνα και στη Ναύπακτο. Οι τρεις εγγονές και το ένα εγγόνι μας ζουν στη Αθήνα. Είναι όλα σπουδαγμένα και αξιόλογα παιδιά. Έρχονται συνήθως τα καλοκαίρια και τις μεγάλες γιορτές και βλέπουμε».

Πώς περνάτε τον ελεύθερο χρόνο σας, κ. Βασίλη;

«Διαβάζω. Διαβάζω ό,τι πέσει στα χέρια μου. Είμαι συνδρομητής τοπικών εφημερίδων και συχνά μου φέρνει ο γιος μου βιβλία, κυρίως τοπικά και ιστορικά, τα οποία διαβάζω αμέσως».

.....

Λίγες μέρες πριν δημοσιευθεί το κείμενο αυτό στην εφημερίδα της Ναυπάκτου *Εμπρός*, έπεσε στα χέρια μου το βιβλίο του ερευνητή – εθνολόγου Ελευθέριου Π. Αλεξάκη με τίτλο “*Ορεινή Στερεά Ελλάδα: στο Εθνολογικό ημερολόγιο (1984–1991)*”, Εκδόσεις Δωδώνη, 2010, όπου έγραφε, μεταξύ άλλων, για το πέρασμά του από το χωριό Ριγάνι στις 16 Αυγούστου 1985 τα παρακάτω σχετικά με τη συνάντησή του με τον ηλικιωμένο καφεπώλη του Ριγανίου:

«Ετοιμαζόμουν για αναχώρηση. Το λεωφορείο θα ερχόταν στις 2 και 30΄. Ο μαγαζάτορας (καφετζής) μου ζήτησε να καθίσω για φαγητό. Είπα: “Θα έχει μαγειρέψει η γυναίκα μου κάτω στη Ναύπακτο”. Αυτός επέμενε. “Θα αργήσει το λεωφορείο”, είπε. Συμφώνησα να καθίσω. Εξάλλου θα συζητούσαμε. Το σπίτι ήταν πάνω. Είπε στη γυναίκα του και έφερε κάτω το φαγητό: κοκκινιστή γίδα, ψητό αρνί από χθες – ήταν πανηγύρι – κρασί δικό τους και τυρί σπιτικό. Ο καφετζής λέγεται Βασίλης Παυλοχρήστος και είναι 64 ετών».





Σύψα Λαμπρινή

αφήγηση στη Ζωή Δενδραμή

«Ο πατέρας μου λεγόταν Κραβαρίτης Σπύρος. Απ' τη Λεπτοκαρυά η μάνα τ' κι απ' τα Κουτσογιαννέικα ο πατέρας τ'. Τη μάνα μου την έλεγαν Αγλαΐα κι ήταν απ' την Κάτ' Χώρα. Εγώ γεννήθηκα τον Απρίλιο του 1921. Είμαι 89 χρονών. Ήμασταν οκτώ αδέρφια. Τα δύο τα χάσαμε μικρά, τον Αριστείδη από κακοήθη πυρετό και την Βασιλική από πνευμονία. Τα υπόλοιπα ήμασταν: η Ζωίτσα, ο Θεodorής, εγώ η Λαμπρινή, η Αλεξάνδρα, η Κωνσταντίνα και ο Θεοφάνης. Εκείνα τα χρόνια, στην Αγία Κυριακή έριχνε πολύ χιόνι και τους έκλεινε τους Λεπτοκαρίτες, γι' αυτό και φύγανε απ' το χωριό τους. Κατέβηκαν στη Ναύπακτο και τ' Αντίρριο. Στην αρχή πήγαιναν πάνω μόνο τα καλοκαίρια, μετά όμως, απ' τη βροχή και τα νερά τα πολλά βούλιαξε το χωριό. Τώρα σπάνια να χιονίσει εκεί επάν'».

Τι θυμάστε από τα παιδικά σας χρόνια, κ. Λαμπρινή;

«Είχαμε φτώχεια μεγάλη, αλλά όλοι ήμασταν πολύ αγαπημένοι. Το σπίτι μας ήταν δυο δωμάτια και ζούσαν μέσα δύο αδέρφια, η οικογένεια του πατέρα μου στο ένα και στο άλλο ο αδελφός τού πατέρα μου με την οικογένειά του. Μετά από λίγα χρόνια έφυγε ο μπάρμπας μου, πήγε στο Τρίκορφο κι έτσι έμεινε σ' εμάς το σπίτι. Τι σπίτι δηλαδή; Κοιμόμασταν στο χώμα κάτω».

Δεν στρώνετε κάτω τουλάχιστον κανένα χαλί, καμία βελέντζα;

«(γέλια). Πού να τα βρίσκαμε; Έστρωναμ' μόνο ένα μικρό κομματί υφαντό (που το φτιάχναμε στον αργαλειό), στο σημείο που κοιμόμασταν. Ένα πολύ μικρό κομματάκι. Τ' άλλο το σπίτι ήταν ξέστρωτο, χώμα. Εγώ έμαθα να πλέκω, να γνέθω και να υφαίνω από δώδεκα χρονών. Είχαμε αργαλειό στο σπίτι. Γνέθαμε το μαλλί με τη ρόκα και μετά

υφαίναμε σακάκια αλλά και παντελόνια. Έπλεκαμ' επίσης και φτιάχναμε παπούτσια. Ήταν κάτι σαν κάλτσα και βάζαμε από κάτω ένα κομμάτι σαμπρέλα. Αυτή η σαμπρέλα κράταγε περισσότερο απ' τα γουρνοτσάρουχα. Τα φτιάχναμε κι αυτά απ' το τομάρι των χοιρινών, όμως τρύπαγαν εύκολα και τα πέταγαμ'. Τον περισσότερο καιρό πάντως γύριζαμ' ξυπόλυτοι. Εμένα κάποιος μοῦδωσε παπούτσια, όταν ήμουν είκοσι χρονών. Τότε πρωτοφόρεσα! Τι νάκανα; Οι γονείς μου ήταν φτωχοί αγρότες. Δούλευαν όλη μέρα. Καλλιεργούσαμε καλαμπόκι, σιτάρι, τριφύλλι, φασόλια και φακή. Α, φτιάχναμε ωραία φακή! Τη βάζαμε στη φωτιά και σε μισή ώρα γινόταν όπως είναι το γάλα. Τώρα η φακή μαυρίζει στην κατσαρόλα. Η μάνα μου πήγαινε ολούθε, και στα ζώα και στα χωράφια και στο σπίτι. Ακόμα και ξύλα φορτωνόταν να φέρει. Πηγαίναμε κι εμείς από μικρά κοντά, να τη βοηθάμε. Για ν' αλέσουμε τ' αλεύρι μας, πηγαίναμε στο μύλο που ήταν με πέτρες, μακριά από Ανθόφυτο, στο ρέμα. Άλλοτε το κουβαλάγαμε με το μπλαρ' κι άλλοτε στην πλάτη. Είχαμε δικό μας μπλαρ'. Είχα κάνει και χωράφι μ' αυτό».

Μας είπατε, κ. Λαμπρινή, ότι ζούσατε φτωχικά, δεν είχατε πολλά ρούχα ή παπούτσια κ.λπ. Εσώρουχα είχατε;

«Πού να τᾱβρισκαμ' εκείνη την εποχή; Δεν είχαμε υφάσματα. Αφού και αργότερα που παντρεύτηκα κι είχα τα παιδιά μου, τᾱγδυνα το Σάββατο το βράδυ (έκαναν και τα Σάββατα τότε μαθήματα) για να πλύνω τα ρούχα τους, να στεγνώσουν την Κυριακή, για να τα ξαναφορέσουν τη Δευτέρα. Δεν είχαμε ύφασμα ούτε για δεύτερο ρούχο, όχι για εσώρουχα».

Γιατρός υπήρχε στο χωριό σας, τα Κουτσογιαννέικα;

«Ωρέ, πού να βρεθεί γιατρός; Αν υπήρχε δεν θα πέθαιναν τ' αδέρφια μου και τόσα άλλα παιδιά. Όταν αρρωσταίναμε, πηγαίναμε στον Έπαχτο ή στη Βοϊτσά, επάνω. Εγώ τρεις φορές είχα πάθει πυρετό και μου έπεφταν τα μαλλιά. Ευτυχώς, ξανάβγαιναν. Όταν ήμασταν ξυπόλυτα, πλήγιαζαν συνέχεια τα πόδια μας. Ποιος γιατρός μάς κοίταζε;»

Ποιες είναι οι καλύτερες αναμνήσεις σας από την παιδική σας ηλικία;

«Όταν μαζευόμασταν όλη η οικογένεια μαζί το βράδυ, για να φάμε.

Κάναμε το σταυρό μας, την προσευχή μας και μετά τρώγαμε. Μετά τραγούδαγαμ' και χόρευαμ'. Ο πατέρας μου είχε πολύ ωραία φωνή. Πρώτα τραγούδαγε αυτός και μετά μάθαινε κι εμάς. Θυμάμαι ένα τραγούδι που λέγαμε:

“Τρία καλά είναι στον ντουνιά
και στον επάνω κόσμο,
η νιότη και η λεβεντιά
και το καλό κορίτσι.
Τ' ακούτε εσείς ανύπαντρες
κι εσείς καλοί λεβέντες;
Λεφτά να μη ζηλεύετε,
λίρες να μη ζητάτε...”

Αυτά λέγαμε και χορεύαμε. Συνάμα, εμείς τα κορίτσια έπλεκαμ' και υφαίναμε. Βάζαμε ξύλα στο τζάκι και το ανάβαμε, για νάχουμε ζεστασιά, για να βλέπουμε (δεν υπήρχε φως) αλλά και για να φτιάξουμε φαγητό για την επόμενη μέρα. Φτιάχναμε πίτες σε μια σιδερένια γάστρα που είχαμε, αλλά και το ψωμί εκεί τ'όψεναμ'. Γλεντάγαμε ωραία επίσης τις Απόκριες με τους γειτόνους. Και τα Χριστούγεννα πέρναγαμ' καλά. Σφάζαμε το γουρούνι, φτιάχναμε τσιγαρίθρες, βάζαμε το κρέας στο σύγλινο, για να διατηρηθεί και αυτό κράταγε ως το καλοκαίρι. Όταν έκαναμ' χωράφι, έφτιαχναμ' απ' αυτό το μεσημέρι και τρώγαμε. Για νάχουμε δυνάμεις.

» Είχαμε τις εκκλησίες μας, τον Άγιο Δημήτριο και τον Άγιο Χαράλαμπο. Στον Άγιο Δημήτριο ήταν το τακτικό μας. Πηγαίναμε οικογενειακώς όλοι στην εκκλησία. Όλο το χωριό πήγαινε. Το μόνο που μας δυσκόλευε ήταν ότι δεν είχαμε κανένα μαγαζί στο χωριό. Ούτε στο Γάβρο ούτε στο Γουλέμι ούτε στο Καταφύγιο, που ήταν τα κοντινά μας χωριά. Έπρεπε να κατεβαίνουμε στη Ναύπακτο για τα ψώνια μας. Πολλή κούραση. Ούτε ένα καφενείο για τους άντρες δεν υπήρχε. Δούλευαν κι έρχονταν στο σπίτι. Αυτή ήταν η ζωή μας. Το μόνο που ήταν στο χωριό ήταν τα δυο χάνια. Το ένα ήταν του Θεόδωρου Κουτσογιάννη και το άλλο του Οδυσσέα Κουτσογιάννη. Απ' το Μάν και μετά, πέρναγαν από 'κεί όλοι όσοι ανέβαιναν με τα πρόβατά τους στα χωριά τους».

Πήγατε καθόλου σχολείο;

«Καθόλου δεν πήγα, γιατί δεν είχαμε δάσκαλο. Όταν ήρθε δάσκα-

λος, πήγανε τα μικρότερα αδέρφια μου κι εγώ φύλαγα τα πρόβατα. Από πέντε χρονών πήγαινα. Στην αρχή, με τον πατέρα μου ή τη μάνα μου και δεύτερα, που έφτασα τα δέκα, πήγαινα μόνη μου. Τα πήγαινα πάνω στο μαντρί, στην Αγία Κυριακή. Έκανα μία ώρα να φτάσω. Εκεί είχε λάκκες και βόσκαγαν τα πρόβατα. Το Μάη μήνα είχε ακόμα αέρα πολύ και χιόνι στις άκρες, “ανεμοστοιβάσματα”. Όταν δίψαγαμ’ για νερό, έτρωγαμ’ λίγο χιόνι. Όταν είχε το πολύ χιόνι βέβαια, τα κλείναμε μέσα τα ζώα. Τους κόβαμε και τους δίναμε κλαριά, τριφύλλια, καλαμπόκια, τέτοια. Όταν ήμουν μικρή όμως, τ’ότρωγαμ’ κι εμείς το καλαμπόκι. Φτιάχναμε καρβέλια, μπομπότα με προζύμι μέσα».

Καλλιεργούσατε όμως και σιτάρι μας είπες;

«Πόσο νομίζεις ήτανε; Δεν έφτανε για τόσα παιδιά. Όταν πήγα δεκαπέντε χρονών, κατέβαινα σ’ έναν Λαουρδέκη, στην Παλιοπαναγιά και θέριζα σιτάρι με το δρεπάνι. Δούλευα 20 μέρες κι έπαιρνα 20 οκάδες σιτάρ’, μια οκά την ημέρα. Κατέβαινα και για ελιές. Στα Κραβαριτέικα, στην Παλιοπαναγιά. Και εκεί πάλι, μια οκά την ημέρα μας έδιναν. Ξεκινάγαμε να δουλεύουμε απ’ το πρωί πουΰφεγγε μέχρι το βράδυ. Νύχτα! Για μια οκά λάδι! Είκοσι μέρες, είκοσι οκάδες λάδι, για να το πάμε στο σπίτι μας να φάμε, που τρώγαμε ως τότε μόνο το λίπος απ’ το γουρούνι. Μικρά μόνο γλίνα έτρωγαμ’. Από ‘κείνη την ηλικία, δεκαπέντε ετών, άρχισα ν’ αρμέγω και τα ζώα μόνη μου (καμιά τριανταριά). Δούλευα στα δικά μας χωράφια, σε ξένα, αλλά και ξύλα φορτωνόμουνα να φέρω».

Στην Κατοχή, πήγε να πολεμήσει κανείς από την οικογένειά σας;

«Πήραν τον αδελφό μου τον Θόδωρο, αλλά είχαν πάρει και τον αρραβωνιαστικό μου. Εκείνο τον καιρό είχα αρραβωνιαστεί με τον Σπύρο Σύψα, απ’ τη Λεπτοκαρυά. Τον αδελφό μου τον είχαν πιάσει αιχμάλωτοι Γερμανοί και τον είχαν πάει στην Κρήτη, στα βουνά. Για έξι μήνες δεν ήξεραμ’ αν ήταν ζωντανός. Τον αρραβωνιαστικό μου τον είχαν στείλει και πολεμούσε στη Μακεδονία. Εκείνος μπορούσε κι έστελνε γράμματα. Πολέμησε με τους Ιταλούς, είχαν έρθει στα χέρια. Όταν γύρισε το ’43, παντρευτήκαμε. Εκείνα τα χρόνια της Κατοχής περάσαμε μεγάλη πείνα. Πείνα! Όταν ήμουν στο σπίτι μόνη μου και έβλεπα ότι πέρναγε

κόσμος που πείναγε, τους μοίραζα αλεύρι, για να φτιάξουν κουρκούτι ή να το βάλουν πάνω απ' τα χόρτα να φάνε. Με μάλωναν οι δικοί μου, όταν το καταλαβαίνανε, γιατί κι εμείς δεν είχαμε πολύ. Ήμασταν οκτώ νοματαίοι. Τους λυπόμουνα όμως, κι ας κουραζόμουν κι εγώ που πήγαινα εκείνο τον καιρό με τα πόδια στο Αντίρριο, να θερίσω με το δρεπάνι».

Θα μένατε εκεί, φαντάζομαι, όσο διάστημα χρειαζόταν...

«Ναι, μέχρι να τελειώσουμε, μέναμε εκεί. Τις Κυριακές μας έδιναν άδεια, αλλά επειδή δεν προλαβαίναμε να πηγαίνουμε πάνω στο χωριό και να ξαναγυρίσουμε, περπατάγαμε μέχρι το Κεφαλόβρυσο στη Ναύπακτο, καθόμασταν κάτω απ' τα πλατάνια, πέρναγε η ώρα και το απόγευμα πάαιναμ' πάλι πίσω. Φτάναμε το βράδυ. Ήμασταν 5-6 εργάτες μαζί ή και 10 καμιά φορά, που ήμασταν απ' τα χωριά».

Θυμάστε κανένα περιστατικό από την Κατοχή ή τον Εμφύλιο;

«Όχι πολλά. Δεν είχαμε φασαρίες στο χωριό μας. Μια φορά μόνο θυμάμαι που είχαν έρθει κάτι αντάρτες και έμασαν κάμποσα ζώα. Άλλα τα έσφαξαν και τ'άφαγαν εκεί και άλλα τα πήρανε. Θυμάμαι και μια φορά που ήρθε ένας γνωστός μας απ' το Γουλέμι, να μείνει το βράδυ στο σπίτι μας. Του βγάλαμε μια ωραία κουβέρτα να σκεπαστεί, καθαρή απ' τη ντρεστίλα και την άλλη μέρα ποΰφυγε, κοιτάμε... ήταν γεμάτη ψείρες! Την έβγαλα έξω στις πουρνάρες, έπιανα τις ψείρες με τα χέρια και τις πέταγα. Τόσες πολλές ήτανε!»

Όλοι είχαν ψείρες εκείνη την εποχή.

«Εμείς στο σπίτι δεν είχαμε κολλήσει. Πέταγαμ' συνέχεια τα ρούχα μας στο θερμό, σ' ένα μεγάλο καζάνι. Τα πλέναμε και με αλισίβα. Γίνονταν πεντακάθαρα. Δεύτερα, έφτιαχναμ' σαπούνι μοναχές μας. Από γλίνες και λάδια. Παίρναμε ένα πράμα, ποτάσα το έλεγαν, τα βράζαμε όλα μαζί και τ' ανακατεύαμε. Έμενε το καθαρό στην κορυφή και η ατσάλιά κάτω. Τ'όκοβαμ' σε πλάκες και μ' αυτό έπλεναμ'».

Πώς ήταν η ζωή σας, μετά το γάμο;

«Μετά το γάμο μου, το '43, με τον Σπύρο Σύψα, μέيناμε στα Κουτσογιαννείκα και έκαναμ' πέντε παιδιά. Τον Γιάννη, που έγινε καθη-

γητής, τον Κώστα που δούλεψε στον ΟΤΕ, τον Θανάση που έγινε φαρμακοποιός, τον Νίκο, που δούλεψε σε τράπεζα και μετά έκανα το κορίτσι μας, την Κυριακή. Είχα χαρεί που έκανα ένα κορίτσι μετά από τόσα αγόρια. Τώρα έχω δέκα εγγόνια κι ένα δισέγγονο, τον Γιαννάκη».

Τα παιδιά σου πού τα γέννησες;

«Μόνη μου τα γέννησα τα παιδιά μου, στο σπίτι. Είχα και μια ξαδέλφη, την Λάμπρω Γιαννοπούλου απ' το Γάβρο, που με βοήθαγε. Αυτή βοηθούσε κι άλλες να γεννήσουν».

Στο χωριό σας, στα Κουτσογιαννέικα, πήγανε σχολείο;

«Όχι, πήγαν σχολείο στο Γάβρο, μισή ώρα μακριά. Τους έδιναν κοντά ψωμί καλαμποκίσιο και τυρί, για να τρώνε το μεσημέρι. Ήταν πρωί-απόγευμα τότε τα μαθήματα. Το βράδυ ποῦρχονταν τους έφτιαχναν τραχανά, καμιά πίτα ή ό,τι άλλο είχα. Όταν ξεκίνησαν να πηγαίνουν τα παιδιά μου στο Γυμνάσιο, αγόρασα με τον άντρα μου ένα οικοπεδάκι στο Λυγιά. Εκεί χτίσαμε ένα σπιτάκι οι δυο μας. Μόνοι μας. Το χειμώνα φέρναμε και τα ζώα μας κάτω. Το καλοκαίρι, το Μάη μήνα, ξαναπηγαίναμε στο χωριό. Ασχολιόμασταν και με τα ζώα και με τα χωράφια».

Γενικά, είστε ευχαριστημένη από τη ζωή σας, κ. Λαμπρινή;

«Εγώ πέρασα πολύ δύσκολα χρόνια. Φτώχεια και πολλή κούραση. Όταν πήγαινα για δουλειά στο χωράφι κι είχα τα παιδιά μικρά, τ'άπαιρνα κοντά. Το μικρότερο τ'όβαζα στη σαρμανίτσα. Τώρα είναι πιο εύκολη η ζωή. Παρά τις δυσκολίες όμως που πέρασα, είμαι πολύ ευχαριστημένη, γιατί και καλόν άντρα είχα και όλα τα παιδιά μου είναι καλά. Εύχομαι και τα εγγόνια μου ν'άχουν όλα υγεία και να ζήσουν ευτυχισμένα».





Βακάλογλου-Παύλου Χρυσάνθη

αφήγηση στη Ζωή Δενδραμή

«Οι γονείς μου, Κυριάκος και Σταματία, γεννήθηκαν στα περίχωρα της Σμύρνης, σ' ένα παραλιακό μέρος που λεγόταν Καράμπουρνα. Του πατέρα μου ο πατέρας ήταν φούρναρης και της μητέρας μου ο πατέρας ήταν παπάς και λεγόταν Παπαδόπουλος. Ο δικός μου πατέρας ασχολιόταν εκεί με τα κτήματα. Είχε μεγάλη εμπειρία και πολλές γνώσεις πάνω στις αγροτικές καλλιέργειες. Όταν ήρθαμε εδώ πέρα, άνοιξε πολλών τα μάτια. Εγώ γεννήθηκα το 1922, δυο μήνες πριν τη μεγάλη σφαγή, πριν τη γενοκτονία μας από τους Τούρκους».

Τι θυμάσαι, κ. Χρυσάνθη, από τις αφηγήσεις των γονιών σου για τη Σμύρνη;

«Όλοι οι Έλληνες εκεί είχανε πολλά αμπέλια και κτήματα. Περιουσία μεγάλη. Οι Τούρκοι όμως δεν χώνεψαν ποτέ τους Έλληνες. Ούτε και τώρα πιστεύω να μας συμπαθούν. Το 1914 έγινε ο πρώτος διωγμός. Εγκατέλειψαν όλοι αναγκαστικά το σπίτι τους, τα χωράφια τους, τα μαγαζιά τους, τα πάντα. Οι γονείς μου με δυο αγοράκια που είχαν αποκτήσει τότε πήγαν και έζησαν στη Θεσσαλονίκη. Εκεί τους έβαλαν μαζί με άλλες οικογένειες να μένουν σ' ένα μεγάλο σχολείο, με δυσκολίες πολλές. Τα μικρά μου αδελφάκια έπαθαν εντεροκολίτιδα, όπως και πολλά από τα παιδιά εκείνη την εποχή, και πέθαναν. Όταν τελικά κατάφεραν και ξαναγύρισαν οι γονείς μου στη Σμύρνη, δεν βρήκαν τίποτα από την περιουσία τους. Οι Τούρκοι είχαν καταστρέψει τα πάντα. Έπρεπε να τα δημιουργήσουν όλα πάλι από την αρχή.

» Δεν πρόλαβαν και πολύ να τα χαρούν. Τότε έγινε ο δεύτερος μεγάλος διωγμός, η σφαγή. Ήταν τέτοια εποχή, το '22. Εγώ ήμουν δύο μηνών μωρό και είχα άλλα δύο μεγαλύτερα αδελφάκια. Είχαν μεγάλη

δύναμη οι Τούρκοι, πολύ στρατό. Ερχόσαντε καταπάνω στις γυναίκες και έπαιρναν τα χρυσαφικά που φόραγαν. Δεν τους τα βγάζανε για να τα πάρουν, παρά κόβανε το αυτί, για να πάρουν το σκουλαρίκι, το δάχτυλο, για να πάρουν το δαχτυλίδι, το χέρι, για το βραχιόλι και έτρεχαν όλοι να σωθούν. Μόλις έσφαζαν τις Ελληνίδες, έκοβαν τις ρώγες από τα στήθια, για να τα κάνουν λέει κομπολόι. Τέτοια σφαγή γινότανε. Άλλοι που τρέχανε να κρυφτούνε στο νεκροταφείο έλεγαν: “βγείτε εσείς, να μπορούμε εμείς”. Ανοίγανε λακκούβες κάτω από τις πλάκες και μπαίνανε μέσα, να σωθούν. Πολλοί γλύτωσαν μ’ αυτόν τον τρόπο. Εκεί στην παραλία, στα Καράμπουρνα που ζούσαμε, είχε πολλούς ψαράδες, αλλά και γενικά οποιοδήποτε επάγγελμα μπορεί να είχε ο καθένας, όλοι είχαν από μια βάρκα. Είχε μια και ο πατέρας μου. Μ’ αυτόν τον τρόπο γλυτώσαμε εμείς και χιλιάδες ακόμα. Αφού έβαζε ο βαρκάρης την οικογένειά του μέσα στη βάρκα, μετά φώναζε: “ψυχές, ψυχές”. Εννοούσαν σαν σύνθημα μ’ αυτό τον τρόπο ότι όσοι χώραγαν ακόμα από τους υπόλοιπους που έτρεχαν να σωθούν ότι μπορούν να μπουκνουν κι εκείνοι. Δεν κοίταγαν να βρουν τ’ αδέρφια τους ή τους γονείς τους. Όποιον προλάβαιναν να πάρουν τον έβαζαν στη βάρκα και έφευγαν, γιατί έρχονταν πιο πίσω οι Τούρκοι με τα μαχαίρια».

Με τις βάρκες τόσος κόσμος πού πήγε;

«Βρεθήκαμε όλοι μαζί στη Χίο, που ήταν και το πιο κοντινό νησί. Μετά, από ‘κεί μοιραστήκαμε. Εμείς στην αρχή πήγαμε στη Θεσσαλονίκη, αλλά δεν άρεσε στον πατέρα μου και φύγαμε σιγά-σιγά προς τα κάτω κι ακουμπήσαμε εδώ και ακόμα εδώ είμαστε. Άλλοι πήγαν στην Πάτρα, άλλοι σ’ άλλα μέρη. Δεν ξέρω αν μπορεί να καταλάβει κανείς αυτό που τράβηξαν τότε οι πρόσφυγες. Σφαγιάστηκαν χιλιάδες χριστιανοί και περίπου 1.500.000 πρόσφυγες έφθασαν στην Ελλάδα κατ’άκοποι, πεινασμένοι, περιμένοντας μια βοήθεια, ένα πιάτο φαγητό, μια ελπίδα. Εδώ μπορεί να βοήθησε το κράτος όσο μπορούσε, όμως “εκεί ήμασταν Έλληνες και εδώ Τούρκοι”. Δεν μας έβλεπαν κι εμάς σαν Έλληνες. Μας βρίζανε, μας έλεγαν Τούρκους. Μας υποστήριζε πολύ ο Ελευθέριος Βενιζέλος εμάς τους πρόσφυγες, αλλά έπειτα από πάρα πολλά χρόνια με τον γέρο τον Καραμανλή αναδείχτηκε η Ιστορία μας, η Ιστορία της Σμύρνης και τότε μόνο κατάλαβαν τον πόνο μας και ότι και εμείς Έλληνες είμαστε».

Από τη στιγμή που φθάσατε στη Ναύπακτο πώς εξελίχθηκε η ζωή σας;

«Καταλήξαμε εδώ εικοσιπέντε οικογένειες. Τα πρώτα χρόνια, μας έβαλαν και ζήσαμε όλοι μαζί στον πύργο του Μπότσαρη. Θυμάμαι τα πρώτα μου χρόνια εκεί, το κτίριο είχε κάτι μεγάλες καμάρες, είχε πολλά δωμάτια, ήταν πολύ ωραίο. Τώρα το έχουν κάνει μουσείο. Στην αρχή λοιπόν ο πατέρας μου ασχολήθηκε με το ψάρεμα, για 4–5 χρόνια. Η μάνα μου δούλευε πλύστρα στα πλούσια σπίτια αλλά και στο Δεσποτικό. Μετά, πέσαμε σ' ένα πάρα πολύ καλό αφεντικό και περάσαμε πολύ καλά. Μας έβαλε για δουλειά στα κτήματά του ο Ανδρέας Κοζώνης, που αργότερα έγινε και Δήμαρχος της πόλης. Είχε πάρα πολλά στρέμματα χωράφια. Εμείς πήγαμε στα χωράφια που είχε στην περιοχή της Μαμουλάδας, στον Άγιο Πολύκαρπο από κάτω. Περιπάταγες μια ώρα για να τα γυρίσεις. Έτρωγε πολύς κόσμος ψωμάκι απ' αυτόν τον άνθρωπο. Εκεί μέναμε σ' ένα σπιτάκι που είχε, φτιάξαμε και κότες, μια γίδα κλπ. Περάσαμε πολύ καλά. Πήγα και σχολείο στη Μαμουλάδα αλλά μόνο μέχρι την Τετάρτη Δημοτικού. Ήθελα να συνεχίσω, αλλά κοιτάζαμε τότε να δουλέψουμε. Πήγαινα νερό στους εργάτες, κουβάλαγα το χαλκό, ρεντάγαμε, πήγαινα στα ζώα. Δούλεψα κι εγώ από μικρή μέχρι που παντρεύτηκα, 27 ετών».

Η περιοχή των προσφυγικών πότε και πώς δημιουργήθηκε;

«Αργότερα, από την Τουρκία έστειλαν αποζημίωση σ' όλους τους πρόσφυγες για τη ζημιά που μας έκαναν, για τα σπίτια και τα χωράφια που είχαμε αφήσει πίσω. Που μας ανάγκασαν ν' αφήσουμε πίσω. Τα λεφτά αυτά που μας έστειλαν τα έλεγαν ομολογίες, αλλά δεν μας τα έδωσαν εμάς. Έτσι, όπως σ' όλη την Ελλάδα, έγιναν κι εδώ τα προσφυγικά. Είναι πολύ μικρά σπιτάκια, δυο–τρία δωματιάκια, μια σταλιά. Πήρε και ο πατέρας μου ένα σπιτάκι που δικαιούταν, επειδή όμως μέναμε τότε στο κτήμα του Κοζώνη, το κράτησε και μου το έδωσε για προίκα. Εκεί έμεινα τα πρώτα τα χρόνια του γάμου μου, ώσπου με τη δύναμη του Θεού κατάφερα με τον άντρα μου να χτίσουμε ένα καλύτερο σπίτι».

Η ζωή σας τον καιρό της Κατοχής πώς ήταν;

«Εμείς στον πόλεμο δεν πεινάσαμε. Δεν μας έλειψε ποτέ τίποτα. Είχαμε άφθονο γάλα, σιτάρι, καλαμπόκι και ό,τι έβγαζε το κτήμα. Οι Γερ-

μανοί και οι Ιταλοί περνάγανε από 'κεί κάθε μέρα. Ιδιαίτερα οι Γερμανοί, πρέπει να πω, ήταν κύριοι. Πέρναγαν, ρώταγαν, παράδειγμα, αν είχαμε αυγά, τα έπαιρναν και τα πλήρωναν. Οι Ιταλοί όχι και τόσο. Μ'αυτούς που είχαμε κάπως πρόβλημα ήταν οι αντάρτες. Ήθελες – δεν ήθελες, δεν κόταγες, έπρεπε να δώσεις ό,τι είχες. Δεν ήταν εχθροί μας, φίλοι ήταν, αγωνίζονταν και κυνήγαγαν τους εχθρούς, αλλά αυτοί δεν έπαιρναν μόνο ό,τι τους δίναμε, το απαιτούσαν. Μας έλεγαν ότι αν είχες δυο παντελόνια το ένα πρέπει να το δίνεις. Μας παρακολουθούσαν. Αν βγάζαμε 50 κιλά σιτάρι, μας έπαιρναν τα 20. Καμιά φορά ερχόντουσαν και μεσάνυχτα και έπρεπε να σπκωθούμε, να τους βάλουμε να φάνε. Άλλα προβλήματα σ' όλη τη διάρκεια του πολέμου δεν είχαμε».



Από διασκεδάσεις τι θυμάστε;

«Στη ζωή μου δε χάρηκα, δε γέλασα ποτέ. Ούτε εγώ ούτε η μανούλα μου. Όσο ήμουνα μωρό, τ' αδέλφια μου ήταν πάρα πολύ αυστηρά και δεν μ' άφηναν να βγω καθόλου. Μας καλούσανε σε γάμους, σε πανηγύρια, δεν μ' άφηναν όμως να πάω. Μου έλεγαν: “Εμείς εδώ είμαστε ξένοι”. Πραγματικά, όπως σας ξανάπα, εδώ μας έλεγαν Τούρκους. Τώρα το κατάλαβαν, αλλά τότε... Μετά παντρεύτηκα, 27 ετών. Τον πρώτο χρόνο, βγήκα με τον άντρα μου τον Δημήτρη λίγο έξω. Μετά, άρχισαν άλλα προβλήματα. Ούτε και ο άντρας μου είδε άσπρη μέρα με

μένα. Του στέρπησα τα πάντα, ενώ κι εκείνος είχε περάσει πολλά. Από τριών μηνών είχε μείνει ορφανός. Μαζί μου ακόμα και τώρα είναι καλός όσο δεν παίρνει, αλλά είχα όλο ατυχίες».

Θέλετε να μας μιλήσετε λίγο γι' αυτά που σας στενοχωρούν;

«Μετά το γάμο μου, πάνω που είπα θα χαρώ, μένω έγκυος στο πρώτο παιδί και το χάνω. Μένω έγκυος στο δεύτερο, το χάνω και αυτό. Κάνω μια θεραπεία, ξαναμένω έγκυος, πήγαν όλα καλά και αποκτώ την κόρη μου. Έπειτα ξανάκανα άλλα δυο αγόρια. Με δυσκολίες, μικρά παιδιά, καταφέρνουμε με τον άντρα μου και χτίζουμε το σπίτι μας. Με το που μπαίνουμε, μένω έγκυος στο τέταρτο παιδί, αλλά γεννιέται με το σύνδρομο Down και ακόμα παιδί παραμένει. Αυτό είναι το μεγαλύτερό μου πρόβλημα. Τι θα γίνει αυτό το παιδί αύριο; Πώς θα επιβιώσει; Ποιος θα το κοιτάξει μετά από μένα; Είμαι τώρα 85 χρονών. Αν υπήρχε κάπου να πάει... Ένα τέτοιο μέρος το ζητάνε όλοι οι γονείς που έχουν κάποιο παιδί με ειδικές ανάγκες. Ίσως κάποια μέρα... κάποιος... κάνει κάτι».

Τελευταία ερώτηση, κ. Χρυσάνθη: πήγατε ποτέ να δείτε τη χαμένη πατρίδα σας, τη Σμύρνη;

«Εγώ δεν έχω πάει ποτέ, αν και τ'όθελα. Πήγε όμως κάποτε ο μεγάλος μου αδελφός να ξαναδεί τα κτήματα, αλλά δεν υπήρχε τίποτα, τίποτα!»



Τριάντης Γιώργος

αφήγηση στη Ζωή Δενδραμή



«Ο πατέρας μου, ο Δημήτρης Τριάντης, καταγόταν από την Άνω Χώρα. Από το 1922 πήγε να δουλέψει στην Αμερική. Με τη μητέρα μου Σοφία παντρεύτηκαν το 1927. Η μητέρα μου ήταν Ναυπάκτια. Ζούσε στη συνοικία Αφροδίτη. Από το 1922 που δούλεψε στην Αμερική ο πατέρας μου πηγαινοερχόταν συχνά για να μας βλέπει, ώσπου επέστρεψε ως συνταξιούχος το 1950. Εγώ ήμουν το πρώτο τους παιδί. Γεννήθηκα στο 1928 στη Ναύπακτο, σ' ένα σπιτάκι, που είχαν ενοικιάσει οι γονείς μου ενός καθηγητή, του Κασβίκη, δίπλα στο Μουσείο Φαρμάκη. Μετά από μένα, γεννήθηκε ο αδελφός μου ο Ανδρέας και έπειτα η Λαμπρινή. Γύρω στο 1932, ο πατέρας μου έφτιαξε δικό μας σπίτι (στο οποίο μένω και τώρα) και βρίσκεται δίπλα στο Cinema».

Από τα μαθητικά σας χρόνια ποιες είναι οι αναμνήσεις σας;

«Πήγα σχολείο στο Α΄ Δημοτικό Ναυπάκτου, με δασκάλους την Παπανικολάου, την Διβάρη και τον Κοτίνη. Έχω φάει πολλές φορές ξύλο με το χάρακα. Ήταν πάρα πολύ αυστηροί οι δάσκαλοι, όμως ήταν πολύ καλοί. Έτσι έπρεπε να είναι κι έτσι θάπρεπε να είναι και τώρα. Δεν ήμουν άριστος, αλλά ήμουν αρκετά καλός μαθητής».

Πείτε μας ένα παράδειγμα αυστηρότητας κάποιου δασκάλου.

«Να, πολλές φορές μ' έστελνε η Παπανικολάου να της πάρω την εφημερίδα "Πελοπόννησος" από το βιβλιοπωλείο του Φράγκου. Για να μην αργήσω και χάσω το μάθημα, μου έλεγε αυστηρά: "Εφτυσα! Πριν λιώσει το σάλιο μου, θα είσαι εδώ!" Έτρεχα τότε του σκοτωμού, για να προλάβω. Έπειτα, συνέχισα στο Γυμνάσιο. Ξεκινώντας τότε, το Σεπτέμβριο του 1940, τα Γυμνάσια ήταν οκτατάξια. Όταν ακούσαμε τον Οκτώβρη ότι πιάστηκε ο πόλεμος, κάναμε χαρές, επειδή θα σταμάταγαν τα μα-

θήματα. Δεν ξέραμε βέβαια τι σήμαινε πόλεμος. Τα σχολεία ξανάνοιξαν την επόμενη χρονιά και, επειδή μας είχαν ανακατέψει οι Γερμανοί, τα μαθήματα γίνονταν σε διάφορα κτίρια, όπου βρίσκαμε. Κάναμε στο κτίριο της Εμπορικής Τράπεζας, στο κτίριο που είναι η τράπεζα Πειραιώς (εκεί ήταν η αίθουσα Ταραμπίκου), στο περιβόλι του Νόβα ακόμα και στην παραλία κάναμε μαθήματα».

Από τα χρόνια της Κατοχής τι είναι αυτό που δεν θα ξεχάσετε ποτέ;

«Τίποτα δεν θα ξεχάσω. Ήταν δύσκολα χρόνια και ήμουν δώδεκα χρονών. Τα θυμάμαι όλα πολύ καλά. Όταν πιάστηκε ο πόλεμος, ο πατέρας μου ήταν στην Αμερική. Αυτό έκανε πιο δύσκολα τα πράγματα για μένα, τη μάνα μου και τα δυο μικρότερα αδέρφια μου. Όταν ήρθαν οι Ιταλοί στη Ναύπακτο, ένα πρωί ήρθαν μ' ένα αυτοκίνητο και σταμάτησαν έξω από το σπίτι μου. Βγαίνει ένας αξιωματικός μ' ένα διερμνέα και μας χτυπάνε την πόρτα. Κατεβαίνει η μάνα μου ν' ανοίξει, ενώ ακολούθησα κι εγώ σαν μεγαλύτερος, για να δω τι συμβαίνει. Λέει λοιπόν ο διερμνέας στη μάνα μου ότι το σπίτι αυτό επιτάσσεται από τα στρατεύματα Κατοχής για να το κάνουν караμπινιарία. Του λέει τότε η μάνα μου: “Εντάξει, ένα μόνο θα σας παρακαλέσω, έχω τρία παιδιά κι εδώ είναι τα πράγματά μου όλα (τα θυμάμαι όλα αυτά και συγκινούμαι...) τι να τα κάνω;” “Έχουμε μεριμνήσει γι' αυτό”, της απαντάει ο διερμνέας. “Θα έρθουμε το απόγευμα να φορτώσουμε όλα τα έπιπλά σας. Έχουμε βρει σπίτι αδειανό, το οποίο δεν χρησιμοποιείται και θα σας πάμε εκεί με τα παιδιά σας”. Έτσι κι έγινε. Μας πήγανε στο σπίτι του Μαραγδούλη, που βρίσκεται πιο πάνω από της Μαρτσούκας το φαρμακείο. Εκεί μείναμε όλα τα χρόνια της Κατοχής».

Σας έλειπε το σπίτι σας;

«Πάρα πολύ. Μάλιστα πήγαινα απέναντι από το σπίτι μου και καθόμουν στα σκαλάκια του σπιτιού του Κοτίνη ή της “Ταλατού”, όπως το λέγαμε. Καθόμουν και κοίταζα το σπίτι, πεινασμένος, ξυπόλυτος και με κοντά παντελονάκια. Μια μέρα, ο Ιταλός αξιωματικός με είδε από το μπαλκόνι και με φώναξε “Τζόρτζιο, Τζόρτζιο, έλα 'δώ”. Παραξενεύτηκα που ήξερε το όνομά μου. Σηκώθηκα και πήγα προς την πόρτα. Κατεβαίνει κάτω κρατώντας μια σακούλα με διάφορα πράγματα και μου

λέει: “Να τα πας στη μάνα σου”. “Τκράτσια, γκράτσια”, του λέω και πήγα τρέχοντας γραμμή στη μάνα μου. Η σακούλα είχε μέσα ψωμί, τυρί, μακαρόνια, ρύζι κ.λπ. Η χαρά μας απερίγραπτη. Με τη χειρονομία αυτή που έκανε ο Ιταλός ντρεπόμουν να ξαναπάω να καθίσω στα σκαλοπάτια, να χαζεύω το σπίτι μου. Όταν όμως πέρασαν μερικές μέρες και σώθηκαν τα φαγητά, ξαναπήγα. Κι όλο μου έδινε ο Ιταλός αξιωματικός, όποτε με έβλεπε. Ήταν μεγάλη βοήθεια για μας. Μπορεί να ήταν εχθροί μας οι Ιταλοί, αλλά ο συγκεκριμένος αξιωματικός μάς βοήθησε πολύ. Αυτή είναι η αλήθεια. Δεν μπορώ να πω ψέματα. Στο σπίτι μας επιστρέψαμε το 1943 ή το 1944, δεν θυμάμαι ακριβώς».



Από τον ερχομό των Γερμανών τι θυμάστε;

«Όταν πρωτοήρθαν οι Γερμανοί, έτυχε να είμαι στο λιμάνι, όπου εκεί κατέφθασε πρώτα ένα τρίκυκλο με ένα Γερμανό οδηγό και έναν καθισμένο στο πλάι (στο κουβούκλιο) με το πολυβόλο. Μετά από αυτούς συνέχισαν να έρχονται κι άλλα αυτοκίνητα. Κατεβαίνει ένας αξιωματικός και ζητάει τον άρχοντα της πόλης. Ήταν ένας διερμηνέας που εξηγούσε τι έλεγε. Σκεφτόμουν, ποιον εννοούσε άραγε; “Άρχοντα της πόλης;” Ο δήμαρχος; Κάποιος πρόεδρος; Ποιος; Τότε έρχεται ο στρατηγός Γιώργος Κοτίνης, που βρισκόταν στη Ναύπακτο μετά την οπισθοχώρηση της

Αλβανίας. Έτσι, αφού εκείνος είχε το μεγαλύτερο στρατιωτικό βαθμό, αυτός θεωρείτο ο “άρχοντας”. Του ζητάει τότε ο Γερμανός αξιωματικός να παραδώσει το “κλειδί της πόλης”. “Μάλιστα!” απαντάει ο Κοτίνης και, περιμένοντας εγώ να δω το κλειδί, βλέπω τον Κοτίνη να βγάζει το όπλο του και να το παραδίνει στον Γερμανό. Εκείνος τότε το παίρνει, βγάζει τη δεσμίδα με τις σφαίρες και του το ξαναεπιστρέφει. Έτσι λοιπόν παραδόθηκε η πόλη μας. Δεν γινόταν αλλιώς. Αν φέρναμε αντίσταση, θα μας σκότωναν όλους.

» Μετά από αυτό, φέρανε μια τεράστια γερμανική σημαία με τον αγκυλωτό σταυρό γύρω στα 5 x 7 μέτρα, την ξαπλώσανε στο κέντρο της πλατείας και την καρφώσανε με τέσσερεις πρόκες. Δεν υπήρχε τότε το άγαλμα του Μπότσαρη σ’ εκείνη τη θέση. Δεν πέρασαν πέντε λεπτά και πλάκωσαν τα στούκας. Πέρναγαν πάνω από τα κεφάλια μας. Κάνανε πανηγύρι μ’ αυτό τον τρόπο, επειδή παραδόθηκε η πόλη. Τάβλεπα όλα αυτά και ένιωθα φοβισμένος. Πιτσιρίκι ήμουν. Θυμάμαι επίσης που οι Γερμανοί επιτάξανε ένα καράβι από το λιμάνι, για να περάσουν απέναντι να “πάρουν” την Πάτρα. Επειδή δεν ήξεραν αν θα ήταν εύκολα τα πράγματα στην Πάτρα, φώναξαν τον ντελάλη και του είπαν να τρέξει παντού, σ’ όλους τους δρόμους και να διαδώσει το εξής: “Κατόπιν διαταγής των στρατευμάτων Κατοχής, παρακαλούνται οι κάτοικοι ν’ απομακρυνθούν ένα χιλιόμετρο εκτός Ναυπάκτου”. Αυτό έγινε γιατί, αν δεν παραδινόταν η Πάτρα, θα βομβάρδιζαν τ’ αεροπλάνα και ίσως χτυπούσε και κανένας από μας. Όλα όμως πήγαν καλά και μετά από δυο-τρεις μέρες, ξαναφώναξε ο ντελάλης να επιστρέψουμε. Με την οικογένειά μου είχαμε πάει σε μια καλύβα του *Μπιρτόδουλου* και μείναμε στα Μαλάματα».

Ο ντελάλης τι άλλο φώναζε;

«Θυμάμαι ότι τον έλεγαν “Απόλλων” (sic). Δεν ξέρω αν ήταν τ’ όνομά του ή παρατσούκλι. Διαλαλούσε για τα πάντα. Οτιδήποτε νέο έπρεπε ν’ ακούσουμε, αυτός μας το έλεγε. Ακόμα – ακόμα όταν ένας έμπορος ήθελε να διαφημίσει κάτι, τον ντελάλη φώναζε για τη δουλειά αυτή. Ένα συγκεκριμένο που θυμάμαι είναι όταν ένα κρεοπωλείο στο λιμάνι, του Κακαρίτσα, ήθελε να διαφημίσει το κρέας του, έδωσε ένα μπουτί στον ντελάλη και αυτός, κρατώντας το από το λιμάνι μέχρι το Κεφαλόβρυσο, φώναζε: “Στου Κακαρίτσα το κρεοπωλείο πωλούνται

κρέατα αγνά με καλή τιμή”».

Μετά τον πόλεμο, πώς ήταν η ζωή σας;

«Συνεχίσαμε όλοι τη ζωή μας με δυσκολίες, αλλά σιγά-σιγά τα καταφέραμε. Στο Γυμνάσιο, ενώ ήμουν καλός μαθητής, δεν έβγαλα την τελευταία τάξη. Προτιμούσα να πηγαίνω με την παρέα μου στη θάλασσα για μπάνιο. Μάλιστα είχα φτιάξει κι ένα βαρκάκι από ένα μπιτόνι βενζίνης ενός κατοχικού αεροπλάνου, που είχε πέσει. Το είχα σχίσει στη μέση, έβαλα μέσα ένα καθισματάκι και με δυο ξύλα έκανα κουπί. Μια μέρα που ανοίχτηκα λίγο βαθιά, μου γύρισε η βάρκα και, εφόσον ήταν τσίγκινη, γέμισε νερά και πήγε στον πάτο. Εκεί θα είναι ακόμα. Το 1950, υπηρέτησα στρατιώτης στη Μακεδονία, στο 2/11 Τάγμα Προκαλύψεως, στα Ελληνοβουλγαρικά σύνορα, στο φυλάκιο της “Κούλας”, στα οχυρά του Ρούπελ. Απολύθηκα το 1953 και το 1955 πήγα κι εγώ να δουλέψω στην Αμερική. Πήρα πρόσκληση από το νονό μου, τον Νικόλαο Κιούτα, που καταγόταν από το Κοκκινοχώρι».

Γιατί δεν έκανε ο πατέρας σας την πρόσκληση;

«Γιατί εκείνος κράταγε το παραδοσιακό. Παρόλο που έζησε 35 χρόνια στο εξωτερικό, δεν ήθελε να γίνει Αμερικανός πολίτης και έτσι δεν μπορούσε να με καλέσει. Ένιωθε ότι θ’ άλλαζε η πίστη του. Εκεί λοιπόν για δύο χρόνια δούλεψα ως ελαιοχρωματιστής σ’ ένα εργοστάσιο, το United States Steel, το οποίο απασχολούσε περίπου ένα εκατομμύριο εργάτες. Κάποια στιγμή, μια θεία μου μού έκανε ένα προξενιό. Όταν πήγα να δω την κοπέλα, έτυχε να είναι κάποια που την ήξερα από το Γυμνάσιο, η Πολυξένη Μαλλά, από τα Μαλάματα. Μου άρεσε βέβαια και εκείνης της άρεσα εγώ, αλλά είπα στη θεία μου ότι πρώτα θα πρέπει να ρωτήσω τον πατέρα μου αν εγκρίνει αυτό το γάμο. Έτυχε βλέπετε εκείνο το διάστημα να βρίσκεται στην Ελλάδα. Μου απαντάει τότε ο πατέρας μου σ’ ένα γράμμα: “Να την παντρευτείς... και αμέσως! Και όχι αν την θέλεις, αλλά αν σε θέλει!” Αυτό ήταν. Την παντρεύτηκα αμέσως, στις 27/10/57.

» Μετά το γάμο, άνοιξα με τον γαμπρό μου ένα εστιατόριο. Έζησα στην Αμερική όλα κι όλα δεκάμισι χρόνια. Σε κάποια επίσκεψή μου στην Ελλάδα, έτυχε να δω ένα κτίριο που πουλιόταν στην Πάτρα, το αγόρασα, το κατεδάφισα και το έφτιαξα σιγά-σιγά μια πολύ ωραία πο-

λυκατοικία. Γυρνώντας στην Ελλάδα με τη γυναίκα μου, μείναμε στο πατρικό μου σπίτι, στη Ναύπακτο. Πέρασα πολύ καλή ζωή μαζί της, δυστυχώς όμως αρρώστησε. Χρειάστηκε να κάνει τέσσερα χρόνια αιμοκάθαρση στο Ρίο, όπου, πρέπει να πω, τη βοήθησαν πάρα πολύ όλοι οι γιατροί εκεί, ώσπου δεν άντεξε άλλο και την έχασα. Νιώθω πολύ λαβωμένος. Ήταν τόσο καλή, όχι μόνο σε μένα αλλά και σε όλους τους ανθρώπους. Βοήθησε πολλούς, όποτε μπορούσε και έκανε δωρεές».

Πείτε μας για μια συγκεκριμένη δωρεά της, κ. Γιώργο.

«Όταν επισκεπτόμασταν το κοιμητήριο της Ζωοδόχου Πηγής στο Ξηροπήγαδο, όπου είχα τους γονείς μου, η γυναίκα μου (πάρα πολύ χριστιανή) σκέφτηκε να φτιάξει το καμπαναριό και να αναπλάσει όλο τον αύλειο χώρο. Δεν ήταν και λίγο το ποσό που δαπανήσαμε, αλλά έτσι ήταν η γυναίκα μου. Ήθελε πάντα να προσφέρει. Στην κηδεία της είχε έρθει πολύς κόσμος και ιδιαίτερα χάρηκα που παραβρέθηκε και ο Μητροπολίτης Ναυπάκτου κ.κ. Ιερόθεος, χωρίς να τον έχω ειδοποιήσει. Με αυτό φάνηκε το πόσο την εκτιμούσαν όλοι και με ευχαρίστησαν πολύ. Ζω τώρα με τις αναμνήσεις μου, έχοντας για παρέα και κάποιους φίλους, στο πατρικό μου σπίτι, που είχαν επιτάξει οι Ιταλοί στη Ναύπακτο».



Εύδη Άσπα

αφήγηση στον Γιάννη Εύδη



«Ας κουβεντιάσουμε, λοιπόν. Κάνε μου τη χάρη να ξεκινήσω πρώτη. Ύστερα, ρώτησέ με ό,τι θέλεις.

» Πού και πότε γεννήθηκα. Παρά τα πολλά χρόνια που κουβαλάω στην πλάτη μου, τόσο που αγαπώ τη ζωή, πιστεύω πως γεννήθηκα χτες, έχοντας πατρίδα μου κάθε γωνιά της Ελλάδας που αγάπησα, τη λιμνοθάλασσα στο Μεσολόγγι, το κάστρο στον Έπαχτο, τις ομορφοταρισμένες βουνοκορφές και κάμπους της γενέτειρας του πατέρα μου, της Σίμου, τη Θεσσαλονίκη, που περπάτησα στο δάσος και στην ωραία παραλία της, την Αθήνα, με θέα την Ακρόπολη. Όταν οδεύσω στην αιωνιότητα, ας με γράψουν “ετών εκατόν πενήντα”. Έτσι όλοι μαζί θα ηρεμήσουμε».

Η μέχρι σήμερα διαδρομή σας, σύμφωνα με τη σύντομη εισαγωγή σας, μαρτυρά ένα άτομο που έζησε και θέλει να ζήσει, να γευτεί το κάθε δευτερόλεπτο της ζωής.

«Έζησα τόσο γεμάτη ζωή, απόχτησα αμέτρητους, σημαντικούς και ακριβούς φίλους, που ίσως τα εκατόν πενήντα χρόνια θα ήταν λίγα, αν δεν με χαρακτήριζε η άκρατη βιασύνη να χαρώ και να γευθώ τα πάντα και να χτίσω αναμνήσεις που χαϊδεύουν και συντροφεύουν τα γεράματά μου».

Μιλήστε μας για τις ρίζες σας, που ιστορικά φθάνουν πολλά χρόνια πίσω.

«Η γενιά μου, οι Ευδαίοι, στρατιωτικοί οι περισσότεροι, από την Επανάσταση και μέχρι τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, απίθωσαν μεγάλα λιθάρια στο οικοδόμημα της Ελληνικής Ιστορίας. Είμαι η μοναχοκόρη του στρατηγού Θεόδωρου Εύδη και της Παρασκευής Μαντζακά,

Μεσολογγίτισσας, εγγονή του Νάκου και της Ασπασίας Ξύδης, το γένος Κανναβού, άλλης μεγάλης ιστορικής οικογένειας.

» Όλες οι πράξεις ανδρείας των Ξυδαίων ξεκινούν από την Επανάσταση, με σταθμό τον ηρωικό θάνατο του στρατηγού Θύμιου Ξύδης, που σκοτώθηκε και αποκεφαλίστηκε στο Κρεμμύδι της Μεσσηνίας. Τετρακόσια χρόνια σκλαβιάς, θυσίες, ξεκληρισμός, παρουσίες ηρώων που ακούμπησαν το παραμύθι, μα και κατάλοιπα θλιβερά στις γενιές που ακολούθησαν. Το χωριό μου, η Σίμου, τίμησε τον Θύμιο Ξύδη, και η οδός στρατηγού Θύμιου Ξύδης οδηγεί στην προτομή του, που φυλάει το Ξυδαίικο.

» Στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, ο πατέρας μου Θεόδωρος Ξύδης, ως αρχηγός του Έκτου Συντάγματος Πεζικού, ελευθέρωσε την Αδριανούπολη και παρασημοφορήθηκε εκείνος και η σημαία τού Συντάγματός του από τον αρχηγό των συμμαχικών δυνάμεων στρατηγό Φρανσαί ντ' Εσπεραί. Έχουμε στο σπίτι μας, στην Αθήνα, στον πίνακα των παρασώμων του πατέρα μου, τον πολεμικό σταυρό μετά δάφνης και το παράσημο της Legion d' honneur.

» Προετοίμασε την είσοδο του βασιλέως Αλεξάνδρου στην απελευθερωμένη Αδριανούπολη και στο ιστορικό αρχείο της οικογένειάς μου υπάρχει φωτογραφικό υλικό, ακόμα και το τηλέφωνο του διοικητού της πόλης Ταγιάρ Πασά, όταν συνελήφθη.

» Τον πατέρα μου τον έχασα στα τρία μου χρόνια και στερήθηκα την έγνοια του και την αγκαλιά του, από τότε που μια κουκίδα ύπαρξης αποκοιμιόμουν στο ευρύ στέρνο του και μου φάνταζε ημίθεος πάνω στο αλογό του, όταν γύριζε από το κυνήγι».

Είναι διάχυτη η περηφάνια για τους προγόνους σας και δικαίως.

«Η περηφάνια που ένιωθα για τη καταγωγή μου, έχεις δίκιο, από τη μια μεριά μού τόνωσε την προσωπικότητα, από την άλλη μού στέρησε μικροχαρές της καθημερινότητας, που θεωρούσα ευτελείς μπροστά σε κάποια πνευματικότητα, που άρχισε να διαφαίνεται από τα πρώτα χρόνια της εφηβείας μου».

Ας μιλήσουμε τώρα για σας. Πότε και με ποια ερεθίσματα ξεκινήσατε να γράφετε ποιήματα;

«Άρχισα να γράφω ποιήματα αβίαστα, χωρίς διορθώσεις. Και έτσι

ένα πρωινό έφτασα στον προθάλαμο του γραφείου του Πέτρου Χάρη, στο αριστερό τμήμα του Πολυτεχνείου, που στέγαζε τότε τη *Νέα Εστία*.

» Δίπλα μου καθισμένος ένας πανύψηλος γέρος, φορεμένος ένα καφετί ράσο και κρατώντας μια θεόρατη γκλίτσα.

“Εσύ, νεαρή δεσποινίς, ποιον περιμένεις;”

“Εγώ, κύριε, είμαι ποιήτρια. Έφερα να δει τα ποιήματά μου”.

“Για δώσ’ μου, να διαβάσω κι εγώ”.

Τα έσφιξα περισσότερο στην αγκαλιά μου, και αρνήθηκα. Θυμάμαι το καλοκάγαθο χαμόγελο και το χάδεμα στα μαλλιά μου!

» Έτσι γνώρισα τον μεγάλο ποιητή Σωτήρη Σκίππη, που με εισήγαγε προστατευτικά στον Διευθυντή της *Νέας Εστίας*. Κατόρθωμα τότε η δημοσίευση λογοτεχνικών κειμένων στο περιοδικό. Το πέτυχα και στα δεκάξι μου χρόνια δημοσιευθήκανε τα πρώτα μου ποιήματα στη *Νέα Εστία*».

Δεκαέξι χρόνων και με ποιήματά σας να δημοσιεύονται στη *Νέα Εστία*, προσπαθώ να φανταστώ τη συνέχεια...

«Μη βιάζεσαι! Κάθε μια από τις μεγάλες πνευματικές γνωριμίες μου θα πάρει τη σειρά της. Ο Γεώργιος Δροσίνης τα διάβασε και ζήτησε να με γνωρίσει! Λίγο πιο πάνω από τον πλάτανο, στην πρώτη πλατεία της Κηφισιάς, δεξιά ήταν η βίλα *Αμαρυλλίς*, το σπίτι του. Καταπίνοντας το δέος που με κατέλαβε, στάθηκα δισταχτική μπροστά στην αναπηρική πολυθρόνα του ημίπληκτου μεγάλου ποιητή. Παρά την εμφανή παραμόρφωση της αριστερής πλευράς του, η δυσλεξία του ήταν ελάχιστη.

“Για να τα πούμε λοιπόν εμείς οι ποιητές”, είπε χαμογελώντας.

“Δάσκαλε, εσείς, ο τρανός, ο μεγάλος, με μένα;”

“Η ποίηση δεν έχει ηλικία αγαπητή μου”.

Έτσι, ενώ τα κοριτσόπουλα της ηλικίας μου τρέχανε στα πάρτυ και στους πρώτους έρωτες, εγώ κάθε Σάββατο απογευματάκι που δεν είχα σχολείο, τσαφ-τσουφ με το τρένο, θηρίο το λέγανε τότε, έφτανα στην *Αμαρυλλίδα*. Ιερό κειμήλιο στη βιβλιοθήκη μου, με θερμή αφιέρωση, το τελευταίο του βιβλίο, οι *Λαμπάδες*, γραμμένο για τη νεκρή θυγατέρα της μοναδικής αγαπημένης της ζωής του. Μου είχε υποσχεθεί το χαρτί που περίσσεψε από τη θαυμάσια έκδοση, για να τυπωθεί η πρώτη μου ποιητική συλλογή.

» Ο Δροσίνης πέθανε ξαφνικά στην ερημιά του (με μόνη ανθρώπινη

παρουσία την αντιπαθητική οικιακή βοηθό, που την καλούσε με μια αστυνομική σφουρίχτρα) και η μάνα μου φώναξε το γιατρό μας, να με ηρεμήσει.

» Μεγάλωνα, ερωτεύτηκα, παντρεύτηκα και, πριν αρχίσω τα δεκαεννιά μου χρόνια, είχα ένα διαζύγιο και ένα φρεσκογεννημένο κοριτσάκι. Το μεγάλωσε η μανούλα μου, τ'όπαιζα, το κανάκευα, αλλά η περιφερόμενη ποιήτρια με τα γραπτά ανά χείρας έφτανε πια ως τα λογοτεχνικά στέκια της εποχής».

Τα λογοτεχνικά στέκια, εκτός από τις ευκαιρίες για παρέες και φιλίες που παρείχαν, αποτελούσαν ζωντανά κέντρα δημιουργίας πολιτισμού. Ποια ήταν αυτά και ποιοι σύχναζαν εκεί;

«Δύο ήταν τα σημαντικότερα. Το ένα απ' αυτά ήταν το πατάρι της καφετέριας του Λουμίδη, στην οδό Σταδίου, δίπλα από την Τράπεζα Πειραιώς τότε, στην πλατεία Κλαυθμώνος.

» Και ποιον δεν γνώρισε η αφεντιά μου! Τον Οδυσσέα Ελύτη, τον Νίκο Γκάτσο, τον Μάνο Χατζηδάκι, τον Μίνω Αργυράκη, τον ζωγράφο Γεωργιάδη μέχρι και τον ηλικιωμένο τότε συγγραφέα του *Λεμονοδάσους* και της *Eroica* Κοσμά Πολίτη. Το ότι τόσο αστραπιαία έφτασα και στάθηκα στους λογοτεχνικούς κύκλους και έγινα φίλη και αγαπητή με τόσο σημαντικούς ανθρώπους το όφειλα σε ένα λαμπρό κύριο που μου γνώρισε μια κυρία του Λυκείου Ελληνίδων, η κ. Λιβερίου, στον Βύρωνα Αλεπουδέλη, αδερφό του Οδυσσέα Αλεπουδέλη, του Ελύτη. Ο Τάκης, το γκαρσόνι του Λουμίδη, με προλάβαινε στη σκάλα.

“Ανέβα και να δεις σήμερα. Ντουνιάς!”

» Στο πατάρι του εκδοτικού οίκου Ο Αιτός του Κίμωνα Θεοδωρόπουλου, πάνω από το κοσμηματοπωλείο του Βουράκη, απέναντι από τον κινηματογράφο *Παλλάς* της οδού Βουκουρεστίου, με ανέβασε μια σημαντική γυναίκα των γραμμάτων από την Αίγυπτο, η κ. Λυκιαρδοπούλου. Εκθαμβωτικός ο νέος καταιγισμός γνωριμιών μου: Ο Μίλτος Σαχτούρης, ο Μενέλαος Λουντέμης, δύσμορφος και κουτσός, ο Νάνος Βαλαωρίτης και ο Δημήτρης Ροδόπουλος, ο μεγάλος συγγραφέας Μίτιας (Δημήτρης) Καραγάτσης. Χριστέ μου! Ο ωραιότερος άνδρας που θαύμασαν τα μάτια μου! Και τόσοι άλλοι... Αλψιμόνιες πνευματικές μορφές που συνωστίζονταν στην ίδια εικοσαετία. Οι φιλίες και οι γνωριμίες μου προχώρησαν και στον θεατρικό κόσμο, πάντα με τα ποιήματά

μου ανά χείρας, τα νιάτα μου, την τόλμη και τη νόστιμη φάτσα μου.

» Θα σε βασανίσω λίγο, ώσπου να σου πω το όνομα του διπλανού ωραίου συνταξιδιώτη μου στο τραμ. Μεγάλη και εμφανής η προσοχή μου μην τσαλακώσω το κίτρινο, καινούριο μου φουστάνι.

“Δεσποινίς Καναρινάκη, μην πιέζετε το ντοσιέ που κρατάτε στο στήθος σας. Θα το λερώσετε”.

“Σας ευχαριστώ, κύριε, είναι τα ποιήματά μου και τα θεωρώ πιο σημαντικά από το φουστάνι μου”.

“Μου άρεσε η απάντησή σου. Φέρ’ τα μια μέρα να τα δείξεις στη μητέρα μου. Είναι κι εκείνη ποιήτρια. Ρεθύμνου 2, δίπλα στο Μουσείο, το κουδούνι γράφει Γιώργος Παπάς”.

» Επειδή φοβόμουν και τα απρόοπτα μιας επίσκεψης, πήρα μαζί και μια ξαδέρφη μου και στο μικρό σαλόνι, σκεπασμένα με μια κουβέρτα τα ανήμπορα πόδια της, γνώρισα τη Μυρτιώτισσα.

“Σ’ αγαπώ, τι μπορώ, ακριβέ, να σου πω

πιο βαθύ, πιο απλό, πιο μεγάλο”.

» Με προστάτεψε, με ορμήνεψε, με αγάπησε και οι συχνές μου επισκέψεις μού χάρισαν την πολύτιμη φιλία ενός τόσο μεγάλου ηθοποιού και τόσο μεγαλύτερου στα χρόνια, του Γιώργου Παπά. Πέθανε από καρκίνο, έχοντας ένα μεγάλο ερωτικό δεσμό με την Τζένη Καρέζη, πανέμορφο κοριτσόπουλο στην αρχή της καριέρας της».

Εντυπωσιασμένος από τη λογοτεχνική παρέα σας. Προσπαθώ να φανταστώ αυτή του θεάτρου...

«Τί να σου αραδιάσω ακόμα; Οι γνωριμίες μου στον κόσμο του θεάτρου ήταν πολλές. Άλλες απλές, άλλες φιλικές, άλλες φευγαλέες. Απλώς τις αναφέρω. Ο Νίκος Δενδραμής, η Έλλη Λαμπέτη, ο Λάμπρος Κωνσταντάρας, η Τζένη Καρέζη, η Αλίκη Βουγιουκλάκη, ο Αλέξης Μινωτής, ο Τάκης Χορν. Εντυπωσιασμένη μου αγάπη για το θέατρο και την ωραία, συγκινητική, θα έλεγα, φιλία μου με τον Δημήτρη Μυράτ*. Στην οδό Ιακωβίδου 2, στα Πατήσια, ένα ονειροπαρμένο κορίτσι, που νόμιζε πως το κέντρο της γης ήταν η ποίηση, πήγε να συναντήσει τον Μήτσο Μυράτ και το γιο του Δημήτρη και να τους εντυπωσιάσει με τους στίχους του. Ο Δημήτρης με άκουσε, με πίστεψε, μου έδωσε κουράγιο και μου χάρισε το ακριβό δώρο της φιλίας του».

* Σ.τ.Ε. Η πρόταση αυτή μεταγράφηκε όπως ακριβώς είναι στην εφημερίδα.

Έρχομαι να ρωτήσω, αν ήταν μια αυτή, ποια ήταν η σημαντικότερη στιγμή στην ποιητική σας πορεία;

«Ευχαρίστως θα σου πω ποια ήταν η σημαντικότερη στιγμή στην ποιητική μου πορεία. Στην αρχή, φαίνεται πως έγραφα για τον εαυτό μου και για την ευχαρίστηση να τα βλέπω δημοσιευμένα ποιήματα και διηγήματα. Άρχισα να εκδίδω βιβλία σε μεγάλη ηλικία, το ένα κοντά στο άλλο. Τα έστελνα σε λογοτέχνες, άλλα πρόσωπα της επιλογής μου, Προέδρους Δημοκρατίας, πάντα με την ένδειξη “για την προσωπική σας βιβλιοθήκη, αν σας αρέσει η ποίηση”.

» Γεμάτα τεράστια κλασέρ στις βιβλιοθήκες μου με ενθουσιώδεις κριτικές, αλληλογραφίες που μου χαρίζουν περηφάνια και ευτυχία. Όσπου ένα πρωινό, κτυπάει το τηλέφωνό μου και μια σιγανή γλυκιά φωνή απαγγέλλει:

*Μαργαρίτα της αυλής μου,
μαργαριταρένια μου,
σ' έχω τώρα και δυο μέρες
μεσ' στην έννοια μου
να κρατήσει λίγο ακόμα
η ομορφάδα σου
πριν κι εσύ μου μαραζώσεις
στην αράδα σου.*

*Μαργαρίτα στο παρτέρι
μαγιοπούλα μου,
μου ξανάνιωσες για λίγο
την καρδούλα μου,
φέγγεις μεσ' στα χαμομήλια σου
αρχόντισσα
και θυμίζεις κάποια νιάτα
που σε ρώτησα,*

*μ' αγαπά δε μ' αγαπάει
και γελάστηκα
στο καλόκαρδο το ψέμα σου
κρεμάστηκα
κι είμαι ακόμα προδομένη*

ομορφούλα μου
μαργαρίτα της αυλής μου,
μαγιοπούλα μου.

Όταν κι εγώ θέλω να περπατήσω κοντά στη νιότη μου, το βγάζω από το πορτοφόλι μου και το διαβάζω.

Μου λέει τ' όνομά του. Σε έξαλλη κατάσταση σηκώνομαι όρθια:

“Τι μεγάλη τιμή για μένα, κύριε Πρόεδρε!”

Ο γαμπρός μου νομίζει ότι μου τηλεφωνάει ο Παπανδρέου. Μύλος...

» Ας είναι σε καλή μεριά, που λέμε στη Ρούμελη, η ευαίσθητη ψυχή τού Μιχάλη Στασινόπουλου, πρώην Προέδρου της Ελληνικής Δημοκρατίας».

Κάποια στιγμή όλα αυτά θα πρέπει να αποτυπωθούν σ' ένα βιβλίο, μια αυτοβιογραφία. Ουσιαστικά, ιστορία είναι η πορεία σας, που διαβάζεται χωρίς να παίρνει κανείς ανάσα.

«Ναι, πολλές φορές το σκέπτομαι και πολλές φορές κουράζομαι που το σκέπτομαι. Αυτά είναι λίγα από τα τόσα που θα είχα ακόμα να σου διηγηθώ. Η ουσία είναι πως έζησα μια μεγάλη ζωή, γεμάτη από σημαντικές γνωριμίες και φιλίες, έντονες εντυπώσεις, που με βοήθησαν πολλές φορές ν' αντέξω τις δύσκολες μέρες, να αμυνθώ και να επιζήσω και να καταλήξω σε σοφίες και συμπεράσματα. Αργά; Όχι, ποτέ δεν είναι αργά. Τίποτα δεν είναι πιο ακριβό στον κόσμο από την αγάπη. Την έχω και είμαι βαθύπλουτη. Η κόρη μου, ο άντρας της, το εγγόνι μου. Ο δικός μου κόσμος. Ποτέ η ζωή δεν γίνεται πιο επιθυμητή από τις στιγμές που φοβάσαι την ώρα που θα τους αποχωριστείς.

» Ιερό μου καταφύγιο και μεγάλη μου αγάπη η Σίμου, το χωριό μου, και το σπίτι μας, το Ξυδαίικο. Σώζεται ανακαινισμένο και πανέμορφο χάρη στην εργατικότητα και δεξιολεχνία του γαμπρού μου και στο έμφυτο γούστο εκείνου και της θυγατέρας μου. Απρόοπτα, μεγάλα και καθημερινά τα έξοδά του. Όμως χαλάλι του! Μέχρι τώρα με βοήθησε η Παναγιά η γειτόνισσα και δυόμισι μήνες το καλοκαίρι και δεκαπέντε μέρες το Πάσχα το χαίρομαι κι εγώ. Το Άγιο Πάσχα, στο χωριό μας τη Σίμου τεράστια κούτσουρα στο μεγάλο τζάκι, μαγειρίτσα, αρνάκι σουβλιστό, κοκορέτσι και έξω φωνή η *Ιτιά* και η *Παπα-Λάμπραινα*. Η καλοκαιρινή Σίμου κερνάει το μαγικό της δρόσισμα, την απεραντοσύνη του πράσινου, τα καλοσπερίσματα και την ονειροπόληση. Όλοι επι-

σκέπτες οι καταγωγής Σιμιώτες. Μετριούνται στα δάχτυλα οι χειμερινοί κάτοικοι. Μα σιγά-σιγά όλα αρχίζουν και φτιάχνονται. Βοηθάει η Παναγιά, ο Άι-Γιώργης, ο Άι-Θανάσης και ο παπα-Φώτης, ο ακούραστος γλυκύτατος παπάς της Σίμου.

» Εύχομαι το εγγόνι μου, ο Δημήτρης, που εδώ βαφτίστηκε και έζησε πολλά από τα όμορφα παιδικά του χρόνια, να εξακολουθεί να το αγαπάει, όπως και τώρα, και η μέλλουσα συντρόφισσά του να μην έχει δικό της χωριό και μοιράζονται οι επισκέψεις.

» Τα τόσα που σου ιστόρησα, αγαπτέ μου φίλε, είναι άκρες μέσες από τη μακρά πορεία μου στη ματαιότητα της φάρσας που ονομάζεται ζωή, με το άγνωστο που ονομάζεται ζωή, με το άγνωστο πεπρωμένο του καθένα μας. Ήρθε η στιγμή να ξεκουραστείς και συ από τη φλυαρία μου, σ' ευχαριστώ θερμά, επίσης και την εφημερίδα της Ναυπάκτου *Εμπρός*».



Πράπα Κωνσταντίνα

αφήγηση στη Ζωή Δενδραμή



«Τον πατέρα μου τον έλεγαν Νίκο Πράπα και ήταν από τον Παλιόπυργο και τη μάνα μου την έλεγαν Σταυρούλα και ήταν από τα Περιβόλια Παλιοπύργου. Ο πατέρας μου ήταν ανάπηρος πολέμου. Είχε πολεμήσει στη Μικρά Ασία και είχε χάσει το ένα του χέρι. Δεν καθόταν όμως. Δούλευε! Έκανε εμπόριο και ήταν και αγωγιάτης. Είχε δέκα μουλάρια, που τα φόρτωνε μόνος του, με το ένα χέρι κι ο κόσμος έκαναν το θαύμα του. Είχε το μονοπώλιο από τη Ναύπακτο μέχρι και τον Πλάτανο. Κουβαλούσε διάφορα προϊόντα στα μαγαζιά των χωριών αλλά κυρίως αλάτι και πετρέλαιο. Μετά από τον τραυματισμό του, του κάνανε προξενιό και πήρε τη μάνα μου».

Δέχτηκε η μητέρα σας να πάρει έναν ανάπηρο;

«Δεν μπορούσε να πει όχι, εφόσον τ' αποφάσισαν οι δικοί της, αλλά και πάλι κερδισμένη βγήκε. Οι άλλοι άνδρες που ήταν εδώ δεν έβγαιναν μπροστά στον πατέρα μου στις δουλειές. Ήταν έξυπνος, δυναμικός κι έπιανε το χέρι του περισσότερο απ' ό,τι τα δύο ποῦχαν οι άλλοι. Εγώ γεννήθηκα το 1923 και ήμουν το πρώτο από τα πέντε αδέρφια. Μετά από μένα ήταν η Ελευθερία, η Βασίλω, η Αγγελική και τελευταίος ήταν ο αδελφός μου ο Περικλής. Για να πούμε τώρα για τον Περικλή... είναι να κλαίω. Ήταν 22 ετών, όταν τον έχασα. Ήταν οδηγός στα άγονα λεωφορεία και σκοτώθηκε με τ' αυτοκίνητο. Είχε πάει κάποιους επιβάτες σ' ένα χωριό για ένα πανηγύρι. Το βράδυ κατέβασε τους μισούς (οι άλλοι ήθελαν να καθίσουν κι άλλο), αλλά δεν βρήκε μετά άλλον να τον στείλει, να φέρει τους υπόλοιπους. Έτσι ξανανέβηκε μόνος του. Ε, πηγαίνοντας πάλι πάνω θα νύσταξε, και... Να σου πω το ποίημα που τούχω γράψει:

Γεια σου, λεβέντη Περικλή, πού τ'άκρυψες τα νιάτα;

Το μαύρο το μουστάκι σου, τα φρύδια και τα μάτια;
Τη νιότη και τη λεβεντιά το χώμα θα τα φάει
κι εμένα ο πατέρας μου το δρόμο θα κοιτάει.

“Ήμουν εικοσιδυό χρονών, πήγαινα για εικοσιπρώ,
πώς πήγα κι αναπαύομαι μες στο νεκροταφείο;”

Ο Περικλής ξεκίνησε με την τιμή στον ώμο
και πήγε και σκοτώθηκε μες στα μισά του δρόμου.

Ο Περικλής ξεκίνησε να πάει και να γυρίσει
κι ο χάρος τον περίμενε σε μαρμαρένια βρύση.

-“Πού πας, λεβέντη Περικλή, τώρα το μεσημέρι;”

-“Χάρε μου, τώρα άσε με, να πάω και να γυρίσω
οι επιβάτες καρτερούν να τους εξυπηρετήσω.

Ο χάρος μ’ αποκοίμισε επάνω στο τιμόνι
κι ο βράχος μου φάνηκε πως ήταν περιβόλι”.

Είναι ένα ποίημα που πραγματικά δείχνει το βαθύ σας πόνο για το χαμό του αδελφού σας, κ. Κωνσταντίνα, αλλά μας δείχνει και τις δυσκολίες που είχαν τότε οι οδηγοί στις άγονες γραμμές. Έχετε γράψει κι άλλο ποίημα;

«Ένα μόνο; Πεντακόσια έχω γράψει και όλα για λύπη, όχι για χαρά».

Τα παιδικά σας χρόνια πώς ήταν; Πήγατε σχολείο;

«Πήγα σχολείο. Επειδή η μάνα μου ήταν αγράμματη, ήθελε να μάθω εγώ γράμματα. Ήμασταν πέντε – έξι παιδάκια γειτόνοι και πηγαίναμε όλα μαζί σχολείο. Εντωμεταξύ, αν δεν πηγαίναμε υπήρχε καταγγελία. Οι αδελφές μου δεν πήγαν, γιατί τότε ήταν που πιάστηκε ο πόλεμος και δεν ήταν σχολείο ολότελα. Το πατρικό μου σπίτι ήταν μία ώρα μακριά από το σχολείο, που ήταν μες στο χωριό. Δεν ήταν τότε ποδιές. Φοράγαμε φορεματάκια. Τα μεσημέρια στο διάλειμμα τα “Περιβολόπαιδα”, που ήμασταν από μακριά, καθόμασταν εκεί και τρώγαμε. Όλα τ’ άλλα παιδιά είχαν μπομποτά, ενώ εγώ είχα καθαρίο ψωμί. Είχαμε, γιατί έκανε εμπόριο, όπως σου είπα, ο πατέρας μου. Τα ζήλευα, ήθελα κι εγώ μπομποτά, ενώ εκείνα ήθελαν το δικό μου. Για να χασομερήσουμε, ώσπου να τελειώσει το διάλειμμα, τα παιδάκια έπαιζαν πεντόβολα και κυνηγητό. Εγώ είχα ένα βιβλίο εκεί μαζί μου και διάβαζα».

Τόσο πολύ σας άρεσε το διάβασμα;

«Να διαβάζω μόνο ή που “τάπαιρνα” χωρίς να διαβάσω; Ό,τι άκουγα το θυμόμουν. Να μην σου πω ότι ήμουν στην Τρίτη και διόρθωνα την Πέμπτη και την Έκτη. Από την Πρώτη Τάξη με ρώταγε η δασκάλα μου, η Ελένη Ψευδού, και της έλεγα την προπαίδεια ανακατωτά. Χαιρόταν η δασκάλα που τα ήξερα πάντα όλα και με χάριδευε και με φίλαγε. Μ’ αγάπαγε πολύ».

Δεν ζηλεύανε τ’ άλλα παιδιά;

«Α, καλά. Ήμουν και μικροκαμωμένο και μ’ είχε για όμορφο η δασκάλα και μη ρωτάς. Την δασκάλα αυτή την είχα στην Πρώτη και στη Δευτέρα. Στις υπόλοιπες τάξεις είχα τον Σωτήρη Ράικο. Κι εκείνος μ’ αγαπούσε. Μια φορά, όταν ήμουν στην Τρίτη, ο δάσκαλος μάλωνε τα παιδιά της Πέμπτης και της Έκτης που δεν ήξεραν να του απαντήσουν σε κάποια ερώτηση. Τους λέει τότε: “Θέλετε να σας ντροπιάσω με ένα παιδί της Τρίτης;” Εγώ καθόμουν τότε με την κόρη του παπά μας, την Βικτωρία Αδαμοπούλου, που ήταν κι εκείνη καλή μαθήτριά. Λέω τότε: “ωχ, ή εμένα θα ρωτήσει ή τη φίλη μου”. Λέει τότε ο δάσκαλος: “Κωνσταντίνα, τι έγινε τότε;” Εγώ δεν ήθελα να εκθέσω τ’ άλλα παιδιά, αλλά και πάλι δεν μπορούσα να μην απαντήσω στο δάσκαλο. Απαντάω λοιπόν σωστά. Όλα τα ήξερα».

Εκτός από καλή μαθήτριά, πιστεύω ότι θα βοηθούσατε και στο σπίτι.

«Από μικρή. Ό,τι δουλειές υπήρχαν, όλες τις έκανα. Από τεσσάρων χρονών έφτιαχνα πίτες. Πραγματικά! Τόκανα από μοναχή μου, το ήθελα. Έλεγα, γιατί οι άλλοι τα καταφέρνουν; Καλύτεροι είναι από μένα; Από οκτώ χρονών έκοβα τριφύλλια, έκοβα σιτάρια, έφτιαχνα κήπους. Η σπονδυλική μου στήλη έχει παραμορφωθεί, επειδή φορτωνόμουν πολύ βάρος από μικρή. Ασήκωτο βάρος στην πλάτη μου. Όταν χτίζονταν σπίτια στο χωριό, βοηθούσαμε όλοι. Σήμερα τον έναν, αύριο τον άλλον. Κουβάλαγα πέτρες στην πλάτη μου που τώρα ούτε ένας γυμνασμένος άντρας δεν θα τις σήκωνε. Φτιάχναμε την εκκλησία, φτιάχναμε το σχολείο, κουβάλαγα παντού. Βοηθούσα πολύ, αλλά και όλο το χωριό βοηθούσε. Τώρα δεν βοηθάει κανένας. Έκανα λοιπόν όλες τις δουλειές, επειδή το ήθελα, αλλά κι επειδή ήμουν η πρώτη κόρη. Η

μάνα μου, εντωμεταξύ, στα νιάτα της ήταν ανταρτογύναικα. Φύλαγε πρόβατα και είχε όπλο μαζί της. Δεν τολμούσε κανείς να την πλησιάσει. Το πιστόλι της το κληρονομήσαμε εμείς τα κορίτσια κι αν τύχαινε και μας πλησίαζε κανείς, μπουμπουνίζαμε μια-δυο φορές. Να συνεχίσω. Η μάνα μου, όταν ήμουν 19 ετών, αρρώστησε από φυματίωση. Την κουβαλούσα στην πλάτη μου μια ώρα δρόμο, για να τη φέρω στο χωριό και αντί να κουραστώ εγώ, κουραζόταν εκείνη. Τώρα τι άλλο κάναμε εκείνη την εποχή; Πλέναμε τα ρούχα μας με αλισίβα, στάχτη. Κουβαλούσα ένα καζάνι στο ρέμα, έβαζα μέσα νερό από πάνω μ' ένα μπρίκι, τ'όριχνα μέσα σε μια σκαφούλα που είχα κι εκεί έπλενα τα ρούχα. Τα ξέβγαζα μετά στο νερό που έτρεχε και καθάριζαν. Έλαμπαν τα ρούχα. Καλύτερα από τα σημερινά σαπούνια κι από τα πλυντήρια. Λούζονταν και με την αλισίβα».

Πάμε πάλι πίσω στα μαθητικά σας χρόνια. Συνεχίσατε στο Γυμνάσιο;

«Ο δάσκαλος επέμενε να πάω. Κατέβηκα στη Ναύπακτο και μου ενοικίασαν οι γονείς μου ένα σπιτάκι. Τελικά, πήγα μόνο ένα μήνα, γιατί μετά πιάστηκε ο πόλεμος. Και μου άρεσε τόσο πολύ το Γυμνάσιο... Καλύτερα κι απ' ό,τι το κουβεντιάζουμε. Ύστερα τι να κάνω; Με τι να ασχοληθώ; Είχα ζήλο για μοδιστρική. Εγώ πάντα έραβα ρούχα μόνη μου. Τ'άφτιαχνα τόσο καλά, που έρχονταν και ξένοι. Ήθελαν να βαφτίσουν παιδάκια; Έρχονταν και τους τ'άραβα εγώ τα λαδιάτικα. Πήγα λοιπόν τότε σε μια σχολή στη Ναύπακτο, στου Καμνηλάτου. Αυτός ήταν Ρουμάνος. Είχε και μια αδελφή, την Μαίρη. Έμεινα τέσσερεις μήνες στη σχολή και πήρα το δίπλωμά μου με άριστα. Όταν τελείωσα, γύρισα στο χωριό μου, στα κατσάβραχα κι έρχονταν πελάτες απ' όλα τα γύρω χωριά».

Με τι ράβατε;

«Μου πήρε ο πατέρας μου μια ραπτομηχανή από την Αθήνα. Ήταν μεταχειρισμένη και κόστισε 7.000 δραχμές. Ήταν Singer. Αν σου πω ότι την έχω ακόμα και λειτουργεί! Πολύ καλή μηχανή. Στον εμφύλιο, ήθελαν να με πάρουν μαζί τους οι αντάρτες μαζί με τη μηχανή μου, για να τους ράβω τα ρούχα τους. Τρύπωσα τότε τη μηχανή μου μέσα σε κάτι καλαμπόκια κι έφερα στο σπίτι μια άλλη χαλασμένη, για να γλυτώσω,

να μη με πάρουν. Γενικά, όταν καταλαβαίναμε ότι έρχονταν αντάρτες στο χωριό, τρυπώναμε μες στα βράχια και στις σπηλιές. Φοβόμασταν, γιατί έπαιρναν κόσμο κοντά τους. Έφταναν λοιπόν οι αντάρτες και, αφού δεν έβρισκαν κανέναν, άρπαζαν ό,τι ήθελαν κι όταν έφευγαν, ξαναρχόμασταν. Όταν μας πετύχαιναν καμιά φορά, τους έλεγα: “Θέλετε να φάτε;” Και τους έδινα ό,τι ήθελαν, για να φάνε και να φύγουν.

» Μια φορά μου ζήτησαν ένα κουβεράκι, για να σκεπάζονται και είπαν ότι θα μου το ξαναφέρουν. Κι έχω να το ξαναδώ! Επίσης, οι αντάρτες είχαν και πολλές ψείρες. Ήθελαν να τους ζεματάμε τα ρούχα. Εγώ ζεμάταγα και τα δικά μας. Αν πέρναγαν πέντε μέρες και δεν τα ξαναζεμάταγα, έρχονταν πάλι το μικρόβιο. Εκείνα τα χρόνια στην Κατοχή είναι που πέθανε και η μανούλα μου. Σε ηλικία 40 ετών. Την ίδια ηλικία είχε και ο πατέρας μου. Τον λυπόμουν που έμεινε μόνος του τόσο νέος γι’ αυτό και του επέτρεψα να ξαναπαντρευτεί.

» Με τη δεύτερη γυναίκα έκανε άλλα πέντε παιδιά. “Μ’ ένα χέρι”, όπως σου είπα, είχε κάνει δύο γάμους και δέκα παιδιά, ενώ άλλοι με δυο χέρια δεν έβρισκαν ούτε μία γυναίκα. Τα παιδιά εκείνα τα έλεγαν Ιουλία, Ελευθερία, Βενετία, Γιώργο και Κωνσταντίνα. Μένανε στο σπίτι που είχε η γυναίκα του πατέρα μου στο κάστρο, στη Ναύπακτο. Εγώ έμεινα με μια αδελφή μου στο χωριό. Τις άλλες δύο τις είχαν στείλει οι δικοί μου από πολύ μικρές στη Ναύπακτο, σε γνωστούς μας, για να τις βοηθήσουν να μάθουν κάποια τέχνη. Εκείνοι όμως τις εκμεταλλεύτηκαν. Τις κράτησαν σπίτι τους για υπηρέτριες. Η μία αδελφούλα μου μάλιστα, η Αγγελικούλα, ήταν οκτώ χρονών».

Πότε παντρευτήκατε, κ. Κωνσταντίνα;

«Παντρεύτηκα το 1946 με τον Γιάννη Πράπα, απ’ το ίδιο χωριό. Κατά σύμπτωση, είχαμε το ίδιο επώνυμο. Δεν ήταν όμως γάμος που τον ήθελα. Εγώ ήθελα να πάρω κάποιον που θα ήταν καλύτερος από μένα, μορφωμένος, καλός, περήφανος και καθαρός».

Τι συνέβη τότε; Γιατί πήρατε κάποιον που δε θέλατε;

«Γιατί μ’ έκλεψε! Με έκλεψε με όλη τη σημασία της λέξεως. Μια μέρα, όπως ήμουν με τις κατσικούλες μου, φορτωμένη και σκυμμένη μπροστά και ξυπόλυτη, εκείνος πετάχτηκε πίσω από μια τσουπωτή πουρνάρα. Δεν τον είχα δει ολότελα, αλλιώς θα προλάβαινα να τον χτυ-

πήσω. Ήμουν δραστήρια. Έτυχε να μην έχω και το πιστόλι της μάνας μου μαζί μου. Θα τον σκότωνα. Μ' έπιασε λοιπόν με το ζόρι και με πήγε σπίτι του. Καταλαβαίνεις τι έγινε... Πήγα να ξεφύγω την επόμενη μέρα. Είδα κόσμο πιο κάτω, κάτι τσοπάνηδες. Λέω, τώρα τι να κάνω; Αν φωνάξω βοήθεια, θα πουν ότι “τ'άθελα” και θα τ' αυγάτιζαν τα ψέματα. Έτσι δεν είπα τίποτα. Όταν το είπα αργότερα στον πατέρα μου, μου είπε: “Αν δεν τον πάρεις, εγώ θα πρέπει να τον σκοτώσω, γιατί ακούστηκε τ' όνομά σου”. Σκέφτηκα τότε ότι, αν δεν τον παντρευτώ θα ήταν σαν να έβαζα εγώ φυλακή τον πατέρα μου. Έτσι αναγκάστηκα να τον πάρω. Είπα όμως, θα τον πάρω και θα του ψήσω το ψάρι στα χείλη. Μου τ'όψησε όμως κι αυτός. Μια ζωή “στον πόλεμο” ήμασταν...»

Αυτό όμως δεν είχε αντίκτυπο και στα παιδιά;

«Πολύ. Μαύρη ζωή έκαναν με μάς. Είχα μια ζωή τυραννισμένη. Έκανα έξι παιδιά. Το πρώτο το έχασα τριών ημερών. Μετά έκανα τον Γιώργο. Μετά ήταν η Παρασκευούλα. Το κοριτσάκι μου αυτό το έφαγε ένα φίδι. Την πήρα, τη φορτώθηκα στην πλάτη και ξεκίνησα να την πάω στη Ναύπακτο, σε γιατρό. Μετά από έξι ώρες, όταν έφθασα στο Ξηροπήγαδο, πέθανε το παιδάκι μου. Ήμουν τότε επά μηνών έγκυος, στη Μαρία μου. Από τη στενοχώρια μου δεν έτρωγα και γεννήθηκε ατροφικό το παιδί. Μετά από αρκετά χρόνια, απέκτησα και τον Χρήστο».

Ό,τι και να συνέβη με τον άντρα σας, αφού ζήσατε τόσα χρόνια μαζί και κάνατε τόσα παιδιά, σιγά-σιγά δεν τον αγαπήσατε;

«Τώρα ναι, τον αγαπάω. Τώρα που πέθανε, λέω όλη την ώρα, ν' αγιάσει ο Γιάννης που δεν με πειράζει, που δεν μου φέρνει τη χολή στα μάτια. Στο μόνο που είμαι κερδισμένη στο γάμο μου είναι που έκανα τα παιδιά μου».

Πείτε μας ένα καλό που έτυχε στη ζωή σας.

«Α... ψάχνω κι εγώ! Ωρες ψάχνω, αλλά δεν βρίσκω τίποτα. Φέρε μ' εσύ μια χαρά τώρα 'δώ, να γίνει και μένα δική μου χαρά μεγάλη. Το χείλι μ' δε γελάει, είναι πλακωμένη η καρδιά μου. Μέσα έχει όλα εκείνα τα άσχημα που πέρασα και δεν μοῦρχεται ότι έχω χαρά. Έχασα τον αδελφό μου, παντρεύτηκα κάποιον που πάντα μισούσα, έχασα δυο παι-

διά, πέρασα τόσα πολλά. Ήμουν τόσο έξυπνη, μπορούσα να είχα κάνει πολλά και να είχα άλλη ζωή».

Δεν χαίρεστε τουλάχιστον για τα παιδιά και τα εγγόνια σας;

«Μόνο αυτά είναι η χαρά μου. Έχω επτά εγγονάκια. Χριστιανικός αριθμός. Για τα παιδιά μου και τα εγγόνια μου δεν έχω ούτε τρίχα παράπονο. Μ' αγαπάνε πολύ. Τους εύχομαι νάχουνε την ευλογία από τον Κύριο και υγεία. Άντε... σε ξομολόγησα καλά».





Φούντζουλα Ειρήνη

αφήγηση στη Ζωή Δενδραμή

«Γεννήθηκα το 1923 μέσα σε μια καλύβα που ζούσαν οι γονείς μου, στην περιοχή που είναι τώρα το χάνι του Λόν. Παντρεύονταν τότε ο κόσμος και δεν έλεγαν αν έχουν σπίτι. Όχι όπως τώρα που θέλουν να έχουν το σαλόνι τους, να έχουν τα πάντα. Μέσα στην καλύβα λοιπόν μ' έκανε η μάνα μου, που συγχρόνως ήταν και χάνι. Το χάνι του Λιανού όπως τ'όλεγαν, γιατί τον πατέρα μου τον έλεγαν Λεωνίδα Λιανό. Τη μητέρα μου την έλεγαν Αγγελική. Αργότερα, έφτιαξε ο πατέρας μου ένα σπιτάκι, πάνω απ' το χάνι».

Ζούσατε δηλαδή κανονικά μέσα στην καλύβα που λειτουργούσε και ως χάνι, με ανθρώπους να πηγαινοέρχονται μέρα-νύχτα;

«Ναι, έτσι ζούσαμε εκεί μέσα. Στο χάνι μας έρχονταν αγωγιάτες. Ξημέρωναν εκεί, τάζαν τα ζώα τους τριφύλλι (που αγόραζαν από εμάς) κι έτρωγαν κι αυτοί. Δεν ήταν αυτοκίνητα τότε να πηγαινοέρχονται μέχρι επάνω στα χωριά. Πήγαιναν με τα ζώα. Όταν νύχτωνε ή αν τύχαινε να βρέξει ή να μπουμπουνίζει, μέναν στο χάνι κι έπειτα ξανάπαιρναν το δρόμο τους. Οι αγωγιάτες μετέφεραν τον κόσμο, εμπορεύματα (μετά από παραγγελία) αλλά και το ταχυδρομείο. Συνεισφέροναν πολλά εκείνη την εποχή».

Είχατε επιπλέον κρεβάτια για τους αγωγιάτες;

«Ωρέ, όχι κρεβάτια! Χάμω. Χώμα και σανίδες ήταν κατάψ. Φτώχεια! Έτσι μεγαλώσαμε κι εμείς. Ήμασταν πολλά παιδιά. Εγώ ήμουν η πρώτη και μετά ο Ηλίας, η Ελευθερία και η Παρασκευή. Ο πατέρας μου όμως ήταν χήρος, πριν πάρει τη μάνα μου, κι είχε άλλα έξι παιδιά. Ζούσαμε λοιπόν δέκα παιδιά μες στο χάνι».

Πώς δέχτηκε η μάνα σας να πάρει κάποιον που είχε ήδη έξι παιδιά; Δεν είχε σκεφτεί την κούραση που θα είχε και την ευθύνη;

«Η μάνα μου τα πήρε όλα τα παιδιά μικρά και τα μεγάλωσε. Στη γάστρα ζύμωνε ψωμί και μας τάζε. Στο ποτάμι που πέραναγε, ο Μόρνος, έπλενε τα ρούχα. Είχε ένα καζάνι κι έβανε φωτιά να βράσει το νερό. Ψείρα και κακό... Όμως υπάρχει κι άλλη ιστορία. Ο πατέρας μου την “έκλεψε” τη μάνα μου. Έτσι δεν μπορούμε να πούμε ότι δέχτηκε να τον παντρευτεί με δική της επιθυμία».

Τι εννοείτε, όταν λέτε την “έκλεψε”;

«Μια φορά που ήρθε η μάνα μου στη Ναύπακτο για δουλειές (ήταν από το Παλιοχωράκι και οι δυο μου γονείς) στάθηκε στο δρόμο ο πατέρας μου και την πήρε. Ο μακάριος ο αδελφός της όταν τ'όμαθε, πήγε να την πάρει, αλλά επειδή παραλίγο να σκοτωθούνε (έπεσαν πυροβολισμοί), την παράτησε κι έφυγε. Βλέπεις δεν πάαινε καμία άλλη να τον πάρει με τόσα παιδιά, γι' αυτό την έκλεψε. Είχε έρθει σε αδιέξοδο. Η μητέρα μου πάντως πέρασε καλά, παρά τη φτώχεια και την κούραση. Τα παιδιά την αγάπησαν σαν μάνα τους κι εκείνη τ' αγάπησε σαν δικά της. Ούτε κι εμείς ξεχωρίζαμε. Ήμασταν όλα αγαπημένα. Τι είχαμε να χωρίσουμε; Φτωχοί ήμασταν όλοι».

Υπήρχε σχολείο στην περιοχή σας;

«Όχι, ανεβαίναμε πάνω, στο Παλιοχωράκι. Με τα πόδια, με βροχές και χιόνια, φορώντας γουρνοτσάρουχα. Μας έδινε ο Θεός δύναμη. Τι να πω; Όταν το σκέφτομαι, λέω: “πώς αντέξαμε;” Τι ήμασταν; Τίποτα! Το πετσάκι μας βάσταγε τα κόκκαλα. Χάλια! Ταλαιπωρία μεγάλη, όμως κουτσά-στραβά έζησαμ'. Ήμασταν πάνω από 50 μαθητές. Έφτιαχνε παιδιά τότε ο κόσμος. Και ήταν κι άλλα παιδιά, κορίτσια, που δεν ήταν συνηθισμένο τότε να πηγαίνουν σχολείο. Εγώ ήμουν τυχερή που πήγα. Θυμάμαι τους δασκάλους μου, τον Γιώργο Πια (ένα λεβεντόπαιδο), την Λουκέρη, δεν θυμάμαι τ' όνομά της και την Ελένη Ψευδού. Καλύτερος απ' όλους τους δασκάλους ήταν ο Γ. Πιας. Μας εξηγούσε το μάθημα πολύ καλά, με απλό τρόπο, ώστε να το καταλαβαίνουμε και να το εμπειδώνουμε καλά, γιατί δεν είχαμε βιβλία. Εκείνος μας έγραφε στον πίνακα κι εμείς αντιγράφαμε στην πλάκα με το κονδύλι. Δυστυχώς όμως αυτός ο υπέροχος δάσκαλος έχασε τη ζωή του στον πόλεμο, στις

9/1/41, όπως λένε τα αρχεία που βρίσκονται στο Γ΄ Δημοτικό, “Ο Γεώργιος Πιας, σκοτώθηκε κατά τη διάρκεια της μάχης, όταν, αψηφώντας τον κίνδυνο εκ του καταιγισμού πυρός του εχθρού, προσπάθησε ακάλυπτος να προσφέρει βοήθεια σε κάποιον σοβαρώς τραυματισθέντα οπλίτην του. Το γεγονός τούτο επιβεβαιώνει το ψυχικό μεγαλείο, το ύψιστο αίσθημα αλtruισμού, το υπέρτατο πνεύμα αυταπαρνήσεως και αυτοθυσίας και τον ασυνήθη ηρωισμό του αείμνηστου Γιώργου Πια”. Για να συνεχίσουμε τώρα πάλι για το σχολείο μου, θυμάμαι ότι πηγαίναμε πρωί-απόγευμα. Εγώ όμως μαζί με άλλα 15 παιδιά που ήταν μακριά το σπίτι μας καθόμασταν εκεί το μεσημέρι. Είχαμε το ψωμάκι μας, το τυράκι μας, αν είχαμε και κάνα αυγουλάκι, καθόμασταν και τρώγαμε εκεί».

Πόσες αίθουσες είχε το σχολείο;

«(γέλια) Νάξερес πού κάναμε μαθήματα... Στην εκκλησία μας, στον Άγιο Αθανάσιο. Είχαμε τα θρανιάκια μας κι όταν γινόταν εκκλησία, τα μάζευαν στην άκρη οι επίτροποι. Στο διάλειμμα παίζαμε κρυφτό, την τάλια και τη μέλισσα. Θυμάμαι την καλύτερή μου φίλη, την Βαγγελίτσα Λόν. Μοιράζαμε και το ψωμί μας».

Μετά το Δημοτικό, με τι ασχοληθήκατε, κ. Ειρήνη;

«Κάποιοι που ήταν από τη Ρουμανία και λεγόταν Καμπλάτος είχε σχολή μοδιστρικής στη Ναύπακτο. Βρισκόταν περίπου εκεί που είναι τώρα το κατάστημα της Κωστίας. Πήγα κι έκανα μαθήματα ένα χρόνο περίπου. Μαζί μου ήταν τότε και μία φίλη μου από τον Παλιόπυργο, η Βήττα. Όταν γύρισα στο σπίτι, μου πήρε μια μηχανούλα ο πατέρας μου κι έραβα. Έβγανα κανένα χαρτζιλίκι, βοηθούσα όμως τους γονείς μου και στο χωράφι μας αλλά και στο χάνι. Χαρακτηριστικά θυμάμαι ότι είχαμε ένα “κανταράκι”, μια μικρή ζυγαριά, όπου μ’ έβαζε ο πατέρας μου να ζυγίζω το τριφύλλι που δίνανε στ’ άλογα. Το ζύγιζα λοιπόν, το δεμάτιζα και τους τδδωνα πέρα. Μούλεγε ο πατέρας μου: “Να το ζυγίζεις καλά, παιδί μου. Γιατί παιδεύονται τ’ άλογα να τα βγάλουν πέρα. Δεν μπορούν να βγαίνουν απάν’ νηστικά με τόσο φορτί”. Ακούς τι μούλεγε; Ο πατέρας μου έσφαζε και έψηνε για τις ανάγκες των πελατών του και η μάνα μου με τις μεγαλύτερες αδελφές μου δεν προλάβαιναν να ζυμώσουν και να φουρνίσουν το ψωμί».

Τί θυμάστε από την περίοδο της Κατοχής, κ. Ειρήνη;

«Όταν έπεσαν οι βόμβες στη Ναύπακτο, σκόρπισαν οι Ναυπάκτιοι στα γύρω χωριά, για να κρυφτούν. Φοβήθηκαν μη ρίξουν κι άλλες. Έτσι αρκετοί βρέθηκαν και στο χάνι μας κι έλεγαν: “Πόλεμος! Μας κήρυξε η Ιταλία τον πόλεμο. Ο Μουσολίνι”. Εμείς δεν ήξεραμ’ από πόλεμο, αλλά τρομοκρατηθήκαμε. Κάτσανε δυο-τρεις μέρες και αφού είδαν ότι ηρέμησαν τα πράγματα, έφυγαν.

» Από τότε χειροτέρεψαν τα πράγματα. Μάζεψε τότε ο στρατός όσα ζώα (άλογα, μουλάρια) μπορούσαν. Πήραν και ένα δικό μας ζώο. Μας ζήτησε ο Ερυθρός Σταυρός να πλέξουμε όσες φανέλες μπορούμε για τους στρατιώτες. Εμείς είχαμε μαλλιά, έτσι τα γνέθαμ’ και τα πλέκαμ’. Για κάνα μήνα ήταν αυτό. Ήταν βαρύς εκείνος ο χειμώνας. Είχε ρίξει πολύ χιόνι στην Αλβανία ποϋταν οι δικοί μας. Ένα παιδί από το χωριό μας, ο Γιάννης Ζώνης, ήταν εκεί. Μια μέρα, ανέβηκε σ’ ένα δένδρο, για να γλυτώσει από το χιόνι. Ε, λοιπόν, πέθανε εκεί πάνω. Κοκκάλωσε! Θυμάμαι με την οπισθοχώρηση πολλοί Έλληνες χάθηκαν μέσα στα δάση και τα λαγκάδια και βρέθηκαν να κατεβαίνουν από τα χωριά μας. Μια μέρα, όπως ξύπνησε ο μακάριος ο πατέρας μου, κοιτάει έξω... ζώα. Πολλά ζώα, και φαντάρους πολλούς κατάκοπους, απ’ όλα τα μέρη της Ελλάδος. Πείνα και κακό ποϋχαν! Έσφαξε ο πατέρας μου μερικά γίδια και τους τάισε όλους. Σ’ αντάλλαγμα, μας έδωσαν ένα ωραίο άλογο».

Για τον Εμφύλιο τι θυμάστε να μας πείτε;

«Με τους αντάρτες; Ο ένας γείτονας ήταν με τον έναν κι ο άλλος με τον άλλον. Κι ο ένας κάρφωνε τον άλλον. Εμείς ήμασταν με το στρατό και μας κατέδωσαν στους αριστερούς, επειδή είχαμε τα δυο αδέρφια μου, τον Ηλία και τον Γιώργο, στη Χωροφυλακή. Μας πίεζαν να ζητήσουμε από τα παιδιά να γυρίσουν πίσω και να ενταχθούν στους αντάρτες. Αφού είδαν ότι δεν γινόταν αυτό, ήρθαν μια μέρα να πιάσουν τον πατέρα μου. Μόλις τον έβγαλαν από το σπίτι για να τον πάρουν, πέφτει κάτω και λιποθυμάει. Τότε παίρνουν εμένα αιχμάλωτη. Πήραν κι άλλους από την περιοχή και μας πήγαν στην αρχή στον Παλιόπυργο. Μέσα σ’ αυτούς ήταν και ο νουνός μου, ο Νίκος Λακουμέντας. Εγώ έκλαιγα και μοϋλεγε ο καημένος: “Μην ανησυχείς, θα τακτοποιηθούμε”. Την επόμενη μέρα μάς χώρισαν. Εγώ βρέθηκα στο Τρίκορφο. Εκεί,

“φύσαγε” ο αντάρτης. Πολύ αντάρτικο. Είχαν νοσοκομείο, μαγειρείο, ραφείο, κρεοπωλεία, τα πάντα. Ήταν αυστηροί μαζί μας. Δεν μας έδωσαν ούτε να φάμε αλλά ούτε και για κατούρημα δεν μας άφησαν μόνους μας. Με λίγα λόγια, μετά από δυο-τρεις μέρες, αφού έκαναν συνελεύσεις, μ’ άφησαν. Έμαθα αργότερα ότι σκότωσαν τον νουνό μου, στο ποτάμι στη Χώμορη».

Είχε κάνει κάτι;

«Ήταν κάτι σαν αρχηγός της άλλης παράταξης. Ο νουνός μου ήταν παλληκάρι. Όταν είχα γεννηθεί, πέρασε από το χάνι (είχε μόλις γυρίσει από φαντάρος από τη Μικρά Ασία) και λέει του πατέρα μου: “Λεωνίδα, θα το βαπτίσω εγώ το κορίτσι, αλλά θα βάλω δικό μου όνομα”. Με βάπτισε λοιπόν Ειρήνη, διότι εκείνη τη χρονιά που γεννήθηκα, υπογράφηκε, μας είπε, η συνθήκη της Λωζάνης. Έγινε η Συμφωνία Ειρήνης μεταξύ εμάς και της Τουρκίας. Δεν άφηνε κανέναν να με φωνάζει Ρένα ή Ρηνούλα. Ήθελε να ακούγεται η λέξη Ειρήνη».



Η ζωή σας από 'κεί και πέρα πώς ήταν;

«Παντρεύτηκα το '51 με τον Βασίλη Φούντζουλα. Έφτιασα τρία παιδιά, την Γεωργία, τον Γιάννη και τον Λεωνίδα και έχω τώρα εννιά εγ-

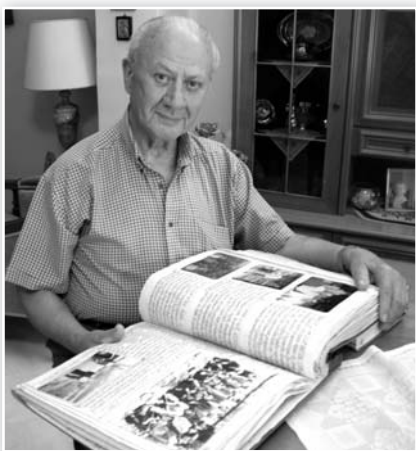
γόνια. Μείναμε στο σπίτι στο Λυγιά, που ζω και σήμερα. Μόνο που τότε, όταν μου το πήρε το οικόπεδο ο πατέρας μου για προίκα, ήταν ένα οικόπεδο με μια καλυβούλα μέσα. Μετά από τριάντα μέρες, ο πατέρας μου πέθανε. Πολέμαγα μόνη μου να το ξεχρεώσω το οικόπεδο. Πώς; Άρχισα να μένω μες στην καλυβούλα και να πουλάω τσιγάρα, σοκολάτες, μπισκότα. Άιντε – άιντε, άρχισα να ξεχρεώνω και σιγά-σιγά έφτιασα το σπίτι μου. Είχα από κάτω μαγαζί και από πάνω το σπίτι. Ο γάμος μου έγινε στο σπίτι μου. Μας πάντρεψε ο παπα-Αρσένης. Λίγοι συγγενείς είχαν έρθει και αυτό που θυμάμαι περισσότερο είναι ότι είχε έρθει από μόνος του ο φωτογράφος ο Βασίλης Κουρμούσης (με γνώριζε από το μαγαζί) και μ' έβγαλε πολλές φωτογραφίες. Τις έχω ακόμα. Ο άντρας μου ανέλαβε αργότερα ένα μέρος του μαγαζιού και τ'όκανε κρεοπωλείο. Εγώ το μπακάλικο το είχα κάνει σαν μικρό σούπερ μάρκετ. Κατέβαινα από τις πέντε το πρωί για δουλειά. Το μαγαζί το κράτησα μέχρι το '95».

Έχετε καμιά καλή ανάμνηση με τον άντρα σας; Είχατε πάει ποτέ κάπου για διασκέδαση;

«Διασκέδαση; Ποτέ! Ποτέ! Ποτέ! Σε ξένη καρέκλα εγώ δεν έχω καθίσει. Ούτε στο λιμάνι για καφέ. Πουθενά. Και το Πάσχα δούλευα εγώ. Ήμασταν αγαπημένοι όμως με τον άντρα μου. Συνεννοούμασταν και περνάγαμε καλά.

» Εύχομαι και τα παιδιά μου να περνάνε πάντα έτσι, το ίδιο και καλύτερα. Ν' αποκτήσουν τα πάντα. Να τ' αφήσω πίσω. Αχ, να μην πούνε, πόνο να μην αισθανθούνε. Εγώ ευχαριστημένη είμαι από τη ζωή. Θα ήθελα μόνο τώρα να πεθάνω όρθια. Να πάω εκεί που πάνε και οι άλλοι, χωρίς να ταλαιπωρήσω τα παιδιά μου και ν'άχω καλή ψυχή».





Παΐσιος Αλέκος

αφήγηση στη Ζωή Δενδραμή

«Ο πατέρας μου Κωνσταντίνος, από τη Δορβιτσά, αναζητώντας εργασία βρέθηκε στην Πάτρα, όπου έγινε υπάλληλος σε μαγαζί ενός Γιαννόπουλου, ο οποίος ήταν και αυτός από το ίδιο χωριό. Ήταν σωστός υπάλληλος ο πατέρας μου, αλλά και το αφεντικό του ήταν τόσο καλός και ωραίος που τον έκανε γαμπρό του. Έτσι παντρεύτηκε τότε τη μητέρα μου την Ευθυμία και αποκτήσανε έξι παιδιά. Με τη σειρά τα αδέρφια ήμασταν η Βασιλική, Αρετή, Ολυμπία, Σπύρος, Αλέκος και Παρασκευάς. Μετά από το γάμο των γονιών μου, ο πεθερός του πατέρα μου τον βοήθησε και άνοιξε δικό του μαγαζί με υφάσματα, στην οδό Ερμού. Αυτό ήταν το 1914. Το κράτησε ως το 1924. Τότε ήταν η χρονιά που γεννήθηκα κι εγώ. Αναγκάστηκε να το κλείσει όμως, γιατί γίνονταν συνέχεια επιστρατεύσεις με τους πολέμους τότε με τον Βενιζέλο. Τον έπαιρναν ένα χρόνο, ξαναρχόταν, τον ξανάπαιρναν, δεν άντεξε άλλο, γιατί το μαγαζί είχε έξοδα. Εντωμεταξύ, εμείς όλη η οικογένεια ζούσαμε στη Δορβιτσά. Αφού έκλεισε το μαγαζί, συνέχισε σαν εμπορογυρολόγος στην Πάτρα και σ' όλα τα περίχωρα».

Τι θυμάστε από τα παιδικά σας χρόνια, κ. Αλέκο;

«Περνάγαμε πολύ ωραία στο χωριό. Στο σχολείο πήγαμε όλα τα αδέρφια. Ήμασταν περίπου 100 μαθητές στο Δημοτικό. Είχαμε έναν πολύ ωραίο δάσκαλο, τον Νίκο Αναστασόπουλο, που ήταν και ο μόνος που είχαμε για όλες τις τάξεις. Πολλές φορές δεν προλάβαινε εκείνος να κάνει καθόλου διάλειμμα. Είχε μόνο ένα μπουκαλάκι νερό με ένα ποτήρι μαζί του και έπινε όποτε ήθελε. Διαβάζαμε πολύ όλα τα παιδιά. Μας άρεσε το σχολείο. Εγώ ήμουν μεταξύ των καλών μαθητών. Παίζαμε όμως και πολλά παιχνίδια, όπως την τάλια (την απλή και την δωδεκάτη), τη γουρούνα, το κρυφτό, το μπιζ, το κατά πού κοιτάς, περ-

νάει – περνάει η μέλισσα, το κότσι, το σχοινί, τον αετό, τις σκαλιέρες (ξυλοπόδαροι) και πολλά άλλα. Τελειώνοντας την Πέμπτη Δημοτικού είδα ένα όνειρο, πραγματικά προφητικό για μένα. Είδα ότι παίζοντας τις σκαλιέρες δίπλα σ' ένα γκρεμό πέφτω και ξαφνικά σαν Δαίδαλος πετάω πάνω από το χωριό και περνώντας από διάφορα άλλα μέρη φθάνω προς την Πάτρα. Προσγειώνομαι τότε δίπλα στο παλιό νοσοκομείο, στο προαύλιο του ναού τού Παντοκράτορος. Πραγματικά, μετά από λίγες μέρες, με κάλεσε ο πατέρας μου να πάω κοντά του στην Πάτρα, για να με βάλει σε δουλειά και το σπίτι που έμεινα ήταν ένα τετράγωνο πιο κάτω από την εκκλησία που είχα δει, στην οδό Παντοκράτορος 9. Απ' ό,τι μου εξήγησε μια θεία μου που της το είπα, μου είπε ότι θ' ανέβω πολύ ψηλά μετά από δυσκολίες. Όπως και έγινε».

Τόσο μικρός... Θα έπρεπε να συνεχίσετε το σχολείο σας. Τι δουλειά κάνατε;

«Να πω πρώτα ότι την προηγούμενη χρονιά ο πατέρας μου είχε πάρει τον αδελφό μου τον Σπύρο στην Πάτρα. Και τους δυο μας μάς έβαλε σε διαφορετικές δουλειές, δεν μας κράτησε στη δική του δουλειά, του γυρολόγου, και αυτή ήταν η καλύτερη κίνηση που θα μπορούσε να κάνει για τα παιδιά του. Γιατί ένα παιδί στη μάνα του και στον πατέρα του θα πει το όχι, ενώ σε ξένα χέρια δεν υπάρχει το “όχι” και το “δεν”. Αυτά δεν ίσχυαν. Κάναμε τυφλή υπακοή, αλλιώς μας διώχνανε και ούτε ασφάλεια είχες ούτε τίποτα. Δεν υπήρχαν πολλές δουλειές. Οι θέσεις εργασίας ήταν περιζήτητες. Τον Σπύρο λοιπόν τον έβαλε υπάλληλο σ' ένα ζαχαροπλασείο κι εμένα σε εμπορική δουλειά. Ήταν το 1935. Ήταν ένα μικρό μαγαζί με ψιλικά. Δεν αμειβόμουνα καθόλου, παρά έμενα στο σπίτι του αφεντικού, έτρωγα και κοιμόμουνα εκεί. Μετά από τέσσερα χρόνια, άρχισα να έχω κι εγώ απαιτήσεις για κάτι περισσότερο. Ενημέρωσα το αφεντικό ότι ζητώ ένα μεγαλύτερο μαγαζί και να αμείβομαι. Χτύπησα την πόρτα σε τριάντα μαγαζιά στην Πάτρα, αλλά δεν έβρισκα τίποτα. Πηγαίνοντας προς τη Βάρδα Μανωλάδας, έξω από την Πάτρα, βρήκα εκεί ένα μεγάλο μαγαζί που είχε μέσα όλα τα είδη, όπως υφάσματα, ψιλικά, οικιακά, υποδήματα, ξυλικά, σιδερικά, τα πάντα».

Προφανώς, θα αποκτήσατε μεγαλύτερη εμπειρία σ' αυτή τη δουλειά.

«Για μένα το πρώτο μαγαζί ήταν ένα Γυμνάσιο, ενώ το δεύτερο ήταν Πανεπιστήμιο. Πραγματικά ήταν μια εκπαίδευση. Την αγάπησα πολύ την εμπορική δουλειά. Ένα πολύ σημαντικό μάθημα που πήρα είναι που είδα ότι ένας σε μια δουλειά (όπως το πρώτο μου αφεντικό) είναι είλωτας. Όσο κι αν αγαπάει τη δουλειά του, δεν μπορεί να ζήσει ευχάριστα και άνετα. Ενώ εκεί που ήταν δύο ή τρεις και περισσότεροι, ήταν οπωσδήποτε καλύτερα. “Επί τη ενώσει η ισχύς”. Αυτό συνέβαινε στο δεύτερο μαγαζί. Το αφεντικό είχε στη δουλειά τους τρεις γιους του αλλά και δύο υπαλλήλους ακόμα».

Πόσο μέινετε σ' αυτή τη δουλειά; Ήταν ικανοποιητικός ο μισθός σας;

«Όταν ξεκίνησα, μου είπαν ότι θα παίρνω 1.200 δραχμές το μήνα αλλά μικτά. Αυτό δεν το είχα καταλάβει τότε, 15 χρονών ήμουνα. Αργότερα όμως, μετά από πέντε – έξι μήνες, ζήτησα 5.000 δραχμές, δήθεν για να τα στείλω στον πατέρα μου και μου λέει τ' αφεντικό ότι κάνει να λάβω μόνο 2.000 δραχμές. Τα υπόλοιπα ήταν τα έξοδά μου, που κοιμόμουν και έτρωγα στο σπίτι του. Εφόσον ενημέρωσα και τον πατέρα μου, έφυγα μετά από ένα χρόνο δουλειάς εκεί, γιατί ήθελα να κάνω κάτι καλύτερο. Με ζήτησε τότε για δουλειά ένας θεός μου, που ήταν γυρολόγος στην Ιθάκη. Πρέπει να πω ότι αυτή η δουλειά ήταν πολύ αξιοπρεπής εκείνη την εποχή. Και παραγγελίες παίρναμε και τακτικοί ήμασταν.

» Πήγα λοιπόν στα μέσα του 1940 στην Ιθάκη και δούλεψα με τον θείο μου, ο οποίος ήταν άριστος πωλητής και δίκαιος και ό,τι έδινε ήταν σωστό. Ούτε έκλεβε πόντους στο μέτρημα ούτε έγραφε παραπάνω στο λογαριασμό, όπως έκαναν ορισμένοι άλλοι. Η δουλειά μου μαζί του ήταν σαν τρίτη σχολή για μένα. Μετά από δυο μήνες δουλειάς, ενώ ήμουν 16 ετών, μου λέει ο θεός μου: “Αλέκο, είσαι σε θέση να κάνεις δική σου δουλειά τώρα”. Μου έδωσε ένα μπόγο εμπορεύματα και με έστειλε από τη μια διαδρομή και εκείνος θα πήγαινε από την άλλη. Θα συναντιόμασταν μετά στην παραλία, στον Σταυρό, έπειτα από δυο μέρες. Στο δρόμο το δικό μου υπήρχε και ένα μοναστήρι, που έμεινα να διανυκτερεύσω. Με καλοδέχτηκαν και εκεί έκανα θερμή προσευχή με

όλη μου την ψυχή και συγκινούμαι πολύ τώρα που το θυμάμαι. Το πρωί που θα έφευγα, με φώναξαν οι καλόγριες να ψωνίσουν ορισμένα πράγματα. Πράγματι πήρανε τόσα πολλά, ιδιαίτερα το μαύρο ύφασμα το “Μερινό” το πήρανε όλο. Ψωνίσανε σχεδόν το μισό μου μπόγο. Θεώρησα λοιπόν τα λεφτά αυτά που πήρα ΑΓΙΑ και όντως ήταν. Όταν συνάντησα το θείο μου μετά από δύο μέρες, θαύμασε που είχα καταφέρει να ξεπουλήσω έτσι το εμπόρευσμά μου τόσο γρήγορα. Όλες μου οι μέρες από ‘κεί και πέρα πήγανε πολύ καλά. Όσα έβγαλα μέσα σε δέκα μήνες ήταν όσα θα έπαιρνα σε πέντε χρόνια στις προηγούμενες δουλειές που είχα. Μετά, κηρύχτηκε ο πόλεμος και έπρεπε να πάμε στις οικογένειές μας, εκείνος στην Πάτρα και εγώ στη Δορβισιά».

Μείνατε καιρό στο χωριό; Είχατε προβλήματα τον καιρό της Κατοχής;

«Για λίγο διάστημα έμεινα στο χωριό. Έπειτα πήγα κοντά στον πατέρα μου, γυρολόγος στα περίχωρα Πατρών, αλλά πέρναγα και απέναντι στη Μανάγουλη και δούλευα στα γύρω χωριά. Μου συνέβησαν και εμένα πολλά περιστατικά με τους Γερμανούς και τους Ιταλούς, ευτυχώς όμως όχι σοβαρά. Μια φορά, παράδειγμα, ήθελα να περάσω από την Πάτρα με βάρκα προς τη Μανάγουλη. Δεν επιτρεπόταν όμως να φύγω έξω από 500 μέτρα. Με κάποιον καπετάν – Γιάννη περιμέναμε να σουρουπώσει, για να φύγουμε. Κρύφτηκα εγώ στο αμπάρι, αλλά μόλις περάσαμε το όριο, μας κατάλαβαν οι Ιταλοί και μας βάλανε με τα μυδράλια. Οι σφαίρες έπεφταν βροχή. Κάναμε το σταυρό μας να γλυτώσουμε. Το πανί το κατατρύπησαν οι σφαίρες, αλλά εμείς σωθήκαμε.

» Άλλη φορά, με τους αντάρτες είχα ένα περιστατικό. Έκανε μια χοροεσπερίδα στο Γυμνάσιο του Ευπαλίου ο Δεδούσης, ο οποίος ήταν αντάρτης της δεξιάς παρατάξεως. Με πήρε ένας γνωστός μου μαζί του και αφού φάγαμε και θ’ άρχιζε η διασκέδαση, ήρθανε απ’ έξω αριστεροί αντάρτες και βάλανε με όλμους και πολυβόλα στο κτίριο. Ο Δεδούσης δίνει μία με το όπλο και σπάει πάνω τη λάμπα λουξ που υπήρχε τότε και φωτίζει με την ασετυλίνη. Πέρασαν τότε έξι βλήματα στα τείχη, σε μεγάλα διαστήματα από τα παράθυρα. Αν είχε πέσει έστω ένα μέσα από το παράθυρο, θα είχαμε σκοτωθεί όλοι.

» Θυμάμαι ότι μας είχαν επιτάξει και το μουλάρι μας. Απ’ όλη τη

Δορβιτσά μάς πήραν εννιά ζώα και τα πήγαμε, με τα πόδια βέβαια, στον Άι-Βασίλη, κοντά στο φράγμα στο Αγρίνιο. Στον εμφύλιο, το 1947, πήγα στρατιώτης. Έκανα βασική εκπαίδευση στην Τρίπολη, μετά πήγα στα ΛΟΚ, στο Καβούρι κι έπειτα έκανα εκπαίδευση στο Γουδί ως υποψήφιος αξιωματικός. Εκεί μας έμαθαν πολλά πράγματα, όπως οδήγηση αυτοκινήτου μέχρι και ιαπωνική πάλη. Πολλές φορές στο στρατό μάς έστελναν και σε επιχειρήσεις κατά των ανταρτών. Μια φορά, ενώ είχαμε κατασκηνώσει έξω από το Γυμνάσιο της Λειβαδιάς, μας εντόπισαν οι αντάρτες και έκαναν τις σκηνές μας κόσκινο. Εμείς έρποντας βγήκαμε από τις σκηνές και ξημερώσαμε μέσα σε κάτι σουδες. Ήταν θαύμα που δεν σκοτώθηκε κανείς! Άλλη περίπτωση είναι όταν πηγαίναμε προς τη Γραβιά με το τρένο, ενώ όλοι οι στρατιώτες ήμασταν στο τελευταίο βαγόνι, φθάνοντας στην Αμφίκλεια ανατίναν το τρένο. Σκοτώθηκαν 101 άτομα, όλοι, εκτός από μας που ήμασταν στο τελευταίο βαγόνι. Αυτά κι άλλα πολλά ακόμα μας συνέβησαν».

Πείτε μας τώρα πότε σταματήσατε τη δουλειά του γυρολόγου και γίνατε καταστηματούχος;

«Αυτή η σκέψη έγινε το 1944. Όταν φύγανε οι κατακτητές, αποφάσισα να σταθεροποιηθώ κάπου. Ενοικίασα ένα μαγαζί του Μπρικόλα και τη Δευτέρα του Θωμά, το 1945, το ανοίξαμε. Μαζί μου πήρα και τ' άλλα δυο αδέρφια μου. Πήγαμε πολύ καλά. Είχαμε βάλει υφάσματα και λίγα ψιλικά. Αργότερα, το 1953, αγοράσαμε ένα οικόπεδο στον κεντρικό δρόμο, για να χτίσουμε δικό μας μαγαζί».

Υπήρχε άλλο μαγαζί σ' εκείνο το χώρο;

«Εκεί ήταν το χάνι του Παπαπάνου. Αυτός είχε εκεί ένα μικρό μαγαζάκι με είδη κιγκαλερίας, καλαμπόκι, σιτάρι κ.λπ. καθώς και χάνι για τα ζώα. Χτίσαμε λοιπόν το μαγαζί μας και το 1954 κάναμε τα εγκαίνια. Το ονομάσαμε “ΑΘΗΝΑΪΚΟΝ” και το πλούτισαμε με τα καλύτερα εμπορεύματα που υπήρχαν τότε. Ήταν η εποχή που είχαν αρχίσει να βγαίνουν τα έτοιμα ενδύματα. Ο τότε Δήμαρχος, ο μπαρμπα-Κώστας Μακρυγιάννης, παραβρέθηκε στα εγκαίνια του μαγαζιού και τόνισε ότι είναι όνομα και πράμα “ΑΘΗΝΑΪΚΟ” το κατάστημα. Προσπαθήσαμε πάντα να έχουμε ένα καλό εμπόρευμα, καλή τιμή, καλή εξυπηρέτηση και να είμαστε ακούραστοι στον πελάτη.

» Το 1970, αγοράσαμε και το διπλανό σπίτι του δικηγόρου Σιδέρη και το ενώσαμε σε ένα μαγαζί το οποίο έγινε 1.000 τετραγωνικά εμβαδόν πάνω-κάτω. Βάλουμε τότε μέσα τα πάντα, όπως εκτός τα έτοιμα ενδύματα και υφάσματα που είχαμε, υπήρχαν και τα ψιλικά, είδη γάμου, υποδήματα, χαλιά, μοκέτες, μέχρι και είδη ιερέων. Πριν φέρουμε τα έτοιμα ενδύματα, ο κόσμος πήγαινε στους ραφτιάδες και τις μοδίστρες. Υπήρχαν κάπου δεκατρείς στη Ναύπακτο. Με μας τώρα είχανε την ευκαιρία να επιλέξουν ρούχα με διάφορα χρώματα και σε διάφορα σχέδια. Ο αδελφός μου ο Παρασκευάς ήταν εκείνος που είχε το ταλέντο στην επιλογή των ρούχων. Έβλεπε μπροστά. Ό,τι διάλεγε είχε και πώληση».



Πόσοι υπάλληλοι πέρασαν από το μαγαζί σας και τι άλλο χαρακτηριστικό θυμάστε να μας πείτε;

«Το μαγαζί μας είχε μεγάλη ιστορία, όχι μόνο γιατί εξυπηρετούσε τη Ναύπακτο και την επαρχία Ναυπακτίας αλλά εξυπηρετούσε και μεγάλο μέρος της Δωρίδας, το Μποχώρι, Γαλατά, Μακρυνού, Ανάληψη και Θέρμο. Από το μαγαζί μας πέρασαν 44 υπάλληλοι και τους αγαπούσα όχι μόνο πολύ αλλά ζήσαμε και σαν αδέρφια όλοι μαζί. Πιστεύω να μην έχει κανέναν παράπονο και από μας. Θυμάμαι την πρώτη γυναίκα που προσλάβαμε υπάλληλο, ήταν μια προσφυγοπούλα, η Αντωνία Κυριλή και το πρώτο αγόρι ήταν ο Κωνσταντίνος Τσιμπούκης. Αυτός αργότερα

έγινε δάσκαλος και μετά από πολλές σπουδές, έγινε μεγάλος και τρανός, ψυχολόγος, γνωστός σε όλους τώρα.

» Ένα από τα καλύτερα που θυμάμαι είναι που μέχρι και το 1974 βγαίναμε κι εμείς στα παζάρια και το μαγαζί δεν έκλεινε καθόλου εκείνη την εβδομάδα. Τότε, την τελευταία μέρα, για να ευχαριστήσουμε το προσωπικό, εκτός από την αμοιβή, ψήναμε έξω από το μαγαζί μια γουρουνοπούλα και όλοι μαζί το διασκεδάσαμε. Πίναμε το ωραίο μας κρασί και συζητάγαμε για τις πωλήσεις, τους ιδιότροπους και δύσκολους πελάτες και γελάγαμε».

Πείτε μας, κ. Αλέκο, και δυο λόγια για την οικογένειά σας.

«Παντρεύτηκα στις 7 Ιανουαρίου την Βασιλική Φωτίου Τριανταφύλλου. Αποκτήσαμε τρία παιδιά, την Ευθυμία, την Πολυξένη και τον Κωνσταντίνο. Έχουν όλα τους τώρα καλούς συζύγους και έχουν αποκτήσει το καθένα από ένα παιδάκι. Τις ελεύθερες ώρες μου, χρόνια τώρα, φτιάχνω άλμπουμ με φωτογραφίες, γράφοντας και το ιστορικό δίπλα με όλες τις λεπτομέρειες. Έχω φτιάξει εννέα μέχρι τώρα και τα τρία από αυτά είναι αφιερωμένα στα εγγόνια μου».

Τελειώνοντας, θα θέλατε να μας πείτε γιατί έκλεισε αυτό το ιστορικό κατάστημα των αδελφών Παϊσίου;

«Αυτό είναι και το μόνο που μ' έχει στενοχωρήσει στη ζωή μου. Μετά το 1999, με την κοίμηση του αδελφού μου Παρασκευά έγινε και η διάλυση του μαγαζιού. Τουλάχιστον με παρηγορεί ότι ένα μέρος το κρατάει ανοικτό ο γιος τού Παρασκευά, ο Δημήτρης, και έτσι διατηρείται και το όνομα. Ακόμα και τώρα αναζητείται το μαγαζί. Βρίσκει ο κόσμος διάφορα είδη που δεν υπάρχουν αλλού. Το όνομά μας έχει μείνει».



Βλάντης Θεόδωρος

αφήγηση στη Ζωή Δενδραμή



Ο Θεόδωρος Βλάντης γεννήθηκε το 1925 στο Ουϊνστον του Οχάιο, στην Αμερική. Εκεί είχε πάει ο πατέρας του Γεώργιος (η καταγωγή του ήταν από τον Πλάτανο) ως μετανάστης, αφού πρώτα είχε δουλέψει αρκετά χρόνια και στη Ρουμανία. Απο πιατάς έγινε ιδιοκτήτης εστιατορίου. Μετά από προξενικό που του έκαναν, με ένα γράμμα και μια φωτογραφία της Χρυσούλας Ζαμπανιώτη από την Ελευθέριανη, έγινε ο γάμος τους στην Αμερική και απέκτησαν τέσσερα παιδιά.

«Εγώ ήμουν ο πρώτος γιος. Από πολύ μικρός, μνημών θα ήμουν, οι γιατροί με κατάλαβαν ότι είχα πρόβλημα με τα μάτια. Με κοίταξαν και μας είπαν ότι δεν διορθώνεται τίποτα. Είχα ατροφία οπτικού νεύρου, μελαχρωστική του αμφιβληστροειδούς. Έβλεπα στην αρχή, για λίγα χρόνια, μερικώς. Ξεχώριζα λίγο αχνά τα χρώματα, όχι όμως τα πρόσωπα. Όταν ήμουν τριάντισι χρονών, γυρίσαμε στην Ελλάδα».

Μετά παραμένετε στην Ελλάδα; Πήγατε σχολείο;

«Ναι, δεν ξαναφύγαμε. Εγώ πήγαινα κανονικά στο σχολείο, όμως μόνο σαν ακροατής. Το 1935, όταν ήμουν δέκα ετών, κάποια κυρία είπε τότε στη μητέρα μου ότι υπήρχε Σχολή Τυφλών στην Αθήνα, στην Καλλιθέα, και πήγα. Εκεί έμαθα πάρα πολλά. Κοιμόμασταν και τρώγαμε μέσα στη σχολή. Έμεινα μέχρι το 1940, που ξεκίνησε ο πόλεμος. Το σημαντικό είναι ότι έμαθα τη γραφή Braille.

» Αξίζει να πω λίγα λόγια για τον Braille. Ο πατέρας του ήταν σαμαράς, έφτιαχνε σέλες. Όταν ήταν μικρός, έπαιζε με τα εργαλεία του πατέρα του. Κάποια στιγμή που έπαιζε με την τσαγκουρούλα, κατά λάθος, χτύπησε στο μάτι του κι έτσι τυφλώθηκε. Τούδωσε τότε ο Θεός τη φώτιση και βρήκε αυτή τη γραφή, γιατί πρώτα οι τυφλοί διαβάζανε τα

γράμματα που διαβάζετε εσείς σε ανάγλυφα. Έτσι όμως δεν τ' αντιλαμβάνονταν εύκολα, όπως τώρα με τις κουκκίδες. Μόνο το ένα τρίτο κατάφερναν και μάθαιναν να διαβάζουν. Τώρα, μέχρι και βυζαντινή μουσική μπορείς να διαβάζεις με τη γραφή Braille».

Ξεκινάει ο πόλεμος, σταματάτε το σχολείο. Πώς είναι η ζωή σας μετά;

«Δεν είχα πολλά που να μπορούσα να κάνω εκείνη την εποχή. Καθόμουν μαζεμένος κουβάρι στο τζάκι τον περισσότερο καιρό. Έτσι κατάντησα όπως είμαι τώρα. Λύγισε το κορμί μου. Υπήρχε πολλή φτώχεια. Για να μπορέσει ο πατέρας μου να τα βγάλει πέρα, πούλαγε τα πουκάμισά του, που είχε φέρει από την Αμερική (μπορεί να ήταν και 100). Έδινε ένα πουκάμισο για μια οκά καλαμπόκι. Εκείνο το διάστημα, στην Κατοχή, φιλοξενούσαμε πολλές φορές στο σπίτι μας δύο αδέρφια, τον Δημήτρη και τον Γιώργο Χασούρα, από τα Μαλάματα, γιατί πήγαιναν Γυμνάσιο και ήθελαν να μένουν κάπου κοντά. Όταν πήγαιναν για Σαββατοκύριακο στο χωριό τους, μου έφερναν μια μπομποτά, αλλά εγώ ποτέ δεν έκοβα να φάω, περίμενα πάντα να μαζευτεί όλη η οικογένεια, να τη φάμε όλοι μαζί».

Μετά τον πόλεμο ασχοληθήκατε με κάτι ιδιαίτερο;

«Με πάρα πολλά ασχολήθηκα. Εδώ γύρω από το σπίτι είχαμε πολλά στρέμματα οικόπεδο, άλλο που μετά μάς τα έκοψαν οι δρόμοι. Τέλος πάντων, μετά τον πόλεμο ξεκίνησα σιγά-σιγά να μαστορεύω και να εκτρέφω ζώα. Άρμεγα τις κατσίκες μου με μεγάλη ταχύτητα και πουλάγαμε το γάλα στη γειτονιά. Τάιζα τις γίδες μouroφύλλα και τους έλεγα: “Σας ταΐζω μεταξωτό φαγητό”, επειδή από το μouroφύλλο τρέφεται και ο μεταξοσκώληκας. Εκείνο τον καιρό, θυμάμαι, είχα μια θεία που είχε φούρνο και μου έδινε μισό κιλό ψωμί, για να της καθαρίζω και να της στουμπάω ένα τσουβάλι ρύζι που ζύγιζε 10 κιλά. Το έβγαζα έξω, το ξεχώριζα, το λίνιζα, μετά το στούμπιζα με τον κόπανο μες στο σακί και όταν τελείωνα της πήγαινα και το απόβαρο να το ζυγίσει, γιατί ήταν πολύ τσιγκούνα, να μην λέει ότι την έκλεψα.

» Κάποια στιγμή, πήρα μια καλή σειρά. Σ' αυτό με βοήθησε ο φίλος μου ο Πάνος Αθανασόπουλος, ο χρυσοχόος. Με έμαθε πώς να τροχίζω μαχαίρια και διάφορα άλλα εργαλεία. Σιγά-σιγά εγώ τελειοποιόμουνα.

Ερχόταν πολύς κόσμος στο σπίτι και μοϋφερναν αλυσοπρίονα, πριόνια, ξυράφια κουρείου, ψαλίδια κεντήματος και μαχαίρια. Ήμουν πολύ σχολαστικός και με προτιμούσαν».

Είχατε άλλη πηγή εισοδήματος;

«Αυτά νομίζεις μόνο έκανα; Συγχρόνως σχεδόν μ' αυτή τη δουλειά έκανα δουλειά και με τα ποδήλατα. Ήμουν 23 χρονών. Πάλι και σ' αυτή την περίπτωση ο φίλος μου ο Πάνος Αθανασόπουλος με βοήθησε. Είχε τότε αυτός ένα παλιό ποδήλατο και επειδή αγόρασε ένα καινούργιο, μου το έδωσε εμένα».

Τι εννοείτε, όταν λέτε “δουλειά με ποδήλατα;” Με ένα παλιό ποδήλατο τι μπορούσατε να κάνετε;

«Μετά από ένα ποδήλατο βρήκα και πήρα άλλα τρία. Αυτά τα ενοικίαζα στα παιδιά της γειτονιάς κι έκαναν βόλτες, γιατί τότε απαγορευόταν στα γυμνασιόπαιδα να κάνουν ποδήλατο μες στην πόλη. Έτσι έρχονταν σε μένα κι έκαναν βόλτες μες στην αυλή μου, αλλά μάθαιναν και τις στροφές. Αναλόγως τα λεφτά που είχε το κάθε παιδί και τόση ώρα κράταγε το ποδήλατο. Με μια δραχμή έκανε ένα τέταρτο βόλτα. Αυτά τα ποδήλατα που είχα εγώ ξέρεις από πού ήταν; Τα είχαν οι Ιταλοί από τον πόλεμο, κάτι μεγάλα. Τα κράταγαν μαζί τους οι αλεξιπτωτιστές που έπεφταν. Κατέβαιναν με τα ποδήλατα, για να φεύγουν μετά γρήγορα. Δεν είχαν ρόδες με σαμπρέλες, όπως είναι τώρα, γιατί θα έσκαγαν. Μόλις εκείνοι έπεφταν, τα ξεδίπλωναν, γιατί ήταν διπλωμένα στα δύο, και τα ένωναν. Έτσι ήταν αυτά τα ποδήλατα. Μαζί μ' αυτά, ενοικίαζα και τρία πατίνια. Τα παιδιά μαζεύονταν και όταν έκαναν πατίνι στο δρόμο, αυτά βρόνταγαν τόσο πολύ, που ο κόσμος έβγαινε στα μπαλκόνια και τους πέταγε νερό. Κάποτε ένας μου έκανε μια προσφορά, να μου δώσει 1.000 ποδήλατα για εκατό δραχμές το ένα. Εγώ όμως δεν είχα πρώτον τόσα λεφτά και δεύτερον, δεν είχα τόσο μεγάλη αποθήκη, για να ταβάλω μέσα».

Τα χρήματα τα αναγνωρίζατε εύκολα;

«Αν τα ξεχώριζα, λέει! Αμέσως, με την αφή. Δεν μπορούσε κανείς να με γελάσει. Να σου πω και ότι, επειδή τα παιδιά έβαζαν και δεύτερο παιδί πίσω στο φτερό του ποδηλάτου και μου χάλαγαν τις ρόδες, εγώ

τότε έβαλα βίδες πάνω στα φτερά, για να μην μπορούν να κάθονται πίσω άλλα παιδιά».

Πόσα χρόνια ασχοληθήκατε με αυτή τη δουλειά;

«Σταμάτησα το 1952, όταν μου είπαν και πήγα σε μια Σχολή ειδική για τυφλούς, Αγροτική, για να μάθω πώς να εκτρέφω κοτόπουλα. Η Σχολή ήταν στα Σεπόλια. Μου έδωσαν υποτροφία για ένα χρόνο και πήγα δωρεάν. Μετά όμως εγώ ήθελα να συνεχίσω και τη δεύτερη χρονιά, για να μάθω περισσότερα και τότε πλήρωσα για τον επόμενο χρόνο. Όταν τελείωσα, ξαναγύρισα στη Ναύπακτο και έφτιαξα μερικές κότες. Τις τάζω και τις φροντίζω σύμφωνα με αυτά που έμαθα στη Σχολή και πούλαγα τ' αυγά σ' ένα συνεταιρισμό που υπήρχε για τους κτηνοτρόφους. Παράλληλα, συνέχιζα και τη δουλειά μου με τα μαχαίρια. Μέχρι και πέρσι ερχόταν κανένας και του τρώχιζα τα μαχαίρια. Τώρα δεν μπορώ άλλο».

Κυκλοφορούσατε με άνεση στους δρόμους ή είχατε συνοδεία;

«Μόνο κυκλοφορούσα; Δεν είχα κανέναν μαζί μου. Όταν δεν είχα μάθημα, όλο έξω ήμουν. Θυμόμουν τα πάντα. Όταν ήθελα να προχωρήσω για κάπου πιο μακριά, σταμάταγα έναν περαστικό, τον ρώταγα τι οδός είναι και το κάρφωνα στο μυαλό μου. Μέχρι και πριν τέσσερα χρόνια, που πήγα στην Αθήνα για μια δουλειά, θυμήθηκα τον κάθε δρόμο, τις στοές, τα φανάρια, το εστιατόριο που έτρωγα, τα πάντα».

Έχετε πολύ καλή μνήμη, κύριε Θόδωρε. Τί άλλο θυμάστε από τη ζωή σας;

«Σε πάω τώρα αρκετά χρόνια αργότερα. Εκείνο τον καιρό, δεν συμφωνούσαν μεταξύ τους τα κόμματα, τρωγόντουσαν. Όταν έβγαλε τη διακήρυξη ο Παπαδόπουλος, στις 21 Απριλίου 1967, ήταν τόσο ωραία γραμμένη, που είχαμε χαρές και πανηγύρια. Νομίζαμε ότι αυτοί είναι “οι σωτήρες του έθνους”. Αυτό όμως δεν κράτησε πάνω από ένα μήνα. Άρχισε ο κόσμος να επαναστατεί. Είχαμε ελπίδα στον Ψαρουδάκη. Έγραφε προκηρύξεις και μου τις έστελναν κι εμένα από το κίνημα. Εγώ τις αντέγραφα με τη γραφή Braille (ολόκληρη μπομπίνα κατανάλωσα) και τις έστελνα σε ένα φίλο μου στη Γερμανία. Εκείνος τα δημοσίευε σ' ένα περιοδικό για τυφλούς, ίσως και αλλού, δεν θυμάμαι. Έτσι μά-

θαιναν και στο εξωτερικό τι ακριβώς γινόταν εδώ, γιατί δεν έβγαине η αλήθεια προς τα έξω. Να σου πω ένα από τα καλύτερα που έγραψε ο Ψαρουδάκης. Υποτίθεται ότι θα έκανε η δικτατορία κάποια φιλελεύθερα βήματα, δύο μήνες πριν τα γεγονότα του Πολυτεχνείου. Τότε έγραψε κάτι πυρίκαυστα άρθρα που έλεγε σε μια φράση:

“Δεν θέλουμε σταγόνα – σταγόνα τη Δημοκρατία από τη σκουριασμένη βρύση της δικτατορίας.”

» Όλα αυτά λοιπόν εγώ τ’ αντέγραφα και τα έστελνα έξω. Κάποτε, που είχα φτιάξει ένα άρθρο του Ψαρουδάκη για τον Γρηγόρη Λαμπράκη, που τον σκότωσαν οι πληρωμένοι..., κάποιος γνωστός μου, που την πήρε από μένα τη διακήρυξη να τη διαβάσει, την ξέχασε σ’ ένα καφενείο και τη βρήκε ένας χωροφύλακας. Ευτυχώς που ήταν εκεί ένας γνωστός μου, ο Σπύρος Κυρίτσης από το Λυγιά, και ήρθε τρέχοντας και με ειδοποίησε να φύγω από το σπίτι και να κρυφτώ. Έτσι τη γλύτωσα τότε».

Πείτε μας λίγα πράγματα ακόμα για τη ζωή σας, για το γάμο σας και με τι ασχολείστε τώρα;.

«Δεν αποφασίζανε εύκολα οι κοπέλες να παντρευτούν έναν τυφλό. Ήταν θεία οικονομία. Πέρασα πολύ καλά με τη γυναίκα μου τη Φωτεινή και με τα παιδιά και εγγόνια μου. Ένα γεγονός που συνέβη ήταν πολύ βαρύ για μένα. Αυτό ήταν το ατύχημα που έπαθε και σκοτώθηκε ο γιος μου ο Δημήτρης. Ήταν πλήγμα για όλη την οικογένεια. Όσο για τώρα που δεν δουλεύω, το μόνο που έχω να κάνω είναι να διαβάζω κάτι περιοδικά για τυφλούς, τρία το μήνα βγαίνουν, και ακούω στο ραδιόφωνο εκκλησιαστικούς σταθμούς. Έχω το ρολόι μου με τις κουκκίδες, θυμάμαι τι ώρα ακριβώς και σε ποιο σταθμό παίζει η εκπομπή που παρακολουθώ και έτσι περνάει η ώρα μου. Όποτε δεν έχω κάτι να κάνω, κάθομαι και σκέφτομαι τα παλιά, να όπως τώρα που τα λέμε και θυμάμαι τα χρώματα, έστω κι έτσι λίγο αχνά, όσο τα έβλεπα».

.....

Όπως μας είπε ο κ. Θόδωρος, δεν αποφάσιζε εύκολα κάποια γυναίκα να παντρευτεί έναν τυφλό. Ζήτησα από τη σύζυγό του, την κ. Φωτεινή, να πει δυο λόγια για την απόφασή της αυτή.

«Η αλήθεια είναι ότι δεν ήθελα να παντρευτώ κι εγώ έναν τυφλό άν-

θρωπο. Τι νάκανα όμως τότε; Δεν με ρώτησαν. Ήμασταν τέσσερα αδέρφια και είχα μητριά. Όλη μέρα μ' έστελναν και δούλευα μεροκάματο. Η πεθερά μου έκανε τότε το προξενιό, ήξερε τη μάνα μου, ήταν φίλες και με ήθελε πάρα πολύ. Έτσι τελικά έγινε ο γάμος.

» Ο Θόδωρος δεν με κούρασε καθόλου, όπως φοβόμουν. Συντηρούσε άνετα τον εαυτό του, μου φερόταν πάρα πολύ καλά και ειλικρινά δεν μετάνιωσα καθόλου που τον παντρεύτηκα. Είναι ένας χρυσός άνθρωπος και ακόμα και τώρα πολλές φορές τον θαυμάζω για όσα μπορεί και κάνει, που εγώ δεν θα μπορούσα».



Σαλαμούρας Γιάννης

αφήγηση στη Ζωή Δενδραμή



«Κατάγομαι από τον Αγραπιδόκαμπο του Δήμου Αντιρρίου. Οι γονείς μου ήταν ο Λάμπρος και η Αναστασία. Είχα άλλα δύο αδέρφια, την Πολυξένη και τον Χρήστο. Εγώ ήμουν το δεύτερο παιδί και γεννήθηκα το 1925».

Σας γέννησε η μάνα σας στο σπίτι, με μαμμή;

«Πού είπες με γέννησε; Στο νοσοκομείο; Δεν υπήρχε τότε για τους χωριάτες τέτοιο πράγμα. Δεν θυμάμαι ποια μαμμή ξεγένναγε τη μάνα μου, αλλά τελευταία υπήρχε μια μαμμή, η Αντωνία Αδαμοπούλου».

Μίλησέ μας για τη ζωή σας στο χωριό.

«Η οικογένειά μου δεν στερήθηκε πολλά πράγματα. Από ρούχα και από παπούτσια είχαμε. Οι γονείς μου ήταν και οι δυο αγρότες και βγά-ζαμε λίγο καλαμπόκι. Ε, είχαμε και κάνα προβατάκι, για να πίνουμε κα-μιά κούπα γάλα. Το φαγητό μας, το ιδιαίτερο, ήταν η μπομποτούλα. Τότε έλεγαν: “Πού θα πας; Ποιο χωριό βγάζει την καλύτερη μπομπούτα;” Βέβαια. Μην κοιτάς σήμερα που δεν ξέρουν οι νέοι τι ζητάνε. Εντω-μεταξύ, είχαμε και απ’ όλα τα υπόλοιπα τα χωριάτικα, κοτόπουλα, αυγά, χοιρινό για τα Χριστούγεννα κ.λπ. Στην περιοχή μας, υπήρχε μεγάλη κτηνοτροφία. Εκτρέφανε πολλά γίδια και τα σφάζανε και τ’άστελναν σε μαγαζιά και σπίτια σ’ όλη τη γύρω περιοχή. Έτσι εμείς παίρναμε από τους κτηνοτρόφους, όποτε θέλαμε, κρέας και τρώγαμε και άλλες επο-χές. Ενώ άλλα χωριά είχαν κρέας μόνο Χριστούγεννα και Πάσχα.

» Είναι γεγονός ότι ο Αγραπιδόκαμπος ήταν προνομιούχο χωριό. Παλαιότερα, ο παππούς μου είχε καμιά διακοσαριά γίδια, καμιά εκα-τοστή πρόβατα και πενήντα κεφάλια γελάδια. Ο πατέρας συνέχισε τ’ αγροτικά και τα κτηνοτροφικά, αλλά πέθανε πολύ νωρίς, όταν ήμουν

οκτώ χρονών. Πού νάξερε τότε ο καθένας από τι πέθαινε; Ο πατέρας μου είχε άσθμα και πυρετό, πριν πεθάνει. Τώρα, ίσως αν έπαιρνε μια αντιβίωση, να γλύτωνε. Δεν είχαμε όμως τέτοια πράγματα. Όπως καταλαβαίνεις, εγώ σαν πρώτος γιος έπρεπε ν' αναλάβω τις οικογενειακές ευθύνες».

Αυτό σημαίνει ότι δεν πήγατε σχολείο;

«Πήγα στο σχολείο. Τελείωσα το Δημοτικό στο χωριό. Θυμάμαι στην Α' και Β' Τάξη είχα δάσκαλο τον Γιώργο Ξαρλή από τη Βιτοψίστα, στην Γ' και Δ' είχα τον Παπαχρήστο από τη Δορβιτσά και στην Ε' και ΣΤ' είχα τον Βλάχο από τη Γραμμένη Οξυά. Ξέρεις τι μαθητάκος ήμουν εγώ; Με τον Βλάχο πήγαινε η φωνή και το βρισίδι... Δεν έστρωνα. Μόνο τα Μαθηματικά μου άρεσαν, τίποτ' άλλο. Εκείνη την εποχή ήμασταν 140 κάτοικοι στον Αγραπιδόκαμπο. Τώρα υπάρχουν μόνο πέντε μόνιμοι κάτοικοι όλοι κι όλοι. Στο σχολείο ήμασταν 25 μαθητές. Γένναγε ο κόσμος, ωρέ, τότε! Μια φορά, θυμάμαι, όταν ένας δάσκαλός μου πήρε σύνταξη κι έφυγε, όσο νάρθει άλλος, πήγα σχολείο στο Αντίρριο για τρεις μήνες. Εκεί έμεινα σε μια θεία μου, αδελφή του πατέρα μου. Φτώχεια που είχε τότε το Αντίρριο! Ήταν μόνο πέντε-έξι οικογένειες που έβγαζαν σταροκαλάμποκο, που λέμε εμείς. Ήταν ένα καϊκι στην παραλία που πήγαινε διαδρομές Ρίο – Αντίρριο. Όπως είχε και το λιμάνι της Ναυπάκτου.

» Τελειώνοντας λοιπόν το σχολείο, ανέλαβα τα οικογενειακά βάρη. Έκανα χωράφι με τα ζώα. Τρακτέρ την εποχή εκείνη δεν υπήρχε. Έσπερνα καλαμπόκι, σιτάρι και βρόμπη. Ερχόμουν στη Ναύπακτο μόνος μου, δεκατριών χρονών, με φορτωμένο τ' άλογο καλαμπόκι, για να τ' αλέσω. Πήγαινα στους μύλους του Κοσανδιανού και του Κοζώνη. Αυτό γινόταν κάθε δέκα μέρες. Παίρναμε το καλαμπόκι μετά στο σπίτι και το κοσκινάγαμε. Δεν είναι όπως τώρα που ο μύλος σ' το βγάζει καθαρό. Το κοσκινάγαμε λοιπόν να βγει η φλούδα, το πίτουρο δηλαδή και αυτό το δίναμε στα γουρούνια. Είδες που λέμε: “Αυτός πέρασε από την ψιλή κρησάρα;” Βγήκε καθαρός δηλαδή. Έτσι παλεύαμε να ξεχωρίζουμε το καλαμπόκι για την μπομποτά μας. Από ταλαιπωρία τι τράβηξα... Χάλι η ζωή τότε! Ο αδελφός μου ήταν μικρότερος και δεν μπορούσε να βοηθήσει. Κι έπειτα, αυτός συνέχισε στο Γυμνάσιο. Για όλους υπήρχαν διάφορες δυσκολίες. Ο παπάς μας, ο παπα-Γιώργος Κου-

τσοσπύρος, που ήταν και μπάρμπας μου, έπρεπε να λειτουργεί σε τέσσερα χωριά, στον Αγραπιδόκαμπο, στη Βελβίνα, στα Πιτσινέικα και στη Βλαχομάνδρα. Μια φορά το μήνα δηλαδή σε κάθε χωριό. Πληρωνόταν με 30–40 οκάδες καλαμπόκι ή σιτάρι από κάθε οικογένεια μια φορά το χρόνο».

Όταν ξεκίνησε ο πόλεμος, δυσκόλεψαν πιο πολύ τα πράγματα;

«Στον πόλεμο του '40 ήμουν 15 χρονών. Το καλό στο χωριό μου ήταν ότι βγάζαμε όλοι καλαμπόκι και κανένας από μας εκεί δεν πείνασε. Δεν ξέραμε τι εστί πείνα. Οι Ιταλοί και οι Γερμανοί μόνο περαστικοί ήταν. Μόνο οι αντάρτες δημιούργησαν πολιτοφυλακή (αστυνομία) στον Αγραπιδόκαμπο. Είχαν τα γραφεία τους εκεί, του ΕΑΜ. Εγώ, παρόλο που ήμουν νεαρός, ήμουν αντίθετος. Μας είχε οργανώσει ο Πλούμης ο Μήτσος από την Κοζίτσα, που ήταν Ταξίαρχος, στην οργάνωση του ΕΔΕΣ. Παρόλα αυτά, το ΕΑΜ μας ανάγκαζε να κάνουμε διάφορες αγγαρείες και τις κάναμε, θέλαμε δεν θέλαμε. Μας έλεγαν, ας πούμε, πάρε αυτό και να το πας εκεί. Με έστελναν κι εμένα για τέτοιες δουλειές στα γύρω χωριά, στη Μακύνεια, στη Βλαχομάνδρα, στα Πιτσινέικα, στη Βελβίνα κ.λπ.».

Με τα πόδια πηγαίνατε;

«Τι ήθελες; Με ελικόπτερο;»

Όταν τελείωσε ο πόλεμος, συνεχίσατε να δουλεύετε ως αγρότης;

«Τι είπες ποῦκανα; Μέχρι που πήρα σύνταξη στα 65, με τα χωράφια και με την κτηνοτροφία ασχολιόμουν. Κι ακόμα δηλαδή στα χωράφια πάω. Μ' αρέσουν. Μ' άρεσαν επίσης τα πανηγύρια, αλλά ακόμα περισσότερο η πολιτική. Είχαμε στο χωριό το πανηγύρι μας, της Ζωοδόχου Πηγής, με τα κλαρίνα μας. Πηγαίναμε στο Αντίρριο για το πανηγύρι του Αγίου Νικολάου, στην Μακύνεια για τον Αγ. Κωνσταντίνο, στο Μολύκρειο για της Αναλήψεως, στη Βελβίνα για της Αγ. Τριάδος, στα Πιτσινέικα της Αγ. Παρασκευής, στο πανηγύρι του Ριγανίου της Παναγίας, στη Βλαχομάνδρα του Αγ. Αθανασίου, στου Τρικόρφου της Αγ. Παρασκευής και τέλος της Ρίζας της Αγ. Παρασκευής. Επειδή ήταν τρία χωριά με εκκλησία Αγία Παρασκευή, πότε πηγαίναμε στο ένα πανηγύρι

και τότε στ' άλλο. Όλα αυτά τα πανηγύρια κράταγαν μια-δυο μέρες, εκτός του Ριγανίου που ήταν τριήμερο. Έβγαινε ο κόσμος και διασκεδάζε. Έβλεπε ο ένας συγγενής ή φίλος τον άλλον από το άλλο χωριό. Εγώ λέω να κρατάνε και σήμερα την παράδοση, να σμίγει ο ένας με τον άλλον, γιατί τώρα έχουμε ξεσυγγενέψει τελείως. Ούτε τ' αδέρφια δεν γνωρίζονται, θα ψάχνουν γι' αυτήν με το "πάμε πακέτο" στην τηλεόραση, που φέρνει τους συγγενείς πάλι κοντά».

Με την πολιτική ποια ήταν η σχέση σας;

«Με τα πολιτικά έμπλεκα συνέχεια. Από την πρώτη φορά που ψήφισα στο δημοψήφισμα, για να έρθει πάλι ο βασιλιάς το 1946, μέχρι και σήμερα. Ήμουν 28 χρονών, όταν μ' ανακάτεψαν και μ' έβαλαν πρόεδρο στην κοινότητα Μακύνειας, γιατί μ' έβλεπαν που ανακατευόμουν σε όλα. Τότε η Μακύνεια με τον Αγραπιδόκαμπο και τη Ρίζα ανήκαν σε μία κοινότητα. Ήμασταν δύο συνδυασμοί. Εγώ πήρα το 80%. Ήμουν αγαπητός στον κόσμο. Έβγαλα τέσσερεις συμβούλους ενώ ο άλλος έβγαλε μόνο έναν. Πρώτη φορά είχε γίνει αυτό. Είχαμε βέβαια και δυο αναπληρωματικούς. Πέσε, ψόφαγε κανένας... Τέλος πάντων, ανακατευόμουν με όλα πριν καν με ωθήσουν. Κράταγα π.χ. το δάσκαλο στο σπίτι μου (γιατί δεν πληρωνόταν τότε) κι έκανε εκεί μαθήματα σε παιδιά, για να κρατάμε τον αριθμό και να λειτουργεί το σχολείο. Έτρεχα με επιθεωρητές από 'δώ κι από 'κεί για χαρτιά, μέχρι να τα καταφέρω. Έτρεχα για το δρόμο του Αγραπιδόκαμπου. Δούλεψα ένα διάστημα τα λουτρά του χωριού, που τότε τα εκμεταλλευόταν η Κοινότητα κι ακόμα τώρα υπάρχουν και είναι το μόνο ιδιαίτερο που υπάρχει εκεί. Ρεύμα στο χωριό μας δεν είχαμε. Γυρνάγαμε τον τέντζερη (το κακάβ') ανάποδα, βάζαμε λίγο λαδάκι μέσα, βάζαμε λίγο βαμβακάκι για φτίλι και το ανάβαμε, για να βλέπουμε. Μας έλεγαν λοιπόν ότι, για να έρθει το ρεύμα στο χωριό, έπρεπε στην απογραφή να μετρηθούν έστω 35 κάτοικοι. Έτσι, το 85, μαζέψαμε κόσμο, καταγράφηκαν στο χωριό, και τα καταφέραμε. Τώρα γίνεται καμιά απεργία της ΔΕΗ, κλείνει το ρεύμα μια – δυο ώρες και λένε: "Πω, πω, τι πάθαμε!" Έχω κάνει πάρα πολλά και σαν πρόεδρος και χωρίς ν'αμαι πρόεδρος. Πέρασαν και ευκαιρίες που, αν τις εκμεταλλευόμουν, θα ήμουν πλούσιος. Ποτέ όμως δεν εκμεταλλεύτηκα τους συγχωριανούς μου. Τουλάχιστον, το μόνο που έχω πετύχει στη ζωή μου είναι ότι δεν σκύβω το κεφάλι. Γι' αυτό και προ-

καλώ τον καθένα και του λέω, κάτσε κάτω να τα πούμε. Πάντα ήμουν καθαρός και τίμιος».

Πείτε μας ένα παράδειγμα, κ. Γιάννη. Σαν τι σου είχαν ζητήσει;

«Να, ήταν ένας από την Καλαβρούζα που ήθελε να κάνει μετατροπή των ορίων σε κάτι χωράφια, για να βόσκει τα πρόβατά του ελεύθερα. (Γιατί παλιά φορολογούνταν όσοι έβοσκαν τα ζώα τους σε κοινοτικά σημεία). Μου είπε τότε, το 1955, αυτός: “Θα σου δώσω 100.000 δραχμές να μην παρουσιαστείς στο δικαστήριο, για να υπερασπιστείς την κοινότητα”. Του λέω: “Φίλε, δε γίνεται αυτό το πράγμα. Εμένα δεν με ψήφισαν να τους πουλήσω. Με ψήφισαν να τους υπερασπιστώ”. Φαντάσου τότε τι αξία είχαν οι 100.000 δραχμές το '55. Με 5.000 δραχμές έπαιρνες οικόπεδο στην Ψανή. Δεν μου χρειαζόταν όμως. Περιπατάω περήφανος».

Πείτε μας κάτι και για τα λουτρά του Αγραπιδόκαμπου;

«Είναι το μόνο που υπάρχει στην περιοχή, που θα μπορούσε να αξιοποιηθεί καλύτερα. Τα θυμάμαι από μικρό παιδί. Πάει πολύς κόσμος. Αυτοί που έχουν αρθριτικά και τέτοια. Έχω επίσημα χαρτιά από το Υπουργείο Βιομηχανίας ότι τα νερά είναι πράγματι ευεργετικά, ιαματικά, με ραδιενέργεια. Ότι το νερό εκεί δεν είναι πόσιμο. Άμα θα το πιείς, θα σου κάψει τα έντερα. Η ραδιενέργεια που έχει είναι σαν να πηγαίνεις να κάνεις ακτινοθεραπείες, χημειοθεραπείες. Μπαίνεις στο νερό και ανανεώνεσαι. Φέρνουν ανθρώπους στα χέρια, με το κρεβάτι που λέμε και φεύγουν με τα πόδια. Τόσο καλό γίνεται. Όμως τα λουτρά δεν είναι τακτοποιημένα όπως τους αξίζει. Θα έπρεπε να αξιοποιηθούν, να μπορέσει να έρθει περισσότερος κόσμος. Να γίνουν δωμάτια και μια καφετέρια. Αν δεν μπορεί να τα φτιάξει αυτά ο Δήμος, ας τα φτιάξει ιδιώτης, για να εξυπηρετείται ο κοσμάκης. Θα ήταν χρυσωρυχείο για όποιον το αναλάμβανε».

Από την περιοχή σας ήταν η γυναίκα σας;

«Ε, τι; Μακριά θα πήγαινα να βρω γυναίκα; Παντρεύτηκα το 1954 με τη Φωτεινή Καραγιάννη στην εκκλησία του χωριού, τη Ζωοδόχο Πηγή. Η εκκλησία υπάρχει ακόμα κι είναι και μαγκιόρα εκκλησία. Λει-

τουργεί στη γιορτή της, της Ζωοδόχου Πηγής. Ε!.... και άμα ψοφάει και κανένας, γίνεται και καμιά κηδεία. Τέλος πάντων, με τη Φωτεινή κάναμε δυο γιους, τον Χρήστο και τον Λάμπρο. Δυστυχώς, τον Λάμπρο τον χάσαμε το 1977 από ατύχημα. Έχουμε τον Χρήστο, που μας έχει χαρίσει δυο εγγονάκια (τον Λάμπρο και τον Γιάννη-Λουκά). Ο Χρήστος έχει ένα ιχθυοπωλείο κοντά στο λιμάνι και πάω από 'κεί κάθε μέρα και περνώ την ώρα μου. Μετά πάω και στο καφενείο και βρίσκω την παρέα μου. Μ' αρέσει η συζήτηση. Μ' αρέσει να πιάνω κουβέντα για τα πολιτικά. Μ' ανησυχεί πολύ η κατάσταση με τη νεολαία. Ο τρόπος που ζούνε τα παιδιά, το πώς βλέπουν τα πράγματα. Η νεολαία χτίζει στην άμμο. Υπερκατανάλωση και τίποτ' άλλο. Αν και δεν το βλέπω, θάθελα να ευχηθώ νάχει υγεία και ειρήνη ο κοσμάκης και ν' αποκτήσει του Αβραάμ τα αγαθά».



Αλεξόπουλος Κώστας

αφήγηση στη Ζωή Δενδραμή



«Στο χωριό μου, την εποχή που πήγαινα στο Δημοτικό, ήμασταν περίπου 80 μαθητές. Στις δυο τελευταίες τάξεις είχαμε έναν εξαιρετικό δάσκαλο, τον Χρήστο Κραβαρίτη, από το Τρίκορφο. Ήταν πραγματικός δάσκαλος, όνομα και πράμα. Αγαπούσε όλα τα παιδιά και τον αγαπούσαμε πάρα πολύ κι εμείς. Μας έκανε μάθημα και καθόμασταν κρεμασμένοι στο στόμα του. Τα καλοκαίρια έμενε στο χωριό και μας έλεγε: “Μετά απ’ τις δουλειές σας που θα ποτίζετε και θα πηγαίνετε στα πράγματα, να έρχεστε στην πλατεία για μάθημα”. Κι έτσι γινόταν. Κάθε απόγευμα μαζευόμασταν κάτω από το πλατάνι στην πλατεία και μας έκανε επανάληψη όλα τα μαθήματα. Μας τα εξηγούσε τόσο καλά που ακόμα θυμάμαι π.χ. τα ποτάμια της Ασίας κ.λπ. Τώρα, δυστυχώς, δεν βλέπω τα παιδιά να εμπεδώνουν έτσι αυτά που διδάσκονται και ούτε σέβονται το δάσκαλό τους, όπως κάναμε όλοι εμείς παλιά. Το 1937 κατέβηκα στη Ναύπακτο για να πάω στο Γυμνάσιο. Τότε το σχολείο ήταν πρωί-απόγευμα. Ξεκινάγαμε στις 8:00 το πρωί, κάναμε διάλειμμα δύο ώρες το μεσημέρι για φαγητό και συνεχίζαμε μετά ως τις 8:00 το βράδυ.

» Το 1940 όμως που κηρύχθηκε ο πόλεμος, σταμάτησα το σχολείο και έφυγα πάλι για το χωριό. Εκεί βοηθούσα τον πατέρα μου στα χωράφια. Έσκαβα με το τσαπί και έσπερνα όσο μια τσέπη σιτάρι την ημέρα. Εντωμεταξύ, είχε πει ο Μεταξάς από τον Αύγουστο του 1940 που είχε προβλέψει ότι θα γίνει πόλεμος στην εφημερίδα «Ακρόπολη»: «Ξεριζώστε ό,τι λουλούδια έχετε στις γλάστρες και φυτέψτε από μια πατάτα». Σπείραμε λοιπόν κι εμείς όσο σιτάρι βρήκαμε, βάλαμε και μερικές πατάτες κι έτσι το '41, που είχε πεινάσει όλη η Ελλάδα, εμείς δεν πεινάσαμε. Έτσι συνεχίσαμε με τα χωράφια και μετά τον πόλεμο. Το 1945 κατέβηκα πάλι στη Ναύπακτο, πήρα δικά μου χωράφια

και μισακά και τα καλλιεργούσα. Πήγαινα πότε στο χωριό και κοίταζα κι εκείνα τα χωράφια και πότε κάτω. Είχα δυο ζευγάρια μουλάρια. Μια τα πήγαινα ποδαράτο στο χωριό, μια τα ξανακατέβαζα. Έφθασα να καλλιεργώ και 100 στρέμματα. Συγχρόνως είχα και τα πρόβατα. Πουλούσα το τυρί, το μαλλί, τα πάντα. Με κούραζαν πάρα πολύ όλες οι δουλειές αλλά τι νάκανα. Είχα τέσσερες αδελφές και έπρεπε να μαζέψω λεφτά για την προίκα τους. Δεν καθόμουν στο σπίτι. Είχα εντολή από τον πατέρα να τις αποκαταστήσω. Εκείνες έπλεκαν, υφαίναν, έφτιαχναν βελόντζες, τελικά τώρα τα έχουν πετάξει όλα αυτά. Τζάμπα κουραζόταν κι αγωνιζόταν κι η μάνα μας. Τώρα χρησιμοποιούμε όλοι παπλώματα».

Τελικά, κ. Κώστα, πώς καταφέρατε να τις προικίσετε όλες; Και ήταν πραγματικά τόσο απαραίτητο να έχει μια κοπέλα προίκα;

«Τι απαραίτητο; Νόμος ήτανε. Πρώτα – πρώτα, για να καταλάβεις, η προίκα για τα κορίτσια ήταν 30.000 δραχμές. Εκείνο τον καιρό όμως είχαν αρχίσει και πήγαιναν πολλοί μετανάστες στην Αμερική και έστελναν πιο πολλά λεφτά για την προίκα των αδελφάδων τους κι έτσι τότε η ταρίφα πήγε 100.000 δραχμές. Έφθασε λοιπόν η στιγμή που θα πάντρευα την πρώτη μου αδελφή, την Μόρφω. Ο γαμπρός μου ζήτησε 80 λίρες (η μία λίρα είχε περίπου 300 δραχμές.) και εκτός αυτού μου είχε κάνει και μία λίστα με τα υπόλοιπα πράγματα που ήθελε να τους πάρω όπως, κρεβάτια, στρώμα του γαμπρού, στρώμα της πεθεράς, πόσες κουβέρτες και σεντόνια, πόσα νεροπότηρα, πόσα κρασοπότηρα, φουστάνια κ.λπ. Αυτά σας τα λέω, όχι για να δείξω τι έκανα εγώ, αλλά για να μάθουν και οι νέοι τι υποχρεώσεις είχαμε εμείς εκείνα τα χρόνια. Την αδελφή μου τη δεύτερη, τη Μάνθα, την πάντρεψα με έναν χωροφύλακα. Τότε ήταν νόμος από το κράτος οι χωροφυλάκοι να παντρεύονται πάνω από 30 ετών και υποχρεωτικά η προίκα που θα παίρνουν από τη νύφη να είναι 50.000 δραχμές κατατεθειμένα στην τράπεζα. Ως εδώ τα κατάφερα με πολύ κόπο, με σκληρή δουλειά.

» Εντωμεταξύ όμως ενώ απέμειναν άλλες δύο αδελφές να προικίσω, εγώ είχα γνωρίσει τη γυναίκα μου, τη Σοφία. Την είχα πάρει ως εργάτρια στα χωράφια, έτσι τη γνώρισα. Έπρεπε κάτι να κάνουμε, για να μπορέσουμε να ζήσουμε μαζί. Να λοιπόν τι σκεφτήκαμε. Υπήρχε στην Πάτρα μια σχολή για κορίτσια, η ΔΕΜΕ. Εκεί τις μάθαιναν Οικοκυρικά και λίγα Εγγλέζικα και μετά από οχτώ μήνες, έστελναν τις κο-

πέλες σε πλούσια σπίτια Ελλήνων στην Αυστραλία για οικιακοί βοηθοί. Πήγε λοιπόν η Σοφία στη σχολή, την έστειλαν έπειτα στην Αυστραλία και τη βάλανε κατευθείαν για δουλειά. Αυτό έγινε το 1958. Το 1962 με κάλεσε και πήγα, εφόσον μου πλήρωσε και το εισιτήριο. Δεν γινόταν αλλιώς, ήθελα να παντρευτούμε, αλλά και συγχρόνως να έχω κάποια καλή δουλειά, ώστε να μπορέσω να παντρεύω και τις άλλες δυο αδελφές».

Τέσσερα χρόνια που ήταν μόνη της η κ. Σοφία στην Αυστραλία, δεν φοβηθήκατε μην τη χάσετε, μήπως γνωρίσει κάποιον άλλον εκεί;

«Όχι, της είχα τόση εμπιστοσύνη κι εκείνη σε μένα και μεγάλη αγάπη. Αλληλογραφούσαμε συνέχεια. Όταν πήγα κι εγώ έξω, βρήκα δουλειά σε εργοστάσιο που έφτιαχνε λαμαρίνες για αυτοκίνητα. Μόλις μάζεψα λεφτά, τα έστειλα για το γάμο της τρίτης μου αδελφής, της Σπυριδούλας. Για κείνη ζήτησαν λεφτά σε αντίκρισμα για 10 στρέμματα χωράφι. Ο μικρός αδελφός, εντωμεταξύ, ο Χρήστος, δε μπόρεσε να βοηθήσει στις προίκες των κοριτσιών, γιατί επί το πλείστον παρέμεινε στο χωριό, στα πρόβατα, και κάποια φορά πήγε και στην Αθήνα και πουλούσε βιβλία. Έτσι όλο το βάρος το είχα εγώ. Την τέταρτη αδελφή μου, την Δέσποινα, την κάλεσα και ήρθε στην Αυστραλία. Εκεί την πάντρεψα με έναν καλό άνθρωπο, ο οποίος δεν ζήτησε προίκα. Το μόνο που πήρε η αδελφή μου ήταν ένα οικόπεδο από τον πατέρα μου. Καλή ήταν η ζωή μας γενικά στο εξωτερικό, αποκτήσαμε και δυο γιους, τον Γιώργο και τον Νίκο».

Πόσα χρόνια μένατε στην Αυστραλία, κ. Κώστα, και για ποιο λόγο γυρίσατε στην Ελλάδα.

«Ηρθαμε πίσω στην πατρίδα το 1973, διότι δεν ήθελε η κυρά μου να γίνουν τα παιδιά Αυστραλάκια, ήθελε να μεγαλώσουν σαν Ελληνόπουλα. Φτιάξαμε λοιπόν το σπίτι μας που έχουμε και τώρα και άνοιξα κι ένα μαγαζί στη Ναύπακτο με είδη οικιακής χρήσεως. Επίσης έφτιαχνα και κλειδιά. Άλλος ένας κλειδαράς υπήρχε μόνο τότε, ο Μεσσηνέζης. Ήταν η εποχή εκείνη που πρωτοξεκίνησαν οι πολυκατοικίες στη Ναύπακτο και υπήρχε πολλή δουλειά με τα κλειδιά. Ο καθένας ήθελε αρκετά αντικλείδια για κάθε άτομο της οικογένειας. Αυτό το διάστημα αγόρασα και χωράφια και αμπέλι και ξεκίνησα και παραγωγή κρασιού».

Από τον πατέρα σας είχατε μάθει αυτή την τέχνη;

«Ναι, απ' τον πατέρα μου κι εκείνος από τον δικό του. Κρασί ήπια στην ηλικία των 25 ετών και πάνω. Κι αυτό γιατί είχα πάρει από τον δάσκαλό μου τον Κραβαρίτη ότι τα μικρά παιδιά δεν πρέπει να πίνουν σπύρτο με κανέναν τρόπο, διότι βλάφτει. Γι' αυτό σας είπα και προηγουμένως ότι ήταν δάσκαλος! Και όσο για την παραγωγή του κρασιού, αυτό που έχω συστήσει στον γιο μου τον Νίκο, που συνεχίζει μετά από μένα, είναι ότι το κρασί δεν γίνεται από τίποτα άλλο παρά μόνο από σταφύλι. Τώρα βάζουν χημικά χρώματα και φάρμακα μερικοί και δεν είναι σωστό. Θέλω καθαρό πράμα».

Τι διαφορά υπάρχει από τον καιρό που φτιάχνατε εσείς κρασί με το σήμερα που συνεχίζει ο γιος σας;

«Ο Νίκος συνεχίζει τα χωράφια και τ' αμπέλια με τον μοντέρνο τρόπο. Όχι με τα μουλάρια και με το τσαπί στο χέρι, αλλά με το τηλέφωνο. Παίρνει τον εργάτη με το τρακτέρ και του λέει πήγαινε να σκαλίσεις. Του τηλεφωνάει άλλη μέρα, του λέει πήγαινε να μαζέψεις το τριφύλλι και πηγαίνει. Χειρωνακτική εργασία δεν κάνει τώρα κανένας. Όλες οι δουλειές με το τηλέφωνο γίνονται. Αν υπήρχαν αυτά τα μέσα παλαιότερα, θα ήταν πολύ ξεκούραστα και θα είχα μεγάλη περιουσία.

» Έχω ακόμα μερικά ξύλινα βαρέλια, που τα βρήκα τον καιρό που γύρισα από την Αυστραλία από κάτι ταβέρνες που κλείνανε. Άλλα τ'αχα βρει στο Μεσολόγγι, άλλα στην Πάτρα. Πιάνουν γύρω στους δύο τόννους κρασί το καθένα και η ηλικία μερικών είναι πάνω από 200 ετών. Εδώ και 10 χρόνια όμως, δεν υπάρχει τεχνίτης που επιδιορθώνει τα βαρέλια και ένα-ένα που χαλάνε, αναγκαστικά τα πετάμε. Τώρα τ' αντικαθιστούμε με τα μοντέρνα βαρέλια, τα ανοξείδωτα, τα οποία είναι καλύτερα από πολλές απόψεις. Και πλένονται ευκολότερα και σφραγίζονται καλύτερα και είναι ελαφρότερα για τις μετακινήσεις».

Πείτε μου, τελειώνοντας, κάποιο περιστατικό ή κάτι που θυμάστε έντονα και θα θέλατε να μας το πείτε.

«Όταν ήθελα να φύγω για έξω, φοβόμουν μήπως και δεν μου δώσει άδεια η αστυνομία. Γιατί τότε για να πάει κάποιος στο εξωτερικό, έπρεπε να έχει κοινωνικά φρονήματα. Πήγαινε στην αστυνομία να του δώσει χαρτί ότι δεν είναι αριστερός. Αν σου είχε τότε κάποιος μανία

ή έκλεβες καμιά κότα, πήγαινε ο άλλος και κατήγγειλε στην αστυνομία ότι είσαι κομμουνιστής και σουφτιαχναν φάκελο. Κι έλεγα και εγώ τότε, μωρέ νάκανα τίποτα σε κανέναν και να μοῦκανε τέτοιο κακό; Τελικά όλα πήγανε καλά. Και όλη μου η ζωή μας με τα παιδιά μας και τα εγγόνια μας, παρά την κούρασή μας, όλα καλά πήγανε».

Η κυρία Σοφία Αλεξοπούλου, σύζυγος του Κώστα, ένα νέο κορίτσι εκείνη την εποχή, το 1958, που πήρε τη ζωή στα χέρια της και έγινε μετανάστρια για χάρη του αγαπημένου της, μας είπε δυο λόγια:

«Θέλαμε να τα καταφέρουμε. Στη σχολή που πήγα στην Πάτρα, ήμασταν εικοσιπέντε κοπέλες και όλες όταν πήγαμε στην Αυστραλία στο Σίδνεϋ, πιάσαμε δουλειά και καλέσαμε τους αρραβωνιαστικούς μας. Επίσης, όσο καιρό ήμουν έξω, κάλεσα δέκα κοπέλες από 'δώ, βρήκα σε όλες δουλειές και επίσης τις πάντρεψα όλες».





Βλάχου Όλγα

αφήγηση στη Ζωή Δενδραμή

«Γεννήθηκα 3 Απριλίου το 1926 στην Άρτα. Πάντα θυμάμαι στο σχολείο ήμουν η καλύτερη μαθήτρια, αλλά έπαιζα και πολύ με τ' άλλα παιδιά, αγόρια-κορίτσια. Ήμουν παραζωηρή. Η μάνα μου με μάλωνε όταν έπαιζα με τ' αγόρια, κάτι ανεπίτρεπτο για εκείνη την εποχή, αλλά εγώ συνέχιζα. Δεν έβλεπα ότι έκανα κάτι κακό. Η μητέρα μου είχε πολύ μεγάλη περιουσία, όμως στον πόλεμο, για να μην πεινάσουμε εγώ και τ' άλλα μου δυο αδέρφια, έδινε τις λίρες και τα κοσμήματά της για ένα κομμάτι ψωμί. Έχασε τα πάντα, αλλά έτσι επιζήσαμε. Αυτό που με πλήγωσε περισσότερο στη ζωή μου είναι όταν έχασα σε μικρή ηλικία τον πατέρα μου. Το είχα πάρει πολύ βαριά. Ο γιατρός σύστησε στη μητέρα μου να μου αλλάξει περιβάλλον. Έτσι με έστειλε σε συγγενείς στα Γιάννενα να μείνω, όπου έβγαλα και το Γυμνάσιο.

» Συνέχισα να είμαι καλή μαθήτρια, έκανα παρέες και ήμουνα πολύ καλαμπουρτζού. Πολλές φορές βοηθούσα τις συμμαθήτριάς μου, όπως θυμάμαι μια φορά που κάναμε εξετάσεις στο σχέδιο. Έκανα το σχέδιο των άλλων παιδιών και πήραν 20, εμένα όμως στο τέλος είχε κουραστεί το χέρι μου και το δικό μου δεν τ'όφτιαξα καλό και πήρα χαμηλό βαθμό. Πήγα τρία χρόνια στη Χαροκόπειο Σχολή, όπου σπούδασα Οικοκυρικά, Νοσηλευτική, Υγιεινή, Διαιτολογία κ.λπ. Και πάλι βγήκα πρώτη στη Σχολή».

Τι θυμάστε περισσότερο από τα χρόνια που σπουδάζατε;

«Ήμουν όπως πάντα με τις παρέες μου, πηγαίναμε και σινεμά και θυμάμαι ιδιαίτερα ένα περιστατικό που δεν θα ξεχάσω ποτέ. Όσο ήμουν στη Σχολή πήγαίνα, τα Σαββατοκύριακα στην Άρτα, να δω τη μάνα μου και τ' αδέρφια μου. Σε κάποια διαδρομή, από την Άρτα προς Γιάννενα,

μες στο λεωφορείο καθόμουν με μια φίλη μου και συζητούσαμε. Κάτι λέγαμε για τον τρόπο που γράφαμε και της λέω “εγώ είμαι αριστερή”. Τ’ ακούει αυτό ένας κύριος που καθόταν ακριβώς πίσω από μένα, σηκώνεται, μ’ αρπάζει και σταματάει το αυτοκίνητο λέγοντας στον οδηγό να πάει όλο το λεωφορείο, όπως ήμασταν, στην αστυνομία. Με κρατούσε εκείνος και μου έλεγε πώς τολμούσα να το λέω έτσι δημοσίως ότι ήμουν αριστερή. “Βρε χριστιανέ μου”, του έλεγα, “εννοούσα ότι είμαι αριστερόχειρη”. Μάταια όμως! Δεν μ’ άκουγε. Για καλή μου τύχη, ο δι-οικητής του αστυνομικού τμήματος στα Γιάννενα ήταν θεός μου. Του εξήγησα τι έγινε, κατάλαβε κι έτσι τη γλύτωσα. Ο κύριος αυτός που με άρπαξε και με κατατρόμαξε, όπως έμαθα τότε τ’ όνομά του, ήταν ο Αβέρωφ. Το ότι ήμουν αριστερόχειρη το πλήρωσα ακριβά».

Τελειώνοντας τη Σχολή, ήρθατε στη Ναύπακτο;

«Με το που τέλειωσα, καταρχάς με πρωτοδιόρισαν στη Μυτιλήνη. Επειδή όμως ήταν πολύ μακριά, δεν το αποδέχτηκα. Αμέσως μετά μου πρότειναν τη δουλειά στη Ναύπακτο. Όχι απλώς να έρθω να δουλέψω σαν καθηγήτρια, αλλά να γίνω ιδρύτρια της Οικοκυρικής Σχολής. Τότε, για να έρθω στη Ναύπακτο από την Άρτα, κάναμε δυο μέρες να φθάσουμε με διανυκτέρευση στο Μεσολόγγι! Δεν υπήρχαν αυτοκίνητα τότε στην περιοχή, ούτε καν τα καρναβάλια. Ερχόμασταν με κάτι ανοιχτά φορτηγά, όπου καθόμασταν όλοι στην καρότσα γύρω-γύρω με τις βαλίτσες μας στη μέση. Η μάνα μου, όταν μιλούσε για μένα, έλεγε έχω ένα παιδί στα ξένα. Τόσο μακρινή ήταν τότε η απόσταση για μας!

» Ήρθα λοιπόν το 1947 στη Ναύπακτο. Η πόλη τότε ήταν πολύ μικρή, με χωματόδρομους. Αυτός που ζήτησε να γίνει η Οικοκυρική Σχολή ήταν ο τότε δήμαρχος, ο Ανδρέας Κοζώνης, ο οποίος με καλοδέχτηκε τη μέρα που έφθασα μαζί με τον βουλευτή τον Ιντζέ.

» Έτσι λοιπόν ξεκίνησα, 21 ετών, έβαλα τα δυνατά μου και κατάφερα να στήσω ολόκληρη σχολή. Τον πρώτο χρόνο μου έδωσαν ένα παλιό σπίτι, ένα δράμα, για να λειτουργήσει εκεί η σχολή. Εγώ βλέποντας εκείνο το οίκημα, στεναχωρήθηκα τόσο πολύ που έβαλα τα κλάματα και ήθελα να σηκωθώ να φύγω. Ο δήμαρχος όμως και ο βουλευτής μου είπαν να κάνω υπομονή και θα έκαναν τα πάντα να βρουν σύντομα κάτι καλύτερο. Εκτός αυτού, ο δήμαρχος με πήρε να μείνω σπίτι του. Εκείνος και η γυναίκα του με είχαν σαν παιδιά τους.

» Ξεκίνησε κακήν κακώς τότε η σχολή, με 28 μαθήτριες την πρώτη χρονιά. Δεν είχαμε ούτε φως σ' εκείνο το οίκημα. Με τη λάμπα κάναμε μάθημα. Παρόλα αυτά, στα διαλείμματα, οι μαθήτριες έβγαιναν στην αυλή και χόρευαν και τραγουδούσαν, για να ξεχνιόμαστε. Χόρτασε γλέντι η γειτονιά. Η σχολή υπαγόταν στο Υπουργείο Πρόνοιας τα πρώτα χρόνια και μετά πήγε στο Υπουργείο Κοινωνικών Υπηρεσιών, απ' όπου χρηματοδοτούνταν. Επίσης πρόεδρος ήταν ο εκάστοτε Μητροπολίτης. Όταν πρωτοξεκίνησα, Μητροπολίτης ήταν ο Χριστοφόρος».

Τελικά, πόσο καιρό λειτουργούσε η Σχολή σ' αυτό το κτίριο;

«Όλη την πρώτη χρονιά την περάσαμε εκεί. Επειδή ο δήμαρχος, ο Κοζώνης, έβλεπε πόσο στεναχωριόμουν και δεν μπορούσαν να γίνουν τα μαθήματα όπως έπρεπε εκεί μέσα, παραχώρησε ένα σπίτι που είχε, πάνω από το φαρμακείο του (ήταν φαρμακοποιός, εντωμεταξύ, και το φαρμακείο του ήταν εκεί που είναι τώρα η Νταΐζη η Πατούχα) και εκεί, με καλύτερες συνθήκες, έγινε η Σχολή Οικοκυρικής έως και τη στιγμή που έκλεισε».

Μιλήστε μας για τη Σχολή. Τι μαθήματα έκαναν τα κορίτσια, πόσες ώρες λειτουργούσε και τι κανονισμούς είχατε;

«Τα μαθήματα που έκανα εγώ ως διευθύντρια ήταν Οικιακή Οικονομία και Τροφογνωσία. Είχα δασκάλες που έκαναν κέντημα, αργαλειό, ραπτική, υγιεινή και είχα και έναν δάσκαλο που έκανε μαθήματα, όπως σχεδόν του Γυμνασίου, για ν' αποκτήσουν κι άλλες γνώσεις τα κορίτσια, γιατί σ' εμάς έρχονταν αμέσως μετά το Δημοτικό και φοιτούσαν για τρία χρόνια. Είχα φθάσει να έχω και 48 μαθήτριες (σε μια χρονιά). Οι περισσότερες ήταν εσώκλειστες, γιατί ήταν από τα γύρω χωριά. Αν και δεν ήταν από πολύ μακρινά χωριά, έμεναν μέσα, γιατί δεν υπήρχε συγκοινωνία για να πηγαινοέρχονται. Πολλές μαθήτριες έρχονταν κυρίως από το Ξηροπήγαδο, τη Σκάλα και την Κάτω Βασιλική. Στο κτίριο του Κοζώνη είχαμε μια μεγάλη αίθουσα όπου βάλαμε κουκέτες, για να κοιμούνται εκεί όλες οι εσώκλειστες. Είχα πάρει άδεια βέβαια από τον σχολίατρο ότι ήταν κατάλληλη η αίθουσα για τόσα κορίτσια. Ποτέ δεν έκανα κάτι, αν δεν έπαιρνα άδεια. Η ευθύνη που είχα για τις μαθήτριες ήταν μεγάλη. Είχα δυο δασκάλες τις οποίες τις είχα να μένουν μέσα εναλλάξ, για να μην μένουν καθόλου μόνα τους τα παιδιά. Όταν

αρρώσταιναν πάλι, έτρεχα και για γιατρούς. Είχαμε τον σχολίατρο τον Παπαγεωργίου αλλά και τον γιατρό τον Σούλο, που δεν μας έπαιρναν ποτέ λεφτά. Η σχολή ξεκινούσε κάθε μέρα στις 8:00 το πρωί ως τις 1:30 και συνεχίζαμε από τις 3:00 το μεσημέρι ως τις 6:00 το απόγευμα.

» Τα παιδιά μου και ο σύζυγός μου, ο Αντώνης Βλάχος (Λυκειάρχης), με έβλεπαν ελάχιστα. Έπρεπε τις λίγες ώρες που ήμουν στο σπίτι να μαγειρέψω, να κάνω δουλειές γενικά και να ψωνίσω. Εντωμεταξύ, να σας πω κάτι για τον άντρα μου: Όταν μου ζήτησε να παντρευτούμε του είπα, “θα σε παντρευτώ μόνο αν σε δεχθεί η μητέρα μου, αλλιώς θα μείνω ανύπαντρη”. Και μου λέει τότε: “Αυτό που είπες μ’ έκανε να σ’ αγαπήσω περισσότερο”. Τελικά, όλα πήγανε καλά και παντρευθήκαμε το 1957. Αποκτήσαμε δύο κόρες, την Ελένη και την Ξένη, και δυο εγγόνια.

» Όσο για τους κανονισμούς της Σχολής, ε, ήταν αυστηροί. Είχαμε μεγάλη ευθύνη. Τα κορίτσια δεν πήγαιναν πουθενά μόνα τους. Μόνο με τη συνοδεία των δασκάλων. Τα πηγαίναμε για μια βόλτα στο Γρίμποβο, καθόμασταν για καμιά πορτοκαλάδα, κάναμε δυο εκδρομές το χρόνο και περνάγαμε πολύ όμορφα. Επίσης παίρναμε μέρος σε όλες τις παρελάσεις και της Ναυπάκτου και στο Μεσολόγγι και στην Πάτρα, στη γιορτή του Αγίου Ανδρέα πηγαίναμε. Είχαμε φτιάξει για τα κορίτσια στολές, καλοκαιρινή και χειμωνιάτικη. Εγώ τις είχα σχεδιάσει και ήταν δωρεάν για τα παιδιά. Τέλος, κάθε Κυριακή πηγαίναμε όλοι μαζί στην εκκλησία, πότε στον Άι-Δημήτρη, πότε στην Αγία Παρασκευή καθώς και στον Άι-Γιώργη».

Τι άλλο θυμάστε, κυρία Όλγα, από τη Σχολή και πού μπορούσαν ν’ απασχοληθούν τα κορίτσια όταν τελείωναν;

«Αυτό που μου έχει μείνει περισσότερο και γελάω, όταν το σκέφτομαι, είναι όταν ξεκίνησα τη σχολή, ήμουν μικροκαμωμένη, νέα, λεπτούλα και κοντούλα και έκανα τα μαλλιά μου κοτσιδάκια. Κάποτε είχε έρθει ένας επιθεωρητής να δει τη σχολή και πήγε προς κάτι μαθήτριάς μου αναπτυγμένες νομίζοντας ότι εκείνες ήταν οι δασκάλες. Όταν του είπαν, κάνετε λάθος, κύριε, εκείνη είναι η διευθύντριά μας και έδειξαν εμένα, εκείνος γύρισε, με κοίταξε και τα έχασε ο άνθρωπος. Μετά κι εγώ έκοψα τα κοτσιδάκια μου, για ν’ αρχίσω να φαίνομαι λίγο μεγαλύτερη. Τα κορίτσια μας, με επίβλεψη πάντα κάποιας δασκάλας, μαγείρευαν μόνες τους, για να μαθαίνουν και με την πρακτική. Έστρωναν

τέλεια το τραπέζι κάθε φορά και γενικά έκαναν όλες τις δουλειές. Τελειώνοντας τη σχολή μπορούσαν να βρουν διάφορες δουλειές, όπως μαγειρίσσοι σε νοσοκομεία, ράφτρες σε βιοτεχνίες, αλλά και πολλές ιδιώτευσαν. Οι διακοπές των παιδιών ήταν Χριστούγεννα, Πάσχα και όλον τον Αύγουστο. Όλο τον υπόλοιπο χρόνο είχαμε μάθημα. Πάντα αγαπούσα όλες τις μαθήτρές μου και εκείνες εμένα. Πολλές φορές έρχονται μέχρι και τώρα και με επισκέπονται. Τις θυμάμαι όλες, θυμάμαι και αν ήταν καλές μαθήτριες κ.λπ. Πέρσι ήρθε μια από τις κοπέλες, που τώρα πια είναι γιαγιά κι εκείνη.

» Ένα τελευταίο για τη σχολή να σας πω είναι ότι είχα την ευθύνη και για τις δημοπρασίες, το οικονομικό μέρος. Μαζί με την επιτροπή που είχε οριστεί από τον δήμαρχο, την εκκλησία κ.λπ., κάναμε δημοπρασίες με κλειστούς φακέλους κανονικά, με τους κρεοπώληδες, τους μανάβηδες κ.λπ. και κάθε χρόνο επιλέγαμε εκείνον που θα μας έδινε τα πιο φθηνά προϊόντα».

Πότε και γιατί έκλεισε η Σχολή;

«Η Σχολή έκλεισε το 1983. Και αυτό, γιατί έγινε ο νόμος που έκανε την εκπαίδευση στο Γυμνάσιο υποχρεωτική. Εγώ ίσα που πρόλαβα να κλείσω 35 χρόνια και πήρα σύνταξη. Τόσα χρόνια ήμουν στη Σχολή, που εγώ ίδρυσα και εγώ αναγκάστηκα να κλείσω».

Υπάρχει κάτι που σας στεναχώρησε όλα αυτά τα χρόνια;

«Δεν είναι ότι στενοχωριόμουν για κάτι, απλώς αγχωνόμουν που είχα τόσες ευθύνες, και επειδή δεν είχα αρκετό χρόνο με τα δικά μου παιδιά. Όμως έκανα ένα λάθος. Ένα λάθος για το οποίο ειλικρινά μετανιώνω. Φεύγοντας από τη σχολή, παρέδωσα στην επιτροπή που υπήρχε την τελευταία χρονιά όλα τα εργόχειρα που είχανε φτιάξει τα κορίτσια τόσα χρόνια, όλα τα κεντήματα, τα πλεκτά και όλες τις φωτογραφίες που είχαμε σε μεγάλες κορνίζες. Φοβάμαι ότι θα έχουν χαθεί. Η Οικοκυρική Σχολή έβγαλε πολλές καλές μαθήτριες, η Ιστορία της πρέπει να διασωθεί».



Νικολάου Θωμάς

αφήγηση στη Ζωή Δενδραμή



Γεννήθηκε στη Σιράνωμα το 1926 και ήταν το δεύτερο στη σειρά από τα επτά παιδιά της οικογένειας. Τελειώνοντας το Δημοτικό σχολείο, κατέβηκε στη Ναύπακτο, για να βρει δουλειά. Δούλεψε αρχικά σαν βοηθός σερβιτόρος στο καφενείο του Κατσίκας στο λιμάνι και μετά βρήκε δουλειά στο ζαχαροπλαστείο του Αλαφογιάννη.

Ας αφήσουμε όμως να μας μιλήσει ο ίδιος ο Θωμάς Νικολάου (81 ετών σήμερα) για την περιπέτεια της ζωής του. «Κοντά ενάμισι χρόνια έμεινα στου Αλαφογιάννη. Ύστερα, πιάστηκε ο πόλεμος και διαλυθήκαμε. Αναγκάστηκα να γυρίσω στο χωριό και να ασχοληθώ ξανά με τα ζώα και τα αγροτικά. Όταν τελείωσε η Κατοχή, από το 1946 μέχρι και το 1949, έκανα τον γυρολόγο. Γύρναγα σε όλα τα χωριά και πούλαγα διάφορα ψιλικά, όπως σκουλαρίκια, βελόνες, κουβαρίστρες, μπογιές. Συνήθως πήγαινα Φαμήλα, Στύλια, Ριγάνι, Αβαρίκο. Όλα τα χωριά τα γύρναγα με τα πόδια. Για το εμπόρευμα πήγαινα με τη βάρκα τότε στην Πάτρα και έπαιρνα ό,τι χρειαζόμουν. Μετά, υπηρέτησα για τρία χρόνια φαντάρος, από το 1949 έως το 1951. Το 1952 άνοιξα το πρώτο δικό μου μαγαζί, που ήταν ένα Μανάβικο – Γαλακτοπωλείο, στη θέση που είναι τώρα το φαρμακείο του Γ. Ράπτη. Το κράτησα τρία χρόνια. Μετά, άνοιξα το ζαχαροπλαστείο στη θέση που είναι τώρα το εμπορικό του Θανάση Κακούση, απέναντι από την κεντρική πλατεία. Εκεί έμεινα τέσσερα χρόνια. Έπειτα, αγόρασα το μαγαζί στη Τζαβέλλα 65, στο οποίο είμαι μέχρι και σήμερα. Εδώ το ζαχαροπλαστείο λειτουργεί από το 1958. Σήμερα το έχει αναλάβει ο γιος μου Κώστας. Ήταν δύσκολη εκείνη η εποχή. Δεν υπήρχαν τα μέσα που υπάρχουν σήμερα, αλλά δόξα τω Θεώ, δουλεύοντας σκληρά με τη σύζυγό μου Ειρήνη –παντρευτήκαμε το 1955– τα πήγαμε καλά. Αργότερα βοηθούσαν και τα παιδιά μου, έγινε οικογενειακή επιχείρηση.

» Τη δουλειά την έμαθα λίγο, τότε που ήμουνα βοηθός στου Αλαφογιάννη το ζαχαροπλαστείο. Μετά όμως, για να γίνω πιο έμπειρος επαγγελματίας, έφερα από την Πάτρα έναν Ναυπάκτιο, τον Χριστόπουλο, ο οποίος ήταν μεγάλος ζαχαροπλάστης. Αυτός με έμαθε και ξεκίνησα. Μαζί μου είχα και τον μικρό μου αδελφό, που έμαθε και αυτός τη δουλειά. Μετά από δέκα χρόνια όμως ο αδελφός μου άνοιξε δικό του μαγαζί, κοντά στο Γυμνάσιο. Είναι εκεί ακόμα. Πήγε κι εκείνος καλά και έκανε περιουσία. Μέχρι τώρα όλα μού πήγαν καλά. Εργασία πολλή. Πάντα εδώ μέσα την περνάγαμε, ακόμα και τα Χριστούγεννα και το Πάσχα, με τη γυναίκα μου και τα τρία παιδιά μου, τον Κώστα, τη Μαρία και τη Γεωργία.

» Θυμάμαι ότι Μεγάλη Εβδομάδα φέρναμε χωροφύλακα, για να βάζει σε σειρά τον κόσμο. Υπήρχε ουρά μέχρι το απέναντι πεζοδρόμιο. Αυτό συνέβαινε μέχρι και αρχές του 1970. Πάνω από το μαγαζί, μέχρι και το 1975, είχαμε πατάρι και έρχονταν τα ζευγαράκια εκείνης της εποχής... Εδώ ήταν τόπος συνάντησης των ερωτευμένων. Προσφέραμε γλυκά, παγωτά και πορτοκαλάδα. Στο πατάρι είχαμε 10 τραπέζια με 20 καρέκλες. Και μέσα στο μαγαζί είχαμε καρέκλες και έφθαναν μέχρι απέναντι, μες στο δρόμο. Το βραδάκι που έκλειναν τα άλλα μαγαζιά, στρώναμε έξω τα τραπέζια. Δεν περνάγαμε τότε από 'δώ τ' αυτοκί-



νπτα. Όποιος ήθελε κυκλοφορούσε από τον κάτω δρόμο. Ο επάνω δρόμος, η οδός Τζαβέλλα, από το κατάστημα του Παϊσίου μέχρι και τον Άι-Δημήτρη, ήταν κλειστός, ήταν μόνο για βόλτα εκείνη την εποχή. Σκοτώνονταν ποιος θα πρωτοκαθίσει στο μαγαζί. Ήμασαν οι μοναδικοί τότε με τέτοιο μαγαζί. Υπήρχε μόνο ένα καφενείο, το “Στολίδι”, που πρόσφερε καφέ και είχε και παιχνίδια μέσα...»

Αυτά μας είπε ο Θωμάς Νικολάου, γνωστός και με το παρατσούκλι “Τρίχας”, ενώ ο γιος του Κώστας συμπλήρωσε: «Το μαγαζί τώρα είναι στο όνομά μου. Βοηθάει η γυναίκα μου η Χριστίνα και οι δυο μου γιοι, ο Θωμάς και ο Παύλος. Όπως βλέπετε, συνεχίζουμε την παράδοση, μάλιστα ο ένας μου γιος, ο Παύλος, θέλει να το κρατήσει το μαγαζί και μετά από μένα. Εγώ βρίσκομαι εδώ μέσα από την κοιλιά της μάνας μου. Όλη μου τη ζωή. Αυτό που θυμάμαι περισσότερο και μου έχει μείνει πραγματικά, είναι ότι, όταν ήμουν μικρός (επειδή πάντα περίμενε πολύς κόσμος στη σειρά να καθίσει στις καρέκλες) μουλεγε ο πατέρας μου να παίρνω γρήγορα τα πιατελάκια και τα ποτήρια, για να φεύγουν οι πελάτες και να κάθονται οι επόμενοι. Τότε εγώ, για να κάνω γρήγορα και να μη με μαλώσει ο πατέρας μου, πολλές φορές τα έπαιρνα χωρίς να έχουν τελειώσει την τελευταία τους μπουκιά και με κυνηγάγανε... (γέλια)

» Έχουμε στο αρχείο μας μια φωτογραφία από την ημέρα των εγκαινίων του μαγαζιού, καθώς και το διαφημιστικό φυλλάδιο που είχαμε βγάλει και μοιράσαμε.

» Το παρατσούκλι “Τρίχας”, που υπήρχε δίπλα στο όνομα του πατέρα μου, το έβγαλαν παλιά για τον παππού μου, τον Κώστα Νικολάου. Είχε πάει στον πόλεμο του 1922 στη Μικρά Ασία και όταν γύρισε, όπως ήταν αξύριστος και με μακριά μαλλιά, τον έβγαλαν “Τρίχα”. Ακόμα και τώρα οι παλιοί, όσοι μείνανε δηλαδή, μας φωνάζουν έτσι. Μπορεί δηλαδή να πει κάποια γυναίκα στον άντρα της: “Πήγαινε στον Τρίχα, να πάρεις ένα κιλό γλυκά”.

» Συνεχίζουμε την παράδοσή μας, έχουμε ιστορία και θα συνεχίσουμε. Ο κόσμος μάς ξέρει, μάς εμπιστεύεται και εμείς κάνουμε πάντα το καλύτερο».

ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΟΝ ΖΑΧΑΡΟΠΛΑΣΤΕΙΟΝ & ΓΑΛΑΚΤΟΠΩΛΕΙΟΝ
ΑΦΩΝ Κ. ΝΙΚΟΛΑΟΥ (ΤΡΙΧΑ)

Φέρομεν -εἰς γνῶσιν τὴν πολυπληθοῦς καὶ ἀξιοτίμου πελατείας μας ὅτι ἀπὸ 26 Δεκεμβρίου ἐ. ἔ. δέτομεν εἰς τὴν διάθεσιν τῆς τὸ νέον Τουριστικόν μας ΖΑΧΑΡΟΠΛΑΣΤΕΙΟΝ καὶ ΓΑΛΑΚΤΟΠΩΛΕΙΟΝ (ἔναντι τοῦ καταστήματος κ. Γ. Δρόσου) εἰς ἰδιόκτητον πλέον κατάστημα.

Χωρὶς νὰ φεισθῶμεν τοὺς κόπους καὶ τὰ ἀνυπολόγιστα ἔξοδα καὶ ἐν τῇ προσπάθειά μας ὅπως ἀνταποκριθῶμεν πλήρως εἰς τὰς ἀξιώσεις τῆς ἀξιοτίμου πελατείας μας δέτομεν εἰς τὴν διάθεσιν τῆς ὅ,τι καλύτερον ἔχει νὰ σᾶς παρουσιάσῃ ἡ πόλις μας.

Τὸ εἰδικευμένον προσωπικόν, τὰ σύγχρονα Μηχανήματα, τὰ αὐτόματα Ἡλεκτρικὰ Ψυγεῖα καὶ γενικῶς ἡ ὅλη τουριστικὴ του ἐμφάνησις εἶναι τὰ μόνα μέσα ποῦ δὰ τὸ καταστήσουν δημοφιλές.

Ἡ ἀπόλυτος καθαριότης καὶ ἡ ταχεῖα ἐξυπηρέτησις δὰ εἶναι αἱ ἀρχαὶ τοῦ καταστήματός μας.

Π Ρ Ο Σ Ο Χ Η

Τὴν 26ην Δεκεμβρίου ἡμέραν Παρασκευὴν καὶ ὥραν 5. μ. μ. δὰ τελέσωμεν τὰ ἐγκαίνια τοῦ νέου μας Τουριστικοῦ ΖΑΧΑΡΟΠΛΑΣΤΕΙΟΥ & ΓΑΛΑΚΤΟΠΩΛΕΙΟΥ

Μιά σας ἐπίσκεψις τὴν ἡμέρα τῶν ἐγκαίνιων δὰ σᾶς πείσῃ διὰ τὴν μεγάλην μας θυσίαν χάρις τῆς πελατείας μας.

Πάντα πρόθυμοι

ΝΑΥΠΑΚΤΟΣ 26/12/1958 ΑΦΟΙ Κ. ΝΙΚΟΛΑΟΥ



Κατσούδας Νίκος

αφήγηση στη Ζωή Δενδραμή



«Γεννήθηκα το 1927 εις το Αντίρριο Ναυπακτίας. Ο πατέρας μου ήταν ο Γιώργος Κατσούδας από τη Λεπτοκαρυά και η μητέρα μου ήταν η Ελένη Παπαμιχαήλ, η οποία ζούσε στο Αντίρριο, αλλά η καταγωγή της ήταν από τη Λάκκα-Σούλι. Αν και αγράμματη γυναίκα, εγώ θα αισθανόμουν νάνος μπροστά στην πνευματικότητά της. Οι γονείς μου απέκτησαν μαζί με μένα τέσσερα αγόρια και ένα κορίτσι. Εγώ ήμουν το τρίτο κατά σειρά παιδί».

Τι θυμάστε, κ. Νίκο, από τα παιδικά σας χρόνια;

«Ήμουν πολύ ζωντανό παιδί. Πάντα μου άρεσε όμως ν' ασχολούμαι με κάτι που θα μου έδινε μια πρόσθετη γνώση. Μ' άρεσε ο αθλητισμός και το ψάρεμα. Δεν τα πήγαινα όμως τόσο καλά με τις αγροτικές και κτηνοτροφικές εργασίες του πατέρα μου. Έτσι εστράφηκα προς τη θάλασσα. Ένας επίδοξος αδελφός μου πήρε αργότερα κάποιο καράβι με άλλους εταίρους, το οποίο ονόμασαν "Αγία Κυριακή" προς τιμή του χωριού του πατέρα μου, τη Λεπτοκαρυά. Σαν παιδί, θυμάμαι που έκανα και πολλές ζαβολιές. Σκότωνα τα φίδια και τ' άφηνα έξω από τις πόρτες των χωριανών! Γέλαγα, όταν έβλεπα τις νοικοκυρές που τρόμαζαν».

Ήσασταν καλός μαθητής;

«Παρότι δε διάβαζα, ο δάσκαλος έλεγε ότι ήμουν καλός. Το σχολείο μας εκείνη την εποχή ήταν απ' έξω από το φρούριο, εκεί όπου είναι η καντίνα, στην προβλήτα. Ήταν εξατάξιο, ήμασταν πάρα πολλά παιδιά. Ενθυμούμαι τους δασκάλους Ζαφειροπούλου Πατρούλα και Ρήγα Παναγιώτη. Ο πατέρας μου έχοντας κάνει πολλά χρόνια στην Αμερική (δούλεψε στις τριανογραμμές στη Μοντάνα, το 1907) έβλεπε την αδράνειά μου, που δεν έδινα σημασία στα γράμματα, και μου έλεγε: "Νίκο

παιδί μου, εγώ έφυγα και πήγα στην Αμερική, στη Ν. Υόρκη. Εξαναγκάστηκα όμως να πάω σε δύσκολη δουλειά, στη Μοντάνα, ενώ αν ήξερα γράμματα, θα μπορούσα να παραμείνω στη Ν. Υόρκη, έστω να μοιράζω γάλατα”. Αυτά ελαφρώς τα συνειδητοποιούσα τότε. Επέμενε πολύ να πάω στο Γυμνάσιο, όμως μεσολάβησε ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος. Τότε, λόγω της στρατηγικής θέσεως που βρισκόταν το Αντίρριο, όλοι κοιτάζαμε πώς να σωθούμε και όχι να μορφωθούμε».

Είμαι σίγουρη ότι θα έχετε να μας πείτε πολλά για εκείνη την εποχή, κ. Νίκο. Πείτε μας, καταρχάς, υπήρξε πείνα στο Αντίρριο;

«Όχι ιδιαίτερα, γιατί όσοι ασχολούνταν με το επάγγελμα του ψαρά και τη γεωργοκτηνοτροφία δεν υπέφεραν. Εγώ τότε αφού είχα τελειώσει το Δημοτικό, ακολούθησα τους τρατολόγους. Ντρέπομαι να το πω, αλλά την πρώτη χρονιά του πολέμου συνέπεσε με μια από τις καλύτερες σοδειές του πατέρα μου (sic). Αν το εκμεταλλευόταν αυτό ο πατέρας μου, θα μπορούσε να γίνει πολύ πλούσιος. Αλλά ήταν πολύ φιλεύσπλαχνος άνθρωπος, ο οποίος μας έλεγε: “Προς Θεού, μην πάρετε πράγματα τα οποία προέρχονται από δύστυχες οικογένειες που πωλούν τα προικιά των κοριτσιών τους, διότι αυτά είναι ανεμομαζώματα – διαβολοσκορπίσματα”. Πράγματι, ευεργέτησε πολλούς εκείνα τα χρόνια ο πατέρας μου».

Προβλήματα με τους κατακτητές υπήρχαν;

«Πάρα πολλά και με όλους. Καταρχάς, υπήρχαν καταυλισμοί των Ιταλών στο Αντίρριο και έπειτα των Γερμανών. Όταν ψαρεύαμε, ήρχοντο οι Ιταλοί κάθε πρωί και έπαιρναν το 1/10 της ψαριάς μας. Μια βραδιά που είχε “ρεστιά”, δηλαδή φουρτούνα, δεν πήγαμε να ψαρέψουμε. Όταν ήρθαν το πρωί οι Ιταλοί για το μερίδιό τους, τους είπαμε ότι δεν δουλέψαμε, αλλά εκείνοι δεν μας πίστεψαν. Τότε πήραν εμένα που ήμουν ο μικρότερος και με πήγαν στο φρούριο, όπου μ’ έβαλαν σ’ ένα κελλί ένα επί ένα. Με βάλανε εκεί, για να “σπάσω”, για να πω αν πραγματικά πήγαμε ή όχι για ψάρεμα. Έμεινα μέσα ένα οκτώωρο. Εν πάση περιπτώσει, μεσολάβησαν πολλοί και βγήκα. Δεν μπορώ να σας περιγράψω πώς ένιωσα κλεισμένος στο κελλί. Όλα αυτά έχουν μείνει μέσα μου.

» Φεύγοντας οι Ιταλοί, ήρθαν οι Γερμανοί οι οποίοι έπιασαν τα φρούρια του Ρίου και του Αντιρρίου. Άρχισαν να βάλλουν από το Ρίο

προς το Αντίρριο με τα κανόνια τους, γιατί τους είχαν πει ότι υπήρχαν αντάρτες από τη δική μας μεριά. Επειδή όμως ήταν τότε το Αντίρριο μικροοικισμός πίσω από το φρούριο, οι οβίδες έπεφταν έξω από το χωριό, κι έτσι, μόνο μια κοπέλα τραυματίστηκε ελαφρώς. Φοβούμενοι όμως τρέξαμε όλοι στα γύρω χωριά. Εγώ έπιασα την Καλαβρούζα. Γύρισα μετά από τρεις μέρες, όπου είδα ότι είχαν εγκατασταθεί οι Γερμανοί στο φρούριο και παρακολουθούσαν τους πάντες. Μέχρι και τους γονείς μου συνόδευαν, όταν πήγαιναν για δουλειά στα χωράφια».

Ζούσατε κάθε μέρα με φόβο;

«Συνεχώς. Αν και δεν μας συνέβη κάτι τραγικό εξαιτίας τους, θυμάμαι ένα περιστατικό που έγινε ενόψει της λήξης του πολέμου. Ένα βράδυ, περνώντας από πάνω μας ένα αγγλέζικο αεροπλάνο, οι Γερμανοί με μια ομοβροντία το έριξαν και έπεσε στον Άραξο. Περίμεναν τότε φαίνεται να γίνει αντεπίθεση και μας φώναξαν όλους τους κατοίκους (κάπου 300 άτομα) και μπήκαμε για ασφάλεια μες στο φρούριο. Έφθασαν αγγλέζικα αεροπλάνα και άρχισαν τις αεροτορπίλες. Το δε χωριό το κάνανε κόσκινο. Αν δεν ήμασταν μες στο κάστρο, θα είχαμε σκοτωθεί όλοι. Από τα αεροπλάνα, εντωμεταξύ, πέταγαν προκνηρύξεις που έλεγαν: “Φύγετε Γερμανοί, εμείς έχουμε καταλάβει τις τάδε πόλεις σας στη Γερμανία και βρίσκεστε εν διαλύσει”. Την άλλη μέρα ετοιμάστηκαν ν’ αποχωρήσουν. Εγώ, από το πατρικό μου σπίτι (εκεί όπου είναι το φαρμακείο του Κατσούδα) παρακολουθούσα τις κινήσεις τους. Έβγαζαν τις κλείστρες από τα κανόνια και τις πέταγαν στη θάλασσα. Μάζευαν τα πράγματά τους και έβλεπα να φθάνουν καράβια, για να τους πάρουν. Τότε έρχεται ένας Γερμαναράς από πίσω μου, με βουτάει από το σβέρκο και με πάει στο φρούριο για ανάκριση. Μπαίνοντας μέσα, είδα ένα καλώδιο (από τα τηλέφωνα που έκοβαν) να κρέμεται στη μέση της πύλης. Με την παιδική μου φαντασία ενόμισα ότι αυτό προορίζεται για να με κρεμάσουν. Ακριβώς τότε έπαθα ίκτερο από το φόβο μου και από το οποίο έχω ακόμα προβλήματα. Μετά από ανάκριση και απειλώντας με να με πετάξουν κάτω από το φρούριο, τους έπεισα ότι απλώς κοιτούσα από περιέργεια τι κάνουν και όχι σαν κατάσκοπος».

Θα ηρεμήσατε όλοι μετά την αποχώρηση των Γερμανών.

«Τότε είναι που άρχισαν τα προβλήματα. Με λίγα λόγια, ακριβώς

μισή ώρα μετά, κατέφθασαν οι αντάρτες. Δημιουργήθηκε και το 5/42, υπήρξαν και οι γερμανοτσολιάδες. Αντιλαμβάνεσαι ότι υπήρχε ξυλοφόρτωμα απ' όλους, διότι ήρχοντο με στολές παραλλαγής και σε ρώταγαν: “Τι είσαι;” Αφού έβλεπες ότι ήταν αντάρτης, έλεγες κι εσύ “αντάρτης”. Να όμως ένα χέρι ξύλο, γιατί ήταν του 5/42. Περνάγαμε ζωή μαρτυρική».

Δηλαδή, κ. Νίκο, εσείς φάγατε ξύλο απ' όλους;

«Πολύ ξύλο! Δόξα τῷ Θεῷ! Απ' όλους! Δεν έχω παράπονο. Από Ιταλούς, Γερμανούς, αντάρτες, το 5/42, τσολιάδες, απ' όλους. Έφθασα σ' ένα σημείο όπου είπα “πρέπει να φύγω”. Έτσι, δεκαεννιά ετών πήγα στην Αθήνα, έδωσα εξετάσεις και μπήκα στην Αστυνομία των Πόλεων. Τότε συνειδητοποίησα αυτά που μου έλεγε ο πατέρας μου. Ότι έπρεπε να μορφωθώ. Είδα ότι δεν μπορούσα να σταθώ σαν αστυνομικός μέσα σ' ένα πνευματικό κέντρο, όπως ήτο η Αθήνα, μικρά αλλά όλοι μορφωμένοι».

Τι έκανες γι' αυτό;

«Έδωσα εξετάσεις και πέρασα στο Γυμνάσιο. Παρακολούθησα και τις οκτώ τάξεις (συγχρόνως με τη δουλειά μου) όπου τελείωσα με Άριστα. Ήτο τόση η δίψα μου για μάθηση, όσο δεν μπορείτε να φανταστείτε. Οι άνθρωποι αυτοί που μας δίδασκαν έπαιρναν λίγα λεφτά, αλλά έλεγαν ότι τα ελληνόπουλα πρέπει να μορφωθούν. Πολλοί επιφανείς διδάσκαλοι ήρχοντο δωρεάν για να διδάξουν. Εγώ εκμεταλλεύτηκα όλα αυτά, το μεράκι τους. Τους έκανα παρέα προσπαθώντας να εκμαιεύσω ό,τι ήτο δυνατόν».

Ρουφάγατε την κάθε τους κουβέντα;

«Ακριβώς. Εντωμεταξύ, ένας καθηγητής μου, ο Σταύρος Σκοπετέας, ήταν και Γενικός Διευθυντής στη Βιβλιοθήκη της Βουλής. Ο ίδιος με άφηνε να διαβάζω αυτά τα βιβλία. Ό,τι λοιπόν έχω διαβάσει, τα περισσότερα απ' αυτά, είναι από τα πρωτότυπα χειρόγραφα βιβλία της Βουλής, τα οποία διαφέρουν κατά πολύ απ' αυτά που διδάσκονται στο Γυμνάσιο. Εκεί θα δεις τη γλώσσα των ωραίων πολεμάρχων, του Μακρυγιάννη, του Κολοκοτρώνη κ.λπ.».

Μιλήστε μας για την υπηρεσία σας. Σε τι πόστο ήσασταν;

«Όταν πρωτομπήκα και με βάλανε σε γραφείο και είδα ότι υπήρχαν καλοριφέρ μέσα, ακούμπησα την πλάτη μου στον τοίχο και είπα: “Νίκο, από ’δώ θα σε βγάλουνε πεθαμένο”. Εργαζόμουν λοιπόν σκληρά, για να παραμείνω πάντα σε γραφείο. Δίχως λοιπόν να έχω “πλάτες”, που λένε, βρέθηκα κάποια στιγμή στην πιο εμπιστευτική υπηρεσία της Ασφαλείας. Για να μπεις στο δικό μου γραφείο, έπρεπε να δεις επτά φορές το γέρο Καραμανλή. Εκεί ήμασταν μόνο τρία άτομα. Δίναμε τα Πιστοποιητικά Κοινωνικών Φρονημάτων. Τότε, για να βγάλεις μια άδεια οδήγησης, χρειαζόσουν αυτό το πιστοποιητικό και μια βεβαίωση ότι “δεν ρέπεις εις την μέθην και την χρήσι ναρκωτικών ουσιών”. Μέσω αυτής της θέσεώς μου μπήκα στα σπίτια πολλών πλούσιων οικογενειών (επειδή εξέδιδα πιστοποιητικά για τα παιδιά τους) και έτσι γνώρισα την ευγένεια, τη συμπεριφορά, τις σκέψεις τους κ.λπ. Αργότερα, το 1971, με μετέθεσαν στην Υπηρεσία Συναλλάγματος, όπου εκεί έκανα πολλά ταξίδια στο εξωτερικό, κάνοντας συναλλαγματικό έλεγχο στα κρουαζιερόπλοια. Οι ομογενείς και οι τουρίστες έπαιρναν από μένα το Δηλωτικό για το πόσα δολάρια έφερναν στην Ελλάδα, αλλά κυρίως παρακολουθούσα τους κακοποιούς που έβγαζαν το συνάλλαγμα λαθραία. Στην υπηρεσία αυτή παρέμεινα επτά χρόνια, όπου και συνταξιοδοτήθηκα το 1978».



Φωτό Κορμούσης

Λίγα λόγια για το γάμο σας.

«Παντρεύτηκα την Ευαγγελία από το Αγρίνιο το 1960 και αποκτήσαμε τον υιό μας Γιώργο, το 1961. Παντρευτήκαμε με συνοικέσιο. Η γυναίκα μου ανήκε σε μια από τις δέκα καλύτερες οικογένειες του Αγρινίου. Αν έλεγα ότι ήμουν αστυνομικός, δεν θα με δέχονταν, γι' αυτό και τους είπα ότι ήμουν υπάλληλος του Υπουργείου Δημοσίας Τάξεως. Μια – δυο φορές την είδα και μετά... γάμος. Έτσι ήταν τότε».

Αφού συνταξιοδοτηθήκατε, με τι ασχοληθήκατε;

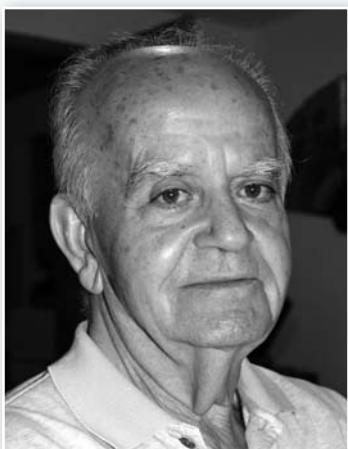
«Όταν επέστρεψα το '78 στο Αντίρριο, άρχισα να πραγματοποιώ εκδρομές για τους πολίτες του Αντιρρίου στο εσωτερικό και στο εξωτερικό. Σ' όλα τα μήκη και πλάτη της Ελλάδος μας και σ' όλα τα Βαλκάνια. Πάντα τους κανόνιζα τις φθηνότερες τιμές. Ήθελα οι χωριανοί μου να βγουν λίγο πιο έξω, να μάθουν και να δουν πράγματα που δεν μπορούσαν μέχρι σήμερα. Στις εκδρομές (γύρω στις 150 μέχρι σήμερα) τους κάνω ξενάγηση, ιστορική, γεωγραφική, μυθολογική, αρχαιολογική, οικολογική και πολιτιστική παιδεία. Θέλω να τους ξεναγώ πλήρως. Πόσες φορές τσακώθηκα με ξένους ξεναγούς, όπως παράδειγμα με τον Τούρκο τον Χαμ Κοσέ, διότι παραποιούσαν βάνανυσα την ελληνική Ιστορία. Λαοί που δεν έχουν Ιστορία προσπαθούν να οικειοποιηθούν την ωραιότατη Ιστορία που έχει η πατρίδα μας, η Ελλάδα. Και οι δικοί μας... τίποτα! Κοιμούνται!»

Πόσοι Αντιρριώτες έρχονται στις εκδρομές;

«Έχω χρησιμοποιήσει μέχρι και έξι πούλμαν σε μονοήμερη εκδρομή. Στις πολυήμερες συνήθως τα πούλμαν είναι δύο».

Με όσα μας είπες, κ. Νίκο, θα σας χαρακτήριζα κινητή βιβλιοθήκη. Πόσα βιβλία έχεις διαβάσει;

«Εκτός από τα βιβλία της Βουλής, έχω διαβάσει ό,τι μπορείς να φανταστείς. Όλους τους αρχαίους φιλοσόφους τους έχω στη βιβλιοθήκη μου. Όλους τους Ρώσους συγγραφείς, όλους τους Ευρωπαίους, τους Αμερικανούς, τους Ασιάτες, τους πάντες».



Παγώνης Δημήτριος

αφήγηση στη Ζωή Δενδραμή

«Με λένε Δημήτριο Παγώνη του Ιωάννου και της Παναγιώτας. Γεννήθηκα στον Μαραθιά Δωρίδας, στις 29 Αυγούστου του 1927. Ήμουν μοναχογιός. Στον Μαραθιά εκείνα τα χρόνια θα ήταν 25–30 σπίτια μόνο. Τώρα μπορεί να έχουν φτάσει και τα 800 ή και παραπάνω. Θυμάμαι το πατρικό μου σπίτι. Ήταν πέτρινο, με δύο υπνοδωματιάκια, μια αποθηκούλα και μια κουζίνα. Το πάτωμά μας ήταν το χώμα! Είχαμε κάτι κρεβάτια που ήταν σανίδες με μια κουρελού από πάνω. Στρώματα δεν υπήρχαν τότε».

Εφόσον γεννηθήκατε και μεγαλώσατε στον Μαραθιά, κ. Δημήτρη, φαντάζομαι θα είχατε μάθει κολύμπι από μικρός.

«Όλα τα παιδιά μέσα στη θάλασσα ήμασταν όλη μέρα. Φοράγαμε κάτι παντελονάκια για να κολυμπάμε, που δεν ξεχώριζες ποιο ήταν το πραγματικό τους ύφασμα. Μπάλωμα στο μπάλωμα ήταν. Όταν στεγνώναμε, ήμασταν γεμάτοι άλατα και κατακόκκινοι από τον ήλιο. Σχολείο (στις πρώτες τάξεις) πηγαίναμε στα Καρούτια, μιάμιση ώρα μακριά με τα πόδια. Κουραζόμασταν να πάμε εκεί, ακόμα περισσότερο όταν γυρίζαμε, γιατί ήμασταν νησιτικοί. Την άνοιξη όμως, που έβγαιναν τα κούμαρα, στη διαδρομή μας κόβαμε και τρώγαμε με τέτοια λαχτάρα και λαιμαργία, που μας έπιανε κόψιμο. Και εκκλησία επίσης στον Άγιο Δημήτριο στα Καρούτια πηγαίναμε πάλι, Πάσχα και Χριστούγεννα. Τον πρώτο μου δάσκαλο τον έλεγαν Κριατσιώτη Αναστάσιο, από το Σκάλωμα. Από τα μισά της Δευτέρας Δημοτικού και μετά, κάναμε μαθήματα στον Μαραθιά, σε διάφορες αποθήκες και σπίτια. Στην αρχή πρωτοκάναμε σε μια αποθήκη ενός Παπαοικονόμου, που είχε έναν μύλο. Είχε λοιπόν αυτός τσουβάλια με καλαμπόκι και καθόμασταν εκεί πάνω για θρανίο. Βλάντης Γιώργος λεγόταν ο δάσκαλος που είχαμε τότε. Στην

Τρίτη Δημοτικού, πήγαμε σε κάποιο σπίτι. Θυμάμαι πόσο αυστηροί ήταν οι δάσκαλοι εκείνα τα χρόνια. Μιλάμε για ξύλο! Μας έστελνε ο δάσκαλος να του φέρουμε οι ίδιοι βέργες και... τα πόδια μας γίνονταν κατακόκκινα.

» Υπήρξαν κι άλλοι δάσκαλοι που πέρασαν απ' εδώ, όπως ο Πολύκαρπος Παπαδημητρίου απ' τη Σεργούλα. Αυτός τιμωρούσε αλλιώς. Σου έλεγε να πεις το μάθημα κι αυτός καθόταν πίσω σου. Αν τυχόν κι έκανες κάποιο λάθος, σου δινε μια κατακεφαλιά και βρισκόσουν πάνω στον πίνακα. Επίσης, επειδή το σπίτι που είχε ενοικιαστεί για σχολείο είχε τζάκι, μας έβαζε τιμωρία να στεκόμαστε εκεί μέσα. Αλλά... γίναμε άνθρωποι! Τον άνθρωπο αυτόν τον έβλεπα μέχρι πριν να πεθάνει και αγκαλιαζόμασταν και κλαίγαμε και οι δύο. Κανένα από τα παιδιά δεν έβρισκε να πει κακές κουβέντες για τον Πολύκαρπο. Δεν μπορώ να σας πω περισσότερα, μόνο να πω πάλι, απ' αυτόν όλα τα παιδιά γίναμε άνθρωποι. Το λέω και ανατριχιάζω».

Οι γονείς σας ήταν αγρότες;

«Ναι, και οι δύο ασχολιούνταν με τα αγροτικά και την κτηνοτροφία. Είχε δικά του χωράφια ο πατέρας μου και τα καλλιεργούσε, καλαμπόκια και τέτοια. Βοηθούσα κι εγώ και κυρίως μετά το Δημοτικό. Τριφύλλια κόβαμε με την κοσά τότε και τα δένουμε μόνοι μας. Κάθε μπάλα ζύγιζε 45–50 οκάδες. Ερχόντουσαν καϊκια από τα Τριζόνια και φορτωνόμασταν τα τριφύλλια και τα βάζαμε μέσα. Τα πουλάγαμε. Ανεβαίναμε φορτωμένοι πάνω σ' ένα μαδέρι, για να τα βάλουμε στο καϊκι. Καμιά φορά πέφταμε μέσα στη θάλασσα με το τριφύλλι μαζί. Δεν μας ένοιαζε όμως. Το θεωρούσαμε σαν παιχνίδι και γελάγαμε. Μήπως είχαμε κι άλλη διασκέδαση;

» Εκείνα τα χρόνια (μετά το Δημοτικό) ήρθε και η Κατοχή. Θυμάμαι εκείνη τη μέρα, στις 28 Οκτωβρίου, γύρω στις 11:00 με 12:00, ήμουν στο μύλο κι ακούω από την πλευρά τής Ναυπάκτου ένα βουητό. Κοιτάζω ψηλά και βλέπω κάτι αεροπλάνα να πηγαίνουν προς τα Τριζόνια. Αυτά τα αεροπλάνα ήταν τα στούκας. Εκεί, απέναντι από τα Τριζόνια έριξαν βόμβες. Μόνο ένας είχε ραδιόφωνο τότε και πηγαίναμε κι ακούγαμε τα νέα. Είχε φοβηθεί ο κόσμος. Έγινε επιστράτευση μετά και πήραν κόσμο από εδώ με το καϊκι για να περάσουν απέναντι».

Πώς αισθάνονταν οι άντρες που φεύγανε για τον πόλεμο; Στενοχωριόντουσαν; Κλαίγανε;

«Ήμουν δεκατριώ χρονών εκείνη την εποχή και τα θυμάμαι όλα ζωντανά. Τόχει μέσα του ο Έλληνας σ' αυτή τη χώρα. Όχι μόνο δεν έκλαιγαν, πιάσαν το χορό, με κλαρίνα. Χορεύανε αυτοί που φεύγανε! Με όρεξη και με κέφι! Τα θυμάμαι και συγκινούμαι. Κι εδώ σήμερα βλέπεις έρχεται το αγόρι σε ηλικία να πάει στρατιώτης και στεναχωριέται και εκείνο αλλά κυρίως η μάνα του. Τέλος πάντων, φύγανε τότε με θάρρος τα παλληκάρια, πήραν μαζί τους σ' ένα σακούλι ό,τι πρόλαβαν και οι δικοί τους τα χαιρετούσαν από την παραλία. Όλοι δυσκολευτήκαμε εκείνα τα χρόνια. Ο καθένας έτρωγε ό,τι έβγαζε ο κήπος του. Εμείς είχαμε και ελιές και λάδι και φυσικά, όσοι ζούσαμε στον Μαραθιά, είχαμε και ψάρια. Δεν ήμασταν στην ίδια κατάσταση όπως εκείνοι που ζούσαν στις πόλεις, που έπεφταν νεκροί στο δρόμο και τους μάζευαν τα κάρα».

Είχε πάει και ο πατέρας σας να πολεμήσει;

«Όχι. Ο πατέρας μου είχε πάει στον Α' Παγκόσμιο στη Ρωσία το '17 και μετά, πήγε στη Μικρά Ασία, το 1922. Συνολικά πολέμησε επτά χρόνια. Εδώ λοιπόν, εγώ μαζί με ένα άλλο παιδί, τον Κώστα Σοφιο, πήγαμε μια φορά (βράδυ ήταν) ένα έγγραφο στη Σεργούλα. Μας το ζήτησε ένας αξιωματικός απ' εδώ. Ήταν απ' το 5/42 αυτός και μάλιστα είχα γνωρίσει και τον Ψαρρό, γιατί το σπίτι και την αποθήκη του παππού μου την είχαν κάνει αποθήκη του Συντάγματος. Πήγαμε λοιπόν στη Σεργούλα με τον Κώστα με κάτι παπούτσια από ρόδες και δώσαμε το έγγραφο στο δάσκαλό μας, τον Πολύκαρπο. Τελικά, βοηθήσαμε κι άλλες φορές σαν “αγγελιοφόροι” και μας έδωσαν μετάλλιο αργότερα. Αυτό που θέλω όμως να τονίσω είναι ότι ακόμα κι εκείνοι που δεν ήταν γεννημένοι εκείνα τα χρόνια πήραν σύνταξη Εθνικής Αντίστασης κι εγώ τίποτα.

» Ας προχωρήσουμε. Θυμάμαι και τη μέρα που πρωτοήρθαν οι αντάρτες. Έτσι όπως ήταν με τα μούσια είχαμε φοβηθεί. Αργότερα ήταν και το παιδομάζωμα. Πήραν κάποια παιδιά απ' τα Καρούτια. Ένα απ' αυτά κατάφερε και ξαναγύρισε. Για να μην μας πάρουν κι εμάς, όλα τα παιδιά απ' το Μαραθιά φύγαμε και πήγαμε σε συγγενείς μας στη Ναύπακτο. Εγώ έμεινα σ' ένα θείο μου στο Κεφαλόβρυσο, στον Κωστό.

Πολλές φορές συναντιόμασταν τα Μαραθιώτικα παιδιά και κάναμε καμιά βόλτα. Πέρασε έτσι λίγος καιρός, ξαναγυρίσαμε στο χωριό μας.

» Τελείωσε ο εμφύλιος και το '50 πήγα φαντάρος. Παρουσιάστηκα στην Κόρινθο και μετά από 40 μέρες, που έγινε η ορκωμοσία, με στείλανε στο Μεγάλο Πεύκο στο 142 Σύνταγμα, στο Πυροβολικό. Δυόμισι χρόνια υπηρέτησα στο στρατό, αλλά πέρασα καλά και έκανα πολλές καλές γνωριμίες. Βενιζέλος Γεώργιος λεγόταν ένας έφεδρος ανθυπολοχαγός, ο οποίος με βοήθησε πολύ. Ό,τι δημιούργησα στη ζωή μου είναι απ' αυτόν και γι' αυτό λέω τ' όνομά του. Ήταν και δημοσιογράφος στην "Καθημερινή" αυτός, κάτι που εγώ δεν το γνώριζα όσο ήμουν στο στρατό. Θα σου πω μετά γι' αυτόν. Όταν τελείωσα από φαντάρος, γύρισα πάλι στον Μαραθιά, αλλά δεν υπήρχε κάτι που θα μπορούσα να κάνω για το μέλλον μου. Δεν υπήρχε ψωμί. Έφυγα λοιπόν και πήγα στην Αθήνα, στην αδελφή τής μάνας μου. Η πρώτη δουλειά που βρήκα ήταν σ' ένα πλυντήριο ρούχων. Επειδή σ' εκείνη την περιοχή (κοντά στην Αμερικανική Πρεσβεία) είχε νοσοκομεία ένα γύρω, έφερναν σ' εμάς όλα τα σεντόνια, τις πετσέτες και τα βρόμικα ρούχα. Έβλεπα τα αίματα κι όλα αυτά... Δεν άντεξα πολύ, σηκώθηκα κι έφυγα».

Πόσο έμεινες, δηλαδή, κάνα μήνα;

«Μπα, δεν άντεξα ούτε τόσο. Μετά πήγα σ' έναν ξυλουργό. Μοϋδινε ένα γυαλόχαρτο το αφεντικό μου κι έτριβα τις πόρτες και τα παράθυρα. Μετά βρίσκω αλλού δουλειά, σ' ένα μπαρουτάδικο, στου Μποδοσάκη. Είχε μεγάλη έκταση αυτό το εργοστάσιο. Εμένα με έβαλαν να μεταφέρω τη νιτρογλυκερίνη και φοβόμουν. Και τι έπαιρνα; Δούλευα και τα Σάββατα και μου έδιναν 147 δραχμές την εβδομάδα. Ζούσα πλέον μόνος μου. Είχα ενοικιάσει ένα δωμάτιο σαν κοιτέσι. Μαγείρευα με γκαζιέρα σε μια κατσαρόλα αλουμινένια κι έφτιαχνα π.χ. φακή κι έτρωγα τέσσερεις – πέντε μέρες. Χωρίς να έχω ψυγείο, για να τη συντηρώ και δεν έπαθα ποτέ τίποτα. Έτσι φτωχικά πέρναγα με το μισθό που έπαιρνα. Αφού να φανταστείς, μια φορά, όπως είχα πάει ν' αγοράσω λίγη φακή, μου τη βάλανε σε μια χαρτοσακούλα και όπως περνούσα από το Πεδίο του Άρεως, μου τρυπάει η σακούλα και αδειάζει η φακή. Την έμασα πάλι. Την έβαλα μες στην τσέπη μου, με τις πέτρες και τα χώματα όπως ήταν και την ξεδιάλεξα στο κονάκι μου.

» Με πολλές θυσίες κατάφερα κάποτε ν' αγοράσω ένα ραδιόφωνο

(το οποίο έχω ακόμα). Επειδή μου άρεσε να τραγουδάω, το έβαζα και το άκουγα κάθε Κυριακή που ήμουν στο σπίτι. Έκανα τις δουλειές μου, σκούπιζα, έπλενα, μαγείρευα και τραγουδούσα. Με άκουγε ο σπιτονοικοκύρης μου και λέει μια μέρα: “Θέλεις να πας να τραγουδήσεις στο ραδιοφωνικό σταθμό; Είναι φίλος μου ο Κορώνης Φίλανδρος. Θα περάσεις από επιτροπή να σε ακούσουν”. “Ε, δε βαριέσαι”, του λέω, “ας πάω”. Πήγα λοιπόν, τραγούδησα ένα δημοτικό και τους άρεσα. Από ‘κεί και πέρα με έβαζαν και τραγουδούσα στην ΕΙΡ και στην ΥΕΝΕΔ. Ένα διάστημα τραγουδούσα και σε μια ταβέρνα. Σιγά-σιγά είχα δημιουργήσει ένα συγκρότημα με κλαρίνο τον Κοντογιώργο και βιολί τον Ηλία, άλλος είχε το σαντούρι κ.λπ.».



Βγάλατε ποτέ κανένα δικό σας δίσκο;

«Μου είχε πει ένας φίλος μου, ο Ρούμπας, να πάω με το συγκρότημα να βγάλουμε δίσκο στην COLUMBIA. Επειδή όμως εγώ άκουγα ότι δεν αντέχεται η δουλειά της νύχτας κι ότι χρειάζεται να μπλέξεις με τα ναρκωτικά, για να έχεις δυνάμεις, απάντησα “όχι”. Έτσι δεν έβγαλα δίσκο. Εκείνα τα χρόνια, εντωμεταξύ, την ΕΙΡ ή ΕΡΤ, όπως λέγεται τώρα, δεν την πλήρωνε ο κόσμος μέσω της ΔΕΗ, όπως γίνεται τώρα, αλλά πήγαινε εισπράκτορας από σπίτι σε σπίτι. Αφού δούλευα πλέον στη ραδιοφωνία, έβγαينا κι έκανα και τον εισπράκτορα. Οι περισσότεροι όμως δεν πλήρωναν. Άλλοι αρνούνταν, άλλοι μας έλεγαν “έλα πάλι με-

θαύριο που πληρώνομαι” κ.λπ. Θυμάμαι μια φορά, απ’ όσα μάζεψα το ποσοστό που μου αναλογούσε ήταν 2,4 δραχμές. Τίποτα δεν έβγαζα. Πέρναγα πολύ δύσκολα. Τι νάκανα όμως; Να γύριζα πίσω στο χωριό δεν ήθελα. Είχα και εγωισμό. Μου λέει τότε ένας φίλος μου να κάνω μια αίτηση στην ΗΕΑΠ (Ηλεκτρική Εταιρία Αθηνών – Πειραιώς), τη σημερινή ΔΕΗ. Για να μπεις όμως εκεί, έπρεπε να έχεις και μέσον. Κάθε τόσο, πήγαινα στους πολιτικούς (της περιοχής μας) και τους ζητάγα βοήθεια να μπω στη δουλειά. Ναι, ναι, μου έλεγαν. Έλα πάλι αύριο, μου έλεγαν, αλλά τίποτα. Ξαφνικά μια μέρα, συναντώ μπροστά μου τον Γιώργο Βενιζέλο, που είχα γνωρίσει στο στρατό. Με καλεί στο γραφείο του (στην εφημερίδα “Καθημερινή”) να πιούμε καφέ και να μιλήσουμε. Αφού είπαμε διάφορα, του λέω και το πρόβλημά μου. Παίρνει τότε αμέσως τηλέφωνο στην ΗΕΑΠ, ζητάει κάποιον και του λέει: “Εκ μέρους της κυρίας Βλάχου (Η Ελένη Βλάχου ήταν η εκδότρια της *Καθημερινής*) θέλω να προσέξετε τον κ. Παγώνη, είναι δικός της άνθρωπος, έχει 2–3 παιδιά κ.λπ.”. Αφού έκλεισε το τηλέφωνο, του λέω: “Μα δεν είμαι παντρεμένος και δεν έχω παιδιά”. Μου λέει τότε: “Το ψέμα θα το λες εκεί που δεν βλάπτει”. Αυτό μου έμεινε. Μετά από δύο μέρες, ήταν στις 30 Σεπτεμβρίου του ’58, που ο φίλος μου ο Γιώργος ήρθε μαζί μου, πήγαμε στην ΗΕΑΠ (ΔΕΗ) και με προσλάβανε. Τον αγκάλιασα τότε τον Γιώργο κι έκλαιγα. Μου είπε τότε: “Μη στεναχωριέσαι, εγώ πάντα εδώ θα είμαι”. Δούλεψα 28 χρόνια εκεί, ώσπου πήρα σύνταξη. Στην αρχή, για λίγους μήνες, δούλευα στο συνεργείο όπου περνάγαμε καλώδια και μετά με βάλανε σε γραφείο. Το ’62, παντρεύτηκα με την Μαρία από την Περιθιώτισσα. Το χωριό αυτό είναι πιο πάνω απ’ την Ποτιδάνεια».

Την είχες γνωρίσει στην Αθήνα;

«Όχι, την γνώριζα πιο πριν. Όταν ερχόμουν να δω τους δικούς μου στον Μαραθιά, την έβλεπα. Παντρεύτηκα λοιπόν κι απέκτησα ένα γιο, τον Θάνο. Σιγά–σιγά φτιάξαμε το σπίτι μας στον Μαραθιά για εξοχικό. Μετά τη συνταξιοδότησή μου όμως, έγινε η μόνιμη κατοικία μας. Τα χρόνια μου όμως στην Αθήνα, από τη δουλειά μου και μετά, θα μου μείνουν αξέχαστα. Συνέχεια με τη γυναίκα μου, την κουνιάδα και τον μπατζανάκη μου ήμασταν έξω. Όλα τα ταβερνάκια τα είχαμε γνωρίσει. Μαζί μας έρχονταν κι άλλοι φίλοι μας. Φτάναμε τα 12 με 15 άτομα.

Τρώγαμε, πίναμε, αρχίζαμε πειράγματα ο ένας τον άλλον, γελάγαμε και μετά τραγουδούσαμε και δημοτικά αλλά και λαϊκά πλέον».

Θα έπρεπε να εκμεταλλευτείς περισσότερο τη φωνή σου.

Τα πρώτα χρόνια που ζούσα στην Αθήνα, πήγαινα και στο Εθνικό Ωδείο, για να μάθω βυζαντινή μουσική. Δυόμισι χρόνια πήγα. Δεν είχα λεφτά για να συνεχίσω. Μούλεγε ο δάσκαλός μου να συνεχίσω να πηγαίνω όποτε μπορώ, γιατί ήμουν πολύ καλός και ήθελε να με στείλει ψάλτη στον Προφήτη Ηλία Παγκρατίου. Πού να ήξερα τότε ότι θα γινόταν η ενορία μου κάποτε! Πάντως, έψελνα πάντα στην εκκλησία, όποτε πήγαινα, μέχρι τα τελευταία δύο χρόνια».

Υπάρχει κάτι τελευταίο που θα ήθελες να μας πεις, κ. Δημήτρη;

«Αν ήταν κάποιος άνθρωπος δίπλα μου να με καθοδηγήσει όταν ήμουν νέος, ίσως να ήταν πιο εύκολη η ζωή μου. Όπως π.χ. τότε που τραγουδούσα με το συγκρότημα, μας είχαν προτείνει να πάμε και στο εξωτερικό. Εγώ δεν ήξερα και δεν δέχτηκα. Δεν πειράζει. Ευχαριστημένος είμαι και με ό,τι απέκτησα. Έχω χάσει τη γυναίκα μου, έχω όμως το γιο μου δίπλα μου και θέλω να του πω ότι είναι πολύ τυχερός που βρέθηκε η Μαρία στο δρόμο του, αυτή η κοπέλα που έγινε γυναίκα του. Είναι πράγματι... τι να πω γι' αυτό το κορίτσι; Ότι είναι άνθρωπος; Έχει αισθήματα; Σεβασμό; Τα πάντα έχει. Και χαίρομαι που υπάρχει αγάπη μεταξύ τους. Η ευχή μου είναι να είναι έτσι μέχρι τα βαθιά – βαθιά γεράματά τους».



Χαντζή Αντιγόνη

αφήγηση στη Ζωή Δενδραμή



«Πατέρας μου ήταν ο Αντώνης Κατσιγιάννης από τη Μηλιά και μάνα μου ήταν η Γεωργία από την Περίστα. Ο πατέρας μου ήταν μυλωνάς. Είχε ένα μύλο στον πάτο του χωριού, που τον δούλευε μόνος του, αλλά είχε κι άλλους μύλους σ' άλλα χωριά, που τους ενοικίαζε. Με τ'ς μύλους έζησε την οικογένειά του. Σ' έναν απ' αυτούς τους μύλους πήγαινε και η μάνα μου ν' αλέσει το καλαμπόκι, γνωριστήκανε και παντρεύτηκανε. Στη Μηλιά γεννήθηκα κι εγώ, το 1927. Ήμασταν πέντε αδέρφια. Πρώτος ο Κώστας, μετά εγώ, μετά ο Δημήτρης, που πέθανε ασπράντιστο, μετά είναι η Μαλάμω, ο Θανάσης και τέλος ο Γιώργος. Ήταν 48 ετών η μάνα μου, όταν τον έκανε τον τελευταίον».

Πόσο διαφορετικά ήταν τα πράγματα εκείνα τα χρόνια;

«Τελείως διαφορετικά. Σχολείο, παραδείγματος χάρη, δεν μ' άφησε η μάνα μου να πάω. Ο δάσκαλος (Μουζή τον έλεγαν) μια μέρα ρώτησε τη μάνα μου γιατί δεν με στέλνει στο σχολείο κι εκείνη του είπε: "Τι είπες δάσκαλε; Για να μεγαλώσει και να στέλνει γράμματα στους αγαπητικούς;" Αυτή ήταν η απάντησή της. Δεν μ' άφηκε. Να όμως που εγώ ήθελα να πάω. Έτσι, την άλλη μέρα, όταν έφυγε για το χωράφι η μάνα μου, πήγα κρυφά στο σχολείο. Μοῦδωσε κι ένα βιβλίο της Πρώτης Δημοτικού ο δάσκαλος, να μάθω να διαβάζω και πήγα στο σπίτι. Όταν είδα αργότερα τη μάνα μου ν'αρχεται με τις γίδες, τρέχω και πάω στο κατώι, να κρύψω το βιβλίο μου. Τι το θες όμως; Πάνε οι γίδες και μου τ'όφαιναν! (γέλια). Ρούχα; Δεν είχα τίποτα. Μοῦχε δώσει η Ούντρα στον πόλεμο ένα παλτό. Βγάνω τη φόδρα (είχε αφήσει προσωρινά ένας Βάκρινος από την Κοζίτσα μια ραπομπχανή στο μύλο μας), την κόβω τη φόδρα και φτιάχνω μια μπλουζούλα και μία φουστούλα και κουνιόμουν κι έλεγα ότι κάτι φορώ».

» Η ζωή μου σαν μικρό κοριτσάκι; Δούλευα όπου με χρειαζόνταν οι δικοί μου, στα χωράφια, στα γίδια αλλά και στο μύλο. Δύσκολη ζωή. Ένα μοναχά, όσο ήμουν στον πατέρα μου, είχα ψωμάκι».

Ήταν δυσκολότερη η ζωή σας μετά το γάμο;

«Πέρασα πάρα – πάρα πολλά. Πρώτα απ’ όλα, με πάντρεψε το ’46 ο πατέρας μου, όταν ήμουν 19 ετών, χωρίς να με έχει ρωτήσει κι εμένα αν θέλω. Το προξενιό το έκανε ο Γιάννης ο Λυμπέρης, που δούλευε τον έναν από τους μύλους του πατέρα μου στη Χώμορη. Είπε μια μέρα ο Λυμπέρης: “Αντώνη, δεν παντρεύουμε την Αντιγόνη μ’ ένα καλό παιδί, απ’ εδώ, από τη Χώμορη; Τον λένε Νίκο Χαντζή, είναι 21 ετών και είναι πολύ καλός”. Ο πατέρας μου συμφώνησε. Τα κανόνισαν τότε όλα με τα πεθερικά μου κι εμένα δεν μου είχαν πει τίποτα οι γονείς μου. Μια μέρα, τους κάλεσαν στο σπίτι οι δικοί μου. Εγώ εκείνη την ώρα είχα πάει σ’ ένα χωράφι μας που είχαμε συκιές και ροδακινιές, έκοψα μερικά φρούτα και πάαινα κουνιώντας και λυγιώντας προς το σπίτι. Εντωμεταξύ, επειδή αργούσα εγώ να φτάσω, ο γαμπρός, ο Νίκος δηλαδή, είχε πάει με τον αδελφό μου τον Θανάση να κλαρίσουν τα γίδια. Μπαίνω μέσα λοιπόν, ήταν οι γονείς μου, ο Γιάννης Λυμπέρης (ο προξενιτής) και τα πεθερικά μου, που έως τότε δεν τα γνώριζα. Πάω να καθίσω κι εγώ στην παρέα τους και μου λέει ο Λυμπέρης: “Μην κάθεις, Αντιγόνη, πήγαινε να βάλεις το καλό σου φόρεμα κι έλα να σ’ ευχηθούμε”. “Γιάννη”, του λέω, “εγώ δεν έχω καιρό για παντρεία. Αν παντρεύεις εσύ κανένα παιδί σου, να σ’ ευχηθώ”. Γέλασαν αυτοί, μπήκα μετά στ’ άλλο δωμάτιο κι ακούω τη μάνα μου να λέει: “Δεν της τ’όχουμε μαρτυρήσει ακόμα της Αντιγόνης”. Μόλις το άκουσα αυτό, ανεβαίνω πάνω σ’ ένα πατάρι, πέφτω πάνω σε κάτι σακιά κι έβαλα τα κλάματα. Έκλαψα, έκλαψα... Ανέβηκε ο πατέρας μου, με είδε που έκλαιγα. Πάει πάλι κάτω και τους λέει: “Τούτο το τσουπί έπεσε να πεθάνει!”»

Σε λυπήθηκε; Πήρε το μέρος σας, κ. Αντιγόνη;

«Όχι. Ξανάρχεται πάνω και μου λέει: “Κοίτα να δεις, έχω το σκοπό μου εγώ”. “Πατέρα, αν έκανες καλό, καλό θα ιδείς κι εσύ. Αν έκανες κακό, το κρίμα στο λαιμό σου”, του είπα. Μετά από λίγο, έφθασε και ο Νίκος με τον αδελφό μου και με φώναξε η μάνα μου, να φάμε όλοι μαζί. Εκεί τον είδα, και στην ίδια απόσταση, έτσι βλεπόμασταν. Ούτε

με πλησίασε ούτε τον πλησίασα. Λίγο πριν το γάμο, πήγε ο πατέρας μου στην πεθερά μου (η οποία είχε τάξει να μας δώσει ένα χωράφι στου Λιόλη και κάτι κήπια), για να δει αν είχε ετοιμάσει τα συμβόλαια. “Δεν τα κάνω συμβόλαιο”, λέει η πεθερά μου. Έρχεται στο μύλο ο πατέρας μου, φώναζε κι έλεγε: “Θα σκοτώσω τον Νίκο. Θα τον σκοτώσω, το δίκαννο!». Ακούω τότε τον αδελφό μου τον Κώστα να λέει: “Πατέρα, κοίτα τη δουλειά σου εσύ, θα τον καθαρίσω εγώ”. Ο ένας έλεγε θα τον σκοτώσω, ο άλλος θα τον καθαρίσω. Το θέμα είναι ότι ή ο πατέρας μου ή ο αδελφός μου θάμπαιναν φυλακή. Σκέφτηκα τότε ότι θάπρεπε να τον σκοτώσω εγώ τον Νίκο (κι ας μην έφταιγε εκείνος), για να μην πάνε φυλακή οι δικοί μου εξαιτίας μου. Πάω και βρίσκω ένα γύφτο*, που έφτιαχνε τσαπιά και τσεκούρια. Αυτός είχε πάει φυλακή, γιατί τον είχε πληρώσει κάποιος για να κάνει φόνο. Του ζήτησα λοιπόν να μου δώσει το πιστόλι του για μια μέρα κι εγώ γι’ αντάλλαγμα θα του έδινα είκοσι γίδες, που μου είχε για προίκα ο πατέρας μου. Ο γύφτος, παρόλα αυτά, δεν ήθελε να μου δώσει το όπλο. “Για περίμενε λίγες μέρες”, μου είπε, “μήπως και τα βρούνε πάλι οι δικοί σου με τα πεθερικά σου”.

Γιατί σώνει και καλά έπρεπε να σκοτώσετε τον Νίκο και δεν χαλάγατε απλώς τον αρραβώνα;

«Γιατί μπορεί να μην τον είχα βάλει εγώ στην αγκαλιά μου, αλλά ο κόσμος τι θάλεγε; Δεν σκεφτόμασταν άλλο τότε, παρά τι θα πει ο κόσμος. Τελικά, τα πεθερικά μου καλούνε τον πατέρα μου και τα ξαναβρίσκουν. Έγινε κανονικά ο γάμος, με όργανα και γλέντια. Με τον άντρα μου ζήσαμε 62 χρόνια μαζί. Σαν ζευγάρι περάσαμε πολύ καλά. Το '47 έκανα το πρώτο μου παιδί, την Πολυξένη. Επειδή ζούσαμε στη Χώμορη και σ' όλα τα γύρω χωριά είχαν έρθει αντάρτες, πήγαμε στη Μακρυνεία, στη Γραμματικού, για να μην επιστρατεύσουν τον Νίκο. Εκεί μαζεύαμε ελιές κι έκοβαμ' ξύλα και τα πούλαγα. Μια μέρα, μου είπε ο άντρας μου ότι ήθελε να πάει στη Χώμορη, να δει τι κάνουν οι γονείς του και να πάρει τα γελάδια που είχαν και να τα κατεβάσει στη Μηλιά, να τα πάει στον πατέρα μου, να τα γλυτώσει από τους αντάρτες. Εγώ του είπα να μην φύγει. Φοβόμουνα. Αυτός όμως πήγε. Λίγο πριν φτάσει στο σπίτι του, να μπροστά του οι αντάρτες. “Καλώς τόν συναγωνιστή”, του λένε και χωρίς να τον αφήσουν να πάει να δει έστω και λίγα λεπτά τους

* Σ.τ.Ε. Στα χωριά της ορεινής Ναυπακτίας, “γύφτος” σήμαινε σιδηρουργός.

γονείς του, τον παίρνουν μαζί τους στο σχολείο, που εκεί ήταν όλοι μαζεμένοι. Ο Νίκος, αφού έκατσε μαζί τους, το βράδυ το σκάει. Πήγε και κρύφτηκε στο σπίτι του, είχε μπει μέσα σ'ένα κασόνι, που βάνουνε μέσα στάρια και καλαμπόκια. Οι αντάρτες πήγαν εκεί, έψαξαν αλλά δεν τον βρήκαν. Όταν βγήκε όμως μετά έξω ο Νίκος, τον είδε μια γυναίκα και τον μαρτύρησε. Τον έπιασαν, τον χτύπησαν και τον πήγαν στη Σινίστα».

Τι κάνατε εσείς, όταν μάθατε τα νέα;

«Εγώ δεν ήξερα τίποτα στην αρχή. Την επόμενη μέρα που είχε φύγει ο άντρας μου, πέρασε ένας θεός μου και μου είπε να πάω μαζί του στη Μηλιά, για να μην είμαι μόνη μου. Φόρτωσα το μικρό στην πλάτη και ξεκινήσαμε... με τα πόδια. Ούτε γαϊδάρι είχαμε ούτε τίποτα. Φτάνοντας παρακάτω στο χωριό, βρίσκουμε δυο γυναίκες και μας είπαν τι είχε συμβεί: ότι είχαν πιάσει τον Νίκο, ότι εκείνος τ'όσκασε τη νύχτα και ότι τον ξανάπιασαν. Αφήνω το μωρό στους δικούς μου και τρέχω να δω τι είχε απογίνει ο άντρας μου. Βρίσκω στο σχολείο τον αρχηγό τους, τον καπετάν – Τρομάρα, έτσι τον έλεγαν. Όταν τον ρώτησα πού τον έχουν, μου λέει: “Αι να δεις τα χάλια του. Δεν τ' άρεσε να καθίσει εκεί που ήταν. Ήθελε να φύγει”. Του λέω: “Γιατί; Ήταν ο πρώτος που έφυγε ή ο τελευταίος;” Δεν έχανα τη ψυχραιμία μου. Μου είπαν τελικά ότι τον είχαν πάει στη Σινίστα. Εκείνη την ώρα, θα πήγαιναν προς τα εκεί κάποιοι αντάρτες μαζί με δυο γυναίκες, που τις είχαν αγγαρέψει να πάνε μαζί τους με φορτωμένα τα ζώα τους τρόφιμα για τους αντάρτες. Στη διαδρομή, ρωτάω έναν αντάρτη: “Μήπως τον καθαρίσατε τον άντρα μου και δεν το λέτε και σεργιανάω μαζί σας στα βουνά, ενώ έχω αφήσει το μωρό μου πίσω, που δεν τρώει τίποτ' άλλο εκτός από το γάλα το δικό μου;” Μου λέει: “Εδώ εμείς χάνουμε τόσα παλληκάρια και εσύ κλαις ένα μύξερο;” “Εσείς θέλατε και πήγατε”, του λέω. “Το παιδί δεν χρωστάει τίποτα να το χάσω”. Φτάσαμε τελικά και είδα τον άντρα μου μαζί με τους αντάρτες και τις αντάρτισσες. Ήταν πολλά κορίτσια. Ο Νίκος ήταν πρησμένος από το ξύλο».

Τον άφησαν να φύγει μαζί σας;

«Όχι. Έμεινα μαζί του μέχρι την άλλη μέρα το πρωί. Εκείνον θα τον πήγαιναν στην Αράχωβα, στο δικαστήριο. Πριν φύγω, του ψιθύρισα στ' αυτί: “Αν μπορέσεις να το σκάσεις, φύγε. Λασκάρισε!” Γίνεται το δι-

καστήριο και βγήκε απόφαση να τον σκοτώσουν. Ήταν εκεί ένας ταγματάρχης, ο Χριστιάς από τη Ναύπακτο, αλλά δεν μπόρεσε να τον σώσει. Επέλεξε το δικαστήριο έναν Μιχάλη Μανιάτη, για να σκοτώσει τον Νίκο. Ο Μανιάτης όμως, επειδή είχε μία υποχρέωση στον πατέρα μου, του λέει: “Μη φοβάσαι”. Τον παίρνει, βγαίνουν στην άκρη της Αράχωβας, βρίσκει μία μεγάλη πέτρα και γράφει πάνω “ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΧΑΝΤΖΗΣ – ΑΠΕΒΙΩΣΕ”. Τον έκρυψε ένα διάστημα και μετά από πολλά, βρέθηκε σ’ ένα στρατόπεδο αιχμάλωτος στη Λαμία».

Είχατε μάθει τουλάχιστον ότι ζει;

«Εγώ είχα λάβει το μήνυμα ότι η απόφαση του δικαστηρίου ήταν να θανατωθεί. Φόρεσα μαύρα. Τούκανα και μνημόσυνο! Για λίγο καιρό έμεινα με τα πεθερικά μου, που είχαν κατεβεί με τα γελάδια τους και μένανε στο Γυμνάσιο, σε κάτι παράγκες. Μετά, πήγα στο χωριό μου και μοῦδωσε ένα μουλάρι ο πατέρας μου, για να κάνω αγώια. Του το είχε δώσει η Ούντρα, γιατί στην Κατοχή είχε ένα γαϊδουράκι ο πατέρας μου και το επιστράτευσε ο στρατός. Δούλεψα λοιπόν. Έγινα αγωγιάτισσα. Μοῦλεγε δηλαδή κάποιος, θέλω σιτάρι ή καλαμπόκι. Θα πας στον Πλάτανο, θα πας στη Ναύπακτο. Θέλω τόσο κ.λπ.».



Πόσο παίρνατε για ένα αγώι;

«Τι να πάρω; Ό,τι μουΐδιναν. Για να πάω στη Ναύπακτο, περπάταγα όλη νύχτα, για να φτιάσω το πρωί και νύχτωνε μέχρι να ξανανέβω. Έκανα δέκα χρόνια αγώια. Και πού δεν πήγα! Παντού περπάτησα. Έπαιρνα μαζί μου κι ένα σακούλι με κριθάρι ή βρόμη, για να ταΐζω το μουλάρι. Πώς θα πήγαινε νηστικό κι αυτό τόσο δρόμο; Το κρέμαγα στ' αυτιά του και φεύγαμε».

Τι απέγινε ο άντρας σας; Πότε μάθατε ότι ζει;

«Τον έκλαιγα επτά μήνες για πεθαμένο. Μια μέρα λοιπόν, εκεί που έκανα αγώι και πέρναγα από τη Σίμου, με βρίσκει ο ταχυδρόμος και μου λέει: “Έχω ένα τηλεγράφημα για τον πατέρα σου, περίμενε να πάω στο σπίτι να σ' το φέρω”. Πάει, το παίρνει κι έρχεται. Με ρωτάει: “Πώς τον έλεγαν τον άντρα σου;” “Νίκο Χαντζή”, του λέω. “Από 'κείνον, μωρέ, είναι το τηλεγράφημα. Ζει”, μου λέει, και μου πιάνει το μαύρο μαντήλι που φόραγα ως χήρα και το πετάει κάτω. Πάω στους δικούς μου και τους το λέω. Δεν το πίστευαν. Έλεγαν μήπως είναι ψέματα. Σε περίπτωση όμως που μπορεί να ήταν αλήθεια, πάω στον Χριστιά τον ταγματάρχη στη Ναύπακτο και του λέω αυτό κι αυτό. “Στείλε τηλεγράφημα στο στρατόπεδο να τον γλυτώσουμε, αν είναι εκεί και είναι ακόμα ζωντανός”. Πήγα στο Δημαρχείο και τους είπα το ίδιο. Πήγα και σ' άλλα πρόσωπα, ώσπου τελικά κατάφερα να σταλθούν 50 τηλεγραφήματα στο στρατόπεδο, στη Λαμία. Όταν λοιπόν έφτασαν εκεί τόσα τηλεγραφήματα, πάει ένας και φωνάζει: “Ο Χαντζής ποιος είναι;” “Εγώ”, απαντάει ο Νίκος. “Έλα, για νάσαι καλός, λάβαμε 50 τηλεγραφήματα για σένα σήμερα. Σήκω φύγε”. Φεύγει από 'κεί και φτάνει στη Μηλιά, την ημέρα της Αγίας Παρασκευής. Εμείς, εντωμεταξύ, λόγω του πανηγυριού, είχαμε μουσαφिरαίους στο σπίτι τού πατέρα μου και χόρευαν στην αυλή. Φτάνει ο Νίκος... Πώς αισθανθήκαμε; Τότε ήταν τα πραγματικά γλέντια. Χόρεψαμ' διπλά για τον γυρισμό του».

Η ζωή σας πώς ήταν από 'κεί και πέρα;

«Έκαναμ' άλλα τέσσερα παιδιά. Τον Κώστα, τον Αντώνη, τον Δημήτρη και μετά έγινε ο Μπάμπης τελευταίος. Εγώ δούλεψα λίγα χρόνια ακόμα στα αγώια και ο άντρας μου ασχολήθηκε με αγροτικές δουλειές, ώσπου το 1963 πήγε στη Γερμανία και δούλεψε στην OPEL. Ήταν

60.000 εργάτες εκεί. Κάθε λεπτό έβγαινε κι ένα αυτοκίνητο. Πήγα κι εγώ το '64 για λίγα χρόνια και δούλεψα σ' ένα εργοστάσιο πουΰβγανε τυριά. Όταν γύρισα από τη Γερμανία, το πρώτο που έκανα ήταν ν' αγοράσω ένα σπίτι στο Λυγιά, γιατί ως τότε μέναμε στις παράγκες. Μετά, δούλεψα στα χωράφια και κυρίως στο Μόρνο, στα ρύζια. Έπαιρνα δέκα δραχμές μεροκάματο. Οι άντρες έπαιρναν είκοσι δραχμές, ενώ έκαναμ' την ίδια δουλειά. Έτσι είχαν τη γυναίκα, πιο χαμηλά. Ήταν μέσα στα νερά και τις λάσπες τα ποδάρια μας και γέμιζαν βδέλλες. Ταλαιπωρία! Δούλεψα και στου Γιώργου του Κοτίνη τα χωράφια, στην Παλαιοπαναγιά».

Μέχρι ποια ηλικία δουλέψατε, κ. Αντιγόνη;

«Εγώ μέχρι τα 65 δούλεψα στο μεροκάματο. Δεν μπορούσα άλλο. Όσο θυμάμαι το περπάτημα που έχω κάνει στη ζωή μου... Τον περασμένο Ιούλιο πήγα στη Μηλιά για το πανηγύρι της Αγίας Παρασκευής με αυτοκίνητο κι έκαναμ' μιάμιση ώρα. Εγώ ξέρεις πόσο τ'όκανα όταν πηγαινοερχόμουν τόσες φορές για αγώια; Δεκαπέντε ώρες! Έτσι ήταν τα πράματα τότε. Εγώ τώρα θέλω ν'αναι καλά τα παιδιά μου, τα επτά εγγονάκια μου και τα τρία δισεγγονά μου. Πριν λίγες μέρες γέννησε η εγγονή μου η Αντιγόνη και μούκανε το τρίτο δισεγγονάκι. Από μέσα απ' την καρδιά μου θέλω όλα τα παιδιά να είναι ευτυχισμένα, κι ας με πάρει ο Θεός τώρα δα. Αυτό που δεν θέλω μόνο είναι να πέσω καταή. Είμαι 83 χρονών. Τα παίρνω κάθε μέρα τηλέφωνο, να δω αν είναι καλά. Δεν θέλω τίποτ' άλλο».





Σκουζής Αθανάσιος

αφήγηση στη Ζωή Δενδραμή

«Από το Παλαιοχωράκι κατάγονταν και οι δυο οι γονείς μου, ο Νικόλαος Σκουζής και η Αγγελική Ζώνη. Γέννημα και θρέμμα. Ήταν αγρότες και κτηνοτρόφοι. Έκαναν πέντε παιδιά, με πρώτον εμένα, το 1928. Έπειτα είναι η Κατερίνα, η Γιαννούλα, ο Δημήτρης και τελευταίος ήταν ο Θύμιος, που τον χάσαμε 5 ή 6 ετών από τύφο. Εκείνα τα χρόνια μεγαλώναμε πολύ δύστυχα, με μεγάλη στέρψη. Από δέκα χρονών ξεκίνησα να πηγαίνω τσοπάνης. Δεν ήξερα πώς ζούσε ο κόσμος στην πέρα κοινωνία. Συγκεκριμένα (να σας πω ένα παράδειγμα), όταν πήγα να καταταγώ στο στρατό, περνώντας με το λεωφορείο κάτω από την Κακιά Σκάλα, είδα τις σιδηροδρομικές γραμμές και ρώτησα κάποιον δίπλα μου: “Γιατί είναι εδώ έτσι αυτά τα σίδερα;” Τόση αμάθεια είχαμε! Από φαντάρος και μετά κατάλαβα πώς ζει ο κόσμος. Δεν ήξερα τίποτα!»

Στο σχολείο πήγατε;

«Πήγα Δημοτικό. Ήμασταν μάλιστα και πολλά παιδιά, γύρω στα 50 με 70. Όμως για δάσκαλο είχαμε έναν Πετρόπουλο, ο οποίος δεν είχε πτυχίο Ακαδημίας και γι’ αυτό το λόγο δεν είχε το δικαίωμα να μας δίνει απολυτήριο. Απλώς μας μάθαινε γράμματα και εμείς τον πληρώναμε με 30-50 κιλά καλαμπόκι μια φορά το χρόνο. Αν δεν ήταν κι αυτός, θα ήμασταν τελείως αγράμματοι!».

Τι άλλο θυμάστε από τη ζωή σας στο χωριό;

«Το σπιτάκι μας ήταν σκεπασμένο με πέτρες. Δεν υπήρχαν τότε κεραμίδια και τσιγκια. Το μισό νερό της βροχής (αν όχι όλο) έμπαινε μέσα κι από εκεί έχω ακόμα βρογκικά. Βάζαμε κατσαρόλες να πιάνουν το νερό. Οι εποχές ήταν εποχές! Το καλοκαίρι καλοκαίρι και ο χειμώνας χειμώνας. Οι μεταβολές του καιρού ήταν σωστές, όχι όπως τώρα.

Ο χειμώνας, π.χ., ήταν ψυχρός, με πάγο και κρύσταλλα. Τώρα δεν βλέπουμε κρύσταλλα και εκείνης της εποχής τα διάφορα φαινόμενα. Παλιά, υπήρχαν πολλές οικογένειες στο χωριό και όλοι ζούσαν από τα χωράφια και τα ζώα τους. Εμείς σπέρναμε σιτάρι, κριθάρι κι αραβοσίτι. Κι όμως ψωμί δεν είχαμε πάντα. Όταν γύριζα το απόγευμα από τα ζώα, έπαιρνα ένα κομματάκι τυρί μέσα από τον τάλαρο (ένα ξύλινο δοχείο) και τ'ότρωγα σκέτο. Το συνηθέστερο φαγητό μας ήταν ένα πιάτο λάχανα βραστά και μια κατσαρόλα γάλα. Έτσι έζησα με την οικογένειά μου και ήμασταν μάλιστα οι καλύτεροι! Οι πλουσιότεροι της περιοχής! Ήταν άλλοι που δεν είχαν τίποτα».

Ρούχα και παπούτσια βρίσκατε εύκολα;

«Άμα έβρισκε η μάνα μου κανένα ύφασμα, μοϋφτιαχνε κανένα παντελονάκι. Όταν έπρεπε να πάω κάπου επίσημα, μοϋδινε η γιαγιά μου και φόραγα τα παπούτσια της. Άλλες φορές φόραγα γουρνοτσάρουχα, αλλά συνήθως ήμασταν ξυπόλυτα. Μια φορά είχε παζαρέψει ο πατέρας μου με κάποιον από το Μόρνο να του πάει μια γουρούνα και εκείνος να του έδινε καλαμπόκι. Μου ζήτησε να την πάω εγώ. Ήμουν 17 χρονών τότε. Όταν έφτασα, βγήκαν οι κόρες του αγοραστή αλλά και άλλα κορίτσια της γειτονιάς, για να δούνε τη γουρούνα. Εγώ φόραγα ένα ρούχο φτιαγμένο από γίδια, που τ'όλεγαν “καπότο” οι τσοπάνηδες, με μια κατσούλα (κουκούλα). Με έβλεπαν οι κοπέλες έτσι και γέλαγαν. Εγώ ντρεπόμουν. Έτσι ήταν η ζωή τότε. Δυστυχώς!»

Πότε αρχίσατε να ζείτε καλύτερα;

«Όταν πήγα φαντάρος. Παρουσιάστηκα στην αρχή στο Μεσολόγγι και υπηρέτησα 27 μήνες. Εκεί λοιπόν πρωτοείδα πώς ζει ο κόσμος. Εκεί ξύπνησα. Είδα ότι υπήρχε σκληρή ζωή και στο στρατό και έτσι παρακολούθησα και φιλοσόφησα τι θα πρέπει να κάνω, για να τη βγάλω καλύτερα. Τώρα πονηρός ήμουν; Έξυπνος; Τι να πω; Είδα λοιπόν ότι ένας φαντάρος που κούρευε τους υπόλοιπους είχε καλύτερη ζωή. Την άραζε αυτός κάτω από ένα δένδρο και πήγαιναν οι άλλοι φαντάροι να κουρευτούν, ενώ όλη μέρα τράβαγαν κανάλι. Εκείνα τα χρόνια οι αξιωματικοί τούς ζόριζαν να κουρεύονται συχνά. Αυτό “τ'όγραψα” μέσα μου. Μόλις μας έδωσαν τον πρώτο μισθό (έδιναν 20 δραχμές το μήνα στους φαντάρους), πήγα και πήρα ένα ψαλίδι, που είχε τότε ένα δί-

φραγκο. Βγήκα και έλεγα στους φαντάρους: “Ελάτε να σας κουρέψω τζάμπα παιδιά. Είμαι κι εγώ κουρέας”. Άρχισαν τότε ν’άρχονται και σε μένα. Τα παιδιά ήταν φιλότιμα και μερικά, που είχαν οικονομική άνεση, μούδιναν κανένα φραγκάκι. Μ’αυτό τον τρόπο γλύτωσα τις ασκήσεις. Σιγά–σιγά πήρα και μηχανή κουρέματος, μόλις έπιασα οικονομικό παγκάρι. Αργότερα, πήρα και ένα ξυράφι και τους ξύριζα. Έπειτα, άρχισαν να μοῦρχονται και οι αξιωματικοί και έγινα πασίγνωστος. Έτσι την έβγαλα καθαρή».

Είχατε κάποια εμπειρία νωρίτερα με κουρέματα;

«Η μόνη εμπειρία που είχα ήταν ότι κούρευα πρόβατα στο χωριό! Ό,τι δουλειά όμως να μοῦλεγες να κάνω, την έκανα. Μια φορά έβλεπα κάτι και τῶπιανα αμέσως. Ακόμα και τώρα. Κάποτε με απόσπασαν από το Μεσολόγγι και μ’ έστειλαν στη Μακεδονία. Εκεί δηλώθηκα κουρέας, επίσημα πια, αναγνωρισμένος. Στο στρατό ήμουν τόσο πειθαρχικός που δεν έφαγα ούτε μια μέρα φυλακή. Μάλιστα, όπως παρακολουθούσαν τον καθένα, έτσι και σε μένα είδαν την εμπειρία που είχα και με επέλεξαν ανιχνευτή, για να μπαίνω στην πρώτη γραμμή. Ήταν τότε η εποχή με τον εμφύλιο. Μ’ έβαλαν μια φορά να ψάξω πού είχαν κρυφτεί οι αντάρτες. Καθώς έψαχνα, βρήκα ένα σημείωμα μέσα σ’ ένα δέντρο. Όταν το πήγα στον αξιωματικό, με χειροκρότησε. Με την απόδοσή μου αυτή με απόσπασαν στη Μεραρχία».

Τα λεφτά που μαζεύατε σαν κουρέας τί τα κάνατε, κ. Θανάση;

«Τα μάζευα. Να καταλάβεις, μια φορά μου έστειλε γράμμα ο πατέρας μου λέγοντάς μου ότι έπεσε μια αστραπή και του σκότωσε και τα 30 πρόβατα που είχε, γιατί κάθονταν εκείνη την ώρα κάτω από ένα δέντρο. Του στέλνω τότε εγώ λεφτά και αγόρασε άλλα».

Μετά το στρατό, γυρίσατε στο χωριό;

«Όταν απολύθηκα, άνοιξα κουρείο στη Ναύπακτο. Έκατσα όμως μόνο ένα χρόνο, γιατί δεν έβγαζα πολλά λεφτά. Υπήρχαν κι άλλοι κουρείς, ενώ εγώ ήμουν τότε άγνωστος και η κατάσταση της ζωής ήταν πολύ δύσκολη για όλους. Αποφάσισα τότε να φτιάξω τα χαρτιά μου για την Αυστραλία, όπου είχε πάει και ο αδελφός μου. Όταν πήγα, ήταν σαν ν’αφuga από την κόλαση (φτώχεια) και πήγα στον παράδεισο. Πολλή

οικονόμα εκεί. Δούλευα το πρωί κανονικά και τα απογεύματα πήγαινα σε πολλούς Έλληνες, στα σπίτια τους και τους κούρευα. Δούλεψα ενάμιση χρόνο και έβγαλα 50.000 δραχμές. Με τόσα λεφτά αγοράζεις τη μισή Ναύπακτο.

» Γύρισα λοιπόν πίσω το 1955, γιατί αρρώστησα. Με πείραξαν πολύ τα βρογχικά και το νευρικό μου σύστημα. Έκανα θεραπείες σε λουτρά, όταν ήρθα, και μετά από πέντε χρόνια γέρεψα. Το 1960, παντρεύτηκα με την Λαμπρινή Γιαννοπούλου από το χωριό μου και αποκτήσαμε έξι παιδιά, τον Νίκο, Κάρπο, Αγγελική, Κατερίνα, Ευγένιο και την Τρισεύγενη. Ήμουν πάντα τόσο επιμελής και εργατικός, που με τα λεφτά της Αυστραλίας και κάποια λεφτά από την προίκα της γυναίκας μου αγόρασα 13 στρέμματα στα Μαλάματα. Αυτά τα καλλιέργησα, μοϋδωσαν λεφτά κι έκανα κι άλλες επενδύσεις, στο Ξηροπήγαδο και στο Καστράκι. Έτσι δημιουργήθηκα».

Γυρίσατε στο Παλαιοχωράκι;

«Στο Παλαιοχωράκι ήταν η μόνιμη κατοικία μου. Εκεί έφτιαξα γίδια και ασχολήθηκα ακόμα περισσότερο με την πρακτική».

Με την “πρακτική”;

«Να, επειδή ήμουν τσοπάνης και έβρισκα συχνά τα ζώα να έχουν σπάσει κάποιο πόδι ή ήθελαν να γεννήσουν και δεν έβγαιναν τα μικρά, τότε έπρεπε να κάνω επεμβάσεις μόνος μου, για να τα βοηθώ. Αυτά τα έβλεπα από μικρός από τον πατέρα μου που τα έκανε, αλλά και πριν απ’αυτόν ασχολιόταν και η γιαγιά μου, η Γιαννούλα Σκουζή, η οποία έκανε και τη μαμμή, αλλά και όλες τις αρρώστιες θεραπείες. Δεν υπήρχαν τότε γιατροί. Είναι λοιπόν κληρονομικό χάρισμα. Από μένα το έχουν κληρονομήσει τα παιδιά μου, ο Νίκος και η Κατερίνα. Τους έχω βάλει και έχουν καταφέρει να βάλουν κάποιο χέρι ή πόδι που έχει βγει απ’ τη θέση του, όμως δεν θέλουν να το συνεχίσουν, γιατί πιστεύουν ότι με την ιατρική, όπως έχει εξελιχθεί, δεν πρέπει ν’ανακατεύονται».

Πείτε μας μερικές λεπτομέρειες για τις “επεμβάσεις” σας;

«Αν έσπαγε ένα πόδι, απλώς το έδενα με δύο ξυλάκια. Πολλά όμως ζώα στα σπασμένα σημεία έκαναν τρίμματα από τα κόκκαλα μέσα στην πληγή. Αυτά τότε γίνονταν ξένα σώματα μέσα στον οργανισμό και

έπρεπε ν' αφαιρεθούν. Έκανα τότε εγχειρήσεις στα ζώα. Έβγαζα τα τρίμματα και ξανάραβα το πόδι και το έδενα. Άφηνα όμως ένα σημείο ανοιχτό, για να φεύγουν τα υγρά. Παλαιότερα, που δεν υπήρχαν αντιβιώσεις, είχα μερικές αποτυχίες. Όταν όμως βγήκαν οι στρεπτομυκίνες, οι στρεπτοκαΐνες, οι πενικιλίνες κ.λπ., τότε είχα 100% επιτυχία. Πολλές φορές πάλι, παρουσιαζόταν μια αρρώστια (επί το πλείστον στα πρόβατα), που το λέγαμε “τρέλα”. Ερχόταν γυρ' βολιά το ζώο και δεν έβλεπε ούτε να φάει. Όταν μου πρωτοψόφησε ένα ζώο, άνοιξα το κεφάλι του και, ψηλαφώντας μέσα στο μυαλό, βρήκα ακριβώς δίπλα μια σακουλίτσα με κάτι σαν σποράκια μέσα. Αυτό ήταν το πρόβλημα, το “μικρόβιο” να το πούμε. Αφού το εντόπισα τότε σε άλλο ζωντανό ζώο, βρήκα ότι ανάμεσα από τα κέρατα υπήρχε λεπτό σημείο, για να κάνω την επέμβαση κι έτσι μ' ένα σκληρό αντικείμενο άνοιξα σιγά-σιγά ένα κομμάτι όσο μια τάπα από βαρέλι. Δεν το έκοψα το κομμάτι, παρά το άφησα μισάνοιχτο, σαν τσέπη από σακάκι. Τότε ο οργανισμός του ζώου ήθελε ν' αποβάλει το ξένο σώμα που είχε μέσα του. Γύρισα το κεφάλι του προς τα κάτω και με την πίεση τού ίδιου του οργανισμού βγήκε προς τα έξω η σακουλίτσα αυτή».

Σε πόσα ζώα έχετε κάνει τέτοιες επεμβάσεις και μετά τι απέγιναν;

«Σε πολλά ζώα το έχω κάνει και όχι μόνο έζησαν, αλλά γέννησαν κιόλας. Εντωμεταξύ, επειδή στα χωριά συνήθως πέφτουμε κι εμείς οι άνθρωποι και όλο κάτι σπάμε (πέφτουμε από τα δέντρα, άλογα, βράχια κ.λπ.) και παθαίνουμε σοβαρές σωματικές βλάβες, αφού είχα την εμπειρία με τα ζώα άρχισα να ασχολούμαι και με τους ανθρώπους. Πήρα βιβλία ανθρωπολογίας και διάβασα τα πάντα, για τον ανθρώπινο οργανισμό, τα κόκκαλα κ.λπ. και γενικότερα, για ν' αποκτήσω περισσότερη πείρα. Ήθελα να βαδίζω επί βάσεις (sic) στην επέμβαση».

Πώς καταλαβαίνετε τι ακριβώς συμβαίνει χωρίς ακτινογραφία;

«Έπαιρνα π.χ. το χέρι του ασθενή που είχε τη βλάβη, έπιανα και το άλλο υγιές χέρι, τα ψηλάφιζα, έβρισκα τη διαφορά και έβγαζα το συμπέρασμα. Εάν είχε απλώς βγει, το τραβούσα λίγο προς τα έξω, μετά δεξιά – αριστερά και το έβαζα στη θέση του. Αυτό το καταλάβαινε και ο ίδιος ο ασθενής και μου λεγε “το νιώθω καλά τώρα”. Από τα χέρια μου

έχουν περάσει χιλιάδες άνθρωποι. Έρχονται μέχρι το καλύβι μου, στο Παλιοχωράκι, για να με βρουν. Ακόμα και σήμερα».

Εκτός από χέρια, τι άλλο διορθώνετε;

«Χέρια, πόδια, ώμους, σπόνδυλους, που είναι και το πιο επικίνδυνο, για να μην μαγκώσει τον μυελό, τα πάντα. Μόνο τις παλιές βλάβες είναι δύσκολο να τις επαναφέρω».

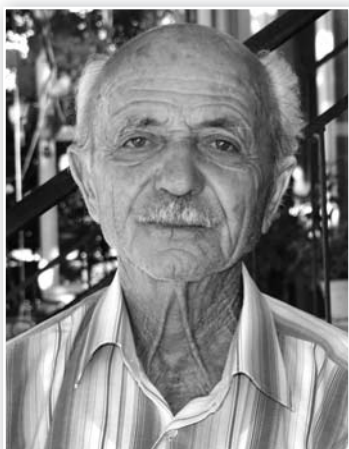
Οι γιατροί τι λένε για τα “πρακτικά” σου;

«Πολλές φορές μ’ έχουν παραδεχτεί. Κάποτε που είχα πάει μ’ έναν συγγενή μου στο Ρίο, που είχε σπάσει το χέρι του (για τα σπασμένα τους στέλνω στο νοσοκομείο) υπέδειξα στο γιατρό σε ποιο σημείο να βγάλει την ακτινογραφία. Εκείνος τότε μου λέει: “Α, ρε βλάχο... Τι ξέρεις εσύ;” Κι όμως, βρήκε στην εξέταση ότι ακριβώς εκεί ήταν το σπάσιμο κι ήρθε και με βρήκε μετά και μου λέει: “Θα καθίσεις εδώ να σε κρατήσω; Αυτός ο γιατρός λέγεται Γιαννουλόπουλος”».

Με λίγα λόγια, πώς ήταν η ζωή σου σαν τσοπάνης;

«Έχω φτάσει μέχρι και τα 300 γιδοπρόβατα. Εγώ με τη γυναίκα μου τα φροντίζαμε, τ’ αρμέγαμε, πουλάγαμε το τυρί, το γάλα, το κρέας, τα δέρματα και τα μαλλιά στα υφαντήρια. Βοηθούσαν αρκετά και τα παιδιά. Τώρα έχω καμιά εβδομνηταριά ζώα. Παρ’ όλη την κούρασή τους, καλά είναι. Τα έχω συνηθίσει. Το μόνο πρόβλημά μου (αλλά και για όλους τους τσοπάνηδες) είναι ο λύκος. Οι οικολόγοι θέλουν να τον προστατεύσουν, για να μη χαθεί. Καλά κάνουν, αλλά να πάνε σε απομακρυσμένες περιοχές, να περιφράξουν και να τους βάλουν μέσα. Όχι στα χωριά μας και να τρώνε τα πρόβατά μας. Γιατί αυτό κάνουν. Για μένα φταίει το κράτος. Ο χάρος με τη ζωή συμβαδίζουν; Ας κοιτάξουν και τους βλάχους λίγο».





Δημητρακάκης Θωμάς

αφήγηση στον Γιάννη Χαλάτση

Ο Θωμάς Δημητρακάκης, που γεννήθηκε το 1929 στον οικισμό Φλεσουριά της Ανάληψης Τριχωνίδας, είχε την καλοσύνη να μας απαντήσει σε σχετικές ερωτήσεις και να μας περιγράψει τον τρόπο κατασκευής ενός από τα πιο δύσκολα έργα εκσυγχρονισμού της μεταπολεμικής περιόδου της Ελλάδας.

Κύριε Θωμά, γνωρίζω ότι εσείς και ο αδελφός σας Φωκίων πρωταγωνιστήσατε στην κατασκευή των πυλώνων της ΔΕΗ για τη μεταφορά ρεύματος υψηλής τάσης. Πώς ασχοληθήκατε με την εργασία αυτή;

«Το 1960, άρχισε ο εξηλεκτρισμός της Ελλάδας με παραγωγή ρεύματος από το λιγνίτη στην Πτολεμαΐδα και τα υδροηλεκτρικά έργα στο Λούρο και τον Αχελώο ποταμό. Για να γίνει αυτό, έπρεπε να συνδεθεί όλη η χώρα με δίκτυο πυλώνων υψηλής τάσης, έργο ιδιαίτερα δύσκολο, γιατί έπρεπε να τοποθετηθούν οι πυλώνες σε σημεία που δεν υπήρχε οδικό δίκτυο. Στα σημεία εκείνα έπρεπε να μεταφερθούν χιλιάδες τόννοι υλικών, όπως αμμοχάλικο, τσιμέντα, καλούπια, σίδερα και νερό, για να γίνει η βάση αρχικά και η συναρμολόγηση αργότερα του πυλώνα.

» Το 1960 λοιπόν, ένας Ιταλός μηχανικός, ο Τομ Κατινάρο, έκανε μια εποπτεία του χώρου για το έργο που είχε αναλάβει η εταιρεία του για κατασκευή πυλώνων, που θα συνέδεαν την Πάτρα με το υδροηλεκτρικό έργο παραγωγής ρεύματος του Λούρου. Περνώντας από το χωριό μου με βρήκε να οργάνω το χωράφι με τα δύο μουλάρια μου. Σταμάτησε, κουβεντιάσαμε και μου πρότεινε να εργαστώ στην εταιρεία του για τη μεταφορά των απαραίτητων υλικών σε συγκεκριμένα σημεία που είχαν επιλεγεί για την κατασκευή των πυλώνων.

» Για να είμαι ειλικρινής, στην αρχή ταλαντεύτηκα και δυσκολεύτηκα να απαντήσω. Η δουλειά που μου πρότεινε ήταν δύσκολη και επικίνδυνη. Ήταν δύσκολη όχι μόνο γιατί ήταν κουραστική, αλλά κάθε σημείο που έπρεπε να προσεγγίσουμε χρειαζόταν ιδιαίτερη στρατηγική προσπέλασης και σχέδιο δράσης.

» Ο άνθρωπος εκείνος με παρότρυνε και μου είπε να ψάξω για εργάτες και για αγωγιάτες με μουλάρια που θα μετέφεραν τα υλικά, να ξεκινήσουμε την εργασία και, αν δεν έβγαينا οικονομικά με μια προσφορά που μου έκανε, θα αναλάμβανε η εταιρεία να καλύψει τη διαφορά. Η συμφωνία αυτή έκανε την πρότασή του περισσότερο ελκυστική. Συνεννοήθηκα με τον αδελφό μου Φωκίωνα και ξεκινήσαμε αρχικά με τριάντα εργάτες και δέκα ζώα. Την εποχή εκείνη υπήρχε μεγάλη ανεργία. Το ημερομίσθιο στη δουλειά αυτή ήταν καλό για την εποχή. Ήταν 30 δραχμές για τις γυναίκες, 40 για τους άνδρες και 150 για τον αγωγιάτη με το ζώο του.

» Αρχίσαμε τον Απρίλιο του 1960 από την περιοχή Αντιρρίου. Η δουλειά πήγαινε καλά και ήμασταν όλοι ευχαριστημένοι, και οι εργάτες, που έβρισκαν μια δουλειά κοντά στα σπίτια τους, και η εταιρεία με το ρυθμό που προχωρούσε το έργο. Τα σίδερα τα είχαν φέρει από την Ιταλία με καράβι στο λιμάνι του Μεσολογγίου. Από το Μεσολόγγι τα μετέφεραν με αυτοκίνητα σε κοντινά σημεία. Από εκεί τα φορτώνουμε στα ζώα, για να καταλήξουν στο επιθυμητό σημείο.

» Από τότε μέχρι το 1975 έχοντας χαρτί εμπειροτέχνη παίρναμε με τον αδελφό μου Φωκίωνα και τα ανίψια μου Επαμεινώνδα και Βασίλην έργα κατασκευής των πυλώνων σχεδόν σε όλη την Ελλάδα».

Εργαστήκατε και σε έργα εκτός του νομού Αιτωλοακαρνανίας;

«Βεβαίως. Εργαστήκαμε στην κατασκευή πυλώνων σχεδόν σε όλη την Ελλάδα. Συγκεκριμένα ασχοληθήκαμε με τα δίκτυα: Λούρος – Πάτρα και Λούρος – Ιωάννινα – Ηγουμενίτσα. Από τα Κρεμαστά Αχελώου ως τον υποσταθμό Τριχωνίδας και από τα Κρεμαστά Αχελώου – Λαμία – Φάρσαλα – Λάρισα – Καλαμπάκα και Γρεβενά. Από τον σταθμό Πτολεμαϊδας – Κοζάνη – Καστανιά – Βέροια και Θεσσαλονίκη. Δύο γραμμές από Μεγαλόπολη – Τρίπολη – Άργος – Κόρινθο – Κακιά Σκάλα – Κερατσίνι και τέλος.

Το 1983, φτιάξαμε τους πυλώνες σε ένα μικρό δίκτυο που πήγαινε

ρεύμα από τον υποσταθμό Αγίας Παρασκευής Αττικής στο χώρο που κατασκευάστηκε το αεροδρόμιο “Ελευθέριος Βενιζέλος”».

Βλέπουμε πυλώνες της ΔΕΗ σε κάποιες απόκρημνες πλαγιές βουνών και αναρωτιόμαστε πώς πήγαν εκεί τα υλικά και στήθηκε ο πυλώνας;

«Όπου δεν πήγαινε δρόμος για αυτοκίνητα, τα υλικά μεταφέρονταν με μουλάρια. Εργάτες άνοιγαν μονοπάτι και εμείς με τα μουλάρια κουβαλούσαμε τα υλικά. Όπου δεν μπορούσε να περάσει μουλάρι, τα φορτώνονταν άνθρωποι. Σε κάποιες περιπτώσεις, συγκεντρώναμε μέχρι και εκατό εργάτες και κουβαλούσαμε τα υλικά, σκάβαμε και ανοίγαμε θεμέλια για τις βάσεις. Όπου τα πετρώματα ήταν σκληρά χρησιμοποιούσαμε εκρηκτικά, για να ανοίξουμε θεμέλια για τις βάσεις.

» Θυμάμαι σε δύο περιπτώσεις, η μία στις πλαγιές της Κλόκοβας και μία στην Αντίκυρα Βοιωτίας, τα σημεία για το στήσιμο των πυλώνων δεν ήταν προσβάσιμα με κανένα μέσο. Γι' αυτό το 1964 η ιταλική εταιρεία ενοικίασε δύο ελικόπτερα από την Ολυμπιακή Αεροπορία του Ωνάση και μετέφερε τα υλικά στα συγκεκριμένα σημεία.

» Φτάσαμε σε περιπτώσεις που για να συντονισθούμε στο ρυθμό της εταιρείας μισθώναμε μέχρι και εκατό εργάτες και δεκαοκτώ ζώα. Από το 1968 πήραμε τρακτέρ και τσάπα και οι μεταφορές έγιναν ευκολότερες. Και πάλι όμως υπήρχαν περιπτώσεις που τα μουλάρια μάς έδιναν τη λύση. Από το 1974 και μετά, τα ζώα αντικαταστάθηκαν οριστικά από τη μηχανή».

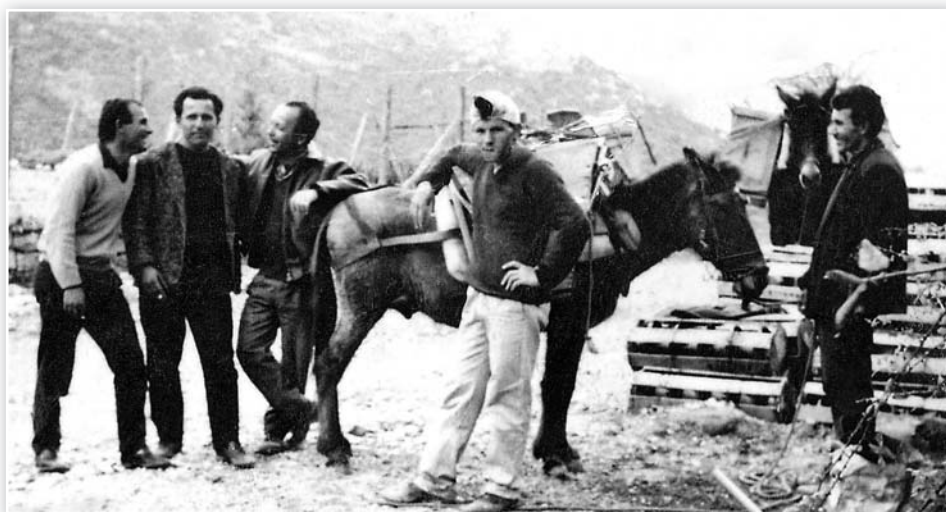
Όταν τελειώσε το έργο των πυλώνων της ΔΕΗ, με τι ασχοληθήκατε;

«Από το 1975 μέχρι το 1994 συνεχίσαμε να παίρνουμε ανάλογες εργολαβίες στον ΟΤΕ. Τοποθετούσαμε ξύλινες κολόνες και υπογειώναμε καλώδια. Πήραμε έργα στους νομούς Αιτωλοακαρνανίας, Αχαΐας, Ζακύνθου, Κεφαλλονιάς και Λευκάδας».

Τι είναι αυτό που δε θα ξεχάσετε ποτέ από την ενασχόλησής σας αυτή;

«Ενώ καταφέραμε και διεκπεραιώσαμε με επιτυχία και χωρίς κανένα ατύχημα το δύσκολο έργο των πυλώνων της ΔΕΗ, πάθαμε μεγάλη ζη-

μιά το 1987 σε ένα έργο του ΟΤΕ στην Παλιοβούνα. Καταπλακώθηκε και σκοτώθηκε το παιδί του αδελφού μου Φωκίωνα, ο τριαντάχρονος Νώντας».



Πώς συνέβη το δυστύχημα αυτό;

«Η ξύλινη κολόνα του ΟΤΕ είχε καεί στη βάση της από πυρκαγιά. Η κολόνα στερεώθηκε από άλλο συνεργείο πρόχειρα, χωρίς να πακτωθεί γερά στο έδαφος. Η κολόνα ουσιαστικά κρατιόταν από τα καλώδια. Αυτό δεν το γνωρίζαμε εμείς, όταν πήγαμε να την αντικαταστήσουμε. Ανέβηκε πάνω ο Νώντας και την απελευθέρωσε από τα καλώδια με αποτέλεσμα να πέσει μαζί με τον Νώντα κτυπώντας τον, ατυχώς, στο στήθαίό του δρόμου με αποτέλεσμα να τον τραυματίσει θανάσιμα».

Εσείς δεν μπορούσατε να ελέγξετε την ασάθεια της κολόνας;

«Όχι, γιατί η βάση της είχε κωθεί λίγο, αλλά όχι σε κανονικό βάθος που απαιτούνταν για τη στερέωσή της. Εμείς δεν μπορούσαμε να το γνωρίζουμε αυτό. Έπρεπε να έχουμε ενημερωθεί για τις εργασίες που είχαν προηγηθεί από άλλο συνεργείο. Τέλος πάντων, πληρώσαμε ακριβά σαν οικογένεια την εμπλοκή μας στις εργασίες αυτές».

Βγάλατε πολλά χρήματα από αυτή τη δουλειά;

«Από την εμπλοκή μας στη δουλειά αυτή βγάλαμε τα χρήματα που αντιστοιχούσαν στον ιδρώτα μας και στην ψυχική μας κόυραση. Πάντως,

όχι πολλά χρήματα αλλά καλά για την οικονομική κατάσταση της εποχής.

» Από τη δουλειά μου αυτή γύρισα όλη την Ελλάδα, συνεργάστηκα με εκατοντάδες ανθρώπους και έκανα πολλούς φίλους σ' όλη την Ελλάδα. Αν δεν μας συνέβαινε το θλιβερό εκείνο ατύχημα το 1987, θα ήμουν ευχαριστημένος για την απόφαση που αποδέχτηκα τη συνεργασία με τον Ιταλό μηχανικό Τομ Κατινάρo το 1960. Θεωρώ ότι συμβάλαμε καθοριστικά στην κατασκευή ενός αναπτυξιακού έργου στην πατρίδα μας, όπως ήταν η κατασκευή των πυλώνων μεταφοράς υψηλής τάσης ρεύματος».

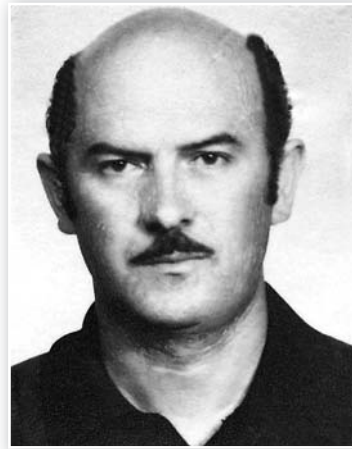
Πότε εγκατασταθήκατε στη Ναύπακτο;

«Από το 1960 εγκατασταθήκαμε μόνιμα στη Ναύπακτο. Το 1968, παντρεύτηκα την Ειρήνη Ντρέλια από το Θέρμο και αποκτήσαμε δύο αγόρια και δύο κορίτσια. Το 1976, αγοράσαμε οικόπεδο στη Λαγκαδούλα και χτίσαμε σπίτι. Από το 1980, στο ισόγειο της κατοικίας μας, η γυναίκα μου με τα παιδιά μου λειτουργούν εργαστήριο αρτοποιίας».



Δούνης Γιάννης

αφήγηση στον Γιάννη Χαλάτση



Ο Γιάννης Δούνης γεννήθηκε το 1929 στην Ανάληψη Τριχωνίδας. Σε ηλικία πέντε ετών η οικογένειά του εγκαταστάθηκε στη Ναύπακτο. Ο πατέρας του, Γεώργιος Δούνης, έχοντας πάρει το δίπλωμα του οδηγού στο στρατό, εργάστηκε σαν οδηγός στο λεωφορείο των Παναγιώτη Καραδήμα και Αντώνη Αντωνόπουλου, που έκανε συγκοινωνία στη διαδρομή Ναύπακτος – Μεσολόγγι και Ναυπάκτος – Χάνι Λόν.

Πού πήγατε σχολείο, κύριε Γιάννη;

«Πήγα στο Α΄ Δημοτικό Ναυπάκτου και είχα δασκάλους τον Γιάννη Κοτίνη, την Ελένη Τσάρα και την Ελένη Παπανικολάου. Τότε το σχολείο στεγαζόταν στην οικία Βούλγαρη (δίπλα από το χάνι Πορφύρη) και μετά στο γυναικωνίτη του ναού της Αγίας Παρασκευής, το 1941–42. Μετά, συνέχισα και τελείωσα τις τρεις τάξεις του Γυμνασίου».

Τι θυμάστε από τον παλιό Έπακτο;

«Η πόλη της Ναυπάκτου, όπως την έζησα στα παιδικά μου χρόνια, ήταν μια γραφικότητα πολιτεία, όπου μπορούσε ο καθένας να ευχαριστηθεί, να ζήσει και να ξεκουραστεί. Εκτός του ότι συνδύαζε βουνό και θάλασσα, ήταν μια ήσυχη πόλη, χωρίς θορύβους. Σήμερα, η πόλη αυτή έχει καταστραφεί, έχει γίνει ανυπόφορη και αφιλόξενη, αφού δεν μπορείς να την περπατήσεις και να πονηάσεις».

Πώς ξεκίνησε η σχέση σας με τα αυτοκίνητα;

«Ο πατέρας μου ήταν οδηγός. Από το 1934 έκανε τη συγκοινωνία από τη Ναύπακτο στο Μεσολόγγι με ένα μικρό λεωφορείο τύπου Ford 19 θέσεων. Μετά τον πόλεμο, το 1948, αγόρασε ένα φορτηγό από το ΟΔΥΣΥ. Ήταν ένα φορτηγό τύπου “καρνάβαλος”, κοφτό μπροστά με την

καρότσα ανοικτή πίσω. Τότε τα αυτοκίνητα στη Ναύπακτο ήταν ελάχιστα. Εγώ ήμουν ενθουσιασμένος με τα αυτοκίνητα και, όπως καταλαβαίνετε, πέρασα πολλές ώρες πάνω σ' αυτά, κοντά στον πατέρα μου και στον μεγαλύτερο αδελφό μου. Μου άρεσε η δουλειά του οδηγού και τη διάλεξα, για να σταδιοδρομήσω».

Πώς ήταν τα πρώτα αυτοκίνητα;

«Τα πρώτα προπολεμικά αυτοκίνητα ήταν τα μικρά ταξί με μεταλλικό σκελετό και ξύλινη καρότσα, που έπαιρναν πέντε μέχρι οκτώ επιβάτες. Ήταν τύπου Ford, Chevrolet, Ντόιτς, Μπούικ. Αργότερα, εμφανίστηκαν τα μικρά λεωφορεία των 19 θέσεων. Μεταπολεμικά, για τις μεταφορές χρησιμοποιήθηκαν τα ελάχιστα εναπομείναντα οχήματα και αυτά που προέρχονταν από τον αμερικάνικο και τον εγγλέζικο στρατό, τα οποία δόθηκαν στο ελληνικό κράτος και στη συνέχεια αγοράστηκαν από Έλληνες αυτοκινητιστές. Τα οχήματα αυτά ήταν κυρίως φορτηγά, κοφτά μπροστά με την καρότσα ανοικτή πίσω και διπλό διαφορικό, τα οποία λέγονταν “καρνάβαλοι”. Αργότερα εμφανίστηκαν νεότερα λεωφορεία των 24 θέσεων».

Θυμάστε παλιούς αυτοκινητιστές που έκαναν συγκοινωνία στην ευρύτερη περιοχή μέχρι το 1950;

«Την δεκαετία του 1930, υπήρχε ένα μικρό λεωφορείο του Φώτη Γερονυμάτου, που έκανε δρομολόγιο Ναύπακτο – Χάνι Λόη. Αργότερα, το όχημα αυτό το αγόρασε ο Κώστας Αναστασόπουλος, ο οποίος είχε και ένα ταξί. Ήταν το μικρό λεωφορείο των Καραδήμα – Αντωνόπουλου, που δούλευε ο πατέρας μου και ένα ταξί του Μικρασιάτη Χρήστου Γονατά, το οποίο αργότερα αγόρασε ο Γιάννης Ζακαζίνης.

» Θυμάμαι επίσης αυτοκίνητα είχαν ο Γεώργιος Αντίοχος, οι αδελφοί Χρυσανθόπουλοι, ο Κώστας Πολιτόπουλος, ο Γιάννης Φούντζουλας, ο Αλκίδας Γαλάνης, οι αδελφοί Ντίνος και Κώστας Γαϊτάνης. Ένα διάστημα έκανε συγκοινωνία στη διαδρομή Ναύπακτος – Μπανιά – Ανάληψη ο Γιάννης ο Ζακαζίνης (Παπαθανασόπουλος). Από την Ανάληψη κατέβαιναν και τα ημιφορτηγά του Θανάση Κασόλα και αργότερα το ημιλεωφορείο των αδελφών Βασιλόπουλου (Τραχανά). Επίσης, συγκοινωνία στη γραμμή Ναυπάκτου – Θέρμου έκαναν οι Ζησιμοπουλαίοι από το Θέρμο και ένας Ταραμάς.

» Τέλος, το 1945, δημιουργήθηκε η εταιρεία ΥΕΚΑ με τρία φορτηγά, που είχε πρακτορείο απέναντι από τον ΟΤΕ, τα οποία πραγματοποιούσαν γενικές μεταφορές. Πράκτορας ήταν ο Νικόλαος Γούρας και οδηγοί οι Κωνσταντίνος Καλλίγας, Δούνης Γεώργιος και άλλοι».

Τι δρομολόγια κάνατε την εποχή εκείνη;

«Από το 1948, που άρχισα να οδηγώ επίσημα, μέχρι το 1951 με τον “καρνάβαλο” μεταφέραμε εμπορεύματα στην Αθήνα. Κυρίως όμως κάναμε συγκοινωνία από τη Ναύπακτο στο Ευάλιο, στο Κροκύλειο και αργότερα στο Μοναστηράκι. Παρά το γεγονός ότι ήταν φορτηγό, τα πρώτα χρόνια, μεταφέραμε πιο πολύ επιβάτες, γιατί δεν υπήρχε άλλο μέσο να μετακινηθεί τότε ο κόσμος. Το 1950, αγοράσαμε ένα λεωφορείο τύπου Ford 19 θέσεων και συνεταιριστήκαμε με τον Ευθύμιο Λαγιανδρέου από το Ευάλιο, ο οποίος είχε και αυτός ένα ίδιο όχημα. Ανοίξαμε πρακτορείο στη Ναύπακτο, εκεί που σήμερα είναι το καφενείο του Τσουκαλά, στην πλατεία Φαρμάκη. Αρχικά κάναμε δρομολόγια, για ένα εξάμηνο, στη γραμμή Αθήνα – Λιδορίκι – Χάνι Ρέρεση και μετά κάναμε το δρομολόγιο Ναύπακτος – Ευάλιο – Κροκύλειο.

» Το 1952, σταματήσαμε να κάνουμε συγκοινωνία με το Κροκύλειο και εκτελούσαμε δρομολόγιο στη γραμμή Ναύπακτος – Μοναστηράκι μέχρι το 1956. Τότε πουλήσαμε το λεωφορείο αυτό και πήραμε ένα μεγαλύτερο 24 θέσεων, το οποίο εντάξαμε στο ΚΤΕΛ Αιτωλοακαρνανίας».

Τι δυσκολίες συναντήσατε στο επάγγελμα αυτό;

«Οι πρώτοι οδηγοί που εκτελούσαν συγκοινωνία ήταν πραγματικοί ήρωες. Καθημερινά έδιναν μάχη με τα παλιά αυτοκίνητα – “καρνάβαλους” σε στενούς χωματινούς δρόμους, οι οποίοι τους χειμερινούς μήνες γίνονταν πολύ επικίνδυνοι. Ακόμη και ο εθνικός δρόμος Ναυπάκτου – Λιδορικού ήταν χωματόδρομος και σε δύο σημεία πολύ επικίνδυνος. Στα σημεία εκείνα κατεβάζαμε τον κόσμο, περνάγαμε πολύ σιγά και προσεκτικά και μετά ανέβαιναν πάλι οι επιβάτες στο αυτοκίνητο, για να συνεχίσουμε το ταξίδι. Ευτυχώς που τα αυτοκίνητα εκείνα είχαν διπλό διαφορικό και ανέβαιναν στους ανηφορικούς και γλίστερους χωματόδρομους. Να σκεφτείτε, τη διαδρομή Ναυπάκτου – Κροκυλείου, που σήμερα την διανύουμε σε μια ώρα, τότε θέλαμε τρεις και τρεισήμισι ώρες, για να φτάσουμε στο χωριό».

Ταξίδευε ο κόσμος την εποχή εκείνη;

«Θάλλεγα ότι ταξίδευαν αρκετοί. Από το δρομολόγιο Ναυπάκτου – Κροκυλείου εξυπηρετούνταν πολλά χωριά της βορειοδυτικής Δωρίδας, όπως Ζωριάνος, Αλεποχώρι, Κουπάκι, Πενταγιοί, Κριάτσι, Αρτοτίνα κ.ά. Για το λόγο αυτό είχαμε πάντα επιβάτες. Είχαμε λίγες θέσεις, αλλά βάζαμε και άλλους τόσους όρθιους. Το ίδιο συνέβαινε και στις άλλες γραμμές που κινούμασταν. Μάλιστα την περίοδο του εμφυλίου, η περιοχή της ορεινής Δωρίδας ήταν “ανταρτόπληκτη” και πολύς κόσμος έπαιρνε ό,τι πράγματα μπορούσε και τα ζώα του και έφευγε για τα αστικά κέντρα».



Πόσα δρομολόγια κάνατε την εβδομάδα;

«Κάναμε συγκοινωνία κάθε μέρα προς Κροκύλειο. Ακόμη και την Κυριακή. Ξεκινούσαμε 2:30 από Ναύπακτο, πηγαίναμε στο Ευπάλιο, όπου είχαμε σαν υποπρακτορείο, και μέσω του Χανιού Φασουλά φτάναμε στο Χάνι Ρέρεση, όπου κάναμε ολιγόλεπτη στάση. Στο Κροκύλειο φτάναμε γύρω στις 5:30 με 6:00 το απόγευμα. Διανυκτερεύαμε εκεί και το πρωί, γύρω στις 8, ξεκινούσαμε για τη Ναύπακτο».

Εκτός από επιβάτες, τι άλλο κουβαλάγατε;

«Σχεδόν πάντα ήμασταν φορτωμένοι εμπορεύματα. Το λεωφορείο

είχε σχετικά μικρό αποθηκευτικό χώρο από κάτω και αρκετά πράγματα τα φορτώναμε στην οροφή του οχήματος. Με το φορτηγάκι κουβαλούσαμε ξυλεία. Θυμάμαι ότι κουβαλήσαμε πολλή ξυλεία από το λιμάνι της Ναυπάκτου στο Κροκύλειο στα πλαίσια της βοήθειας από την U.N.R.R.A. (Διεύθυνση Περίθαλψης και Αποκατάστασης του ΟΗΕ). Επίσης κουβαλήσαμε ξυλεία, “τραβέρσες”, από το δάσος της Βαρνάκοβας στο λιμάνι της Ναυπάκτου με προορισμό την κατασκευή γραμμής τρένου στην Πελοπόννησο. Επίσης κουβαλάγαμε και πολλά ζώα».

Ποιες ήταν οι σχέσεις σας με τους κατοίκους των ορεινών χωριών;

«Οι σχέσεις μας δεν ήταν μόνο επαγγελματικές. Βοηθούσαμε όσο μπορούσαμε τον κόσμο κουβαλώντας του ό,τι μας ζητούσε από τη Ναύπακτο. Γι’ αυτό και μας αγαπούσαν. Δεν θα ξεχάσω το ολονύκτιο πανηγύρι που στήθηκε στην πλατεία του Κροκυλείου, όταν πήγαμε με το πρώτο λεωφορείο που πήγε στο χωριό, το 1950. Πέρασαν περισσότερα από 55 χρόνια από τότε και έχω ακόμα φίλους από τους ανθρώπους αυτούς που μεταφέραμε».

Είχατε δηλαδή καλές αναμνήσεις από το επάγγελμα του αυτοκινητιστή;

«Πράγματι, έκανα ένα δύσκολο και επικίνδυνο επάγγελμα, αλλά είμαι πολύ ευχαριστημένος. Όχι τόσο από την οικονομική πλευρά, όσο με την κοινωνική πλευρά του επαγγέλματος. Οι σχέσεις των πρώτων αυτοκινητιστών με τους κατοίκους των ορεινών χωριών ήταν έντονη και προσωπική. Ο ερχομός του αυτοκινήτου έφερνε χαρά σε όλους τους κατοίκους του χωριού, ανεξάρτητα αν περίμεναν ή δεν περίμεναν κάτι να τους φέρει. Ήταν το μέσο που τους έφερνε σε επικοινωνία με τον υπόλοιπο κόσμο. Οι κάτοικοι δεν έλεγαν έρχεται το λεωφορείο, έλεγαν έρχεται ο Αναστασόπουλος ή ο Γαϊτάνης ή όποιος έκανε την συγκοινωνία. Δηλαδή υπήρχε προσωπική σχέση του χωριού με τον οδηγό του οχήματος της συγκοινωνίας».

Τι θυμάσαι από τα χρόνια της Κατοχής και του Εμφυλίου;

«Τη δεκαετία του 1940, τα αυτοκίνητα περιορίστηκαν εξαιτίας του πολέμου, των επιτάξεων και της έλλειψης καυσίμων, για να εμφανι-

στούν και πάλι μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Στη διάρκεια του Ελληνοϊταλικού πολέμου ο πατέρας μου επιστρατεύτηκε και με το επιταγμένο αυτοκίνητο των Αντωνόπουλου – Καραδήμα μετέφερε τραυματίες από το μέτωπο στο νοσοκομείο των Ιωαννίνων. Με την υποχώρηση, φόρτωσε τριάντα άτομα και τα μετέφερε στην Αθήνα. Όταν ήρθαν οι Ιταλοί στη Ναύπακτο, ο πατέρας μου είχε την πρόθεση να κρύψει το αυτοκίνητο στην Ανάληψη, αλλά δεν πρόλαβε και το έκρυψε κοντά στο σπίτι μας, στην Οβραιόλακκα. Όμως κάποιοι το πρόδωσαν και ήρθαν οι Ιταλοί, το πήραν και το διέλυσαν.

» Δύο φορές, μία το 1947 και μία το 1948, συνελήφθηκα με την κατηγορία ότι συνεργαζόμουν με τους αντάρτες, χωρίς στην πραγματικότητα να έχω καμία σχέση. Την πρώτη φορά, στον Παλαιόπυργο, συνελήφθηκα, διότι βρήκαν μέσα στο αυτοκίνητο που οδηγούσα ένα φύλλο της εφημερίδας *Ριζοσπάστης*, το οποίο ανήκε σε επιβάτη ο οποίος είχε κατεβεί νωρίτερα.

» Τη δεύτερη, στο Παλιόχανο, συνελήφθηκα με την κατηγορία ότι διευκόλυνα την επαφή μιας επιβάτιδας με τον αριστερό φυγόδικο αδελφό της. Η αλήθεια ήταν ότι δεν είχα καμία σχέση. Παραπέμφθηκα στο στρατοδικείο της Άμφισσας, όπου με πήγαν μέχρι την Ιτέα με το πλοίο *Ναυσικά*. Στο δικαστήριο, ύστερα από πολλή ταλαιπωρία και με μεγάλη δυσκολία, κατάφερα να απαλλαγώ από την κατηγορία».



Θυμάσαι κάποιο αστείο περιστατικό από τη δουλειά σας;

«Θυμάμαι μια φορά που πήγαίνα από το Λιδορίκι στην Αθήνα, είχαμε κρεμάσει πίσω από το όχημα σακούλες με τυρί και γιαούρτι. Μέσα στην πόλη της Θήβας, καθώς πηγαίναμε με μικρή ταχύτητα, ένας σαλταδόρος άρπαξε μια σακούλα γιαούρτι. Τον είδα, σταμάτησα, τον κυνήγησα και την πήρα πίσω».

Πες μας λίγα λόγια για την οικογένειά σου;

«Παντρεύτηκα το 1954 την Κατίνα Σαϊτη από το Κουπάκι. Απέκτησα δύο παιδιά, το Γιώργο και την Αθανασία. Η Αθανασία έπεσε θύμα αυτοκινητιστικού δυστυχήματος σε ηλικία μόλις 18 χρόνων».

Με τι άλλο ασχοληθήκατε;

«Από το 1967 λειτούργησα συνεταιρικά με τον Αθανάσιο Ασημακόπουλο επιχείρηση πρατηρίου υγρών καυσίμων και ανταλλακτικών αυτοκινήτων. Το 1995, βγήκα στη σύνταξη».





Κατσιγιάννης Δημήτρης

αφήγηση στη Ζωή Δενδραμή

«Κατάγομαι από τη Μηλιά. Γονείς μου ήταν ο Κωνσταντίνος και η Αγγελική. Απέκτησαν τρία παιδιά. Ο πατέρας μου είχε πολεμήσει στη Μικρά Ασία και εκεί είχε τραυματιστεί βαριά. Οι Τούρκοι τον είχαν πιάσει αιχμάλωτο. Το 1929 έγινε ανταλλαγή αιχμαλώτων και τότε επέστρεψε πάλι. Εκείνη τη χρονιά, στις 26 Οκτωβρίου, γεννήθηκα εγώ. Ο πατέρας όμως δεν έζησε πολύ. Πέθανε μετά από λίγους μήνες. Επειδή εγώ γεννήθηκα στις 26 Οκτωβρίου, γι' αυτό με έβγαλαν Δημήτρη. Εκείνη την ημέρα η μάνα μου δούλευε στα χωράφια, όταν την έπιασαν οι πόνοι και γέννησε μόνη της στο δρόμο, κάτω από ένα έλατο. Μόνη της βοήθεια ήταν μια φίλη της που δούλευε και εκείνη εκεί κοντά, η οποία έβγαλε ένα ρούχο που φορούσε, με τύλιξε και μ' έφερε στο χωριό».

Για τη μητέρα σας θα ήταν πολύ δύσκολο να μεγαλώσει τρία παιδιά μόνη της, μετά το θάνατο του πατέρα σου...

«Ναι, δυσκολεύτηκε πολύ. Δούλεψε πολύ σκληρά. Είχαμε ένα μουλάρι και έκανε αγωγή. Κατέβαινε στη Ναύπακτο δυο φορές την εβδομάδα, φόρτωνε 80 οκάδες καλαμπόκι στο μουλάρι και 20 οκάδες φορτωνόταν εκείνη. Έκανε 12 ώρες με τα πόδια, να έρθει στη Μηλιά. Εκεί πήγαινε το καλαμπόκι σ' ένα μαγαζί, στο χωριό. Αυτό το μαγαζί προμήθευε κι άλλα μαγαζιά στα γύρω χωριά. Της έδιναν 10 οκάδες καλαμπόκι για πληρωμή μετά από κάθε αγώι. Τότε το πηγαίναμε στο μύλο, το αλέθαμε και φτιάχναμε το ψωμί μας. Μέχρι να ξαναπάει για το επόμενο αγώι, το είχαμε φάει».

Τελειώσατε το Δημοτικό Σχολείο;

«Πήγα μέχρι την Πέμπτη Τάξη. Ήμασταν εξήντα παιδιά. Ήταν αυ-

στηρά τότε στο σχολείο. Παρακολουθούσαν πολύ το μαλλί και το πλύσιμο. Εγώ ήμουνά πάρα πολύ καλός μαθητής. Ερχόταν κατά διαστήματα κάποιος επιθεωρητής και έλεγχε. Θυμάμαι μια φορά που είχαμε στην Ιστορία ένα μάθημα για τον Ιουστινιανό, με σήκωσε εμένα ο επιθεωρητής να το πω. Εντυπωσιάστηκε που το έλεγα κατά γράμμα, αφού κοίταξε να δει αν είχα κανένα βιβλίο ανοιχτό μπροστά μου. Πού να βρω όμως βιβλίο, μόνο αναγνωστικό είχαμε. Όλα τ' άλλα μαθήματα έπρεπε να τα τυπώνουμε στο μυαλό μας, όταν τα έλεγε ο δάσκαλός μας ο Παπαχρήστος από τη Δορβιτσά».

Όλα τα παιδιά τα τύπωναν με την ίδια ευκολία;

«Όχι όπως εγώ. Αφού με παρακάλαγαν τα παιδιά να τους λέω το μάθημα, για να το ξαναθυμηθούν. Τότε εγώ, για να κάνω την πλάκα μου, τους έλεγα: “Θα με πάτε τρεις φορές καβάλα γύρω από την εκκλησία, για να σας το πω!” Μ’ έπαιρνε λοιπόν ένας καβάλα και αρχίζα κι εγώ να λέω το μάθημα. Μαζεύονταν και τ’ άλλα παιδιά της τάξης κι άκουγαν όλοι. Μια φορά, ενώ ήμουν έτσι καβάλα σ’ ένα παιδί, μας είδε ο δάσκαλος και όταν έμαθε γιατί γινόταν αυτό το σκηνικό, με ματσούκωσε. Ήταν η μοναδική φορά που με χτύπησε».

Ενώ ήσασταν τόσο καλός μαθητής, γιατί δεν συνεχίσατε;

«Λίγο μετά που τελείωσα την Πέμπτη Τάξη, το καλοκαίρι στις 26 Ιουλίου, της Αγίας Παρασκευής, που είχαμε πανηγύρι στο χωριό, ήταν εκεί και ένας κύριος από την Πάτρα. Με είδε, πάει στη μάνα μου και της λέει: “Να το πάρω μαζί μου το παιδί; Έχω λίγες προβατίνες και θα τον βάλω με τη γυναίκα μου να τις φυλάει και θα πηγαίνει εκεί στο σχολείο”. Τι να πει και η μάνα μου; Φτώχεια είχαμε. Σκέφθηκε ότι θα ήταν καλό για μένα. Άλλωστε ήταν συνηθισμένο εκείνα τα χρόνια να πηγαίνουν τα παιδιά από μικρά για δουλειά. Φεύγω λοιπόν την άλλη μέρα μαζί του φορώντας γουρουνοτσάρουχα. Πήγαμε στο λιμάνι στη Ναύπακτο και περάσαμε απέναντι με το καϊκι του Πατάκα. Μόλις βγήκαμε στο λιμάνι της Πάτρας, με πήγε σ’ ένα μαγαζί στην Αγ. Νικολάου και μου πήρε ένα ζευγάρι άρβυλα. Τότε τα παπούτσια είχανε και πρόκες από κάτω, για να μην γλιστράνε και να μην χαλάνε εύκολα. Εγώ τώρα μαθημένος στη ξυπολυσιά δεν μπορούσα να τα φορέσω. Τι νάκανα όμως; Μ’ αγόρασε κι ένα μαχαίρι και μου λέει: “βάλτο στο ζωνάρι σου,

ρε Κραβαρίτη”. Φθάνουμε μετά σπίτι του και την επόμενη μέρα με πάει στην Παναχαϊκή*, όπου είχε 300 πρόβατα. Εκεί λοιπόν έμεινα τρία ολόκληρα χρόνια. Ούτε με τη γυναίκα του ήμουνα παρέα, όπως είχε πει στη μάνα μου, ούτε σχολείο με πήγε. Πού να βρω εκεί πάνω;».

Πολύ σκληρό αυτό για ένα παιδί. Θα κουραζόσασταν πάρα πολύ.

«Αυτό να ήταν μονάχα... Έπρεπε να ξέρω και το όνομα από το κάθε πρόβατο. Με τη ματιά που έριχνα, να ξέρω πόσα πρόβατα λείπουν και ποια. Να χόρταινα τουλάχιστον φαγητό... Το πρωί μου έδιναν λίγη γαλατόπιτα ή ό,τι άλλο υπήρχε και για την υπόλοιπη μέρα ως το βράδυ μου έδιναν ένα παγουράκι με λίγο κουρκούτι μέσα, πολύ αραιωμένο με νερό. Αυτό ήταν το φαγητό μου. Επειδή δεν πέρναγα καλά και ούτε πληρωνόμουνα βέβαια, έφυγα. Βρήκα άλλον τσοπάνη στην Περιβόλα ελπίζοντας να είχα καλύτερη μεταχείριση. Ξέρεις πώς ήταν τότε η ζωή μας; Και να πεθαίναμε, δεν έδινε κανένας σημασία ούτε έδιναν λόγο. Δεν ήταν υποχρεωμένο τ' αφεντικό ούτε γράμμα με νέα μας να στείλει στη μάνα μας».

Μιας και το αναφέρατε, κ. Δημήτρη, τότε ξαναείδατε τη μάνα σας;

«Είχα τέσσερα χρόνια να τη δω. Την είχα σχεδόν ξεχάσει. Όταν την είδα, την έλεγα θεία. Ήταν δύσκολο να βρεθούμε νωρίτερα, γιατί εντωμεταξύ είχε γίνει και ο πόλεμος και τότε έπρεπε να βγάλεις χαρτιά από την αστυνομία, να τα θεωρήσεις, να δηλώσεις πού θα πας ακριβώς, πόσες μέρες, για ποιο λόγο κ.λπ. Και αν καθυστερούσες, σε ματσούκωναν».

Ήταν καλύτερα με το δεύτερο αφεντικό σου;

«Δεν πληρωνόμουνα βέβαια. Κανένας δεν πλήρωνε. Το θέμα ήταν να υπάρχει όμως φαγητό, να μην πεινάμε. Δεν χόρταινα όμως ούτε εκεί. Ακόμα και το γάλα που αρμέγαμε από τα πρόβατα απαγορευόταν να το πίνουμε. Καμιά φορά, πίναμε λίγο κλεψιμέικο. Πολλές φορές μας έσωσε από την πείνα, όταν κατεβαίναμε στον κάμπο, ψάχναμε και βρίσκαμε στις σουδες καβούρια. Ανάβαμε φωτιά, τα πετάγαμε πάνω, τα ψέ-

* Σ.τ.Ε. Προφανώς, εννοεί το Παναχαϊκό (όρος).

ναμε και τα τρώγαμε. Μετά από κάνα χρόνο έφυγα και από 'κει. Δεν ήξερα πού να πάω. Έψαξα στην Πάτρα, δεξιά – αριστερά. Βρέθηκα το βράδυ σ' ένα χάνι και κοίταγα πώς να τρυπώσω. Βρήκα τον έναν ιδιοκτήτη, του εξήγησα λίγο την κατάστασή μου και μ' άφησε να μείνω. Το πρωί που ξύπνησα, με βλέπει ο άλλος συντάιρος και μου λέει: “τι φτιάχνεις εδώ;”. Του λέω, έτσι κι έτσι. “Θέλεις να μείνεις εδώ;”, με ρωτάει. “Θέλω” του απαντώ. Έτσι, έμεινα και δούλεψα στο χάνι και έμαθα την τέχνη, που αργότερα έγινε το επάγγελμά μου.

» Άλλαξε η ζωή μου. Η διαβίωση εκεί ήταν ανθρώπινη. Τρώγαμε όλοι το μεσημέρι αλλά και το βράδυ. Έρχονταν διάφοροι από τα χωριά είτε να ξεκουραστούν ή να φάνε ή ν' αγοράσουν κάτι ή και να επισκευάσουν το σαμάρι τους κι επειδή τους εξυπηρετούσαμε, μας έκοβαν μισή φραντζόλα ψωμί που είχαν μαζί τους και μας έδιναν. Σ' αυτό το χάνι έμεινα κάπου δυόμισι χρόνια. Έβλεπα τους μαστόρους και έμαθα πολλά για τα σαμάρια, αλλά έμαθα και να πεταλώνω».

Γιατί φύγατε, αφού περνούσατε καλά εκεί;

«Είχαν πιάσει αντάρτες τον αδελφό μου, που ήταν στρατιώτης. Όλο το λόχο, 150 άτομα. Με ειδοποίησαν τότε οι δικοί μου να πάω στο χωριό, να βοηθήσω τη γυναίκα του αδελφού μου, που είχαν και τρία παιδιά. Ξεκίνησα για Ναύπακτο, φθάνω στο λιμάνι και μου ζητάει ένας χωροφύλακας τα χαρτιά για έλεγχο. Δίπλα του ήταν και ένας αξιωματικός. Μόλις αυτός είδε τα χαρτιά μου (έγραφαν ποιος είμαι, πού δούλευα, τι τέχνη ξέρω) μου λέει: “Άσ' τη δουλειά σου για την οποία ήρθες να περιμένει. Τώρα θα έρθεις μαζί μου, σε χρειαζόμαστε”. Άρχισα να γκρινιάζω, να του λέω ότι έχω επείγουσα δουλειά. Τίποτα αυτός. Με πετάνε πάνω σ' ένα αυτοκίνητο σαν τσουβάλι και με πήρανε».

Για ποιο λόγο το έκαναν; Είδαν κάτι ύποπτο στα χαρτιά σας;

«Όχι. Με ήθελαν τελικά για να διορθώσω τα σαμάρια του στρατού. Είχαν επιστρατεύσει άλλους τρεις. Εκείνες τις μέρες είχε περάσει η 9η Μεραρχία με 60.000 στρατιώτες. Έκαναν επιχειρήσεις. Κυνηγάγανε και σκότωναν τους αντάρτες. Είχαν εγκατασταθεί κάτω από τη γέφυρα του Μόρνου. Είχε φουντώσει η περιοχή με σκηνές. Εκεί λοιπόν με πήγανε. Με κράτησαν ένα μήνα. Υπήρχαν άλλοι που τους είχαν επιστρατεύσει και έκαναν μέχρι και έξι μήνες να δώσουν σημεία ζωής. Εντωμεταξύ,

ο στρατός μετακινιόταν κάθε τόσο. Στον ένα μήνα που με είχαν, έφθασα μέχρι τα Γιάννενα. Εκεί μ' απολύσαν, αφού βρήκαν πρώτα άλλον από 'κεί να μ' αντικαταστήσει. Από 'κεί έφυγα για Ναύπακτο. Αυτό το διάστημα έφυγαν οι αντάρτες και είχε σωθεί ο αδελφός μου».

Διορθώσατε πολλά σαμάρια του στρατού;

«Πάρα πολλά. Επισκευάζαμε τα σπασμένα ξύλα, αλλά προπαντός είχα αναλάβει να γεμίζω τα στρώματα του σαμαριού. Μου είχαν πει ότι θα καταγράφουν όσα φτιάξω, γιατί ήταν δύσκολη δουλειά και στο τέλος θα με πλήρωναν. Δούλεψα πολύ. Ήταν και ευκαιρία αυτή για μένα να μάθω καλύτερα, γιατί είχαν μπόλικά υλικά. Ενώ στο χάνι ήταν περιορισμένα και οι μεγαλύτεροι τεχνίτες δεν μας τα έδειχναν όλα. Εκεί λοιπόν έμαθα καλά. Η πραγματική τέχνη ήταν να βλέπεις το ζώο και να καταλαβαίνεις τι μέγεθος έπρεπε να γίνει το σαμάρι».

Τελικά σας πλήρωσαν;

«Ναι, με πλήρωσαν 8.500 δραχμές. Ήταν πρώτη φορά που πήρα λεφτά στα χέρια μου και ήταν πάρα πολλά για εκείνη την εποχή. Όταν έφθασα στη Ναύπακτο, έμεινα το βράδυ στο χάνι του Παπαπάνου, εκεί που είναι τώρα το κατάστημα Παϊσίου. Υπήρχαν κι άλλα χάνια γύρω από την Αγία Παρασκευή. Την άλλη μέρα βρίσκω κάποιον Ζωϊτό από την Αμπελακιώτισσα. Ήταν τσαμπάσης (έμπορος ζώων). Πιάσαμε συζήτηση και μου πρότεινε ν' αγοράσω με τα λεφτά μου ένα οικόπεδο δίπλα στο σπίτι του, στο Κεφαλόβρυσο. Κόστιζε 6.500 δραχμές. Το πήρα και εκεί έχω χτίσει το σπίτι που μένω μέχρι και σήμερα».

Δουλέψατε τελικά στη Ναύπακτο;

«Ναι, σ' έναν σαμαρά από την Τέρνοβα, που είχε μαγαζί εκεί που είναι το ΚΤΕΛ, στην Αγία Παρασκευή. Έκατσα ένα εξάμηνο, μέχρι που πήγα στρατιώτης. Όταν είδαν την ειδικότητά μου “Σαμαράς – Πεταλωτής”, με έστειλαν στη Λάρισα, για να εκπαιδευτώ καλύτερα και να βγάλω επίσημο χαρτί ειδικότητας. Αργότερα, μ' έστειλαν σε Τάγμα με πολλά ζώα και ανέλαβα το πετάλωμα. Έμεινα 33 μήνες στο στρατό».

Μετά ξαναγυρίσατε στην προηγούμενη δουλειά σας;

«Όχι, έμεινα λίγο στην Αθήνα. Δούλεψα πέντε μήνες σε οικοδομές.

Μετά, σ' ένα εργοστάσιο που έβγαζε κεραμίδια και τούβλα και μετά σ' ένα λούνα-παρκ. Δεν μ' ευχαριστούσε τίποτα και έτσι ξαναγύρισα στη Ναύπακτο. Αποφάσισα τότε ν' ανοίξω δικό μου μαγαζί. Στο Κεφαλόβρυσσο, στον κεντρικό δρόμο, από το φαρμακείο της Παναγοπούλου μέχρι και το ζαχαροπλαστείο του Γιάνναρου ήταν τότε μια σειρά από αποθήκες. Ανήκαν σ' έναν Χατζόπουλο. Αυτά στην Κατοχή τα είχαν για στάβλους οι Ιταλοί, για τα ζώα τους. Ε, μια απ' αυτές τις αποθηκούλες ενοικίασα και ξεκίνησα να δουλεύω».

Είχατε δουλειές;

«Τότε υπήρχε πολλή δουλειά. Το κάθε σπίτι είχε και από ένα ζώο τουλάχιστον. Ήταν όπως βλέπεις τ' αυτοκίνητα. Σ' αυτήν την αποθηκούλα έμεινα 35 χρόνια. Το '88, ενοικίασα το μαγαζί που έχω τώρα, γιατί εκείνες τις αποθήκες τις γκρέμισε ο ιδιοκτήτης, για να φτιάξει πιο σύγχρονα κτίρια. Μετά, το 1954, παντρεύτηκα με την Παρασκευή



Σπανού από τη Μακύνεια και αποκτήσαμε τρία παιδιά, την Αγγελική, την Σπυριδούλα και τον Κώστα. Έχουμε τώρα και έξι εγγόνια».

Εκείνα τα χρόνια που είχατε τόση δουλειά, σας βοηθούσε η γυναίκα σας;

«Μόνο με βοηθούσε; Δούλευα ως τις 1:00 και 2:00 τη νύχτα. Φως ακόμα τότε δεν είχαμε. Είχα τη γυναίκα μου, καθόταν με τη λάμπα δίπλα μου και βοηθούσε. Αγωνίστηκε πολύ περισσότερο από μένα. Όσα έχω πετύχει τα οφείλω σ' εκείνη, στην "Τζαβέλαινα". Εγώ ήμουν πάντα στη δουλειά και την έστελνα στις εξωτερικές δουλειές

στην Πάτρα, στο Αργίνιο, στην Αθήνα, για να ψωνίζει τα υλικά. Είχαμε αλήθεια πολλή δουλειά. Μόλις χάραζε, έβλεπες τα κάρα όλα στη σειρά και περίμεναν ν' ανοίξω».

Ακόμα και τώρα συνεχίζετε, κ. Δημήτρη, παρόλο που δεν υπάρχουν τόσα ζώα.

«Ναι, διορθώνω σαμάρια, φτιάχνω καινούργια, φτιάχνω καπιστράνες, κεφαλιές, σέλες, λαιμαριές, σαμαράκι για κάρο, οτιδήποτε χρειάζεται για τα ζώα, από σκύλο μέχρι και βόδια. Όσο για πελάτες, έχω από πολλά μέρη, γιατί δεν βρίσκουν κάποιον να κάνει αυτή τη δουλειά. Δίνω στη Ζάκυνθο, Λευκάδα, Αργίνιο, Πάτρα, Σαλαμίνα και Μεσολόγγι. Πριν από λίγα χρόνια, πήρανε διάφορα είδη από μένα ο Πολιτιστικός Σύλλογος Γαλαξιδίου. Έδωσα επίσης στην ΕΡΤ1, ΕΡΤ2, που μου ζήτησαν, αλλά και στο Πανεπιστήμιο Πατρών, οι οποίοι κατέγραψαν τα πάντα. Χαίρομαι που ο γιος μου, παρόλο που έχει σπουδάσει και είναι Μαθηματικός, έχει μάθει τα πάντα για την τέχνη μου και μάλιστα είναι καλύτερος από μένα».

Υπάρχει κάτι που νοσταλγείτε;

«Ακόμα και τώρα κοιμάμαι και ονειρεύομαι ότι θέλω να πάω σχολείο. Μου έχει μείνει που δεν το τελείωσα. Τον ελεύθερο χρόνο μου διαβάζω συνέχεια, ό,τι μπορώ. Εγκυκλοπαίδειες που έχουν πάρει τα παιδιά μου εγώ τις έχω ξεψαχνίσει όλες, δεν άφησα τίποτα. Δεν χορταίνω να διαβάζω. Επίσης και η γυναίκα μου έχει αυτή τη μανία, που πήγε μόνο μέχρι την Τετάρτη Τάξη. Ας είναι καλά τώρα τα παιδιά και τα εγγόνια μου και οι δύο γαμπροί μου, που είναι λεβέντες!»



Παπαδημητρίου Ζωή

αφήγηση στη Ζωή Δενδραμή



«Γεννήθηκα τον Ιούνιο του 1930 στην Ορεινή Ναυπακτία, στο χωριό Ελατόβρυση, την παλιά Βοϊτσία. Τον πατέρα μου τον έλεγαν Παναγιώτη Καραδήμα (απ' την Ελατόβρυση) και τη μητέρα μου Γεωργία Αντωνοπούλου (από τον Ασπριά). Ο πατέρας μου δεκαεπτά χρόνων πήγε στην Αμερική, στη Νέα Υόρκη. Μάλιστα πέρασε λαθραία με το καράβι. Βρήκε δουλειά αμέσως στα πιάτα και έβγαζε αρκετά λεφτά. Έστειλε και στους γονείς του. Κάποια στιγμή έχασε τη δουλειά του, δεν έβρισκε άλλη κι έτρωγε από τα σκουπίδια. Κάπου γνωρίστηκε με έναν Εβραίο που είχε μαγαζί με μπιζού και συνεταιριστήκανε. Εκεί απέκτησε πολλά λεφτά. Εκείνη την εποχή ήρθε διακοπές στο χωριό κι έφερε πάρα πολλά μπιζού μαζί του, τα οποία μοίρασε στις ξαδέλφες του. Μετά, όταν ξαναπήγε στην Αμερική, πήρε μαζί του τον αδελφό του τον Κώστα και συνεταιρίστηκε με τους θείους της μάνας μου, τους Ζησιμοπουλαίους, ανοίγοντας ένα μεγάλο εστιατόριο στο Τέξας. Ήταν πολύ καλό εστιατόριο, πολυτελείας, που πήγαιναν μέχρι και πρωθυπουργοί. Ο πατέρας μου μαγειρεύε. Ήξερε πολύ καλά, αφού, όταν γύρισε πάλι στην Ελλάδα και παντρεύτηκε τη μάνα μου, εκείνος της έμαθε πώς να μαγειρεύει. Μετά από δεκατέσσερα χρόνια, επέστρεψε ο πατέρας μου και δεν ξαναέφυγε πάλι. Η αδελφή του, του έκανε προξενιό για τη μάνα μου, για να τον κρατήσει εδώ, να μην ξαναφύγει. Ήταν πολύ όμορφη η μητέρα μου και μόλις την είδε ο πατέρας μου, είπε το ναι. Παντρεύτηκε λοιπόν και απέκτησαν πρώτα τρία κορίτσια, την Τασία, εμένα και την Ευθυμία. Μετά από 20 χρόνια απέκτησαν και τη Λένα, όταν ήταν η μάνα μου 42 ετών. Την ανέθρεψα σαν παιδί μου τη Λένα, αφού, μετά από δύο χρόνια από τη γέννησή της, απέκτησα κι εγώ την πρώτη μου κόρη, την Κατερίνα. Στο σχολείο τα μπέρδευαν τα κορίτσια για αδελφές».

Μας είπατε, κ. Ζωή, ότι ο πατέρας σας απέκτησε πολλά λεφτά στην Αμερική. Ζούσατε λοιπόν πλούσια ζωή;

«Στην αρχή, ναι. Όταν κηρύχθηκε όμως ο πόλεμος, τα έχασε τα λεφτά του, όπως και τόσοι άλλοι. Ευτυχώς όμως, όταν είχε γυρίσει από την Αμερική, πρόλαβε να κάνει κάποιες αγορές. Πρώτα – πρώτα, έφτιαξε ένα πελώριο σπίτι στο χωριό. Κι ενώ τότε δεν υπήρχαν στα σπίτια τουαλέτες (ο καθένας πήγαινε μακρύτερα, πίσω από δέντρα και γέμιζε η περιοχή μύγες απ’ τη βρομιά), ο πατέρας μου έφτιαξε τουαλέτα μέσα στο σπίτι. Είχε αγοράσει επίσης μια πολύ μεγάλη περιοχή στη Ναύπακτο, λίγο μετά το Γυμνάσιο κι έχτισε κι εκεί ένα πολύ μεγάλο σπίτι, όπου κι αυτό είχε τουαλέτα μέσα αλλά και μπανιέρα. Είχε τόσα πολλά λεφτά ο πατέρας μου, να φανταστείς ότι πήγε στην Αθήνα για να αγοράσει το ξενοδοχείο “ΟΜΟΝΟΙΑ”. Κοιμήθηκε όμως εκεί το βράδυ και τον τσίμπησαν κοριοί. Θύμωσε τόσο πολύ που σηκώθηκε πρωί-πρωί κι έφυγε. Αν τ’ αγόραζε, θα ήμασταν πάμπλουτοι, γιατί μετά από λίγο καιρό έχασε εκατομμύρια με το κραχ. Σ’ εμάς τα παιδιά του, μας είχε βάλει από 1,5 εκατομμύριο στην τράπεζα. Είχε βάλει και 500.000 στην κοπέλα που μας βοηθούσε στο σπίτι. Τα χάσαμε όμως! Το 1940, είχαμε κατεβεί όλοι και μέναμε στη Ναύπακτο. Στην αρχή, δηλαδή το ’38, κατέβηκε η οικογένειά μου και μετά από δύο χρόνια ήρθα κι εγώ».

Πώς και παραμένετε μόνη σας στο χωριό;

«Εδώ πρέπει να πω ότι σαν παιδί ήταν τραυματική εμπειρία για μένα εκείνη η εποχή. Να τα πάρουμε όμως απ’ την αρχή. Η αδελφή τού πατέρα μου, η θεία μου η Βασιλική, είχε παντρευτεί έναν Ελληνοαμερικάνο, τον Βασίλη Πια. Όπως αποδείχτηκε αργότερα, αυτός ήταν παντρεμένος στην Αμερική με παιδιά (δίγαμος) και είχε έρθει στην Ελλάδα μόνο και μόνο για να παντρευτεί με μια κοπέλα, για ν’ αφήσει κάπου τη μάνα του! Η θεία μου έμεινε έγκυος απ’ το πρώτο βράδυ (έφυγε μετά ο “άντρας” της), το χάνει όμως το παιδί της. Εκείνος έστειλε λεφτά απ’ έξω, όσο ζούσε η μάνα του, δεν ξαναγύρισε όμως ποτέ. Κάποια φορά έμαθε την αλήθεια η θεία μου και φυσικά πληγώθηκε πολύ. Την γριά όμως δεν την εγκατέλειψε ποτέ. Την είχε σα μάνα της. Μια μέρα ζήτησε από τον αδελφό της (τον πατέρα μου) να της δώσει ένα από τα τρία του κορίτσια. Ρίχνουν τότε κλήρο οι γονείς μου, για να δουν ποια από εμάς θα πάει να μείνει με τη θεία και την πεθερά της. Ο κλήρος πέφτει στην

Τασία. Δεν ήθελε εκείνη όμως με τίποτε να πάει. Ο επόμενος κλήρος πέφτει στην Ευθυμία. Έκλαιγε εκείνη, δεν ήθελε. Τι να κάνουν τότε οι γονείς μου; Στέλνουν εμένα. Για να μην τους στεναχωρήσω, δέχτηκα.

» Άλλαξε απότομα η ζωή μου. Ενώ ζούσα σ' ένα μεγάλο, άνετο, πλούσιο σπίτι, πήγα ξαφνικά σ' ένα άλλο παλιό σπίτι, πιο μακριά απ' το δικό μου κι έπρεπε να περνάω ένα ρέμα για να πηγαινοέρχομαι. Κι ήμουν μικρό παιδί. Πήγαινα δηλαδή στο σπίτι μου, για να μου δώσει φαγητό η μάνα μου και για τους τρεις και μετά γυρνούσα πάλι, για να κάνω παρέα στις δυο ηλικιωμένες. Φοβόμουν τόσο πολύ όταν πέρναγα το δάσος και το ρέμα για να κάνω αυτή τη διαδρομή! Νόμιζα ότι έβλεπα νεράιδες ανάμεσα στις φυλλωσιές. Με κυνηγούσαν καμιά φορά και κάτι σκυλιά... Πριν ξεκινήσω για να πάω στο σπίτι της μάνας μου ή στο σχολείο, μάζευα πέτρες και γέμιζα τις τσέπες μου και μετά έφευγα. Μ' αγαπούσε βέβαια πάρα πολύ η θεία μου, πάρα πολύ, δεν είχα παράπονο γι' αυτό. Ήταν τόσο καλή!»

Το ίδιο καλή πιστεύω ότι θα ήταν και η πεθερά της θείας σας.

«Ναι κι εκείνη. Και ήταν τόσο αθώα. Εγώ ήμουν πολύ τσαχπίνα και δραστήρια, με πολύ θάρρος και όλο την πείραζα την καημένη, να γελάμε. Να δεις τι της έκανα μια φορά. Ήταν η εποχή που θα γίνονταν κάποιες εκλογές. Είχαμε πάει όλοι στων γονιών μου το σπίτι, γιατί θα πέρναγε κάποιος να μας μιλήσει, για να μας ζητήσει ψήφο. Του είπε ο πατέρας μου “εντάξει” και αφού έφυγε αυτός, λέει η γριά “καλός μου φαίνεται για γαμπρός. Για τη μεγάλη, την Τασία”. “Τότε”, της λέω, “να κάνουμε το συμπεθεριό αύριο που θα ξανάρθει”. Ο άνθρωπος όμως δεν θα ξαναερχόταν, βέβαια. Εγώ απλώς σκαρφίστηκα ένα σχέδιο, για να της κάνουμε πλάκα. Θα ντυνόμουν εγώ σαν εκείνον, μ' ένα κουστούμι τού πατέρα μου κι ένα καπέλο που είχε και θα παρίσταναν το γαμπρό. Η γριά λοιπόν περίμενε το γαμπρό την επόμενη μέρα. Μας έλεγε: “Όταν έρθει, να του βάλετε να φάει”. “Δεν έχουμε φαγητό σήμερα”, της έλεγα. “Εστω ψωμί και τυρί”, μου έλεγε. “Μόνο ελιές έχουμε” της ξαναείπα. “Ε, ελιές τότε” είπε η γριά. Ντύθηκα λοιπόν κάποια στιγμή άντρας και εμφανίστηκα μπροστά στη γιαγιά. Αφού κάθισα, με κερνάει η Τασία ελιές. Εγώ άρχισα να τρώω τις ελιές και μετά πέταγα τα κουκούτσια μες στο σπίτι, στο πάτωμα. Μ' έβλεπε η γριά κι έλεγε: “Πω, πω, πω...” κι έλεγε μετά στην αδελφή μου: “Τασία, αυτός δεν έχει ούτε τρό-

πους ούτε τίποτα. Ούτε να το σκεφτείς για γαμπρός”. Μετά εγώ πήρα το ποτήρι με το νερό στο χέρι μου κι έκανα ότι φτερνιζόμουν. Σε κάθε “αψού” που έκανα, έπαιρνα λίγο νερό με τα δάχτυλά μου και την κατάβρεχα τη γριά. Έκανα ότι φτερνιζόμουν πάνω της δηλαδή. Τρελάθηκε η καημένη, αφού μετά πήγε να πλυθεί στην τρόμπα κι εμείς γελάγαμε».

Ήσασταν μεγάλο πειραχτήρι δηλαδή, κ. Ζωή.

«Ναι, πάντα μου άρεσαν οι πλάκες. Να δεις στη δική μου γιαγιά τι έκανα, τη μάνα του πατέρα μου. Αυτή ήταν κατά φαντασίαν ασθενής! Ντυνόμουνα γιατρός, όποτε αρρώσταινε και πήγαινα να την εξετάσω. Αντί για χαπάκια της έδινα καραμέλες. Αυτή πίστευε ότι έπαιρνε φάρμακα και γινόταν καλά. Μια φορά της πήγα σοκολατάκια. Της είπα: “Θα τρως από αυτό το φάρμακο ένα το πρωί, ένα το μεσημέρι κι ένα το βράδυ”. Όταν κάποια στιγμή ξανααρρώστησε η γιαγιά μου, μου είπε: “Τιατρέ μου, να μου ξαναδώσεις από κείνα τα φάρμακα που μου έδωσες την προηγούμενη φορά. Εκείνα μου διώχνουν πιο γρήγορα τον πόνο”».

Παίζατε καλό θέατρο.

«Να φανταστείς ότι στο σχολείο δεν έπαιξα ποτέ. Δεν με επέλεξαν ποτέ οι δάσκαλοί μου να παίξω, επειδή ήμουν πειραχτήρι. Νόμιζαν ότι δεν θα μπορούσα να τα βγάλω πέρα. Δεν ήμουν καλή σε όλα τα μαθήματα, διάβαζα όμως πολλά βιβλία και ιδιαίτερα πολλή ποίηση. Έγραφα και δικά μου ποιήματα. Με την ευκαιρία αυτή να σου πω ότι τις πρώτες τρεις τάξεις τις έβγαλα στο χωριό (όταν έμενα στη θεία μου) και τις υπόλοιπες στη Ναύπακτο. Στο χωριό ήμασταν 35 με 40 μαθητές στο σχολείο. Υπήρχαν αρκετά παιδιά στην Ελατόβρυση. Η μάνα μου μοναχά είχε βαφτίσει πενήντα παιδάκια, λες και ήταν η βασίλισσα. Είχα βαφτίσει κι εγώ δέκα κι άλλα τόσα η Τασία. Κάθε καλοκαίρι, Χριστούγεννα και Πάσχα, έπαιρνε μια μοδίστρα η μάνα μου κι έραβε ρούχα για όλα τα παιδιά. Ερχόταν κι έπαιρνε ρετάλια η μάνα μου από το μαγαζί του Παπαδημητρίου, στη Ναύπακτο. Ο Μάνθος Παπαδημητρίου μετά από χρόνια έγινε ο σύζυγός μου! Πώς τα φέρνει η ζωή...

» Ήμασταν, όπως έλεγα, πολλά παιδιά στο σχολείο στο χωριό. Και στις έξι τάξεις όμως μας είχε ένας δάσκαλος, ο Θεοδωρόπουλος, ο οποίος δεν μπορούσε να μας κάνει καλά και δεν μαθαίναμε όσα

έπρεπε. Είχε, εντωμεταξύ, κι ένα κόμπυ: μάζευε έντομα και τα έβαζε σε μπουκάλια με οινόπνευμα. Είχε φτιάξει ολόκληρη βιτρίνα με αυτά. Όταν κατέβηκα το '40 στη Ναύπακτο, έβγαλα την Τετάρτη Δημοτικού και μετά το οκτατάξιο Γυμνάσιο. Έτσι ήταν τότε το σχολείο.

» Τότε όμως, το '40, δεν θα ξεχάσω ποτέ τον πατέρα μου. Τη στεναχώρια του που έχασε τα λεφτά. Δεν μίλαγε, ούτε έκλαιγε ούτε έβριζε, παρά καθόταν στην καρέκλα και κράταγε το κεφάλι του σκυμμένο. Πώς δεν τρελάθηκε, όπως κάποιοι άλλοι! Έρχονταν φίλοι του και του έλεγαν: “Μην κάνεις έτσι”. Η μάνα μου του έλεγε: “Μην κάνεις έτσι, Παναγιώτη, ο καλός ο καπετάνιος στην φουρτούνα φαίνεται”. Το ίδιο του έλεγε και ο δάσκαλος ο Φλώρος, που ήταν καλός του φίλος. Σιγά-σιγά συνήλθε, όχι όμως ότι είχαμε μείνει τελείως άφραγκοι. Ο πατέρας μου είχε γίνει διευθυντής στην υδροηλεκτρική εταιρεία (την είχε δημιουργήσει με έναν Αντωνόπουλο, ένα Γράψα κι έναν ακόμα που δεν τον θυμάμαι), αλλά είχε και αλωνιστικές μηχανές. Παρ' όλα αυτά, δεν ήταν εύκολο να δεχτεί ότι είχε χάσει την περιουσία του, που με κόπο έφτιαξε στα ξένα».

Τουλάχιστον, αφού είχατε τις αλωνιστικές μηχανές, δεν θα πεινάσατε στην Κατοχή;

«Δεν πεινάσαμε όχι μόνο εμείς αλλά και πολύς κόσμος απ' τα χέρια του πατέρα μου. Έβαζε τη μάνα μου να φτιάχνει κάθε μέρα ψωμί κι έρχονταν ένα σωρό άνθρωποι και τους έδινε η μάνα μου από μια μεγάλη φέτα. Γιατί μερικοί δεν είχαν ούτε μια φέτα ψωμί να φάνε. Στους καθηγητές που είχα στο Γυμνάσιο κάθε μεσημέρι έστελνε η μάνα μου με την κοπέλα που είχαμε, την Αγγέλα, από ένα μπουλ φαγητό. Και μπορεί να ήταν και 20 καθηγητές! Όταν πέθανε ο πατέρας μου, το τι κόσμος μαζεύτηκε στην κηδεία του δε λέγεται. Κλαίγανε και λέγανε: “Από αυτόν ζήσαμε”.

» Εκείνα τα χρόνια λοιπόν, όταν ήρθαν πρώτα οι Ιταλοί, μας επιτάξανε το σπίτι, για να μείνει μέσα ο Φρούραρχος, ο καπετάν Τορλόνε. Μετά ήρθε ένας άλλος υπολοχαγός και μας αγαπούσε πολύ εκείνος. Μας έφερνε και σοκολάτες. Τον λέγανε Ερρίκο. Όλοι οι Ιταλοί ήταν καλοί, όσο γινόταν δηλαδή. Το μόνο που δεν είχαν αφήσει καμιά γάτα στη γειτονιά. Τις τρώγανε. Είχαν επιτάξει το σπίτι μας μετά και Γερμανοί. Επειδή το είχαν σαν αρχηγείο εδώ, κάνανε τα συνέδριά τους εδώ.

Οι αντάρτες θεωρούσαν ότι ο πατέρας μου ήταν Γερμανόφιλος (καμία σχέση όμως) και ένα βράδυ σχεδίασαν να τον πιάσουν και να τον κρεμάσουν. Ένας όμως από τους αντάρτες τον γνώριζε τον πατέρα μου, γιατί είχε ευεργετηθεί απ' αυτόν, έτσι ήρθε, τον προειδοποίησε και τον φυγάδευσε. Τον έκρυψε στο υπόγειο του Κώστα Μακρυγιάννη (μετέπειτα Δημάρχου Ναυπάκτου), ώσπου να καθησυχάσουν πάλι τα πράγματα. Για την ακρίβεια, έδωσαν λύτρα στους αντάρτες, για να μην τον ξαναενοχλήσουν. Ο Κώστας Μακρυγιάννης τα έδωσε.

» Να σου πω ένα άλλο με τους Γερμανούς τώρα. Εμείς είχαμε μουλάρια και τα είχαμε κρύψει, για να μη μας τα πάρουν. Ρωτούσαν τους γονείς μου πού τα έχουν κι αυτοί δεν έλεγαν. Πήραν τότε εμένα μαζί τους, γιατί σου λέει μικρό παιδί είναι, θα μαρτυρήσει. Με πήγαν στην Ψανή, στο σπίτι του Λιανού, εκεί που είχαν τους κρατούμενους τους και τους βασάνιζαν. Με φοβέριζαν να μιλήσω. Εγώ όμως έλεγα από μέσα μου: “Μωρέ, δεν θα σου πω εγώ την αλήθεια, που να σκάσεις!” Τελικά, με κράτησαν τρεις μέρες, με ανακρίνανε συνέχεια, αλλά δεν τους είπα τίποτα. Δεν με χτύπησαν όμως καθόλου και μου έδιναν καλό φαγητό. Όταν ειδοποιήθηκε ο πατέρας μου να έρθει να με πάρει, του είπα με καμάρι: “Μωρέ, δεν έβγαλαν από μένα ούτε τόση δα αλήθεια”. “Πάψε, μωρέ, μη σ' ακούσουν”, μου έλεγε κι εγώ γέλαγα. Ήμουν πολύ θαρραλέα».

Όταν τελειώσατε το σχολείο, κ. Ζωή, με τι ασχοληθήκατε;

«Μετά... ξεκουράστηκα! Είχα πει στη μάνα μου ότι για ένα χρόνο να μη μου πει να κάνω τίποτα, γιατί ήθελα να ξεκουραστώ απ' το πολύ διάβασμα. Πραγματικά, δεν ασχολήθηκα με τίποτα. Κένταγα. Πήγαινα για κλωστές στο μαγαζί του άντρα μου κι εκεί με γνώρισε αυτός και μ' αγάπησε. Παρά το ότι με πέρναγε 16 χρόνια ο Μάνθος, πέρασα πολύ καλά μαζί του. Δεν έχω κανένα παράπονο. Αποκτήσαμε τρία παιδιά, την Κατερίνα, το Θεόδωρο και τον Κωνσταντίνο».

Χρειάστηκε να δουλέψετε ποτέ, κ. Ζωή;

«Εγώ δούλεψα μάλλον περισσότερο απ' όλους. Μεγάλωσα ένα σωρό παιδιά, τα δικά μου, τη μικρή μου αδελφή, τα παιδιά των αδελφών μου (τα μάζευα τα καλοκαίρια) και τα εγγόνια μου. Γερόντους επίσης είχα αβέρτα, τη μάνα μου, τον πατέρα μου, την πεθερά μου... Έχω

λογαριάσει επτά γερόντια, που έχω γεροκομήσει. Κουράστηκα πάρα πολύ στη ζωή μου. Όταν όμως πέθανε κι ο τελευταίος γέροντας που γηροκομούσα και πήρε σύνταξη ο άντρας μου, γυρίσαμε όλη την Ελλάδα. Και πού δεν με πήγε! Ως τότε μόνο στην Αθήνα πήγαίνα μαζί του, όταν έπρεπε να παραγγείλουμε υφάσματα για το μαγαζί. Και ό,τι διάλεγα εγώ έφευγε αμέσως. Είχα γούστο. Αυτό όμως που με ικανοποιούσε περισσότερο στη ζωή μου ήταν ν' ασχολούμαι με τα παιδιά μου. Πάρτι που τους έκανα για τα γενέθλιά τους... Όλη την τάξη καλούσα. Τώρα έχω και έξι εγγόνια, αλλά και έξι δισέγγονα. Θα ήθελα, με την ευκαιρία, να τους ευχηθώ να είναι πάντα καλά. Να έχουν καλή τύχη και υγεία πάνω απ' όλα. Να είναι πάντα καλά».





Χειμαριός Μιχάλης

αφήγηση στη Ζωή Δενδραμή

«Οι γονείς μου δεν είχαν καμία σχέση με τη Ναύπακτο. Ο πατέρας μου, Γιάννης, ήταν από την Κέρκυρα και πήγε να δουλέψει σ' ένα σπίτι στην Αθήνα ως κηπουρός. Η μητέρα μου Κλεοπάτρα ήταν από τη Σύρο κι εκείνη πήγε στο ίδιο σπίτι στην Αθήνα, για να δουλέψει ως καμαριέρα. Εκεί γνωρίστηκαν, αγαπήθηκαν και παντρεύτηκαν. Ένας χωριανός του πατέρα μου, ο Γιώργος Κυπριώτης, τον συνάντησε μια μέρα στην Αθήνα, του είπε ότι έγινε επιστάτης σε δημόσια έργα και εκείνο τον καιρό είχε δουλειές στη Ναύπακτο. Πρότεινε στον πατέρα μου να έρθει μαζί του κι έτσι ήρθαν εδώ με τη μητέρα μου. Από τότε εγκαταστάθηκαν μόνιμα στο λιμάνι και απέκτησαν πέντε παιδιά. Ο πατέρας μου τότε ως εργάτης είχε πάρει μέρος στο χτίσιμο της γέφυρας του Μόρνου και της γέφυρας Μπανιά.

» Εγώ γεννήθηκα στις 22/1/1930. Για την παιδική μου ηλικία τι να πω; Την πέρασα μέσα στην Κατοχή. Αν και πεινάσαμε εκείνα τα χρόνια, αναλόγως όμως με άλλες περιοχές, όπως στην Πάτρα και την Αθήνα, εμείς εδώ ήμασταν καλύτερα. Βοήθησε βέβαια πολύ το ότι πήγα και δούλεψα ψαράς. Ήταν τότε ο Ανδρέας Σφαέλλος, ένας ψαράς με μία τράτα, όπου πήρε εμένα και τον μεγάλο μου αδελφό βοηθούς για μισό μερδικό. Μας κράτησε το φαγητό που τρώγαμε τότε. Όταν κάναμε και ταξίδια μέχρι Πάτρα ή προς Μοναστηράκι, βγαίναμε και τρώγαμε εκεί όλοι μαζί, εκτός τα ψάρια που είχαμε. Τότε δεν πέρναγαν τα λεφτά και θυμάμαι που ανταλλάσσαμε ψάρια με άλλα είδη, όπως ψωμί, καλαμπόκι, σιτάρι, φασόλια, αυγά και λάδι».

Από την περίοδο της Κατοχής τι θυμάστε; Είχατε προβλήματα με τους Γερμανούς;

«Απ' ό,τι ξέρω, δεν έκαναν κακό στην περιοχή οι Γερμανοί. Στην

αρχή βέβαια, όταν πρωτοήλθαν, λόγω κάποιων ανταρτών είχαν σκοπό να την κάψουν την πόλη. Γλύτωσε όμως λόγω της ευαισθησίας που έδειξαν κάποιοι κάτοικοι. Είχε πέσει λίγο νωρίτερα ένα αεροπλάνο με Γερμανούς και κάπκε, στην περιοχή της Ρίζας. Τότε, κάποιοι Ναυπάκτιοι πήραν τα σώματα, ό,τι έμεινε δηλαδή, και τα θάψανε στον Άγιο Στέφανο. Περιμάζεψαν και φύλαξαν και τα νικελένια περιδέραιά τους (αυτά δεν καίγονταν) και ό,τι άλλο μπόρεσαν να πάρουν. Ένας Ναυπάκτιος, ο Γαλάνης, που είχε σπουδάσει στη Γερμανία και ήξερε τη γλώσσα, έγραψε τα ονόματά τους στα Γερμανικά πάνω στους σταυρούς των τάφων τους. Τα έμαθαν τότε οι Γερμανοί αυτά, τα είδε και ο μεγάλος ο αρχηγός τότε και είπε: “Τη Ναύπακτο να μη την πειράξετε”. Έτσι σωθήκαμε τότε κι εμείς και η πόλη. Πήραν τότε οι Γερμανοί ό,τι είχαν μαζέψει οι Ναυπάκτιοι από τα πράγματα των νεκρών και τα έστειλαν έξω στους συγγενείς τους. Τότε που ήρθαν οι Γερμανοί, κοντά το Πάσχα του ’41 ήτανε, έμεναν στην “Κούρνια”. Αυτό το σπίτι έχει τώρα ταμπέλα που το γράφει. Ερχόταν κάθε τόσο ένας Γερμανός στο λιμάνι και μας επιτάξανε τα ψάρια. Μια φορά πήραν από τον Φίλιππα τον Ταμπαξή, ενός ψαρά, 40 οκάδες ψάρια. Μάλιστα τον υποχρέωσαν να τα φορτωθεί μόνος του και να τους τα πάει στο κουμαντατούρ, στην “Κούρνια” και δεν του έδωσαν για αντάλλαγμα ούτε μια πανιότα, κουραμάνα δηλαδή. Θυμάμαι ακόμα ότι εδώ, πάνω απ’ το λιμάνι, στα Μποτσαρέικα κοντά, οι Γερμανοί είχαν το στείσόν τους, με ασύρματο και έπιαναν μέχρι και το Κάιρο και συνεννοούνταν για το πώς πάει η κατάσταση με τον πόλεμο.

» Υπάρχει και ένα άλλο περιστατικό που θυμάμαι πολύ έντονα. Τότε που έγιναν οι πρώτοι βομβαρδισμοί. Τ’ αεροπλάνα βομβάρδισαν πρώτα την Πάτρα, μετά τον Άι-Γιώργη και μετά κοντά στην Αγία Τριάδα. Τότε που έπεσε η βόμβα στον Άι-Γιώργη, σκοτώθηκε μια Ναυπάκτια, μια ωραία γυναικάρα, η Λαμπρινή Κωστίνη. Νωρίτερα, ήμασταν μαζεμένοι όλοι σ’ ένα καταφύγιο. Αυτή βιαζόταν όμως να φύγει. Την παρακαλούσαμε να μείνει έως ότου λήξει ο συναγερμός, αλλά δεν έμεινε. Φεύγοντας βρήκε κι έκοψε ένα τσαμπί σταφύλι κι έκατσε κάτω από μια μουριά, να το φάει. Εκείνη τη στιγμή ήταν που ήρθαν από πάνω τ’ αεροπλάνα και βομβάρδισαν. Τη γυναίκα την πέτυχε ένα βλήμα στο κεφάλι. Αφού έφυγαν τ’ αεροπλάνα, βγήκαμε όλοι από το καταφύγιο και τη βρήκαμε εκεί. Ακόμα τη θυμάμαι σαν να τη βλέπω

μπροστά μου. Δεν το ξεχνάω ποτέ.

» Υπάρχει και κάτι άλλο που θυμάμαι από την Κατοχή, όχι όμως με τους Γερμανούς αλλά με τους Ιταλούς. Αυτοί είχαν πάρει το Α΄ Δημοτικό και το είχαν σαν νοσοκομείο. Αυτό ήταν το 1942. Εκεί ήταν ένας πάρα πολύ καλός γιατρός, ο οποίος κάθε Τετάρτη δεχόταν όποιον Έλληνα είχε κάποιο πρόβλημα και τον εξέταζε και τουδινε κάνα φάρμακο και ενέσεις έκανε, αν χρειαζόταν. Δωρεάν πάντα. Είχε πέσει και ελονοσία που εκείνο τον καιρό βοήθησε πολύ κόσμο ο γιατρός. Εγώ τον είχα γνωρίσει, γιατί τ' απογεύματα, όταν δεν είχα δουλειά στην τράτα, πήγαινα στον κήπο του Ξενία. Εκεί το είχε κάποιος περιβόλι και πήγαινα κι έκανα καμιά δουλειά, για να παίρνω κανένα φρούτο να τρώω. Ο γιατρός, που ήταν απέναντι, όταν μας έβλεπε, ερχόταν κι εμένα με συμπάθησε πολύ, και ιδιαίτερα μόλις έμαθε πώς με λένε, γιατί είχαμε το ίδιο όνομα, τον έλεγαν Μιχάλη Ντισέπολε. Κάποια φορά, έπαθα κακοήθη πυρετό. Ήμουν σε αφασία μέρες στο κρεβάτι. Με τρύπαγαν με βελόνι και δεν καταλάβαινα τίποτα. Ο γιατρός κάποια μέρα είδε μια γειτόνισσά μου και την ρώτησε: “πού είναι ο Μιχαλάκης, έχω καιρό να τον δω”. Μόλις του εξήγησε εκείνη για την κατάστασή μου, έρχεται αμέσως στο σπίτι, να με δει. Λέει τότε στη μάνα μου: “Έχω κάτι ενέσεις ή θα πεθάνει ή θα γίνει καλά”. Του λέει τότε η μητέρα μου: “Προκειμένου να τον έχω έτσι, κάν' του την”. Μετά λοιπόν από είκοσι μέρες που ήμουν έτσι, με την ένεση του γιατρού συνήλθα. Με ξανάφερε στη ζωή αυτός ο άνθρωπος».

Με τους αντάρτες υπάρχει κάτι που θυμάστε;

«Α, ούτε μ' αυτούς δεν είχαμε πρόβλημα, γιατί μας είχαν ανάγκη κι αυτοί εμάς τους ψαράδες, γιατί τους ταΐζαμε. Ερχόταν ένας απ' αυτούς κάθε τόσο και μας έπαιρνε το 20% από τα ψάρια που πιάναμε. Τα έπαιρναν για την ΕΤΑ*, έτσι έλεγαν ένα ταμείο για τους αγωνιστές».

Πώς ήταν η ζωή σας μετά τον πόλεμο;

«Συνέχισα τη ζωή μου μέσα στη θάλασσα. Δεκαεφτά ετών ανέλαβα την τράτα του Σταμάτη Σταματίου και τάβγαλα πέρα. Υπήρχαν έξι τράτες εκείνο τον καιρό, με 8 έως 10 ψαράδες σε καθεμία. Αργότερα, είκοσιένα ετών, πήγα στο στρατό για 27 μήνες (εκεί πέρασα χρυσά) και

* Σ.τ.Ε. Ε.Τ.Α.: Επιμελητεία του Αντάρτη.

γυρνώντας ανέλαβα πάλι την τράτα. Τότε το μερίδιο του καθενός ήταν αναλόγως την τέχνη που ήξερε και το κόψιμο του μυαλού».

Μιλήστε μας για τις δυσκολίες του επαγγέλματος και τι είδος ψάρια συνήθως πιάνετε.

«Βγαίναμε για ψάρεμα τη νύχτα, άλλοτε μεσάνυχτα, άλλοτε στις 2:00 και γυρνάγαμε το πρωί. Μετά, ξεδιαλέγαμε τα ψάρια και τα πουλάγαμε. Βρεχόμασταν και στεγνώναμε μέσα στο Γενάρη. Ευτυχώς, δεν έπαθε κανένας πνευμονία. Να ψιλοχιονίζει, να φυσάει και τα πόδια μας να γίνονταν κατακόκκινα. Με κοντό παντελόνι, ξυπόλυτοι, να πατάς στην άμμο και να τρίζει από τον πάγο. Δεν είχαμε παπούτσια για όξω, θα τάχαμε για την τράτα; Τα χέρια μας παρέλυαν απ' το κρύο. Τα βάζαμε μες στη θάλασσα που ήταν πιο ζεστή, να ζεσταθούμε και να συνέρθουμε. Βρεχόμασταν και στεγνώναμε μες στην τράτα, όπως σας είπα. Τα ταξίδια μας ήταν από τη Χιλιαδού μέχρι και τον Άσπρο (Αχελώο). Έχουμε κάτσει κι ένα μήνα μακριά από τη Ναύπακτο. Μέναμε εκεί όταν ψαρεύαμε σε κείνα τα μέρη, πουλάγαμε τα ψάρια και ξαναερχόμασταν. Αργήσαμε να καταλάβουμε ότι αν πουλάγαμε εδώ τα ψάρια, θα βγάγαμε περισσότερα λεφτά, γιατί εκεί τα δίνανε σχεδόν τσάμπα. Εδώ ας πούμε ο κόσμος προτιμάει να παίρνει τα μικρά ψάρια, ενώ στην Πάτρα δεν τα θέλουν. Τώρα, αναλόγως με την τέχνη, ήταν και τα ψάρια που πιάναμε. Άμα έβγαινες με την τράτα, έπιανες σαρδέλα, γαύρο, γόπα, σαφρίδια, τούννοι, λακέρδες, κεφαλόπουλα και παλαμίδα. Τώρα, με τα δίχτυα έπιανες τσιπούρες, μπαρμπούνια, κουτσουμούρες, σάλπες και μπακαλιάρια. Εντωμεταξύ, τα φαγητά μας, που παίρναμε μαζί για κολατσιό, ήταν ψωμί, τυρί, νερό και σταφύλι».

Πείτε μας κανένα ωραίο περιστατικό που θυμάστε ως ψαράς.

«Θα σου πω πρώτα κάτι που έγινε με τον μεγάλο μου αδελφό, τον Αλέκο. Ήταν το 1960, Μεγάλη Τετάρτη. Είχε βγει με άλλον έναν ψαρά και έπιασαν πενήντα οκάδες κεφάλια. Φθάνοντας λοιπόν στο λιμάνι, φώναζε ο αδελφός μου: “Μπεεεε, μπεεεε, μπεεεε...” “Παραξευύτηκε ο κόσμος και τον ρωτάει ένας: “Γιατί φωνάζεις έτσι;” Και του λέει: “Γιατί έβγαλα το αρνί για το Πάσχα...”

» Κάποια άλλη φορά, βγήκα μ' έναν φίλο μου για ψάρεμα, τον Ανδρέα Σταματίου, και πήγαμε προς το ποτάμι, στην Καραχασάνα. Εκεί

πέσαμε πάνω σε μπουλουκιασμένα ψάρια. Πιάσαμε 300 κιλά κεφάλια και 60 κιλά μурμουρές. Πάρα πολλά ψάρια. Ερχόμαστε πάλι στη Ναύπακτο, τ' αφήνουμε και ξαναπάμε. Την πλεονεξία μας όμως την πληρώσαμε. Δεν πιάσαμε ούτε ένα τη δεύτερη φορά, ούτε ένα!»

Ασχοληθήκατε με κάτι άλλο, εκτός από το ψάρεμα;

«Μια φορά προσπάθησα να κάνω κάτι άλλο, μήπως ήταν καλύτερα από την δουλειά στη θάλασσα, αλλά δεν τα κατάφερα τελικά. Ήταν το 1962. Πήγα στην Αθήνα οικογενειακώς, σ' έναν μπατζανάκη μου και μ' έμαθε την τέχνη του μπογιατζή. Έκατσα εκεί τρία χρόνια, μετά επέστρεψα εδώ και συνέχισα. Δούλευα και μόνος μου, αλλά μ' έπαιρνε και ο Ρέππας με τον Βλάντη σε δουλειές τους. Μετά από επτά χρόνια δουλειάς όμως, με πείραξε η μυρωδιά του χρώματος, μουδωσε στο στομάχι και στα νεύρα και πάει τελείωσε. Έτσι συνέχισα πάλι με την τράτα».

Μέχρι ποια χρονιά δουλεύατε, κ. Μιχάλη;

«Δούλεψα μέχρι και το 2004. Την τράτα μου όμως την έχω ακόμα. Είναι πενήντα ετών. Την είχα πάρει λίγο μεταχειρισμένη το 1960, μισή-μισή με τον αδελφό μου. Όταν όμως εκείνος πήγε στην Αμερική, μου τη χάρισε. Τώρα, θα την είχα πουλήσει εγώ, αλλά θέλει να την αναλάβει ο γιος μου, ο οποίος είναι πολύ καλός τεχνίτης από μικρός. Αν και είναι πολιτικός μηχανικός ο γιος μου, έληξε μια σύμβαση που είχε και ...τι να κάνει; Θα βγει και αυτός στη θάλασσα».

Πότε παντρευτήκατε, κύριε Μιχάλη;

«Παντρεύτηκα το 1956 με τη Γαβριέλλα. Η γυναίκα μου ήταν κόρη του Ανδρέα Σφαέλλου, του ανθρώπου που με πρωτοπήρε κοντά του και μ' έμαθε την τέχνη, όταν ήμουν έντεκα ετών. Από τότε την ήξερα, με είχε συμπαθήσει κι εκείνη κι έτσι, όταν ήρθε η ώρα, τα βρήκαμε. Τώρα έχουμε τρία παιδιά και έξι εγγόνια.

Τελειώνοντας, πείτε μας πώς διασκεδάζατε τις ελεύθερες ώρες σας;

«Τι είναι αυτά που λες; Την ώρα που πήγαιναν για διασκέδαση οι άλλοι, εγώ έφευγα για δουλειά. Καφενείο δεν υπήρχε για μένα. Τώρα κά-

θομαι για κανένα καφέ, που είμαι συνταξιούχος. Λίγες φορές που βγήκα με τη γυναίκα μου, πηγαίναμε στα πανηγύρια του Αγίου Δημητρίου, στην Παλαιοπαναγιά και στον Πλατανίτη, επίσης και στα Μαλάματα και της Ζωοδόχου Πηγής. Καμιά φορά πηγαίναμε και σε κάποιο μαγαζί που είχε όργανα, όπως του Αυλωνίτη, στην πλατεία Αφροδίτης και του Σατλάνη, απέναντι από τον Άγιο Δημήτρη. Πολύ σπάνια όμως. Από τραγουδιστές είχα αδυναμία στη Ρίτα Σακελλαρίου. Τώρα πούχω ελεύθερες ώρες δεν μπορώ να κάνω και πολλά. Εδώ τριγυρνάω όμως, εδώ γύρω, με τους φίλους μου τους ψαράδες στο λιμάνι».





Τσολοδήμου Ευπραξία

αφήγηση στη Ζωή Δενδραμή

«Κάποτε, παλιά, οι Ναυπάκτιοι ήταν όλοι αγαπημένοι. Ο καθένας έτρεχε στη χαρά αλλά και στη λύπη του άλλου. Αν μπορούσαν να κάνουν κάτι να βοηθήσουν, θα το έκαναν. Όταν ακούσανε στο λιμάνι, εκεί που ήταν το πατρικό μου σπίτι, τον κόσμο να φωνάζει: “Ξέρετε, ωρέ; Γεννάει η Ουρανία” (για τη μάνα μου δηλαδή). Αμέσως τότε ο γερο-Πατάκας, ο μπαρμπα-Γιάννης Αθανασίου, φώναξε: “Εμπρός! Στο καϊκι μου. Να την πάμε στην Πάτρα”. Την πήρε λοιπόν ο πατέρας μου Γεώργιος και υποβασταζόμενη και από άλλους πολλούς γείτονες την έβαλαν στο καϊκι. Δεν πρόλαβαν να ξεκινήσουν κι εγώ γεννήθηκα. Ακριβώς μέσα στο λιμάνι. Ήταν Κυριακή, με την πρώτη καμπάνα της εκκλησίας στις 9 Αυγούστου του 1931, και προφανώς αν έβλεπα σαν νεογέννητο, αυτό που θα πρωτοαντίκρυζα, θα ήταν ο ουρανός, η θάλασσα και τα τείχη του λιμανιού. Από ‘κεί και πέρα η ζωή μου κύλησε μεγαλώνοντας στο λιμάνι, γι’ αυτό δεν ντρέπομαι να λέω ότι είμαι Μολιώτισσα. Μεγάλωσα με τους αγνούς αυτούς ανθρώπους που ο ένας πάσχιζε για τον άλλον».

Θέλω να μας πείτε λίγα λόγια για το γένος Μπουκουβάλα, απ’ όπου κατάγεστε.

«Το γενεαλογικό μου δέντρο ξεκινάει στα μέσα του 1700, από τον προ-προ-πάππου μου γερο-Γιάννη Μπουκουβάλα, ο οποίος ήταν αρματολός στα Άγραφα και είχε πολεμήσει άγρια τους Τούρκους. Ο τελευταίος του απόγονος, ο εγγονός του ο Γιαννάκης Μπουκουβάλας, βρέθηκε κάποια στιγμή στην Τερψιθέα, σαν έμπορος μεταξουργός. Εκεί γνωρίστηκε με μια κοπέλα, την οποία και παντρεύτηκε και απ’ αυτόν λοιπόν κρατάω κι εγώ. Ο Γιαννάκης Μπουκουβάλας πήγε αργότερα να πολεμήσει κι εκείνος. Είχε συνεργαστεί με τον Καραϊσκάκη, πολέμησε

στην Έξοδο του Μεσολογγίου, στη μάχη της Αράχωβας, στην Υπάτη κ.λπ. Σε κάποια αποστολή του έπρεπε να πάει μεταμφιεσμένος σε επαίτη στην Αθήνα, για να ερευνήσει πώς ήταν το στρατόπεδο των Τούρκων, για να δουν πώς θα επιτεθούν. Κάποιος όμως τον γνώρισε, τον πρόδωσε και αφού τον έπιασαν, τον κρέμασαν το 1826 στο Παλαιό Φάληρο. Αυτό είναι το ιστορικό με λίγα λόγια των προγόνων μας».

Μιλήστε μας για τη δική σας οικογένεια. Ο πατέρας σας τι δουλειά έκανε;

«Καταρχήν να πω ότι είχα και έναν αδελφό μεγαλύτερο από μένα, τον Θανάση. Ο πατέρας μου, κάτω από το πατρικό μας σπίτι, στο Στενοπάζαρο, είχε ένα μεγάλο μπακάλικο, κάτι σαν σημερινό σουπερ-μάρκετ, που είχε τα πάντα μέσα, εκείνης της εποχής. Το μαγαζί αυτό το είχε πρώτα ο παππούς μου ο Θανασούλας, όπως τον φώναζαν. Στο υπόγειο είχανε ταβέρνα με δύο δωμάτια για όποιον χρειαζόταν να μείνει κανένα βράδυ στη Ναύπακτο από τα γύρω χωριά, που κατέβαιναν για δουλειές. Απέναντι δεν ήταν χτισμένο όπως τώρα και είχανε οι δικοί μου ένα χάνι. Τότε δεν έφευγαν αυθημερόν όσοι κατέβαιναν από τα χωριά. Χρειαζόταν πολλές φορές να πηγαίνουν με τα καϊκια στην Πάτρα και μέχρι να ξαναγυρίσουν, νύχτωνε. Βοηθούσε και η μητέρα μου όσο μπορούσε, αλλά συνήθως ήταν στο σπίτι για δουλειές και είχε να προσέχει και εμάς τα παιδιά. Έπειτα από χρόνια είχα βρει ένα χοντρό βιβλίο, το τεφτέρι του πατέρα μου, όπου γράφονταν τότε τα χρέη, όπως τρεις δεκάρες ζάχαρη ο τάδε κ.λπ. Τότε, συνήθως πλήρωναν μια φορά την εβδομάδα ή το μήνα. Μου έκανε τρομερή εντύπωση, γιατί είδα ότι χρώσταγαν άνθρωποι που τους είχαμε περί πολλού».

Πείτε μας μερικά πράγματα που θυμάστε για την παλιά Ναύπακτο.

«Θυμάμαι τους καϊκτζήδες, όπως τους λέγαμε, και ιδιαίτερα τον γερο-Πατάκα, τον οποίο ανέφερα και προηγουμένως. Αυτός λοιπόν κάθε πρωί στις 5:00 φύσαγε τον κόρνο, ένα τεράστιο όστρακο και ακουγόταν σε όλη τη Ναύπακτο. Όσοι ήταν να φύγουν πρωί-πρωί με τα καϊκια ξύπναγαν έτσι και ετοιμάζονταν γρήγορα για το πρώτο δρομολόγιο. Θυμάμαι τον “Απόλλων” (sic), τον ντελάλη, ο οποίος γύρναγε όλη την πόλη και διαλαλούσε τα γεγονότα ή ανακοίνωνε πού θα γίνει κάποια

συγκέντρωση. Όποιος γιόρταζε εκείνη την εποχή, κρατούσαν πραγματικά τον εορτασμό 40 μέρες, με όλη τη σημασία. Η νοικοκυρά έπρεπε να είναι πάντα έτοιμη να δεχτεί κόσμο και να έχει πάντα γλυκό όλο αυτό το διάστημα. Όποτε θυμόταν ο καθένας και ευκαιρούσε, πήγαινε για τα “χρόνια πολλά”. Τι ωραία που ήταν στις αποκριές... Την τελευταία Κυριακή της Τυρινής γλεντούσαν οι συγγενείς όλοι μαζί. Στρώνανε στο μεγάλο δωμάτιο του σπιτιού, στο πάτωμα, τα χράμια, κάτι υφαντά. Από πάνω έβαζαν τα καλοπλυμένα και καλοσιδερωμένα τραπεζομάντπλα και κάθονταν όλοι κάτω σταυροπόδι. Τρώγανε τον τηγανητό μπακαλιάρo, τον μπακαλιάρo σκορδαλιά, διάφορα άλλα ψαρικά, τυρόπιτα κ.ά. Δεν έτρωγε κανένας κρέας. Τελειώνοντας, είχανε τα γαλακτομπούρικα και τις γιαούρτες. Όλα αυτά μέχρι που πήγαινε η ώρα 12:00 τα μεσάνυχτα. Τότε σπκώνονταν οι νοικοκυρές, μαζεύανε τα πιατικά και τα πλένανε με αλισίβα (το τότε σαπούνι), για να μην μείνει τίποτα από τα αρτυμένα. Μετά, εν συνεχεία, γινόταν το δεύτερο γεύμα. Μπαίνανε στο τραπέζι όλα τα σαρακοστιανά, όπως τα βραστά κουκιά, χταπόδι, ταραμοσαλάτες, χαλβάδες, ελιές, πιπεριές και τουρσιά και γλεντούσανε ως το πρωί. Χορεύανε τραγουδώντας με το στόμα. Γύρω – γύρω από το τραπέζι, όλα τα παιδιά κοιμόμασταν, γιατί δεν αντέχαμε τόσες ώρες. Περνούσαμε όμως υπέροχα. Την επόμενη μέρα, Καθαρά Δευτέρα, πηγαίναμε όλοι για τα κούλουμα.

» Εντωμεταξύ, την Κυριακή της αποκριάς αλλά και την Καθαρά Δευτέρα το απόγευμα, βγαίναμε όλοι στο δρόμο μεταμφιεσμένοι, ιδιαίτερα οι μεγάλοι, και το διασκεδάζαμε. Μπροστά πήγαινε ο “χάσκαρης”. Ντυνόταν δηλαδή ένας εύσωμος άντρας και κρατούσε ένα μεγάλο καλάμι, που στην κορυφή είχε κρεμασμένο ένα αυγό και προσπαθούσαν όλοι οι υπόλοιποι να το πιάσουν με το στόμα.

Έτσι ωραία περνάγαμε προπολεμικά. Προτού αλλάξουνε τα πράγματα».

Σε ποιο Δημοτικό Σχολείο πήγατε;

«Πήγαينا στο Β΄ Δημοτικό. Τότε ακόμα δεν είχε χτιστεί το σχολείο όπως είναι τώρα. Στεγαζόμασταν στο οίκημα του Αποστόλου, απέναντι από του Βασιλείου το φούρνο, δίπλα στη βρύση. Είχε δοθεί τότε από τον Τσάρα το οικόπεδο, για να γίνει το σχολείο, απλώς δεν είχε ξεκινήσει ακόμα και θυμάμαι που λέγαμε τότε εμείς τα παιδιά ότι, αν γίνει το σχολείο εκεί στο νεκροταφείο, δεν θα πάμε, γιατί φοβόμασταν.

Όντως, εκεί, γύρω από την εκκλησία του Αγίου Στεφάνου, ήταν το παλιό νεκροταφείο. Είχαμε μια πολύ καλή δασκάλα, την Φωτεινή Μακρή. Την θυμάμαι πάντα με πολλή αγάπη. Θυμάμαι όταν ήμουν στην Τρίτη Δημοτικού, στις 6/1/1940, την ημέρα των Θεοφανείων, που πέταξε ο Δεσπότης τον Σταυρό στο λιμάνι. Εκείνη την ημέρα λοιπόν, τα παιδιά που βουτήξανε να τον πιάσουνε δεν τον βρήκανε. Όλοι κλαίγανε. Ένας μουγγός που υπήρχε και ήταν λούστρος με δικά του έξοδα έφερε βουτηχτή και πάλι δεν τον βρήκανε. Αρχισαν να προσεύχονται και να δέονται. Έλεγαν τότε ότι αυτό ήταν κακό σημάδι και πραγματικά, εκείνη τη χρονιά κηρύχθηκε ο πόλεμος».

Τι γνώριζαν τα παιδιά για το γεγονός αυτό; Πώς νιώθατε;

«Μόλις ξεκίναγα τότε την Τετάρτη Δημοτικού. Δεν είχαμε ιδέα τι είναι πόλεμος. Τώρα, λίγο πολύ τα σημερινά παιδιά όλο και κάτι ξέρουν, γιατί τα βλέπουν στην τηλεόραση. Εμείς ήμασταν όπως τα νεογέννητα. Το διάστημα 1940–41, σταματήσαμε τα μαθήματα, γιατί είχαν επιστρατευτεί και οι δάσκαλοι και οι καθηγητές. Όταν απελευθερωθήκαμε, κάπου κλείσαμε μια χρονιά κάνοντας δύο τάξεις μαζί. Το 1940 λοιπόν, υπήρχε μια οργάνωση που λεγόταν “Η Φανέλα του Στρατιώτη”. Ζητούσε από τις γυναίκες να πλέξουνε φανέλες, κασκόλ, κάλτσες και πουλόβερ για τους φαντάρους. Έτυχε συν των άλλων (sic) να είναι πολύ βαρύς εκείνος ο χειμώνας. Πολύ χιόνι. Τότε έμαθα κι εγώ πλέξιμο κι έπλεξα αρκετές κάλτσες για το στρατό».

Πότε συνεχίστηκαν τα μαθήματα;

«Την επόμενη χρονιά συνεχίσαμε. Σε άλλα κτίρια όμως, γιατί οι Ιταλοί είχαν πάρει το σχολείο μας για τα γραφεία τους. Κάναμε τότε μαθήματα σε αποθήκες, σε μαγαζιά, εκκλησίες, καθώς και στο παλιό ειρηνοδικείο, το οποίο ήταν εκεί που είναι τώρα η Εμπορική Τράπεζα. Κάναμε μάθημα εμείς στο ισόγειο και παρακολουθούσαμε και τα δικαστήρια. Επάνω ήταν οι δικαστικοί και έξω οι κατηγορούμενοι, να τσακώνονται και να μουτζώνονται, ώσπου να έρθει η σειρά τους. Από εκείνη την εποχή θυμάμαι έντονα τον βομβαρδισμό στην περιοχή του Αγίου Γεωργίου. Ο κόσμος έτρεχε πανικόβλητος να πάρει τα παιδιά του από το δρόμο. Τότε είχε σκοτωθεί και μια γυναίκα.

» Τον πρώτο καιρό που ήρθαν οι Γερμανοί, περνάγαμε πολύ ήσυχα

μαζί τους, γιατί είχαμε έναν καθηγητή, τον Νίκο Γαλάνη, που είχε σπουδάσει στη Γερμανία και μας είπε τότε: “Όταν έρθουν οι Γερμανοί, να τους υποδεχτούμε με ένα μπουκέτο τριαντάφυλλα”. Έτσι έγινε και την είχαν τη Ναύπακτο στα όπα-όπα. Για δυο χρονιές οι Γερμανοί μας μάζευαν όλα τα παιδιά τα Χριστούγεννα καθώς και σε άλλες γιορτές και μας μοίραζαν σοκολάτες, γλυκά, σταφίδες κ.ά. Όλα αυτά μέχρι που έγινε το πρώτο κακό μέσα στην πόλη. Σκότωσαν οι αντάρτες έναν ψαρά, τον Νικόλα, μπροστά στην ταβέρνα του Τσάρα κι από 'κεί και πέρα η Ναύπακτος έχασε τα προνόμιά της. Θυμάμαι τη χρονιά που έδινε εξετάσεις για το Γυμνάσιο, ήμασταν σε μια αποθήκη, στο σημείο που είναι τώρα το κατάστημα του Παϊσίου. Εκεί έγραφαν διαγωνίσματα και οι μεγαλύτερες τάξεις και θυμάμαι ότι μας έκανε εντύπωση που μέσα στους μεγάλους μαθητές ήταν και ο μακαριστός παπα-Δημήτρης Θεοδοσόπουλος, ο ιερέας της Αγ. Παρασκευής. Καθηγητή στο μάθημα των Θρησκευτικών είχα τον μακαριστό Δαμασκηνό Κοτζιά, πριν γίνει Μητροπολίτης.

» Είχανε γίνει πολλές μάχες στην περιοχή μας. Πέρασε ο κόσμος πολλές περιπέτειες. Εκείνο που μου έμεινε, τέλος, είναι όταν το 1944 οι αντάρτες έκαψαν το σπίτι του Νόβα. Το ιδιαίτερο σ' αυτό το γεγονός είναι ότι ένας απ' αυτούς ήταν ο αναδεχτός του. Ο Νόβας με την οικογένειά του σώθηκαν, γιατί έφυγαν γρήγορα από την πίσω πόρτα, όπως ήταν με τις πιτζάμες τους μέσα στη νύχτα και τους φυγάδευσαν κάποιοι Ναυπάκτιοι με τα καϊκια. Το πιο τραγικό σ' αυτήν την ιστορία είναι ότι κάπκε ολόκληρη η βιβλιοθήκη του Νόβα, ένα τεράστιο αρχείο με σπάνια βιβλία».

Με το τέλος του πολέμου, προσαρμοστήκατε εύκολα στην παλιά σας ζωή;

«Χάσαμε τα παιδικά μας χρόνια. Δεν ευχαριστηθήκαμε το παιχνίδι όσο θα έπρεπε. Πολλά κτίρια, όπως το παλιό μας σχολείο, είχαν υποστεί ζημιές και έπρεπε να διορθωθούν. Λεφτά δεν υπήρχαν. Σιγά-σιγά όλοι τα κατάφεραν όμως. Στο Γυμνάσιο που πήγαινα εγώ τότε, οι καθηγητές μάς βοηθούσαν πολύ. Πασχίζανε για μας. Θέλανε τα παιδιά τους να μάθουν γράμματα. Και μάλιστα ήμασταν και πολλά παιδιά, γύρω στα 1.400, γιατί ερχόντουσαν και από τις γύρω περιοχές, όπως το Ευάλιο, Μοναστηράκι, Τρίκορφο, Μανάγουλη, Αντίρριο κ.λπ.

» Εκείνο τον καιρό, το 1946, είχε έρθει ο φαροφύλακας ο Ιωάννης Λέκκας από τους Παξούς. Ο φάρος τότε του λιμανιού ήταν δύο σίδερα ψηλά και με κασάνια* ανέβαζαν και κατέβαζαν μια μεγάλη λάμπα, την οποία ανάβανε, όταν σουρούπωνε και φώτιζε ως το πρωί. Το 1952 έγινε ο φάρος όπως είναι τώρα, εφόσον είχε έρθει το ρεύμα. Το 1949, ο φαροφύλακας Ι. Λέκκας άναψε για πρώτη φορά τις φωτιές στο λιμάνι για τη νύχτα της Αγ. Παρασκευής και από τότε καθιερώθηκαν. Ήμουν και εγώ τότε ένα από τα παιδιά που πρωτοανάψαμε με τη δάδα μας τις φωτιές και μάλιστα είχε καεί και το φουστάνι μου. Ο Λέκκας είχε αναλάβει ν' ανάψει το Σταυρό που είχε βάλει στη μέση του λιμανιού. Το θέαμα ήταν θαυμάσιο και πρωτόγνωρο για όλους.

» Άλλο ένα γεγονός που θυμάμαι με συγκίνηση είναι όταν το 1948 και το 1949 πήγαιναν τα παιδιά από την πόλη μας στο στρατό, πονούσαν όλοι και τους κατευοδώναμε στο λιμάνι μέχρι που φεύγανε με τα καϊκια. Το λιμάνι ήταν γεμάτο κόσμο. Πάνω στο μουράγιο είχαν τοποθετημένο ένα γραμμόφωνο και έβαζαν κάθε φορά το τραγούδι “Κορίτσι μου, για σένα πολεμώ”. Στην αρχή όλοι μαζί φώναζαν “άδικο-άδικο-άδικο”, ότι άδικο φεύγουν στο στρατό τα παιδιά, γιατί με το συμμοριτοπόλεμο που υπήρχε ακόμα μπορεί να έχαναν τη ζωή τους άδικο. Το ρεφρέν του τραγουδιού ήταν:

*Κορίτσι μου, για σένα πολεμώ,
να μη σε δω ποτέ σε χέρια ξένα.
Το θάνατο μικρή μου προτιμώ
παρά να χάσω την πατρίδα μου και σένα.*

» Στις 30 Ιουνίου του 1949, έδωσα το τελευταίο μάθημα, τελειώνοντας το οκτατάξιο Γυμνάσιο. Το θυμάμαι σαν τώρα: το τελευταίο μάθημα ήταν Έκθεση και τότε τραβούσαμε τα θέματα σε λαχνό και έτυχε τότε σε μένα να τραβήξω το θέμα».

Μετά το σχολείο, με τι ασχοληθήκατε, κ. Ευπραξία;

«Αφού τελείωσα το Γυμνάσιο, οι ασχολίες μου ήταν κέντημα, μέσα στο σπίτι και τίποτα άλλο, εν αναμονή του νυμφίου. Αν είχαμε κάποιον να μας επιβλέπει, πηγαίναμε βαρκάδες και κάναμε καντάδες».

* Σ.τ.Ε. Κασάνια· εξάρτημα οδοντωτού τροχού το οποίο τον εμποδίζει να κινηθεί αντίθετα προς την κανονική κατεύθυνση της περιστροφής του, επίσχεστρο.

Τον δικό σας «νυμφίο» πώς τον γνωρίσατε;

«Παντρεύονταν τότε οι κοπέλες συνήθως με προξενιό, με την προίκα μάλιστα να πέφτει μπροστά. Συνήθως με λίρες διαπραγματεύονταν. Άλλοι πουλάγανε το σπίτι τους ή τα χωράφια τους, για να προικίσουν την κόρη τους. Είχα την εντύπωση ότι εκείνος που ζητάει προίκα δεν ενδιαφέρεται για την κοπέλα. Όταν λοιπόν μου κάνανε συνοικέσιο για τον Χρήστο Τσολοδήμο, τον άντρα μου, εγώ είπα αμέσως το ναι, χωρίς καν να τον έχω δει, επειδή μόνο μου είπανε ότι εκείνος είπε ότι δεν τον ενδιαφέρει η προίκα, ότι τον προσβάλλουν μ' αυτή την κουβέντα και ότι το μόνο που τον ενδιαφέρει είναι να τον πάρει η κοπέλα με τη θέλησή της και αν είναι άξια για οικογένεια. Ευτυχώς όλα πήγαν καλά. Και από εμφάνιση ήταν καλός και καλό επάγγελμα είχε και όταν γνωριστήκαμε, οι απόψεις μας ταίριαζαν απόλυτα. Παντρευτήκαμε στον Άγιο Δημήτρη, στις 5 Ιουλίου 1949 και αποκτήσαμε δύο κόρες, την Κούλη και την Ουρανία».

Συνήθως, σε κάθε περιοχή υπάρχουν κάποια χαρακτηριστικά πρόσωπα της καθημερινής ζωής. Ποιους θυμάστε εσείς;

«Θυμάμαι τον Μπανάνη, που ήρθε από την Μικρά Ασία. Ήταν φορτοεκφορτωτής. Αυτός, όταν έπινε, έλεγε όλο αστεία και χάζευε ο κόσμος μαζί του. Επίσης αξέχαστη είναι και η Αγλαΐα με το καρότσι. Είχε παντρευτεί τον Θόδωρο τον “Τρακατρούκα”, όπως λέγαμε. Όταν πέθανε εκείνος, η Αγλαΐα ανέλαβε το καρότσι του. Όλοι τη θυμούνται που φώναζε “άλλος για το πρακτορείο...” με 'κείνη την περίεργη βροντερή φωνή της. Ο κόσμος την κούρδιζε, για να γελάνε, και της έλεγαν τότε ότι θα έρθει και η βασίλισσα η Φρειδερίκη να την μεταφέρει. Τότε εκείνη έλεγε: “κι εγώ είμαι βασίλισσα”.

» Αυτή ήταν με λίγα λόγια η ζωή μου. Υπάρχουν πολύ περισσότερα που θυμάμαι, θα χρειαζόταν βιβλίο ολόκληρο, για να μιλήσω για την παλιά Ναύπακτο. Τότε που ήταν όλοι αγαπημένοι, τότε που ήταν όλοι μια οικογένεια...»



Κουμπουρλής Νίκος

αφήγηση στη Ζωή Δενδραμή



«Γεννήθηκα στο Αντίρριο, το 1932. Πριν ξεκινήσω να μιλάω για τις αναμνήσεις μου, θα ήθελα να σας πω μερικά ιστορικά στοιχεία για τον τόπο μου. Το κεντρικό κάστρο του Αντιρρίου και το εξωτερικό του τείχος χτίστηκαν το 1499 επί Σουλτάνου Βαγιατζί Β'. Το κάστρο είχε ένα-ενάμισι μέτρο βάθος νερού γύρω του, με σκοπό να προστατεύσει τους Τούρκους που το φρουρούσαν. Οι λιγοστοί κάτοικοι εκείνης της εποχής συγκατοικούσαν με τους Τούρκους μέσα στο φρούριο και υπήρχε μία μοναδική είσοδος που την έλεγαν “πόρτα”. Η είσοδος αυτή ήταν μία πέτρινη γέφυρα με δυο καμάρες. Η τάφος επικοινωνούσε ανατολικά με τον Κορινθιακό και δυτικά με τον Πατραϊκό Κόλπο. Με την πάροδο του χρόνου, στέγνωσε και μέσα σ' αυτήν οι κάτοικοι καλλιεργούσαν κηπευτικά. Μετά την αποχώρηση των Τούρκων (13 Μαρτίου 1829), ξεκίνησε ο αποικισμός του Αντιρρίου με κατοίκους από τα γύρω χωριά.

» Έως το 1940, υπήρχαν 80 οικογένειες, περίπου 300 κάτοικοι, οι οποίοι ασχολούνταν με τη γεωργία και την κτηνοτροφία. Το πρώτο σχολείο λειτούργησε το 1895 με ονομασία “Δημοτικό Σχολείο ΑΓΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ” και ήταν στο “Στρατώνι” που βρισκόταν εντός του φρουρίου. Το 1906, μετονομάσθηκε σε Δημοτικό Σχολείο Αντιρρίου. Μετά από έξι χρόνια (1912), με βασιλικό διάταγμα δημιουργήθηκε η κοινότητα Αντιρρίου. Ταυτόχρονα χτίστηκε η εκκλησία του Αγίου Νικολάου. Η “πόρτα” αποτελούσε πάντα ένα πέρασμα, ένα караούλι, που μαζεύονταν πολλοί κάτοικοι (κυρίως ηλικιωμένοι γέροντες) σαν “στέκι” κι εκεί συζητούσαν για τα προβλήματα του χωριού και παρακολουθούσαν τους λίγους περαστικούς που έμπαιναν ή έφευγαν από το χωριό τους για δουλειές. Για διάφορα άλλα, που αφορούσαν γεγονότα που συνέβησαν στο Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και για τα πρώτα καράβια του Αντιρρίου, θα

τα πούμε στη συνέχεια».

Πολύ ενδιαφέροντα τα στοιχεία που μας αναφέρετε. Αυτό μας δείχνει την αγάπη που έχετε για τον τόπο που γεννηθήκατε. Να συνεχίσουμε με το ποιοι ήταν οι γονείς σας;

«Οι γονείς μου λέγονταν Ηλίας Κουμπουρλής και Κονδύλω (αρχαίο όνομα) το γένος Ευθυμιοπούλου, από τον Πλατανίτη. Ο πατέρας μου ήταν από τους πρώτους κατοίκους του Αντίρριου. Παντρεύτηκε τη μάνα μου, όταν ήταν είκοσι χρονών. Φτωχή οικογένεια ήταν. Για να τα βγάλει πέρα καλύτερα, σκέφτηκε και πούλησε ένα κτήμα και πήρε ένα καϊκι, το “Άγιος Νικόλαος”. Έκανε τη συγκοινωνία Ρίο – Αντίρριο. Η συγκοινωνία με τέτοια ιστιοφόρα καϊκια γινόταν από το 1920. Το 1946, τον Οκτώβρη μήνα, ήρθε το πρώτο φερυμπώτ “Σωκράτης Ιασεμίδης” και μετά σιγά-σιγά δημιουργήθηκε ολόκληρος στόλος, με 38 καράβια. Ήταν ο σπουδαιότερος συγκοινωνιακός κόμβος που συνέδεε την Πελοπόννησο με τη Στερεά Ελλάδα. Από τότε αναπτύχθηκε το Αντίρριο. Σιγά-σιγά ερχόταν κόσμος από τη γύρω περιοχή και έχτιζαν τα σπίτια τους, για να ζήσουν.

Ο πατέρας σας μετέφερε μόνο επιβάτες ή και εμπορεύματα;

«Και τα δύο. Από Αντίρριο προς Ρίο μετέφερε συνήθως εμπορεύματα από τις γύρω περιοχές αλλά ιδιαίτερα από το Αργίνιο, όπως ελιές, καπνά, ζώα κ.ά. Επειδή τότε δεν μπορούσαν να περνάνε αυτοκίνητα απέναντι, ξεφόρτωναν από τα κάρα οι λιμενεργάτες όλα τα πράγματα, τα έβαζαν μες στο καϊκι, τα πηγαίνανε στο Ρίο και εκεί τα φόρτωναν σ’ άλλο κάρο, για να τα πάνε στην Αθήνα ή όπου αλλού έπρεπε. Το ίδιο γινόταν και από εκεί προς τα εδώ. Μόνο που προς τα εδώ έρχονταν πράγματα για τα εμπορικά μαγαζιά της περιοχής (Αργίνιο, Αμφιλοχία, Ναύπακτο κ.α.). Το καϊκι το είχε ο πατέρας μου μέχρι το 1946, που έφθασε στο Αντίρριο το πρώτο φερυμπώτ. Τότε σταμάτησαν όλα τα καϊκια. Ο πατέρας μου πούλησε το δικό του και μπήκε στο νέο φέρι, το “Σωκράτης Ιασεμίδης”, για να συμπληρώσει μερικά χρόνια για τη σύνταξή του. Μια και ήταν ναυτικός ο πατέρας μου, με πήραν κι εμένα τα σκάγια κι έγινα κι εγώ».

Πριν μας μιλήσετε γι' αυτό, κ. Νίκο, θέλω να μας πείτε για το σχολείο σας.

«Το σχολείο τότε βρισκόταν κοντά στην παραλία, εκεί που ήταν το τουριστικό περίπτερο του Αντιρρίου. Σε όλες τις τάξεις είχα δάσκαλο τον Παναγιώτη Ρήγα. Επειδή ήμουν πολύ σκληρός και λίγο ζιζάνης και ντορατζής, έτρωγα πολύ ξύλο από τον δάσκαλο. Ήμασταν 50–60 παιδιά και μας έκανε σε όλους μαζί μάθημα».

Σαν τι σκανδαλιές κάνατε δηλαδή;

«Α, ήμουν πολύ ατίθασος. Έκανα πολλές σκανδαλιές. Μια φορά, όπως κάθονταν στο μπροστινό από μένα θρανίο τρεις συμμαθήτριάς μου, έλυσα σιγά–σιγά τις ζώνες από την ποδιά τους και τις έδεσα στο θρανίο. Χτυπάει το κουδούνι για διάλειμμα... δεν μπόρεσαν να σηκωθούν. Το παίρνει χαμπάρι ο δάσκαλος... καταλαβαίνεις μετά τι έγινε. Έκανα διαολιές από μικρός, για να γελάνε τα παιδιά. Φοβόμουν το ξύλο, αλλά εγώ συνέχιζα τις πλάκες μου».

Πώς ήταν η οικογενειακή σας ζωή;

«Καταρχάς, είχα άλλα πέντε αδέρφια. Την Ευθυμία, την Φροσύνη, την Αγγελική, τον Γιώργο και τον Γρηγόρη. Τα σπίτια μας τότε ήταν δραματικά. Δεν υπήρχαν δωμάτια, ήταν χωρισμένα με καλάμια και λάσπη. Μέσα σ' ένα δωμάτιο λοιπόν ζούσαμε και κοιμόμασταν όλοι μαζί στο πάτωμα, στο χώμα δηλαδή. Βάζαμε απλώς κάτω κάτι κουρέλια, από πάνω βελόντζες, φτιάχναμε μαξιλάρια με μαλλιά από τα πρόβατα κι αυτό ήταν. Μαγειρεύαμε στο τζάκι μας. Για τραπέζι είχαμε ένα σοφρά. Καθόμασταν σταυροπόδι και τρώγαμε. Πώς τρώγαμε όμως; Όπως ήταν το ταψί με την πίτα, έπαιρνε ο καθένας μας από ένα κομμάτι. Όταν φτιάχναμε τραχανά, μας τδδιναν σε κατσαρολάκια να τον φάμε. Ούτε πιάτα υπήρχαν ούτε τίποτα. Έτσι ήταν τότε η ζωή. Ήμασταν όμως πολύ αγαπημένοι. Δεν υπήρχε το μίσος αυτό που είναι σήμερα και η ζήλια απέναντι στον αδελφό. Όποτε χρειαζόταν βοήθεια η μάνα μου, πήγαινα στο αμπέλι μας και το ξεφυλλάγαμε. Επειδή τότε δεν υπήρχαν ελιές στο Αντίρριο (ούτε μία!), πρώτος ο Λεωνίδας ο Κατσούδας και μετά εμείς, χαλάσαμε το αμπέλι και βάλαμε ελιές. Σιγά–σιγά έβαλαν όλοι οι Αντιρριώτες και σήμερα υπάρχουν εκατομμύρια ελιές κι ο καθένας έχει το λάδι του».

Όταν ξεκίνησε ο πόλεμος, πού ήσασταν, κ. Νίκο; Τι θυμάστε από αυτήν την περίοδο;

«Όταν πέσανε οι πρώτες βόμβες στην Πάτρα, ήμουν στο σχολείο και τις ακούσαμε όλοι. Μας λέει τότε ο δάσκαλος: “Τελείωσε το σχολείο, παιδιά, μάς κηρύξανε τον πόλεμο οι Ιταλοί”. Φύγαμε τότε όλοι, σκορπίσαμε. Θυμάμαι, όταν ήρθαν αργότερα οι Γερμανοί και εγκαταστάθηκαν σε διάφορα σπίτια. Το δικό μας σπίτι ήταν στην “πόρτα”. Δίπλα μας ήταν ένα ψηλότερο σπίτι που είχε ένα μπαλκόνι. Εκεί στήσανε τα πολυβολεία τους και ελέγχανε τον έξω χώρο, για να μην μπαίνουν οι αντάρτες μέσα. Επειδή ο πατέρας μου είχε το καϊκι, τον είχαν πάρει οι Γερμανοί να τους μεταφέρνει πράγματα. Εμάς μας έβαναν να χαλάμε το φρούριο. Να βγάζουμε τις πέτρες και να τις στρώνουμε στον κεντρικό δρόμο, για να μπορούν να περνάνε πιο άνετα τ’ αυτοκίνητά τους, γιατί ο δρόμος ήταν χωμάτινος κι όταν έβρεχε βούλιαζαν τ’ αυτοκίνητα. Πάντως δεν μας πείραξαν ποτέ οι Γερμανοί. Άμα τους πείραζες μόνο σε πείραζαν. Είχε βγει διαταγή πως, αν χτυπάγανε έναν Γερμανό, αυτοί θα σκοτώναν πενήντα άτομα. Εμάς πάντως μια φορά μας βοήθησαν. Ξεκίνησαν οι Εγγλέζοι με τ’ αεροπλάνα τους να έρθουν στο Αντίρριο να βομβαρδίσουν τους Γερμανούς, για να τους διώξουν. Μας πήραν τότε οι Γερμανοί όλους τους κατοίκους και μας έβαλαν μέσα στο φρούριο, για να μας προστατέψουν. Έφτασαν οι Εγγλέζοι κι έριξαν βόμβες πάνω από το χωριό. Πέφταν και πάνω στο φρούριο, αλλά αυτό δεν έσπαγε και δεν σκοτώθηκε κανένας. Αν δεν μας μάζευαν στο φρούριο, θα υπήρχαν πολλά θύματα. Καταστράφηκαν πολλά σπίτια.

» Φύγαμε μετά οι Γερμανοί και μετά ήρθανε οι Ιταλοί. Αυτοί μας έλεγαν: “Εμείς δεν θέλουμε πόλεμο, είμαστε αδέρφια. Μας φέρανε εδώ, εμείς δεν θέλαμε”. Ούτε λοιπόν τους πειράξαμε ούτε μας πείραξαν. Μετά από αυτούς, ήρθαν για λίγο καιρό και οι Εγγλέζοι και έκαναν καταυλισμό. Αυτοί μας ζήσανε εκείνο το διάστημα. Κάθε μεσημέρι πηγαίναμε με τις караβάνες και μας δίνανε ό,τι έτρωγε και ο στρατός (ρύζι, φασόλια κ.ά.). Τέλος, μετά από αυτούς έφτασαν και οι αντάρτες. Έγινε ο εμφύλιος πόλεμος. Μας βάλανε οι ίδιοι οι Εγγλέζοι και τσακωνόμασταν. Όταν τελείωσαν όλα αυτά, επειδή είχαν καταστραφεί πολλά σπίτια, οι Αντιρριώτες πήγαιναν κι έπαιρναν πέτρες από το φρούριο (χωρίς να ξέρουν τότε οι άνθρωποι πόσο μεγάλη αρχαιολογική αξία είχαν), για να χτίσουν τα σπίτια τους. Έκαναν μεγάλη ζημιά,

όμως ο Δήμος μας έκανε την ανακατασκευή του φρουρίου και το διόρθωσε».

Πάμε να συνεχίσουμε με το σχολείο. Συνεχίσατε στο Γυμνάσιο;

«Ναι και επειδή δεν υπήρχε Γυμνάσιο στο Αντίρριο, πήγαινα με τα πόδια, σαράντα πέντε λεπτά δρόμο, στη Ναύπακτο. Για να μη χαλάμε τα παπούτσια μας, τα παίρναμε στον ώμο και πηγαίναμε ξυπόλυτοι. Τα φοράγαμε μόνο αν βρίσκαμε χαλίκια στο δρόμο. Μόλις φτάναμε στο σχολείο, τα ξαναφοράγαμε, για να μπορούμε μέσα ευπρεπείς. Μετά από δύο χρόνια, πήγα στην Πάτρα, στην Τριάντειο Σχολή. Από 'κεί έβγαινες μηχανικός, τοπογράφος και τέτοια επαγγέλματα. Συγχρόνως δούλευα σ' ένα μεγάλο μηχανουργείο, του Σκούρα, για χαρτζιλίκι. Κάποια στιγμή, επειδή κουραζόμουν, είπα στον πατέρα μου ότι θέλω να σταματήσω τη δουλειά. Τότε τσαντίστηκε αυτός και μ' έκοψε απ' όλα. Με πήρε από 'κεί, μου πήρε πέντε προβατίνες και μ' έστειλε να τις φυλάω. Ένας γνωστός μου, μού λέει κάποτε “τι κάθεσαι και φυλάς τα πρόβατα; Τράβα να βγάλεις ένα φυλλάδιο, μήπως μπεις στο νέο καράβι που ήρθε”. Πάω στο Λιμεναρχείο της Πάτρας, βγάζω το φυλλάδιο, βρήκα μετά τον καπετάνιο του “Ιασεμίδη” και με πήρε κι έγινα μούτσος, μαθητευόμενος ναυτικός».

Πώς και σας το επέτρεψε ο πατέρας σας;

«Δεν ήξερε τίποτα αυτός. Δανείστηκα από άλλους λεφτά, για να βγάλω το φυλλάδιο. Αφού δεν τον άκουσα, μου είπε νευριασμένος “κάνε ό,τι θέλεις, τράβα όπου θέλεις”. Έπιασα λοιπόν εκεί δουλειά κι αργότερα μπήκα και στο “Ναύπακτος”. Συγχρόνως, διάβαζα, έδωσα εξετάσεις κι έγινα πλοίαρχος. Το 1963, ανέλαβα το πρώτο μου καράβι σαν καπετάνιος (27 ετών) το “HELEANA”. Εκτός τα δρομολόγια Ρίο-Αντίρριο, έκανα και στο εξωτερικό κάποιο διάστημα και πήγα Ρωσία, Γερμανία, Ρουμανία, Γαλλία, Σαουδική Αραβία, Μαρόκο και αλλού».

Σας έχει κάνει ιδιαίτερη εντύπωση κάτι από κάποιο ταξίδι σας;

«Μια φορά, περνάγαμε από τη Ρουμανία, μέσα από τον ποταμό Δούναβη, για να πάμε στην Μπραϊλα. Κάναμε πρώτα μια στάση στη Ρουμανία. Όταν βγήκαμε έξω, υπήρχαν πολλά παιδάκια εκεί γύρω στην ηλικία των 15-17 ετών. Μου λέει τότε ο δεύτερος μηχανικός: “Τα πε-

ρισσότερα απ' αυτά είναι ελληνόπουλα από το “παιδομάζωμα”. Βλέπεις, στον ανταρτοπόλεμο, παίρνανε παιδάκια 4–5 ετών, τα έστελναν σε άλλες χώρες και τα μάθαιναν διάφορα επαγγέλματα (ηλεκτρολόγους, μοδίστρες κ.λπ.). Μιλήσαμε λοιπόν σ' αυτά τα παιδιά, καταλάβαιναν τι τους λέγαμε και κλαίγανε. Μας είπαν ότι δεν ξέρανε από πού ήταν, θυμόντουσαν μόνο ότι από κάπου τα είχαν πάρει. Τους είπαμε ότι “είμαστε Έλληνες... είσαστε Έλληνες”. Τα πήραμε και τα πήγαμε κάπου και φάγαμε όλοι μαζί».



Κάποιο πρόβλημα στη θάλασσα είχατε ποτέ;

«Πέρασα δύο περιστατικά, δυο λαχτάρες που δεν θα ξεχάσω ποτέ. Την πρώτη φορά συνέβη ένα ατύχημα, όταν ήμουν καπετάνιος στο “Άγιος Νεκτάριος”. Ήταν νύχτα 2:15 στις 30 Απριλίου 1980 (σαν χθες...) και είχε οκτώ μποφόρ, να μην σου πω και εννιά. Ήμασταν τρία καράβια εκείνο το βράδυ που δουλεύαμε. Μίλησα με τους άλλους καπετάνιους, για να κόψουμε τη συγκοινωνία, επειδή είχε πάρα πολύ κύμα. Ο ένας δέχτηκε, ο άλλος όμως όχι. Αναγκαστικά έπρεπε να δουλέψω κι εγώ, γιατί θα μου έλεγε τ' αφεντικό: “γιατί δουλεύει αυτός και δεν δουλεύεις εσύ;” Με λίγα λόγια... ξεκίνησα. Μέσα στο καράβι είχε μπει ένα φορτηγό υπερφορτωμένο με 24 τόννους σιτάρι (από τη Λά-

ρισα) αντί για 16. Είχε πολλή θάλασσα, όπως είπα, και έρχεται ένα μεγάλο κύμα, με συνέπεια να πάρει το καράβι 80 μοίρες κλίση. Μπατάρισε το φορτηγό και όχι μόνο πλάκωσε δύο αυτοκίνητα, αλλά τα σκέπασε και με σιτάρι. Υπήρχαν δύο άτομα στο ένα αυτοκίνητο και ένα άτομο στο άλλο. Αμέσως φωνάζω: “Όλο δεξιά, για Πάτρα”. Μιλάω στον ασύρματο με το κεντρικό Λιμεναρχείο και τους λέω ότι έπαθα ατύχημα και ότι κατευθύνομαι για Πάτρα. Φτάνοντας μας περίμεναν νοσοκομειακά, λιμενικοί, πυροσβέστες, γερανός. Μετά από προσπάθειες απεγκλωβισμού των θυμάτων, σηκώνονται τα άτομα που ήταν μέσα στ’ αυτοκίνητα (και τα τρία) και λέγανε: “Τι έγινε, ρε παιδιά; Πού είμαστε;” Δεν έπαθε κανένας τους τίποτα. Έγινε θαύμα! Μας βοήθησε ο Άγιος Νικόλαος, που τον πιστεύω πολύ, δεν εξηγείται αλλιώς.

» Η άλλη λαχτάρα που έπαθα συνέβη πάλι ένα βράδυ που άραξα το φέρυ απέναντι στο Ρίο, στον Ντεκέ. Είναι ένα σημείο που δεν το πιάνει η θάλασσα, έχει πάντα μπονάτσα. Εκείνο το βράδυ λοιπόν, μου λέει το πλήρωμα ότι μέσα στο σαλόνι έχει φαντάσματα. “Με κοροϊδεύετε;” τους λέω. Πάω να δω και όσο ήταν το φως ανοιχτό, δεν συνέβαινε τίποτα. Μόλις το κλείναμε, ακούγαμε να χτυπάνε τα ποτήρια και τα μπουκάλια μεταξύ τους και ακούγαμε πηδήματα πάνω στα τραπεζάκια, λες και πήδαγαν κατσίκια. Ξανανάβαμε το φως... πουςχία. Το ξανακλείναμε... πάλι οι θόρυβοι. Λέω στα παιδιά: “πάμε να φύγουμε”. Την επόμενη μέρα πάω στον Ντεκέ, στο χωριό και βρίσκω τον παπά και τον πρόεδρο. Έτσι κι έτσι, τους λέω. Μου λένε τότε: “Εκεί που άραξες, είχαν σφάξει οι αντάρτες δέκα ανθρώπους. Ίσως έπεσε η πόρτα σου πάνω στο αίμα, στο σημείο που σφάχτηκαν...”

Σίγουρα θα έχετε ζήσει πολύ περισσότερα απ’ όσα μας είπατε και η εμπειρία σας στη θάλασσα είναι μεγάλη...

«Είναι πολλά που οι περισσότεροι δεν γνωρίζουν. Όπως ότι ανάμεσα στο Ρίο-Αντίρριο, υπάρχει ένα σημείο που τα νερά πάνε έξι ώρες πάνω και μετά έξι ώρες κάτω, όπως στη Χαλκίδα. Ξέρω τα ρεύματα, επίσης, από το γέμισμα της σελήνης. Για την εμπειρία μου στα νερά και στις καιρικές συνθήκες είχε ζητήσει τη βοήθεια μου η *Γέφυρα*, όταν ξεκίναγαν τις γεωτρήσεις για τους πυλώνες».

Θα μας πείτε δυο λόγια για την οικογένειά σας;

«Παντρεύτηκα τον Ιούνιο του 1965 με την Δήμητρα Καποτά, από το Δρέπανο. Μας στεφάνωσε ο νονός μου, ο Λευτέρης Θεοδωρόπουλος. Αποκτήσαμε τρία παιδιά, την Κονδύλω, την Κωνσταντίνα και τον Ηλία».

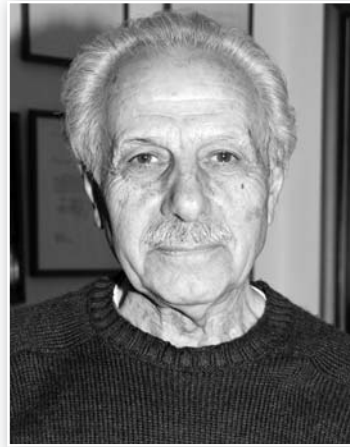
Τις πλάκες σας τις συνεχίζετε, κ. Νίκο;

«Όποτε γίνεται εκδρομή στο Αντίρριο, αν δεν πάω εγώ, δεν πηγαίνει κανένας. Τους διασκεδάζω όλους με τα ανέκδοτά μου. Τον καιρό που ήμουν καπετάνιος ακόμα, πριν αρχίσουν να γίνονται οι μεγάλες καλοκαιρινές εκδηλώσεις, έκανα μόνος μου παραστάσεις στο φρούριο, μαζί με πέντε-έξι άτομα. Έκανα την Τσιτσιολίνα και τέτοια και διασκεδάζα τον κόσμο. Για όλα όσα έχω κάνει ο Πολιτιστικός Σύλλογος Αντιρρίου με το Δ.Σ. Αντιρρίου με τίμησαν πέρυσι απονέμοντάς μου μία αναμνηστική πλακέτα».



Ηλιόπουλος Γιάννης (Ζωριάνος)

αφήγηση στη Ζωή Δενδραμή



«Η καταγωγή του πατέρα μου Γιάννη ήταν από το Ζωριάνο, ενώ της μητέρας μου από τη Σμύρνη της Μικράς Ασίας. Παρόλο που ο πατέρας μου είχε πολεμήσει και βρισκόταν στην καταστροφή, στο ολοκαύτωμα της Σμύρνης, δεν γνωρίστηκαν εκεί αλλά στην Αθήνα».

Νομίζω ότι θα ήταν αρκετά ενδιαφέρον να μας πείτε με λίγα λόγια την ιστορία τους.

«Ενώ ήταν φοιτητής (Χημικός) ο πατέρας μου και συγχρόνως έκανε και μαθήματα Νομικής, διέκοψε, γιατί πήγε στον πόλεμο στη Μ. Ασία από το 1919 έως και το 1922, που έγινε η μεγάλη καταστροφή. Η μητέρα μου τώρα είχε γεννηθεί στη Σμύρνη, στη συνοικία του Αγίου Νικολάου. Πήγαινε στο Παρθεναγωγείο της Ορθοδόξου Κοινότητας Σμύρνης και πήρε το πτυχίο της δασκάλας το 1917. Έπιασε δουλειά σ' ένα νησάκι απέναντι από τη Σμύρνη, στις Φώκιες. Το 1919, εντωμεταξύ, πηγαίνει στρατός από την Ελλάδα, να βοηθήσει, γιατί εκεί υπήρχαν περίπου δύομισι εκατομμύρια Έλληνες. Το 1920, που οι επιχειρήσεις ήταν συνεχόμενες και με απώλειες, η μάνα μου αφήνει το σχολείο και πηγαίνει για εθελόντρια νοσοκόμα, περιποιώντας (sic) τραυματίες καθημερινά. Το 1922 ήταν δραματική η κατάσταση. Έχασε πατέρα και αδελφό. Όταν οι Τσέτες (Τουρκοαντάρτες) άρχισαν να λεηλατούν τα χωριά, να σκοτώνουν, ν' ατιμάζουν, να αιχμαλωτίζουν, φεύγαν όλοι προς το λιμάνι, να μπουν σε κάποιο καράβι να σωθούν. Αυτό έκανε και η μητέρα μου με τη μάνα της και το μικρό αδελφό της. Η άλλη της αδελφή ήταν παντρεμένη και έμενε στην Αθήνα. Φεύγοντας από το λιμάνι, αφού βρήκαν χώρο σ' ένα γαλλικό πλοίο, πέταξαν τα κλειδιά του σπιτιού τους στη θάλασσα. Ήξεραν ότι τα είχαν χάσει πια όλα. Δεν θα ξαναγυρνούσαν.

» Το πλοίο τούς άφησε στο Βόλο. Από εκεί, με τη βοήθεια του Ερυθρού Σταυρού, βρήκαν τρόπο να πάνε στην Αθήνα, όπου ζούσε η αδελφή τής μητέρας μου. Εντωμεταξύ, να σας πω ότι η μητέρα μου το μόνο που είχε πάρει μαζί της ήταν το πτυχίο της. Έτσι μπόρεσε να βρει δουλειά σ' ένα σχολείο στην Αθήνα. Εν πάση περιπτώσει, εκείνο τον καιρό είναι που γνωρίστηκε με τον πατέρα μου, ο οποίος, αφού γύρισε και εκείνος από τη Μ. Ασία, πήγε στην Αθήνα, για να συνεχίσει τις σπουδές του. Έτσι παντρεύτηκαν, αλλά επειδή υπήρχε μεγάλη πείνα και ταλαιπωρία στην Αθήνα, θεώρησαν καλύτερο να έρθουν να ζήσουν στο χωριό, όπου ο πατέρας μου είχε κτήματα. Πήγαν λοιπόν στο Ζωριάνο. Απέκτησαν την αδελφή μου Όλγα. Μετά από δυο χρόνια, διορίζεται η μάνα μου δασκάλα στο Κροκύλειο. Μετά από χρόνια, το 1933, γεννήθηκα εγώ. Όλα ήταν καλά μέχρι που... μετά από πέντε μήνες αρρώστησε ο πατέρας μου. Έπαθε φυματίωση και πέθανε. Δεν υπήρχαν αντιβιοτικά, η αρρώστια αυτή θέριζε. Αφήνει τη μάνα μου μόνη της να έχει την ευθύνη και να συντηρεί τη γιαγιά μου, την προγιαγιά μου, την αδελφή μου, εμένα και τον εαυτό της».

Καταλαβαίνω πόσο δύσκολα θα ήταν για εκείνη αλλά και για εσάς τα παιδιά. Πείτε μας για το σχολείο σας.

«Σχολείο πήγα στο Κροκύλειο, αφού ήταν εκεί η μάνα μου δασκάλα. Ενοικιάσαμε ένα σπίτι, για να μένουμε εκεί, και στο Ζωριάνο ανεβαίναμε το καλοκαίρι. Επειδή είχα δασκάλα τη μάνα μου, δεν διάβαζα καθόλου και είχα φάει το ξύλο της χρονιάς μου και από εκείνη αλλά και από τον δάσκαλό μου, τον Λάμπρο Γραβάνη. Εμένα το μόνο που μ' ένοιαζε ήταν να φεύγω με την παρέα μου και να ψάχνουμε για καμιά φωλιά και τέτοια πράγματα».

Τι θυμάστε από τον πόλεμο του '40;

«Όταν ξεκίνησε ο πόλεμος, θυμάμαι τους πατεράδες των παιδιών που έφευγαν με χαμόγελο! Τους έβλεπα όταν χαιρετούσαν τους δικούς τους στο προαύλιο. Πήγαιναν με ευχαρίστηση και ενθουσιασμό. Όπως λέει και το τραγούδι: “Με το χαμόγελο στα χείλη πάν’ οι φαντάροι μας μπροστά και γίναν οι Ιταλοί ρεζίλι...”. Έτσι ένιωθαν πραγματικά. Θυμάμαι τις γυναίκες που έκαναν νυχτέρια δίπλα στο τζάκι, με το λύχνο μόνο να φωτίζει, να πλέκουν φανέλες, κάλτσες, κουκούλες, γάντια κ.λπ.

Τα έστελναν στους στρατιώτες μέσω του Ερυθρού Σταυρού. Εν συνεχεία, είχαμε παρακλήσεις κάθε μέρα στην εκκλησία του Άι-Γιώργη, στο Κροκύλειο. Χτύπαγε η καμπάνα και πηγαίναμε οι πάντες, μικροί-μεγάλοι. Η μάνα μου βοηθούσε πολλές γυναίκες και τους έγραφε τα γράμματα που έστελναν στους συζύγους τους».

Θα περίμεναν με αγωνία ν' ακούσουν κάποιο νέο στο ραδιόφωνο...

«Δεν υπήρχε ούτε ένα ραδιόφωνο στο χωριό, για να μαθαίνουμε νέα από το μέτωπο. Το μόνο που υπήρχε ήταν ένα κοινοτικό τηλέφωνο. Κάποια φορά τηλεφωνάνε και μας λένε ότι έγινε η πρώτη νίκη. Πήραμε το Αργυρόκαστρο! Πω, πω, τι χαρά κάναμε τότε! Πήγαμε όλα τα παιδιά και χτυπάγαμε τις καμπάνες σαν τρελά. Εντωμεταξύ, εμείς συνεχίσαμε κανονικά τα μαθήματά μας σ' όλη τη διάρκεια, γιατί τη δασκάλα δεν την έπαιρναν για στρατιώτη και ο δάσκαλος ήταν μεγάλος».

Όταν έγινε η οπισθοχώρηση, γύρισαν όλοι οι άντρες του χωριού;

«Ναι, οι παρακλήσεις έπιασαν. Όλοι γύρισαν ζωντανοί. Μόνο δύο ήταν τραυματισμένοι. Κουρασμένοι αλλά ενθουσιασμένοι. Όλα τα παιδιά πηγαίναμε γύρω τους και τους ακούγαμε να εξιστορούν τις περιπέτειές τους».

Πέρασε από το Κροκύλειο καμιά αντιστασιακή οργάνωση;

«Αυτή είναι άλλη μεγάλη ιστορία. Γύρω στο '42 εμφανίζονται οι πρώτοι καθοδηγητές των αντιστασιακών οργανώσεων του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ, του 5/42 και του Ζέρβα. Στην αρχή ήταν όλοι μαζί, όλοι υπέρ της πατρίδας. Δεν υπήρχε ακόμα μίσος μεταξύ τους και δεν είχαν σχεδιάσει για το τι θα κάνουν μετά την απελευθέρωση. Υπήρχαν λοιπόν στο Κροκύλειο τέτοιες οργανώσεις των νεολαίων (πήγαινα κι εγώ) και κάθε τρεις – τέσσερις μέρες κάναμε γλέντια όλοι μαζί. Δεν φοβόμασταν ούτε εχθρούς ούτε τίποτα. Λέγαμε τραγούδια του Ζέρβα, του 5/42 και του ΕΛΑΣ. Εντωμεταξύ, είχαν περάσει εκείνο τον καιρό τρεις Γερμανοί. Μπήκαν σ' ένα καφενείο, κρέμασαν τα όπλα τους και ζήτησαν να φάνε πατάτες τηγανητές. Τα παιδιά όλα μαζεuthήκαμε ένα γύρω τους και τους περιεργαζόμασταν, να δούμε πώς είναι επιτέλους αυτοί οι Γερμανοί. Άλλη μια φορά, έτυχε να δω τα Γερμανικά “Στούκας” να γκρεμίζουν τη

γέφυρα του Στενού, για να σταματήσουν την υποχώρηση των ελληνικών και αγγλικών στρατευμάτων. Ήμουν σε μια ραχούλα εκείνη την ώρα και τα είδα όλα».

Πέρασε η οικογένειά σας πείνα, κ. Γιάννη;

«Πολλή πείνα! Ιδιαίτερα το '41, γιατί, όταν έφυγαν οι άντρες το '40, δεν είχαν προλάβει να σπείρουν τα χωράφια, γιατί η δουλειά αυτή γίνεται τον Οκτώβριο. Έτσι έμειναν ακαλλιέργητα και την επομένη χρονιά δεν υπήρχε τίποτα. Υποφέραμε!»

Μας είπατε προηγουμένως πόσο ενωμένες ήταν στην αρχή όλες οι οργανώσεις. Τι άλλαξε;

«Μέσα στο ΕΑΜ-ΕΛΑΣ συντάχθηκε το Κομμουνιστικό Κόμμα και το ενδιέφερε το τι θα γίνει μετά. Σκέφτονταν ότι αφού ήταν μέσα στ' αετόπουλα και στην Εθνική Πολιτική Οργάνωση Νέων (Ε.Π.Ο.Ν.)* να φέρουν τη Λαϊκή Δημοκρατία, να κυβερνήσουν την Ελλάδα. Όπως έγινε στη Βουλγαρία, Ρουμανία κ.λπ. Στο μεταξύ, η οργάνωση του 5/42 ήταν δημοκρατική. Το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ σκέφτηκε ότι οι μη κομμουνιστικές οργανώσεις θα έπρεπε να εκλείψουν πριν την απελευθέρωση. Έκαναν τον πρώτο γύρο, πολεμώντας τον Ζέρβα και διέλυσαν δυο φορές τον Ψαρρό, όπου το Πάσχα του '44 στο Κλήμα Δωρίδας τους κατέστρεψαν. Όσοι από το Κροκύλειο ήταν με το 5/42 (όπως η δική μου οικογένεια) είχαμε συνέπειες. Για να διασωθεί κανείς, ή θα έφευγε από το χωριό ή θα πήγαινε μαζί τους.

» Με το δεύτερο γύρο εμφυλίου, τα Δεκεμβριανά, σκοτώθηκε κόσμος και κοσμάκης. Εκεί έχασαν τη μάχη οι κομμουνιστές. Το μεγαλύτερο τμήμα των ανταρτών ήταν του καπετάν – Ορέστη, του Ανδρέα Μούντριχα. Όσοι σώθηκαν απ' αυτούς, γύρω στα χίλια άτομα, βρέθηκαν στο Κροκύλειο, όπου κατά τύχη ο καπετάν – Ορέστης επέλεξε και έμεινε στο σπίτι μας. Η μάνα μου είχε πάντα θάρρος και μιλούσε με τους πάντες. Έτσι και με τον καπετάνιο και τους εξήγησε την κατάστασή μας. Μετά από δεκαπέντε μέρες που έφυγαν, μας άφησε τρόφιμα και βολευτήκαμε αρκετό καιρό. Τότε έγινε η συμφωνία να παραδώσουν οι αντάρτες τα όπλα και να τελειώσει η δουλειά. Έγινε πouxία για λίγο, αλλά ορισμένοι κρύφτηκαν. Ίσως διότι βαρύνονταν και για εγκλήματα. Σε κάνα

* Σ.τ.Ε. Ε.Π.Ο.Ν.: Ενιαία Πανελλαδική Οργάνωση Νέων.

χρόνο, το 1946, σκέφτονται οι κομμουνιστές ότι δεν έπρεπε να καταθέσουν τα όπλα, ότι έπρεπε να πάρουν την εξουσία κάνοντας ένα τρίτο γύρο. Και αρχίζει αυτό που λέμε συμμοριτοπόλεμος».

Πώς ήταν για σας τότε; Είχατε συνέπειες;

«Ήταν πολύ σκληρά τα πράγματα. Είχαν φτιάξει την “Κυβέρνηση του λαού” δήθεν, την Π.Ε.Ε.Α. και έφεραν στα σχολεία βιβλία με κομμουνιστική προπαγάνδα. Η μάνα μου δεν τα δέχτηκε στο σχολείο και της είπαν: “Θα τα πούμε...”».

Την εκδικήθηκαν;

«Το 1946 άρχισε στην περιοχή μας να κάνει κουμάντο ο καπετάν-Γιώτης (Χαρίλαος Φλωράκης) και ο Διαμαντής. Στις 6 Σεπτεμβρίου του '47, ο Φλωράκης και οι άλλοι άρχισαν το παιδομάζωμα, γιατί δεν πήγαινε κανείς με τη θέλησή του να πολεμήσει μαζί τους. Ένα βράδυ, ενώ



κοιμόμασταν, χτυπάει και η δική μας πόρτα. Ανοίγει η μάνα μου και της λένε: “Τη συναγωνίστρια Όλγα (για την αδελφή μου) τη θέλει ο καπετάνιος”. Η μάνα μου δεν άφησε το κορίτσι να φύγει, εκείνοι όμως την τράβηξαν και την πήραν. Δραματική κατάσταση! Τρέχει από κοντά η μάνα μου μήπως και τη σώσει... Έχουν να ξανάρθουν... Ύστερα από πολλά απερίγραπτα βασανιστήρια (όπως μου είπαν άλλοι μάρτυρες – αιχμάλωτοι που σώθηκαν), ο Φλωράκης παρίστατο στην εκτέλεση. Είχε δώσει μάλιστα εντολή, πριν περάσουν τέσσερις μέρες, να μην τις θάψει κανένας.

Μου λέει ένας αριστερός την επόμενη μέρα: “Δεν πας στη γιαγιά σου, μην πάρουν κι εσένα;” Εγώ έφυγα τρέχοντας, χωρίς να ξέρω ακόμα τι απέγινε η μάνα μου και η αδελφή μου. Από ‘κεί η γιαγιά μου είπε να πάω στην Αθήνα, στη θεία μου. Έτσι γνώρισα και τον Έπαχτο, όταν κατέβηκα από το χωριό, στις 8 Σεπτεμβρίου το ’47. Έπειτα, με βοήθησε ο δάσκαλός μου, ο Λάμπρος Γραβάνης, και με πήγε στην Αθήνα. Από ‘κεί και πέρα μεγάλωσα και σπούδασα εκεί, έχοντας στη μνήμη μου εκείνη την τελευταία νύχτα που πήραν την αδελφή μου, με την εικόνα της μάνας μου να τρέχει έξω από την πόρτα».

Δύσκολα να σβήσει μια τέτοια εικόνα, ιδιαίτερα από το μυαλό ενός παιδιού δεκατεσσάρων ετών. Πες μας, κ. Γιάννη, για τις σπουδές σου και τα επόμενα σημαντικά γεγονότα της ζωής σου.

«Σπούδασα δάσκαλος στη Μαράσλειο Ακαδημία. Αφού τελείωσα και το στρατό, αμέσως πιάνω δουλειά στα Άνω Κούκουρα. Εκεί δούλεψα δέκα χρόνια. Παράλληλα οργάνωσα μαθήματα της Λαϊκής Επιμόρφωσης σε όλο το σημερινό Δήμο Ευπαλίου (Ευπάλιο, Μανάγουλη, Μαλάματα, Γλύφα κ.λπ.). Έφερα μαθήματα Αγγλικών, μηχανολογικά αυτοκινήτου, γεωπονικά, κέντημα κ.λπ. Μετά τα Κούκουρα, πήγα πέντε χρόνια στο Καστράκι και μετά στο Τρίκορφο Δωρίδος. Συνολικά έκανα δάσκαλος για 31 χρόνια».

Ασχολήθηκες με κάτι άλλο;

«Τότε, αλλά και τώρα ακόμα, γράφω σ’ εφημερίδες και περιοδικά, αλλά κυρίως ασχολούμαι με τη λαογραφία της Δωρίδας. Έχω βραβευτεί πέντε φορές από την Ακαδημία Αθηνών για ανάλογες λαογραφικές συλλογές. Έχω γράψει ένα βιβλίο για το Ευπάλιο και ετοιμάζω κάποιο άλλο τώρα».

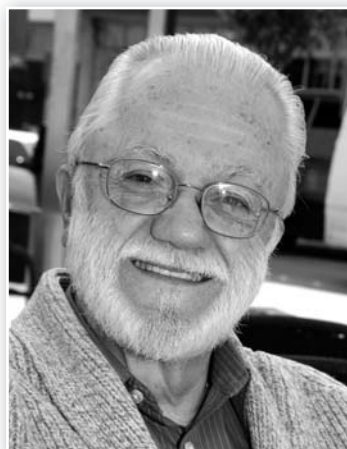
Δυο λόγια για την οικογένειά σου.

«Παντρεύτηκα το 1958 την Ελένη από τη Λαμία. Αποκτήσαμε τρία παιδιά, τον Κώστα, τον Σωτήρη και την Ουρανία. Από τα παιδιά μου έχουμε τώρα έξι υπέροχες εγγονές. Να ζήσουν όλα μου τα παιδιά ευτυχισμένα, χωρίς τον πόνο και τη δυστυχία που έζησα εγώ».



Πατούχας Επαμεινώνδας

αφήγηση στη Ζωή Δενδραμή



«Έχω γεννηθεί στις 23 Δεκεμβρίου του 1933 στη Χώμορη. Με ξεγέννησε η γιαγιά μου η Αφροδίτη (το πατρικό της ήταν Γρίβα) μέσα στο σπίτι μας. Δεν ήταν μαμμή “επίσημα”, αλλά την ήξερε αυτή τη δουλειά. Είχε ξεγεννήσει κάπου 300 παιδιά στο χωριό μας. Τον πατέρα μου τον έλεγαν Κωνσταντίνο και τη μητέρα μου Σπυριδούλα. Και οι δύο από τη Χώμορη ήταν. Ήμασταν τέσσερα αδέρφια. Δυο αγόρια, ο Θωμάς κι εγώ και δυο κορίτσια, η Θεοδώρα και η Αφροδίτη. Εγώ ήμουν ο μικρότερος. Ο πατέρας μου είχε φύγει νεαρός στην Αμερική. Το 1912 όμως, που έγινε ο Βαλκανικός πόλεμος, γύρισε, για να πολεμήσει. Επειδή λαβώθηκε, η τότε πριγκίπισσα Σοφία τού είχε δώσει παράσημα».

Πώς τραυματίστηκε;

«Ήταν φύλακας στη φυλακή που είχαν Τούρκους αιχμαλώτους. Κάποια φορά τον ρώτησε ένας αιχμάλωτος τι ώρα είναι. Σκύβει ο πατέρας μου να δει την ώρα από το ρολόι που ήταν κρεμασμένο σε μια καρένα στο παντελόνι του και εκείνη τη στιγμή βγάζει ο Τούρκος ένα όπλο, που είχε καταφέρει να κλέψει νωρίτερα, και τον σημαδεύει στο κεφάλι. Σηκώνει όμως ο πατέρας μου το κεφάλι του απότομα και η σφαίρα τον πέτυχε στο πόδι. Έτσι τραυματίστηκε, αλλά σώθηκε. Αφού γύρισε κι έγινε καλά, συνέχισε τα ταξίδια του στην Αμερική. Κάθε δύο – τρία χρόνια που ερχόταν έκανε από ένα παιδί και ξανάφευγε πάλι. Δούλευε στα πιάτα. Σιγά-σιγά όμως άνοιξε και δικό του εστιατόριο. Μας έφερνε πολλά πράγματα, όταν ερχόταν, ιδιαίτερα κάτι ωραία πουκάμισα».

Πώς ήταν τα παιδικά σας χρόνια, κύριε Επαμεινώνδα;

«Όχι ευχάριστα. Πέρασα πολύ δύσκολα παιδικά χρόνια, με πολύ

πόνο. Καταρχάς, μέχρι να ξεκινήσω το σχολείο, ήρθε η Κατοχή. Πεινάσαμε πάρα πολύ! Τρώγαμε βελανίδια, σαλιγκάρια και άλλα τέτοια. Ο πατέρας μου είχε φύγει τελευταία φορά το 1939 και δεν μπορούσε να επικοινωνήσει μαζί μας. Τότε ήμουν πέντε χρονών και τον θυμάμαι πολύ λίγο εκείνη την εποχή. Ο πόλεμος τον έκλεισε έξω. Ούτε γράμματα ούτε λεφτά. Προσπαθούσαμε να μάθουμε νέα του μέσω Ερυθρού Σταυρού, αλλά δεν γινόταν τίποτα. Ξεκίνησα το σχολείο στο χωριό και έβγαλα τις τρεις πρώτες τάξεις με δάσκαλό έναν Κερασιά. Μετά, λόγω πολέμου έφυγε ο δάσκαλος. Συνέχισα το υπόλοιπο σχολείο στο διπλανό χωριό, στον Πόδο. Έμεινα στο σπίτι ενός θείου μου, του Χωραφά. Έφευγα κάποια Σαββατοκύριακα μόνος μου και έκανα δύο με τρεις ώρες δρόμο, για να πάω στο σπίτι μου στο χωριό».

Δεν φοβόσασθε;

«Την πρώτη φορά που έπρεπε να πάω στον Πόδο, χωρίς να με συνοδεύει κάποιος μεγαλύτερος, ναι. Τότε φοβήθηκα πολύ. Είχα ξεκινήσει σιγά-σιγά, κατέβηκα ένα ποταμάκι, προχώρησα και κατάλαβα ότι έχασα το δρόμο. Κάποια στιγμή, είδα έναν αγρότη που έκανε χωράφι. Τον ρώτησα: “Βρε μπάρμπα, πάω καλά για τον Πόδο;” “Όχι, παιδάκι μου”, μου λέει. “Θα πας πίσω από ‘κεί που΄ρθες, να περάσεις πάλι το ποτάμι...” Γύρισα πάλι τόσο δρόμο πίσω κι επειδή είχε αρχίσει να σουρουπώνει, φοβόμουν κι έβλεπα φαντάσματα μπροστά μου. Ούτε εννιά χρονών δεν ήμουν. Ό,τι κουνιότανε νόμιζα ότι κάτι ήταν. Φτάνοντας πιο πάνω σ’ ένα χωράφι, αρχίζουν να με κυνηγάνε κάτι σκυλιά. Για να γλυτώσω από τα δόντια τους, ανεβαίνω σ’ ένα δέντρο. Είδα ένα βοσκό που φύλαγε πρόβατα και κατάλαβα ότι σ’ εκείνον ανήκε ο σκύλος. Του φωνάζω και του λέω: “Κράτα τα σκυλιά, να κατέβω”. Ήρθε, τα κράτησε και του λέω πάλι: “Μην τ’ αφήσεις μέχρι ν’ ανέβω τη ράχη και τότε μόνο να τ’ αμολήσεις”. Τελικά, έστω και αργά, κατάφερα να φτάσω στο σπίτι του θείου μου.

» Τις επόμενες φορές ήταν πιο εύκολο να βρίσκω το δρόμο μου. Ξεκίνησα λοιπόν εκεί το σχολείο, με δάσκαλο τον Ιωάννη Χωραφά. Ήταν πάρα πολύ καλός άνθρωπος. Όταν ήμουν στην Πέμπτη Τάξη, έπρεπε να εμβολιαστούμε όλα τα παιδιά. Το εμβόλιο όμως κόστιζε μια δραχμή κι εγώ δεν είχα τίποτα. Ούτε φράγκο! Λέω τότε στο δάσκαλο ότι δεν γίνεται να κάνω εγώ το εμβόλιο, γιατί δεν είχα λεφτά. Μην φο-

βάσαι παιδί μου, μου είπε, θα τα βάλω εγώ. Συγκινούμαι πραγματικά τώρα που το λέω. Τόσο καλός άνθρωπος ήταν!»

Δεν είχατε ούτε δραχμή πάνω σας; Δεν είχατε καταφέρει ακόμα να επικοινωνήσετε με τον πατέρα σας;

«Όχι, τίποτα. Εντωμεταξύ όμως, το 1941, στην Κατοχή, είχε πεθάνει η μητέρα μου από φυματίωση. Για ένα χρόνο, όσο διάστημα ήταν άρρωστη, δεν μας άφηναν να την πλησιάσουμε, για να μην κολλήσουμε κι εμείς. Την έβαλαν σ' ένα δωμάτιο και εκεί μέσα έμπαιναν μόνο οι δυο γιαγιάδες μου, για να την περιποιούνται. Για να τη δούμε λίγο, την έβγαζαν έξω στη μπαλκονόπορτα κι εμείς στεκόμασταν στον κήπο, είκοσι μέτρα μακριά. Ένα χρόνο να βλέπουμε τη μάνα μας από το παράθυρο, μπορείς να φανταστείς πώς αισθανόμασταν;»

Χωρίς μητέρα και πατέρα πώς καταφέρατε να επιβιώσετε;

«Μας πρόσεχε πολύ η γιαγιά μας αλλά και η μεγάλη μας αδελφή, η Θεοδώρα, που ήταν τότε δεκαέξι χρονών. Έγινε μάνα μας. Μας βοήθησε επίσης πολύ ο αδελφός της μάνας μου, ο Νίκος Σκιαδάς. Ήταν ο προστάτης μας. Κι εμείς τα παιδιά όμως, όπου μπορούσαμε, κάναμε δουλειές αγροτικές. Η αδελφή μου, εντωμεταξύ, είχε πάει στη Ναύπακτο και πούλησε τα ωραία μας άσπρα πουκάμισα που μας είχε φέρει την τελευταία φορά ο πατέρας μας. Είχε πάρει σιτάρι και καλαμπόκι, για να μπορέσουμε να φάμε λίγο κουρκούτι. Ξεκίνησα μετά το Γυμνάσιο στον Πλάτανο. Με φιλοξένησε ένας θείος μου γιατρός, ο Οδυσσέας Πατούχας, πατέρας τού γυναικολόγου του Αντώνη και της Νταΐζης της φαρμακοποιού. Έμεινα λίγες μέρες, μετά, δεν ξέρω γιατί, αλλά δεν ήθελα να παραμείνω στο σχολείο εκεί. Φεύγω και πάω στην Άνω Χώρα. Εκεί είχα πάλι άλλο συγγενή. Έμεινα στο σπίτι του Αλέκου Σακελλάρη, που έχει τώρα το ξενοδοχείο Ακτή.

» Το 1945, μέσω του Ερυθρού Σταυρού, μας στέλνει τηλεγράφημα ο πατέρας μου και έτσι μαθαίνουμε ότι ζει. Του απαντήσαμε ότι τα παιδιά όλα είμαστε καλά, αλλά η μάνα μας είχε πεθάνει. Ξεκίνησε τότε διαδικασίες ο πατέρας μου και το Νοέμβριο του '46 λαβαίνουμε πρόσκληση να πάμε στην Αμερική. Εγώ έφυγα περπατώντας από την Άνω Χώρα (ήμουν στο Γυμνάσιο) και συνάντησα τα δύο μου αδέρφια στη Σίμν. Μέχρι εκεί πήγαινε τότε ο καρνάβαλος. Η Θεοδώρα δεν είχε έρ-

θαι μαζί μας, γιατί είχε παντρευτεί. Καθώς περιμέναμε όλοι στη στάση, έξω από ένα καφεενεδάκι, κοιτάζαμε προς το δρόμο και είδαμε το αυτοκίνητο που ερχόταν κι εκείνη τη στιγμή έπαιρνε στροφή. Σκέφτηκα: τι είναι τούτο το πράμα; Είναι φάντασμα μεγάλο; Βλέπεις μέχρι τότε δεν είχα ξαναδεί αυτοκίνητο... Λέω, είναι ζούμπερο με δικό του μυαλό, δική του νόηση, γιατί αντί να πάει ίσια, καταλάβαινε κι έπαιρνε στροφή. Από το φόβο μου πάω και κρύβομαι κάτω από ένα τραπεζάκι που είχε μακρύ τραπεζομάντηλο και δεν φαινόμουν. Έφτασε το αυτοκίνητο και με έψαχναν τ' αδέρφια μου, να με βρουν να μπορούμε μέσα. Αφού με βρήκαν, ανεβήκαμε πάνω. Στην πραγματικότητα, ήταν ένα φορτηγό, με δυο πεζούλια στην καρότσα, για να κάθεται ο κόσμος. Σ' τις λέω αυτές τις λεπτομέρειες, για να δείτε όλοι τι ζωή κάναμε. Πού ήμασταν και πού είμαστε».

Πώς ήταν λοιπόν η πρώτη σας βόλτα με αυτοκίνητο;

«Α! Ήμασταν πολλά άτομα εκείνη την ημέρα. Άλλοι κάθονταν, άλλοι ήταν όρθιοι. Εγώ ήμουν τόσο στρυμωγμένος, που το μόνο που μπορούσα να διακρίνω ανάμεσα στα κεφάλια ήταν... να φεύγει η γης! Στις στροφές, πίστευα ότι η γη γύριζε γύρω. Δεν καταλάβαινα ότι εμείς φεύγομε. Φτάνοντας στο Ξηροπήγαδο, κατεβήκαμε εκεί και μείναμε δυο μέρες στην αδελφή της μάνας μου, την Αγλαΐα Λέλλου. Πήγαμε μετά στο λιμάνι και με το καραβάκι του Γιώργου του Πατάκα περάσαμε απέναντι. Πρώτη φορά έμπαινα και σε καράβι. Ήταν τέλος Νοεμβρίου. Φόραγα κοντό παντελονάκι, όπως όλα τα παιδιά εκείνης της εποχής, και κρύωνα. Φτάσαμε στον Ψαθόπυργο, πήραμε το τρένο και ξεκινήσαμε για την Αθήνα. Μας άρεσε τόσο πολύ η διαδρομή που εγώ και η αδελφή μου βγάzaμε συνέχεια έξω το κεφάλι μας από το παράθυρο, για να βλέπουμε. Από τον καπνό που έβγαζε το φουγάρο του τρένου σε λίγο γίναμε κατάμαυροι. Στην Αθήνα μείναμε περίπου μία εβδομάδα, έως ότου περάσουμε από τον έλεγχο, με ιατρικές εξετάσεις κ.λπ.

» Φύγαμε από τον Πειραιά στις 6 Δεκεμβρίου του '46 και φτάσαμε στην Αμερική στις 9 Γενναριού του '47. Ένα μήνα και τρεις μέρες. Καθυστερήσαμε, γιατί το επιβατικό μας πλοίο, το "Κατούμπα", επισκευαζόταν εκείνες τις μέρες στη Γένοβα. Ως εκεί μας πήγε ένα μικρότερο καράβι και περιμέναμε. Τα βράδια μας άφηναν να μπαίνουμε μέσα να κοιμόμαστε, αλλά την ημέρα βγαίναμε έξω, γιατί δούλευαν οι εργάτες.

Λεφτά είχαμε πολύ λίγα, γλώσσα δεν ξέραμε... Ένας συνεπιβάτης μάς βοήθησε και βρήκαμε ένα εστιατόριο που μπορούσε να μας δώσει ένα φτηνό πιάτο φαγητό. Αυτό ήταν σούπα. Εγώ όταν άκουσα για σούπα, νόμιζα ότι θα μας έφερνε αυγολέμονο με ρυζάκι, όπως την ήξερα. Μας έφεραν όμως σούπα με πατάτες, καρότα και σέλινο. Δεν μου άρεσε καθόλου. Η ανάγκη όμως μ' έκανε και την έτρωγα. Φύγαμε τελικά μετά από πέντε – έξι μέρες. Στο ταξίδι μας είχαμε μεγάλη τρικυμία. Κάποιοι ιερείς που βρίσκονταν μέσα στο πλοίο πέταγαν σταυρούς μέσα στη θάλασσα, να μην πνιγούμε. Κάποια φορά, παραλίγο να με πάρει ένα μεγάλο κύμα. Κρατήθηκα από τα κάγκελα και σώθηκα από θαύμα».



Όταν φτάσατε στο λιμάνι, σάς περίμενε ο πατέρας σας;

«Όλοι οι επιβάτες είχαν κάποιον δικό τους, που τους περίμενε και τους έπαιρνε κι εμείς μείναμε τελευταίοι. Πουθενά ο πατέρας μας! Και τα τρία παιδιά νομίζαμε ότι για άλλη μία φορά μάς είχε εγκαταλείψει. Τί είχε γίνει όμως; Εμείς φτάσαμε στις 6:00, ενώ ο πατέρας μου νόμιζε ότι θα φθάναμε στις 9:00. Αφού περιμέναμε και περιμέναμε, μας βοήθησε ένας κύριος που ήταν στο καράβι μαζί μας. Πήγαμε μαζί του με το τρένο στο Cotsville, την πόλη που έμενε ο πατέρας και στείλαμε τηλεγράφημα στο μαγαζί του (είχαμε τη διεύθυνση) λέγοντάς του, είμαστε στο τάδε σημείο, έλα να μας πάρεις. Ο πατέρας μου βέβαια

έλειπε, γιατί ήταν στο λιμάνι εκείνη την ώρα ψάχνοντας να μας βρει. Είδε το τηλεγράφημα ο συνétaίρός του και στέλνει έναν Αμερικάνο υπάλληλό του, να μας φέρει. Ήρθε ο άνθρωπος, μας βρήκε και κρατούσε ένα σημείωμα που έλεγε: “Πηγαίνετε μαζί του”, για να καταλάβουμε να τον ακολουθήσουμε. Εντωμεταξύ, αφού δεν μας βρήκε στο λιμάνι ο πατέρας μου, τηλεφώνησε στο μαγαζί του, για να δει μήπως και είχαμε πάει εκεί. Ανακουφίστηκε πολύ, όταν έμαθε ότι είμαστε εκεί όλοι ασφαλείς. Καθώς τον περιμέναμε, κουρασμένοι και πεινασμένοι και οι τρεις μας, τι λες ότι μας έδωσαν να φάμε; Παγωτό! Νόμιζαν ότι θα χαιρόμασταν, εμείς όμως κρυώναμε και θα θέλαμε να φάμε κάτι ζεστό. Τέλος πάντων, με λίγα λόγια, ήρθε ο πατέρας μας, μας αγκάλιασε, μας φίλησε και τότε καταλάβαμε ότι μας αγαπάει και μας θέλει».

Χωρίς να ξέρετε τη γλώσσα, γιατρέ, πώς πήγατε στο σχολείο και καταφέρατε να σπουδάσετε;

«Ήμουν δεκατριών ετών και με βάλανε στην Τρίτη Δημοτικού, για να προσαρμοστώ. Έτσι σιγά-σιγά κατάφερα να πετύχω. Με πολλά εμπόδια όμως, γιατί, όταν ήταν άρρωστη η μάνα μου, όσο κι αν προσπάθησαν όλοι να μας προφυλάξουν, το δεύτερο χρόνο στην Αμερική, έπαθα κι εγώ φυματίωση. Έχασα δύο χρόνια στα σανατόρια. Επειδή όμως ήθελα να μάθω και να σπουδάσω, με σκοπό να γίνω γιατρός πάντα (μετά την αρρώστια της μάνας μου αλλά και τη δική μου εμπειρία) έδωσα όλον μου τον εαυτό και τα κατάφερα. Μόλις βγήκα γιατρός, το 1963, παντρεύτηκα μια Αμερικανίδα νοσοκόμα, την Φίλις, μια εξαιρετική γυναίκα. Υπέροχος άνθρωπος! Αποκτήσαμε δύο παιδιά, την Κωνσταντίνα και τον Δημήτρη. Από την κόρη μου έχω και δύο εγγόνια, την Ρεβέκκα και τον Έρικ – Κωνσταντίνο και εύχομαι να προοδεύσουν όπως κι εμείς. Να μορφωθούνε, αλλά προπαντός να γίνουν φιλόανθρωποι και να βοηθούνε τους άλλους».

Για να το εύχεσαι αυτό, φαίνεται ότι κι εσείς, κ. Πατούχα, έχετε βοηθήσει κάποιους ανθρώπους.

«Πάντα βοηθούσα ανθρώπους που έχουν ανάγκη. Βοηθάω σε ιδρύματα, συλλόγους, στη Χ.Ο.Ν. (Χριστιανική Οργάνωση Νέων), στην εκκλησία μας, στην Αγία Σοφία, είμαι χρόνια στο συμβούλιο κ.λπ. Εφόσον με βοήθησε ο Θεός να έχω μια καλή ζωή, βοηθάω κι εγώ όπου μπορώ.

» Μ' αρέσει επίσης να κάνω ό,τι μπορώ και για τον τόπο μου. Το 2008, μαζί με τα ξαδέλφια μου, τους Σκιαδαίους, καλέσαμε τη Μικτή Χορωδία Ναυπάκτου και κάναμε τρεις επιτυχημένες συναυλίες στην Αμερική. Πέρασαμε πάρα πολύ καλά. Έχουμε κάνει τη Χορωδία οικογένειά μας. Φέτος, έχει καλέσει τη Μικτή Χορωδία ο Δημήτρης Κοζώνης για μια συναυλία στο Σικάγο. Οποσδήποτε θα πάμε κι εμείς εκεί όλοι μας, να τους δούμε και να τους απολαύσουμε. Κλείνοντας, θέλω να ευχαριστήσω την εφημερίδα της Ναυπάκτου “Εμπρός”, που ενδιαφέρεται για τέτοιες ιστορίες και μας φιλοξενεί».





Κατσίκας Γιάννης

αφήγηση στη Ζωή Δενδραμή

«Είμαι βέρα Ναυπάκτιος. Γεννήθηκα και μένω ακόμα μέχρι και σήμερα στο πατρικό μου σπίτι, στο λιμάνι. Όχι του πατέρα μου, του παππού μου του Κώστα. Τώρα πια δεν έχουν απομείνει και πολλοί γνήσιοι Ναυπάκτιοι. Άμα βγω έξω στο λιμάνι, ζήτημα αν θα υπάρχουν τέσσερεις – πέντε. Έχει πέσει ξενούρα, τα Σόμορα και τα Γόμορα. Εγώ που λες γεννήθηκα το 1935. Τον πατέρα μου τον έλεγαν Γιώργο και τη μητέρα μου Ελένη. Η καταγωγή της ήταν από την Κάτω Χώρα. Ήμασταν τέσσερα αδέρφια η Αγγελικούλα, η Ευμορφία, ο Κώστας και τέλος, το στερνοπαίδι, ήμουν εγώ. Γεννήθηκα με ημιπληγία. Έβγαζα αίμα από το στόμα. Όλοι έλεγαν ότι δεν θ' αντέξω, ότι θα πεθάνω. Με τρίβανε με οινόπνευμα σε όλο το σώμα και τελικά συνήλθα. Έζησα με κάποιες αναπηρίες όμως. Αλλά... έφτασα να γίνω παππούς! Η μαμμή που βοήθησε τη μάνα μου να γεννήσει ήταν η Τασία Δράκου. Ήταν μόλις είχε τελειώσει τις σπουδές της και έτυχε να είμαι εγώ το πρώτο παιδί που έπιασε στα χέρια της, γι' αυτό και θέλησε να με βαφτίσει. Κι έτσι έγινε».

Μεγαλώσατε με διάφορες δυσκολίες, κ. Γιάννη...

«Είχα δυσκολίες γενικά στις κινήσεις μου, κυρίως όμως το πρόβλημά μου ήταν ότι δεν μπορούσα να μιλήσω. Αν δεν έβγαίνα στην “πιάτσα”, να συναναστραφώ με τον κόσμο, δεν θα μιλούσα καθόλου. Έβγαίνα έξω, ήταν γνωστοί μου όλοι, μου μιλούσαν και προσπαθούσα κι εγώ να απαντήσω. Πήγαινα κάτω στο λιμάνι, που ήταν τα καράβια που πήγαιναν στον Ψαθόπυργο, μιλούσα με τους ψαράδες αλλά και με όλον τον κόσμο. Κι όχι μόνο αυτό, δούλευα κιόλας από μικρός. Μιλούσα συνέχεια με τους ανθρώπους κι έτσι λύθηκε η γλώσσα μου. Δεν το έβαζα κάτω».

Τι δουλειά κάνατε;

«Πουλούσα τσιγάρα από πέντε ετών. Είχα πολλούς πελάτες, γιατί τα τσιγάρα ήταν λιγοστά τότε, δεν τα έβρισκες εύκολα. Περίπτερα δεν υπήρχαν. Πήγαινα και τα πουλούσα στα καφενεία που υπήρχαν γύρω από το λιμάνι. Ένα από τα καφενεία ήταν ενός θείου μου, του Σπύρου Κατσίκι κι ένα άλλο το είχε ένας άλλος μπάρμπαρς μου, ο Χρήστος. Το μισό λιμάνι ήταν Κατσικέικο. Έβγαζαν και τότε καρέκλες έξω, κάτω από τα πλατάνια και μαζευόταν πολύς κόσμος. Στην πλατεία του λιμανιού υπήρχε ένα πανέμορφο σιντριβάνι με φοίνικες. Δυστυχώς το χάλασαν, το κατέστρεψαν, για να βάλουν στη θέση του το άγαλμα του Μπότσαρη. Κακώς! Έπρεπε να τ' αφήσουν το σιντριβάνι και να βάλουν δίπλα του το άγαλμα. Εμένα μου στοίχισε πολύ, όταν είδα ότι το χάλασαν. Έχω μια φωτογραφία στο σπίτι μου με την πλατεία του λιμανιού όπως ήταν τότε και την κοιτάζω και αναπολώ εκείνα τα χρόνια».

Στο σχολείο πήγατε, κ. Γιάννη, ή δυσκολευόσαστε στα μαθήματα;

«Πήγα σχολείο. Δεν είναι ότι δεν τάπαιρνα τα γράμματα, αλλά προσπαθούσα να πω το μάθημα όσο καλύτερα μπορούσα, όμως δεν με καταλάβαιναν όπως μιλούσα. Έχανα όμως και πολλά μαθήματα, γιατί πήγαινα και στα νοσοκομεία συχνά για διάφορες θεραπείες. Κατάφερα να βγάλω και την Πέμπτη Τάξη. Το σχολείο μου ήταν το Β΄ Δημοτικό και τότε που πήγαινα εγώ δεν είχαμε το κτίριο που υπάρχει τώρα. Εμείς κάναμε μαθήματα σ' ένα σπίτι πιο κάτω από τον Άγιο Διονύσιο, το οποίο στην Κατοχή μάς το κάψανε. Μετά χωρίστηκαν οι τάξεις σε διάφορα άλλα σημεία. Κάναμε μαθήματα στην εκκλησία του Αγίου Διονυσίου, σ' ένα σπίτι, του Μαγκλάρα, αλλά κάναμε και στην τσάμπα του Α΄ Γυμνασίου, σε μια αίθουσα που υπήρχε στο υπερώο. Στο διάλειμμά μας βγαίναμε στην τσάμπα και καθόμασταν λίγο».

Θυμάστε κάποιον δάσκαλό σας;

«Θυμάμαι τον Κοτίνη, την Φωτεινή και τον Πέτσα. Η κυρία Φωτεινή ήταν αυτή που μας έβαζε τις πιο πολλές τιμωρίες. Δεν είχαμε θρανία τότε, καθόμασταν καταή και η κ. Φωτεινή μάς χτύπαγε άλλοτε με κλοτσιές και άλλοτε με βέργες. Με πέντε – έξι βέργες μαζί, ψιλές. Και να κάνει έξω κρύο και να μας μελανιάζει το χέρι. Πολλή πλάκα σπάγαμε με τον κ. Πέτσα. Δεν έβλεπε πολύ καλά. Φόραγε γυαλιά και τον κάναμε

όπως θέλαμε. Πήγαινε τότε στον Διευθυντή τον Κοτίνη, που ήταν σε άλλο κτίριο, του έκανε παράπονα κι ερχόταν μετά ο Διευθυντής τόσο δρόμο και μας χτύπαγε. Εμείς γελάγαμε όμως που καταφέρναμε και τους αναστατώνουμε όλους. Γενικά, μου άρεσαν όλα τα μαθήματα στο σχολείο, στην Αριθμητική όμως ήμουν πρώτος. Και είμαι».

Τι παιχνίδια παίζατε με τους φίλους σας;

«Έπαιζα καλόγερο, γουρνίτσες, κρυφτούλι, στριφτό, μπάλα, γυαλενάκια και χωματινάκια. Φυσικά, εκτός από το σχολείο, όλα αυτά τα παιχνίδια τα παίζαμε στην πλατεία του λιμανιού, γύρω από το σιντριβάνι... Πάει όμως το σιντριβάνι! Απ' το λιμάνι πέρναγε πολύς κόσμος. Ήταν το κέντρο της πόλης. Θυμάμαι και τον “Απόλλωνα”, τον ντελάλη, που έπαιρνε ένα ποδήλατο και διαφήμιζε τα κρέατα ή άλλα εμπορεύματα από τα μαγαζιά. Στο τέλος όμως, τον έφαγε ένα αμάξι».

Στον πόλεμο πείνασε η οικογένειά σου;

«Αν πεινάσαμε; Και ποιος δεν πείνασε! Τρώγαμε κουρκούτι, μαμαλίγκα και χόρτα. Με το σταγονόμετρο βάζαμε λάδι στο φαγητό μας. Πού και πού τρώγαμε και κανένα ψάρι, όταν έπιανε ο πατέρας μου, που δούλευε σ' ένα καράβι, στο λιμάνι. Α, είχαμε και γαλέτες ξερές. Τις κρύβαμε στο νταβάνι, για να μην έρθουν και μας τις πάρουν, γιατί τότε γυρνάγαμε όλα τα σπίτια και κάνανε εφόδους οι στρατιώτες, να δουν μήπως είσαι έτσι, μήπως είσαι αλλιώς και αν έβρισκαν τίποτα, σ' το έπαιρναν με τρόπο. Εκείνα τα χρόνια φοβόσουν και το διπλανό σου. Ήταν ρουφιάνοι πολλοί και σε κάρφωναν. Καμιά φορά και από ζήλια, χωρίς να έχεις κάνει τίποτα. Θυμάμαι που είχε έρθει και ο Μπτσοτάκης* μια φορά από το λιμάνι. Ήταν γερμανοτσολιάς και όπως πέρναγε, μου είπε κάποιος: “Αυτός είναι ο Μπτσοτάκης” και τρέξαμε να κρυφτούμε, μη μας φάνε. Φοβόμασταν, γιατί τότε σκότωναν ακόμα και εννιά χρονών παιδάκια».

Πόσα χρόνια πουλάγατε τσιγάρα, κ. Γιάννη;

«Πούλαγα τσιγάρα μέχρι που μου πήραν την άδεια. Μετά την Κατοχή, ξεκίνησαν να δημιουργούνται τα περίπτερα για τους ανάπηρους

* Σ.τ.Ε. Κατά κανόνα, οι αφηγήσεις είναι σύμφωνες με τα ιστορικά δεδομένα. Σε κάποιες περιπτώσεις ωστόσο, εγείρουν αμφιβολίες.

πολέμου. Ενώ όμως κι εγώ πλήρωνα στην Εφορία, μου την πήραν την άδεια. Ασχολήθηκα μετά με φιστίκια, με αυγά, μέχρι και με τομάρια. Καταλήγοντας στα είκοσι πέντε μου ν' ανοίξω σφαιριστήριο».



Φωτό Κορμούσης

Τα φιστίκια από πού τα προμηθευόσουν;

«Τ' αγόραζα χονδρική από ένα εργοστάσιο στην Πάτρα. Ολόκληρα τσουβάλια. Τα έφερνα εδώ και μετά τα έφτιαχνα μόνος μου μερίδες σε χωνάκια και τα πούλαγα. Είχα πάρει μετά και στραγάλια και πασατέμπο. Όταν ήμουν 15 χρονών, αυτός που είχε το εργοστάσιο στην Πάτρα μου ζήτησε να δουλέψω σ' αυτόν. Έκανε εισαγωγή αυτός τα φιστίκια ωμά και μετά τα έψηνε στο φούρνο και τ' αλάτιζε. Μου έδινε πέντε δραχμές την ημέρα. Ήταν καλά, τότε πέρναγαν τα λεφτά. Ενοικιάζες μαγαζί με τρία φράγκα, ενώ τώρα θες 3.000 και 4.000 ευρώ για το ενοίκιο».

Πόσο καιρό μέινате εκεί;

«Μήνα... δεν θάκατσα. Η δική μου δουλειά ήταν να παίρνω τα σακιά από την αποθήκη και να τ' αδειάζω στα καζάνια. Μετά ψέναμε τα φιστίκια και τ' αλατίζαμε. Μια μέρα λοιπόν, όταν πήγα να πάρω ένα τσουβαλάκι από ένα ράφι, είδα κάτι να πέφτει. Λέω, τι είναι τούτο εδώ; Ήταν ένα χιλιάρικο. Τότε είχαν πρωτοβγεί. Το παίρνω, το βάνω στην τσέπη μου, βγαίνω απ' το εργαστήριο και κατεβαίνω κάτω στο μαγαζί. Μου λέει τ' αφεντικό: "Τι έπαθες;". Βγάνω τότε το χιλιάρικο από την

τσέπη μου και του λέω: “Πάρ’ το αυτό, πάρε και τα κλειδιά σου, πάρ’ τα όλα και φεύγω”. Προσβλήθηκα πάρα πολύ. Μου έδειξε ότι δεν μου είχε εμπιστοσύνη. Ίσως γιατί αυτός είχε δύο παιδιά που ήταν καλομαθημένα και κλέβανε, και ήθελε να δει τώρα αν έκανα κι εγώ το ίδιο. Πριν φύγω, του είπα: “Τράβα να δεις μη σου λείπει και κανένα τσουβάλι και μετά θα φύγω”. Έτσι τελείωσα από την Πάτρα».

Πηγαίνατε καμιά φορά κοντά στον πατέρα σας, στη δουλειά του;

«Ναι, είπα ότι ήταν ψαράς, αλλά δούλευε όμως και σ’ ένα καϊκι. Επιπλέον είχε κι ένα καφέ-αμάν στο λιμάνι. Σ’ εκείνο το μαγαζί τώρα είναι ένα μπαράκι (ντισκοτέκ). Εκειό το λιμανάκι το κάνανε άχρηστο. Παλιά ήταν ωραία. Τώρα υπάρχει λιμάνι; Άλλο το πώς το θέλει η νεολαία. Τέλος πάντων, ο πατέρας μου δούλευε είπαμε και σε καϊκι και φυσικά πήγαινα πολλές φορές μαζί του. Κάπου και κάπου, το καϊκι έπαιρνε μέσα κι αμάξια. Πηγαίναμε Ψαθόπυργο και Πάτρα. Ήταν μεγάλο καϊκι, με πανιά. Κινούνταν με τον αέρα μόνο. Δύσκολο! Μόνο ένα απ’ όσα καϊκια υπήρχαν τότε είχε μηχανή, του Γιάννη και Γιώργου Πατάκα. Το “τσάφ-τσουφ”, έτσι το λέγαμε. Θυμάμαι ότι φοβόμασταν να περάσουμε το Ρίο-Αντίρριο, γιατί υπήρχαν νάρκες μέσα στη θάλασσα. Απομεινάρια του πολέμου. Τρέμαμε μην πέσουμε πάνω σε καμιά και σκάσει και τιναχτούν τα πάντα».

Έπαθε ποτέ κανείς κανένα τέτοιο ατύχημα;

«Όχι, απ’ ό,τι ξέρω. Δεν χτύπησε κανείς. Ίσως ήταν κάτω, πολύ βαθιά οι νάρκες. Μια φορά (κάτι άλλο που θυμήθηκα τώρα) ενώ έφυγε με γαλήνη το καϊκι που δούλευε ο πατέρας μου προς Ψαθόπυργο, αργότερα πιάνει θάλασσα. Είχε πολύ κόσμο και είχαν φορτωμένο κι ένα αμάξι. Τα βάζανε τ’ αμάξια πάνω σε καδρόνια και τα δένανε. Σε περίπτωση μεγάλης τρικυμίας και μετατόπισης του οχήματος, έκοβαν τα σχοινιά και πετούσαν τ’ αμάξι μέσα στη θάλασσα, για να γλυτώσει ο κόσμος».

Όταν κάνατε μια διαδρομή προς Πάτρα, ξαναγυρνούσατε μετά πάλι;

«Όταν πηγαίναμε Πάτρα, κοιμόμασταν εκεί και φεύγαμε την επόμενη μέρα. Η αδελφή του πατέρα μου είχε παντρευτεί αυτόν που είχε το ξε-

νοδοχείο ΜΕΓΑΛΗ ΒΡΕΤΑΝΙΑ και πηγαίναμε εκεί. Καλά περνάγαμε».

Φαντάρος πήγες, κ. Γιάννη;

«Ναι... πήγα είκοσι πέντε μέρες φαντάρος, μέχρι να περάσω από Επιτροπή και να αποφασίσουν αν είμαι ικανός ή όχι, λες και δεν ήταν φανερό (γέλια). Τι να πεις; Γραφειοκρατία».

Τελικά, μετά από τη δουλειά με τα φιστίκια, με τι ασχοληθήκατε;

«Ασχολήθηκα με τα αυγά και με τα δέρματα. Μάζευα απ' όλα τα γύρω χωριά τα τομάρια και τα πήγαινα στον Ασημάκη. Αυγά, πάλι, μάζευα από γύρω και πήγαινα και τα πούλαγα στην Πάτρα. Τα μάζευα σε κουτάκια, λίγα-λίγα. Άλλοτε έφταναν τα 500 αυγά κι άλλοτε τα 1.000! Έβαζα τα κουτιά σε φορτηγά που πήγαιναν στην Πάτρα και πήγαινα κι εγώ κοντά με την αστική. Τα έπαιρνα από το πρακτορείο, τ' άφηνα σε μια αποθηκούλα και λίγα-λίγα κάθε φορά πήγαινα και τα μοίραζα σε σπίτια και μαγαζιά. Σε πελάτες μου. Πολλές φορές, όταν πήγαινα στα χωριά για να μαζέψω τομάρια και αυγά, τύχαινε να έχουν πανηγύρια. Αυτό που θυμάμαι έντονα, γιατί μου είχε κάνει πολλή εντύπωση, είναι ότι, όταν έλεγαν το τραγούδι "πώς το τρίβουν το πιπέρι", δένανε δύο κουτάλια στα γόνατα και δύο στα χέρια, με την καμπύλη προς τα έξω και τα χτυπάγανε (για μουσική) και τραγουδάγανε. Όταν μετά πήγα είκοσι πέντε χρονών, άνοιξα μαγαζί με σφαιριστήρια (ποδοσφαιράκια, μπιλιάρδο, ηλεκτρονικά) εκεί που είναι τώρα το καφεκοπτείο του Τσουκαλά».

Πώς σκεφτήκατε ν' ανοίξετε τέτοιου είδους μαγαζί;

«Είχα δουλέψει ένα διάστημα στην Πάτρα, σ' έναν Νικολετάτο, που είχε τέτοιο μαγαζί κι έτσι έμαθα τη δουλειά κι άνοιξα δικό μου. Δεν γινόταν αλλιώς. Είχαν πονέσει τα πόδια μου από τις άλλες δουλειές. Τρέξε εδώ, τρέξε εκεί. Λες και ήμουν γερός; Επειδή το μαγαζί μου ήταν απέναντι από τα ΚΤΕΛ (από την κάτω μεριά), όσοι πήγαιναν σε χωριά και περίμεναν το λεωφορείο έρχονταν στο μαγαζί μου. Έπαιρναν καφέ, καμιά λεμονάδα, πορτοκαλάδα κ.λπ. Έβαζα και από αυτά κάτι. Έρχονταν πολλοί στο σφαιριστήριό μου τότε κι έπαιζαν. Για ανήλικους βέβαια απαγορευόταν».

Πόσα χρόνια το κρατήσατε το μαγαζί;

«Σαράντα χρόνια. Ήταν καλό μαγαζί. Να σου πω κιόλας ότι για να μπορέσω να τα καταφέρω στην αρχή, τα πρώτα δύο χρόνια δεν πλήρωνα το ΤΕΒΕ. Όταν έβλεπα κανέναν “έλεγχο” να περνάει, κρυβόμουν μέσα στην τουαλέτα, για να μη με τσακώσουν. Την άδεια την είχα βγάλει νόμιμα, απλώς δεν ασφαλίστηκα αμέσως, για να μαζέψω λεφτά να σταθώ στα πόδια μου. Αφού δούλεψα μερικά χρόνια στο μαγαζί, παντρεύτηκα το 1967 με την Ευδοκία Κορκοτζέλου, από τη Βομβοκού».

Πώς τη βρήκατε τη γυναίκα σας;

«Με το κερί! (γέλια), Ε, νά... μού έκαναν συμπεθεριό, πήγα και την είδα, μού άρεσε, της άρεσα και παντρευτήκαμε. Κάναμε τρία παιδιά, την Ευμορφία, την Ουρανία και τον Γιώργο. Έχω και πέντε εγγονάκια, την Ελένη και την Αθανασία, που μένουν στην Αθήνα, τον Σπύρο, την Σταυρούλα και τον Γιάννη, που είναι εδώ στη Ναύπακτο. Τους εύχομαι ν’ αποκτήσουν τα καλά του Αβραάμ και του Ισαάκ. Εύχομαι σε όλον τον κόσμο ν’ είναι καλά. Και ο εχθρός μου να είναι καλά. Και ο εχθρός μου!»



Στυλιάρας Κώστας

αφήγηση στη Ζωή Δενδραμή



Έχετε την καλοσύνη να μας μιλήσετε, κ. Στυλιάρά, αρχικά για τα παιδικά σας χρόνια;

«Η μάνα μου με γέννησε πριν τον πόλεμο (στις 2/2/1935) σε μια εποχή κινημάτων και στάσεων. Είδα το φως του κόσμου στο παλιό μας σπίτι, που τώρα το πατούν ξένοι. Το πρώτο κλάμα μου ήταν προάγγελος δυσκολιών και θλίψεων, που μοιράζει η ζωή στους θνητούς.

» Ένωσα τη θαλπωρή της μάνας μου και το αυστηρό πρόσωπο του πατέρα μου. Γνώρισα “το λατρευτό μας κτίριο, το φως και της αγάπης το μυστήριο”. Μέτρησα την ψηλή λεύκα στο δρόμο, κοίταξα εκστατικός τις απέναντι πλαγιές, μπουσούλησα και περπάτησα με το πέρασμα του χρόνου. Χάζεψα στο στάβλο, χάιδεψα τη γκιά μας και κουβέντιασα με τα πουλερικά».

Δημοτικό Σχολείο πού φοιτήσατε;

«Ένα πρωινό, με πήγαν σχολείο στην κάτω γειτονιά. Κάτι κινείται αμυδρά στη σκέψη μου. Ο δάσκαλος στο θρόνο του μου φάνηκε σα δικαστής που θα έβγαζε την ετυμηγορία για μένα. Ήταν κι άλλα παιδιά εκεί, για να λάβουν φως που φωτίζει κάθε άνθρωπο, που τον κάνει να διαφέρει από τα άλλα όντα.

» Έμαθα πολλά στο σχολείο: να γράφω, να διαβάζω, να μιλάω σωστά, ν’ αγαπώ τους ανθρώπους και να... τεντώνω καλά το χέρι, όταν η βέργα σφύριζε στον αέρα. Πλάτυνε ο νους. Άκουσα για πολιτείες και μακρινούς τόπους. Μπορούσα τώρα να βλέπω πέρα απ’ την καταχνιά που απλωνόταν συχνά πάνω στους λόφους της Άνω Δάφνης, να ξεχωρίζω το γεγονός από το μύθο, να ταξιδεύω νοερά πέρα από τον πατριδογνωστικό μου ορίζοντα.

» Οι γονείς μου –ζυμωμένοι με τη γη– δεν είχαν το χρόνο να με νταν-

τεύουν. Η μάνα μου στη φωτιά, στο πλύσιμο, στο πλέξιμο, στο συγύρισμα. Ο πατέρας μου, σκληρός και σιωπηλός, έπιανε τη χειρολάβα από το αλέτρι και τα άλογα αγκομαχούσαν στο μάτωμα της γης. Ίδρωνε και λάσπωνε και βρεχόταν στα ρόβολα, τις μουντές ημέρες του Φθινοπώρου.

» Τότε ήταν που ήρθαν τα πρώτα χαλύβδινα πουλιά πάνω από το γαλάζιο φόντο του χωριού μου. Ήταν το πρελούδιο της επερχόμενης συμφοράς. Θυμάμαι το φόβο των παιδιών και την ανησυχία των μεγάλων. Λίγο μετά, έζησα τον όλεθρο και την παραφροσύνη, τη φρίκη και την απόγνωση, την καταστροφή και τον όλεθρο.

» Φύγαμε από το σπίτι στο λόγγο αναζητώντας καταφύγιο “έν τοῖς σπηλαίοις καί ταῖς ὀπαῖς τῆς γῆς”. Άκουσα κρότο πολυβόλων, εκρήξεις οβίδων. Βίωσα τη φτώχεια, όπως σχεδόν όλοι οι Έλληνες, μαζί με τους γονείς μου, τους δυο αδελφούς μου, τον Θύμιο και τον Θανάση. Είχα και μια αδελφή, την Όλγα, που χάθηκε εκείνες τις ημέρες. Αυτός ο θάνατος έμεινε σα μια πινέζα στην καρδιά της μάνας μου για όλη της τη ζωή. Κρατάω στη μνήμη μου τη σιλουέτα μιας ξανθής παιδίσκης. Αυτά τα οδυνηρά βιώματα κόλλησαν στο χαρακτήρα μου κι άφησαν ανεξίτηλο το στίγμα τους. Αισθάνομαι βαθιά οδύνη για την τραγωδία του ίδιου του ανθρώπου. Τέλος πάντων».

Ποιες είναι οι εμπειρίες σας από το Γυμνάσιο;

«Όταν οι άνεμοι του πολέμου εκόπασαν, ο πατέρας μου με έστειλε στο Γυμνάσιο. Δεν το βάσταγε η ψυχή του να μη γίνω λίγο καλύτερος απ’ τον ίδιο. Ο μεγάλος αδελφός βρήκεμόνος του το δρόμο. Στρώθηκε στη μελέτη, μάτωσε, νίκησε. Έφτασε μέχρις Εσπερίας. Εγώ ήμουν κάτω από το βάρος της σκιάς εκείνου.

» Στη Ναύπακτο, ο κύκλος των γνώσεων και των γνωριμιών μεγάλωνε. Είδα κόσμο, πλήθος νεολαίων με την κουκουβάγια στο καπέλο, καθηγητές, τύπους της αγοράς, δρόμους, πλατείες, μαγαζιά και ψηλά σπίτια σε ίσιες γραμμές. Ο κύκλος των γνώσεων πολλαπλασιαζόταν. Οι καθηγητές δίδασκαν κατά ειδικότητα. Πλήρωσα την αμάθειά μου στα Μαθηματικά. Ένα μάθημα υψίστης οδύνης μου φαινόταν σαν τη “Δίκη” του Κάφκα. Ταλανίστηκα και εμίσησα. Η κλίση μου ήταν στα θεωρητικά. Πολύ μου αρέσουν οι αρχαίοι, γιατί στρέφουν το διαφέρον στα μέσα του ανθρώπου και όχι στον ψυχρό υλικό υπολογισμό. “Μηδείας

αγεωμέτρητος εισίτω”.

» Όταν γύριζα σπίτι, οι γονείς μου ήταν συνήθως στις δουλειές. Έκοβαν τριφύλλι, όργωναν, θέριζαν, όρθωναν φράχτες.

Ήμουν ράθυμος περί την Γεωργικήν, όπως ο γύφτος περί την εργασίαν. Αυτό είχεν ως επακόλουθο να μου πετάει κατάμουτρα ο γέρος μου: “Εσύ θα πας χαμένος στη ζωή σου!” Ενώ έκανε τα πάντα για να με αρπάξει από το φάρυγγα του πεπρωμένου μου. Ήταν ο μακαρίτης νευρικός και είρωνας. Θεός σ’χωρέσ’ τον.

» Τελικά το εξατάξιο Γυμνάσιο έχει μείνει στη μνήμη μου σα μια φάμπρικα ίσων απαιτήσεων. Τρώγοντας ανάγκη και πίνοντας όνειρα έγινα άλλος άνθρωπος. Πήρα το χαρτί. Ερχόταν ο τρίτος γύρος. Το οικονομικά του σπιτιού ήταν άθλια.

» Ο μεγάλος είχε σπουδάσει το 1940–1942 στην Αθήνα τρώγοντας σαν τον Ιωάννη τον Πρόδρομο, υποχρεωμένος να ακούει το χτύπο της μπότας του Γερμανού στα κράσπεδα της οδού Μαρασλή και να σιωπά στις αποτρόπαιες διαταγές του Στρόομ».

Στην Ανώτερη Εκπαίδευση πότε πήγατε;

«Ένα πρωινό του Σεπτέμβρη 1957, με πήγαν στην Αθήνα. Εγκαταστάθηκα σε μια σοφίτα. Είχα ήδη γίνει σπουδαστής. “Στην απέραντη πολιτεία μπήκα στον άσωστο πόνο. Αντί να βρω χλωρίδα και φως, νύρα ερημιά και οδύνη”.

» Η πλατιά άσφαλτος, οι τεράστιες πολυκατοικίες με τα γυάλινα μάτια και το εκτυφλωτικό φως, το ανώνυμο πλήθος, με έσπρωχναν στη φυγή. Η Μαράσλειος ήταν για μένα καταφύγιο. Εκεί άκουσα παιδαγωγούς, ψυχολόγους και φιλοσόφους. Πόσο τους εμακάριζα! Με έμαθαν να ψάχνω, να ενημερώνομαι και να προβληματίζομαι. Η Αθήνα, παρά την απονιά της, με έκανε σοφότερο με την εποπτεία της».

Πήγατε στο στρατό;

«Δυο χρόνια. Τότε είχα διμέτωπο αγώνα. Κλεισμένος στο στρατόπεδο με τύλιξε και ο εωσφόρος του γενετήσιου ενστίκτου. Ήθελα να δραπετεύσω, να λιποτακτήσω, να βρεθώ “εκτός τειχών”. Είχα και το λοχαγό να μου υπενθυμίζει εν παρατάξει “η Ελλάδα ποτέ δεν πεθαίνει”. Ούτε πεθαίνει ούτε ορθοποδεί, μεγάληε...

» Εκείνο τον καιρό, γινόταν η δίκη του Άιχμαν στο Ισραήλ. Πόσο με

είχαν συγκλονίσει οι θηριωδίες που έρχονταν στο φως μέσω εφημερίδων! Εμείς μετρούσαμε το κόστος του Εμφυλίου. Ο πολιτισμός αιώνων δεν είχε εξανθρωπίσει τον άνθρωπο. Ίσως γι' αυτό κρατούσα ντουφέκι. “Οι Μήδοι θα περάσουν κι ο εφιάλτης θα φανεί”.

» Όταν πήρα το απολυτήριο, απομακρύνθηκα εν τάχει από την κεντρική πύλη του Στρατοπέδου Μεσολογγίου, ίσως με φώναζαν να γυρίσω...»

Κάντε μια σύντομη αναδρομή της δουλειάς σας.

«Το Γενάρη του 1962 με διόρισαν δάσκαλο. Αγόρασα μια καμπαρτίνα, ετοίμασα μια βαλιτσούλα, πήρα το κατευόδιο της μάνας μου και τράβηξα δυτικά, Ξηρόμερο και Βάλτο, μ' ένα ασκί ελπίδες, ένα πουκάμισο και δυο παντελόνια. Τότε ήταν που πέρασα τα καλύτερά μου χρόνια, ελεύθερος και δυνατός, όπως ο Γκαίτε στις “Εκλεκτικές συγγένειες”. Έπαιζα σαν παιδί που αρνείται να γίνει άνδρας. Πέταξα ψηλά, χαιρέτησα τον ήλιο, χόρεψα και διασκέδασα. Ύστερα ήρθε ο έρωτας με την αρματωσιά του, “μικρός προφήτης έριξε σε κορασιά τα μάτια”. Άντε έπειτα εσύ να βγεις απ' τα δεσμά του. “Ο δ' ἔχων μέμνην”, κατά Σοφοκλή.

» Ο γάμος με κατέβασε απ' τον ουρανό στη γη. Οι δικοί μου επαναστάτησαν. “Μάντεψε ποιος θάρθει απόψε... “Κάπως έτσι, κάπως αλλιώς, γράφεται η ατομική μας ιστορία. Αποκτήσαμε δυο παιδιά, την Όλγα και τον Τάκη. Υπνέτησα πολλά χρόνια στο χωριό μου. Έδωσα τις λίγες γνώσεις και στοιχεία του χαρακτήρα μου, θετικά και αρνητικά.

» Λίγο πριν το 1970, πήγα διετή μετεκπαίδευση. Είδα πάλι την Αθήνα, “της γης το δαχτυλίδι”, εμπλούτισα τις παιδαγωγικές, ψυχολογικές γνώσεις και επλάτυνα τη σκέψη μου. Έδωσα πανελλήνιες και γράφτηκα στο Πανεπιστήμιο. Ένα παλιό μου όνειρο ντυνόταν με σάρκα και οστά. Μελέτησα Αρχαιολογία, Βυζαντινή Ιστορία, Ελληνική Λογοτεχνία, Πατερικά Κείμενα. Το εγχείρημα δεν ήταν εύκολο. Το πρωί σχολείο στη Δάφνη και κατά διαστήματα στην Αθήνα για εξετάσεις. Ο επιθεωρητής με βοηθούσε μέσα στα νόμιμα πλαίσια. Τον ευχαριστώ. Θυσίασα τα καλύτερα χρόνια για τον Δάντη, τον Τάσσο, τον Κορνάρο, τον Διογένη τον Λαέρτιο, το ρομαντισμό, το νατουραλισμό, το διαφωτισμό. Πήρα γεύση από την Αναγεννησιακή Τέχνη, το γοτθικό ρυθμό και το μπαρόκ. Διάβασα ευρωπαϊκή Λογοτεχνία, Μπαλζάκ, Γκαίτε, Ζολά, Πάστερνακ, Σολζενίτσιν, Γκόρκι.

» Δίδαξα στα Λύκεια και Γυμνάσια της Ναυπάκτου 16 χρόνια. Ήμουν τυχερός, γιατί τότε δεν είχε ξεσπάσει θύελλα. Γνώρισα σοφούς καθηγητές. Κάτι έκλεψα απ' αυτούς. Μου δόθηκε η ευκαιρία μέσω διδασκαλίας να εμπεδώσω ιστορικά γεγονότα, να πάρω γεύση από τους φιλοσόφους της Δύσης του 18ου αιώνα, να γνωρίσω το πνεύμα των αρχαίων Ιώνων και κατωιταλιωτών φιλοσόφων. Μπήκα στο πνεύμα της αρχαίας τραγωδίας, ανέγνωσα θέατρο, Σέξπηρ, Μπέκετ, Μπρεχτ, Ίψεν. Κάτι έχουν να μας πουν. Ασχολήθηκα σχολαστικά με τη μελέτη της Ιστορίας και δη της σύγχρονης. Προβληματίστηκα με τις εκατόμβες των νεκρών του πολέμου στα στρατόπεδα, τα πεδία των μαχών, τα γκουλάγκ, όπως εξιστορούνται μέσα από τα βιβλία των ιστορικών Μαζάουερ, Ρις, Χαίσιτιγκ, Σέπαρντ, Ίρβιν, Λούκατς και άλλων. Διερωτήθηκα: τι είναι εκείνο που σπρώχνει το άτομο να γίνεται από πρόσωπο θηρίο;

» Λυπάμαι που ο χρόνος έφυγε για μένα όπως ο κλέφτης. Πάντα ζητούσα το παραπάνω, χωρίς να το φτάνω. Όλοι είμαστε στο βούρκο, αλλά κάποιοι κοιτάζουν ψηλά. Βγαίνοντας το 1995 στη σύνταξη, βρέθηκα φτωχός, όπως πρώτα. Τότε μπορούσα, αλλ' αμελούσα, τώρα θέλω, μα δε μπορώ».



Πώς περνάτε τώρα, στα χρόνια της σύνταξης;

«Ως άλλος Οδυσσέας, ναυαγός στη ξηρά. Γυρίζω στη φύση, ασκούμεαι, τρέχω και σκέπτομαι. Ο αέρας που φυσά άγρια, τα φύλλα που πέφτουν, το νερό που κελαρύζει, η καταχνιά που σέρνεται απειλητική με τη μορφή ανοιξιιάτικης αχλύος, η γη, που κρένει “με χίλιες μύριες βρύσες”, μου ματώνουν την ψυχή και προσεύχομαι να υπάγω έν ειρήνη».



Κωστίνας Γιάννης

αφήγηση στη Ζωή Δενδραμή



«Τον πατέρα μου, τον Δημήτρη Κωστίνα, τον είχε πάρει από μικρό η αδελφή τής μάνας του, η Βασιλική, στην Πάτρα και μαζί με τον άντρα της Ταξιάρχη Τηλιγάδα τον μεγάλωσαν σαν δικό τους παιδί, επειδή δεν μπορούσαν ν' αποκτήσουν δικά τους. Εκεί έβγαλε το σχολείο και έμαθε έπειτα την τέχνη του αρτοποιού, που ήταν και το επάγγελμα του παππού Ταξιάρχη, ο οποίος είχε κάνει δώδεκα χρόνια στρατιώτης, στον πόλεμο του 1912. Κάποτε, ο παππούς και η γιαγιά ήρθαν να μείνουν στο χωριό, στον Ασπριά, και τότε ο πατέρας μου άνοιξε φούρνο στη Ναύπακτο. Εκείνο τον καιρό, η γιαγιά Βασιλική γνώρισε τη μπέρα μου, την Λαμπρινή Ανδρεοπούλου στην Κεντρική και της πρότεινε να παντρευτεί τον πατέρα μου. Έτσι έγινε και παντρεύτηκαν το 1935 και έμειναν σ' ένα σπίτι στο κάστρο. Απέκτησαν τρία παιδιά. Πρώτος γεννήθηκα εγώ, στις 10 Αυγούστου του 1936, έπειτα, το '38, ο Σπύρος και μετά ο Θανάσης, το 1940, τη χρονιά που κηρύχθηκε ο πόλεμος. Εκείνο τον καιρό ο πατέρας μου ήταν φαντάρος. Μια και θα έφευγαν και τ' αδέρφια της μάνας μου για το μέτωπο, είχε πλέξει φανέλες για τον πατέρα μου, για να του στείλει και επειδή πριν τρεις μέρες ήταν η γιορτή του (του Αγ. Δημητρίου), θα του έστελνε και γλυκά. Περίμενε να συναντήσει τα αδέρφια της στο Κεφαλόβρυσο, απέναντι από το Δημοτικό Σχολείο. Πέρασαν, πήραν τα πράγματα και έφυγαν.

» Εκείνη την ώρα, άκουσε να βομβαρδίζουν οι Ιταλοί την Πάτρα. Η μάνα μου μαζί μ' ένα αδελφό τού πατέρα μου, τον Αλκιβιάδη (που ήταν μαζί της για να τη συνοδεύσει) φοβήθηκαν κι άρχισαν να τρέχουν προς τη Βομβοκού. Εκείνες τις μέρες σπέρνανε σιτάρι και είχε αφήσει εμένα και τ' αδέρφια μου στην αδελφή της τη Γιαννούλα να μας προσέχει, η οποία ήταν τότε 15 χρονών. Την πρόλαβαν όμως τη μάνα μου τα αεροπλάνα που βομβαρδίσανε στον Άι-Γιώργη και τη σκότωσαν. Του

θείου μου του Αλκιβιάδη του έκοψαν το πόδι και ώσπου να τον μεταφέρουν στην Πάτρα, πέθανε από αιμορραγία. Όταν μαθεύτηκε το γεγονός, έσπευσαν και μας μάζεψαν και μας πήγαν στον Ασπριά, στην αδελφή τού πατέρα μου, την Κωνσταντίνα».

Πόσα χρόνια μέινετε με τη θεία σας;

«Εγώ έμεινα δέκα χρόνια, μέχρι να βγάλω το Δημοτικό. Εντωμεταξύ, ο πατέρας μου ξαναπαντρεύτηκε, επειδή ήθελε κάποια γυναίκα να μας φροντίζει. Πήρε την Αλεξάνδρα Πολυζώνη, που όμως πέθανε μετά από ένα χρόνο από μελιταίο πυρετό. Έπινε το γάλα, χωρίς να το βράζει. Μετά αναγκάστηκε ο πατέρας μου να ξαναπαντρευτεί και πήρε την Αικατερίνη Παναγιωτοπούλου. Απέκτησαν μαζί τέσσερα παιδιά, την Αλεξάνδρα, τη Λαμπρινή, τη Βάσω και τον Ανδρέα. Μου βγήκε σε καλό αυτό, γιατί σαν μεγαλύτερος αδελφός δεν πήγα φαντάρος. Τα πρώτα δυο μικρότερα αδέρφια μου τα κράτησε η μητριά μου και τα μεγάλωσε. Εμένα με κράτησε η θεία Κωνσταντίνα στο χωριό».

Τι θυμάστε από το Δημοτικό Σχολείο;

«Ο πρώτος μου δάσκαλος, από την Πρώτη Τάξη έως και την Πέμπτη, ήταν ο Ευθύμιος Θεοδωρόπουλος. Πολύ καλός δάσκαλος. Στην Έκτη Τάξη είχε έρθει η Καλλιρρόη Διαμαντοπούλου, η οποία είναι εν ζωή και είναι η μητέρα του πρώην δημάρχου Κώστα Κονίδα. Γενικά ήμουν καλός μαθητής, παρά τον ανήσυχο χαρακτήρα μου. Έπαιρνα τα μαθήματα από την παράδοση και ενώ ήθελα να βοηθώ στις δουλειές στο χωριό, ο παππούς ο Ταξιάρχης δεν μ' άφηνε. Ήθελε να πηγαίνω στο σχολείο. Αφού, να φανταστείς, απ' όλα τα χρόνια στο Δημοτικό, έλειψα μόνο ένα απόγευμα. Είχα πάει μ' ένα φίλο μου να πιάσουμε κοτσύφια. Με πήρε είδηση ο παππούς, αλλά δεν με χτύπησε. Ποτέ δεν με χτύπαγε, παρά μόνο με κοίταζε στα μάτια και καταλάβαινε αν είμαι ένοχος και τότε μουΐκανε την παρατήρηση».

Να υποθέσω ότι, εφόσον λείψατε μόνο μια μέρα από το σχολείο, σημαίνει ότι ήσασταν ήσυχο παιδί;

«Α! Στα δέκα χρόνια που έμεινα στον Ασπριά, έκανα πολλά... Ήμουν ατίθασος. Πέταγα πέτρες πάνω στα τσίγκια, για να τρομάζω τον κόσμο, σκοτώναμε μ' άλλα παιδιά νερόφιδες, πάλι για να τρομάζουμε τους χω-

ριανούς. Τα βάζαμε δίπλα τους ή έξω από το σπίτι τους κ.λπ. Όταν κάποιος με πείραζε, αν πίστευα ότι είχε άδικο, έβρισκε το μπελά του. Να, παράδειγμα με τη δασκάλα μου την Καλλιρρόη. Μια μέρα, ανέβηκα σε μια κορομπλιά κι ενώ τα φρούτα ήταν ακόμα άγουρα, έφαγα πάρα πολλά. Ένας συμμαθητής μου, ο Δημήτρης Σούλος, το είπε στη δασκάλα κι εκείνη με φώναξε και με χτύπησε. Τώρα βέβαια ξέρω ότι το έκανε για να με προστατέψει. Εκείνο το βράδυ όμως ήθελα να την εκδικηθώ. Πήγα και της πέταγα βροχή τις πέτρες στα τσίγκια του σπιτιού της. Δεν έβγαινε έξω να δει ποιος της το έκανε αυτό, γιατί φοβόταν τους αντάρτες. Ήταν το διάστημα με τον εμφύλιο. Μετά πήγα και έσπασα όλα τα τζάμια του σχολείου. Τόκανα καλοκαιρινό! Όσο για το παιδί που με πρόδωσε στη δασκάλα, κάποια μέρα που περπατάγαμε στην άκρη ενός δρόμου που είχε βάτα από κάτω, τον σπρώχνω δήθεν κατά λάθος, έπεσε μες στ' αγκάθια κι έγινε χάλια το παιδί».

Μετά απ' όλα αυτά, δεν υποψιάστηκε εσάς η δασκάλα;

«Βέβαια με υποψιάστηκε και είπε στον παππού μου ότι θα μου βάλει κακή διαγωγή στο απολυτήριο. Εκείνος της είπε: “Αν θέλεις να σου αδειάσω το δίκαννο με τις δραμιάρες, τόλμα το!” Τελικά, μ' έβγαλε με βαθμό 6, Καλώς. Νάταν μόνο αυτό! Μια φορά που φύλαγα με τον Πάνο Γεωργούση τις γίδες μας, αυτές πήγανε και φάγανε κάτι φασολάκια και κολοκυθάκια σ' ένα κήπο. Εμείς παίζαμε σ' ένα ρέμα, δεν προσέχαμε. Τις είδε τις γίδες μας ένας Θανάσης Πολυζώης και πήγε και το είπε στο καφενείο. Αφού μας πρόδωσε ο μπαρμπα-Θανάσης, έπρεπε να σκεφτώ με το φίλο μου πώς θα τον εκδικηθούμε. Πήγαμε πρώτα και αμολήσαμε μια γούρνα με νερό, που την είχε για να ποτίζει. Μετά, δεν μας έφτανε αυτό, σκεφτήκαμε ένα τρόπο να του ξεράνουμε κάποιες καρυδιές που είχε. Πήγαμε και σκάψαμε το χώμα γύρω από τον κορμό της κάθε καρυδιάς. Μετά, ξεφλουδίσαμε περίπου 10 πόντους τη φλούδα του κορμού και έπειτα ξαναβάλαμε το χώμα, το ποτίσαμε και δεν φαινόταν τίποτα. Όταν, μετά από λίγες μέρες, είδε ότι ξεραίνονταν οι καρυδιές του, φώναξε γεωπόνο να τις δει. Αυτός εξεπλάγη, δεν ήξερε τι συμβαίνει. Μετά από ώρα, έσκαψε λίγο το χώμα (να δει μάλλον μήπως κάποιο έντομο έκανε τη ζημιά) και τότε είδε τους ξεφλουδισμένους κορμούς. Κατάλαβαν μετά ποιος έφταιγε. Δεν υπήρχαν άλλοι σατανάδες στην περιοχή. Έτσι αντιδρώ μέχρι και σήμερα. Δίνω και τη ψυχή μου,

αλλά μη με πειράξεις!»

Με τι ασχοληθήκατε, κ. Γιάννη, μετά το Δημοτικό;

«Κατέβηκα στη Ναύπακτο και μ' έβαλε ο πατέρας μου να δουλέψω στο εστιατόριο του Αποστολόπουλου, που ήταν δίπλα στον φούρνο του. Εργάστηκα ένα μήνα και με πλήρωσε 60 δραχμές σε πενήνταράκια χάρτινα, για να μου φανούν πολλά. Θύμωσα τότε και του τα πέταξα και έφυγα. Πήγα έπειτα κι έπιασα δουλειά στου Αλεξόπουλου το εστιατόριο, όπου έμεινα ενάμιση μήνα κι έπειτα πήγα να δουλέψω στου Νίκου Νασόπουλου το καφενείο για έξι μήνες. Τότε, στην πλατεία Φαρμάκη, υπήρχε ένας φύλακας, ο Νίκος Γαλαζούλας. Με συμπαθούσε και μου είπε μια μέρα: “Γιάννη, υπάρχει μια σχολή στην Ψανή, γιατί δεν πας να μάθεις μια τέχνη να ζήσεις;” Ρώτησα τι χρειάζεται για να μπορέσω να γραφτώ και πήγα. Ο διευθυντής τότε που με είδε μικρό παιδί μου λέει: “Εσύ θέλεις γάλα ακόμα. Άντε να φας να μεγαλώσεις και μετά βλέπουμε”. Έφυγα τότε νευριασμένος και πήγα και βρήκα το νονό μου, τον στρατηγό Γεώργιο Κοτίνη και του τα είπα όλα. Με πήρε από το χέρι, πήγαμε στη σχολή και λέει τότε στο Διευθυντή: “Βεβαίως και θέλει γάλα, γι' αυτό και σου τον παραδίδω και να του δίνεις διπλό γάλα να μεγαλώσει”. Μετά απ' αυτά με πήραν στη σχολή».

Τι σας μάθαιναν εκεί;

«Η Σχολή ήταν του Εθνικού Ιδρύματος και μας μάθαιναν την τέχνη του ξυλουργού. Ήμασταν τότε σαράντα παιδιά. Κάθισα εκεί ένα χρόνο και μετά, το 1953, μας πήγε όλους η Σχολή στη Ζάκυνθο που ήταν όλη η πόλη κατεδαφισμένη με τους σεισμούς, για να βοηθήσουμε στις ξυλουργικές εργασίες. Τα μόνα που είχαν απομείνει όρθια ήταν ο Αγ. Διονύσιος, το Δημοτικό σχολείο στην Άμμο και ένα διώροφο σπίτι ενός Σαρακίνη. Εμείς φτιάξαμε εκεί κάποια πρόχειρα παραπήγματα για τον κόσμο. Αργότερα δούλεψα και στις μπουλντόζες, στη Δομική. Ισοπεδώναμε τα ερείπια. Πληρωνόμασταν για τη δουλειά μας και έβγαλα αρκετά χρήματα. Γύρισα το 1956 με 80.000 δραχμές».

Πήγατε να ζήσετε με τον πατέρα σας;

«Εκεί πήγα πρώτα, στο σπίτι του πατέρα μου. Άκουσα όμως τη μητριά μου που είπε στον πατέρα μου: “Γιατί μαζεύτηκε εδώ πάλι; Τι να

τον κάνω;» Ακούγοντας ότι ήμουν ανεπιθύμητος, έφυγα. Χάλασα όσα λεφτά είχα πηγαίνοντας βόλτες, εκδρομές κ.λπ. με μια κοπέλα. Μετά, έφυγα πάλι για δουλειά στη Ζάκυνθο. Έπειτα, πήγα και στο Βόλο, σε διάφορα ξυλουργεία και μετά στην Αθήνα, όπου δούλεψα με διάφορους εργολάβους σε μεγάλες εταιρείες. Παντρεύτηκα, εντωμεταξύ, με την Αλεξάνδρα Τυροπάνη από τα Μαλάματα, το 1959. Αποκτήσαμε δύο παιδιά, τον Δημήτρη και τον Κώστα. Η γυναίκα μου δούλεψε σκληρά μαζί μου όλα τα χρόνια. Φτιάξαμε το πρώτο μας εργαστήρι στην Πάτρα και έπειτα μεταφερθήκαμε στο Ρίο. Στην αρχή, σε μια πρόχειρη κατασκευή, που έκανα μόνος μου και ως το 1975 είχαμε ένα ολοκληρωμένο εργοστάσιο. Μεγάλωναν τα παιδιά και με βοηθούσαν. Έτσι έπαιρνα μεγάλα έργα, υπεργολαβίες (νοσοκομεία, σχολεία, εργατικές κατοικίες κ.τ.λ.). Το 1984, ολοκλήρωσα και δεύτερο εργοστάσιο, αυτή τη φορά στη Βομβοκού. Οι δουλειές μας επεκτάθηκαν σ' όλη τη χώρα, μέχρι Κρήτη, Κέρκυρα, Αθήνα κ.τ.λ. Το 1990, αγόρασα ένα σπίτι στο Γρίμποβο, για να είμαι κοντά και στο δεύτερο εργοστάσιο. Ενώ συνέχιζα να εργάζομαι στα εργοστάσια μαζί με όλη μου την οικογένεια, το 2000 αγόρασα κάποιες μετοχές από τη ραδιοτηλεοπτική ΝΑΥΠΑΚΤΟΣ TV. Σιγά-σιγά έπαιρνα κι άλλες, ώσπου έγινα ο κύριος μέτοχος».

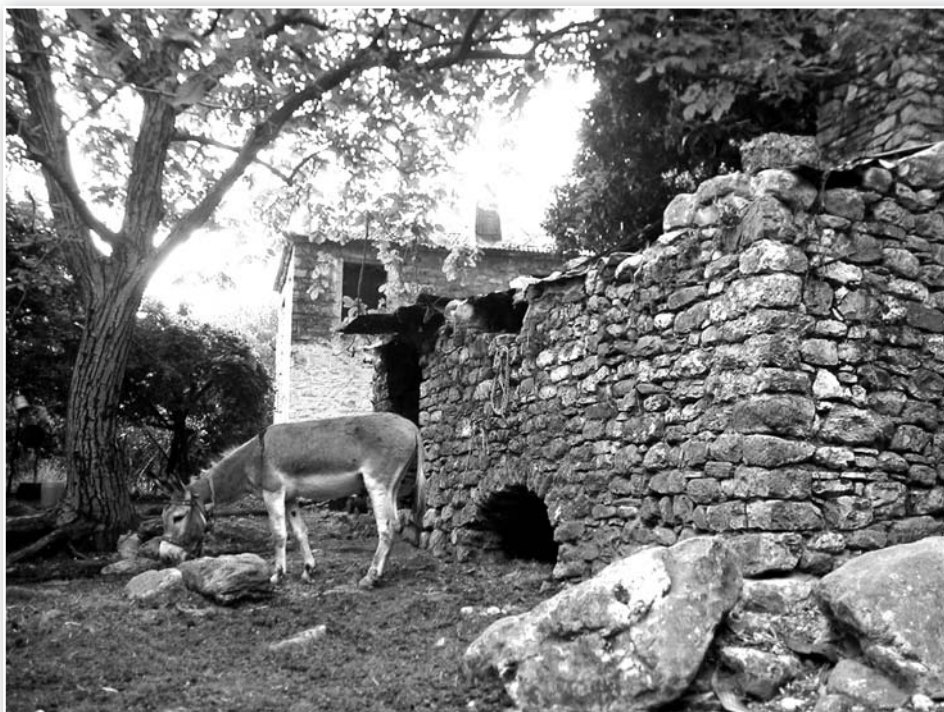
Για ποιο λόγο το κάνατε αυτό;

«Από αγάπη για τον τόπο μου. Έβλεπα ότι ο Δήμος δεν πρόσεχε σημαντικά θέματα, όπως την καθαριότητα, τον τουρισμό, τη θάλασσα, την κίνηση, το οδικό δίκτυο κ.λπ. και έτσι σκέφτηκα ότι μέσω της τηλεόρασης και του ραδιοφωνικού σταθμού θα μπορούσα κι εγώ να θίξω αυτά τα θέματα. Ν' αλλάξει κάτι. Μπορώ να πω ότι καταφέραμε να πιέσουμε να γίνουν αρκετά στα τέσσερα χρόνια που ήμουν διευθυντής του σταθμού, αλλά επειδή τα έξοδα ήταν περισσότερα από τα έσοδα, δεν πήγαμε καλά».

Με τι ασχολείστε τώρα, κ. Γιάννη;

«Μετά το 2003, ανέθεσα στα παιδιά μου τα εργοστάσια και αποχώρησα λόγω γήρατος και υγείας. Διότι... ο άνθρωπος που ασχολείται με πολλά, αναγκάζεται να παραμελεί πολλά. Κουράζεται και φθείρει την υγεία του. Δια τούτο προτείνω λόγω πείρας... λιγότερα! Για άλλους δου-

λεύουμε. Τέλος, θέλω να πω ότι έχω έξι εγγονάκια που τ' αγαπώ πάρα πολύ και εύχομαι να είναι πάντα καλά και να προσδεύσουνε».



Παναγιωτόπουλος Παύλος

αφήγηση στη Ζωή Δενδραμή



«Γεννήθηκα στις 8 Αυγούστου του '36 στον Έπαχτο, συνοικία Βατόβρυση. Οι πρώτες μνήμες έρχονται από το 1942 και μετά, εικόνες και μνήμες Κατοχής, σκληρές και ανεξίτηλα αποτυπωμένες».

Μιλήστε μας γι' αυτές τις παιδικές σας αναμνήσεις, κ. Παναγιωτόπουλε.

«Τα σουσύτια με την απαίσιας γεύσης “σουπ” από αφυδατωμένη σκόνη κρέατος και λαχανικών, ο θάνατος από ατύχημα ενός Ιταλού στρατιώτη στη γειτονιά μας, οι φωτιές από το σπίτι του Νόβα και το κατάστημα Σκεπαρνιά, όταν τα έκαψαν οι αντάρτες, οι οιμωγές του τραυματισμένου αντάρτη, που ζήτηγε βοήθεια και που τον εκτέλεσαν οι ταγματасφαλίτες επί τόπου, ο όλμος των 4,2, που έπεσε στο σπίτι μας, χωρίς ευτυχώς να εκραγεί, το κάρο με τους σκοτωμένους αντάρτες, ο κρεμασμένος νεαρός αντάρτης στην πλατεία του Λιμανιού, ο απόπχος της σφαγής των Καλαβρύτων μέσα από την οδύνη μιας Καλαβρυτινής γειτόνισσας, η είσοδος του ΕΛΑΣ στην απελευθερωμένη Ναύπακτο και τα δελτία ειδήσεων του BBC από το μοναδικό ραδιόφωνο στην Πλατεία Φαρμάκη το βράδυ στις εννιά.

» Μετά την απελευθέρωση, έρχονται οι μνήμες από το φθινόπωρο του 1944: Στο κτίριο που είναι σήμερα το Σινε-REX, παλιά τριφυλλοποθήκη, δίνονταν παραστάσεις από τις θεατρικές ομάδες του ΕΛΑΣ. Μέχρι και ο θίασος του μεγάλου Αιμίλιου Βεάκη ανέβασε έργο. Ήταν συγκινητικό. Αυτό το κτίριο που λίγους μήνες πριν ήταν φυλακή –από εκεί έπαιρναν τους πατριώτες και τους εκτελούσαν στο γειτονικό οικόπεδο– έγινε χώρος πολιτισμού. (Σημείωση: Τα οστά των εκτελεσθέντων πατριωτών πετάχτηκαν με τα μπάζα, το 1968, όταν γίνονταν οι εκσκαφές για τη θεμελίωση του Εργατικού Κέντρου!)

» Γενικά, τα χρόνια της Κατοχής δεν είχα αντιστασιακή δράση και έτσι δεν απέκτησα τον τίτλο του αντιστασιακού, όπως ένοιο συνομήλικοί μου συμπολίτες...

» Στις πρώτες τάξεις του Δημοτικού τα μαθήματα γίνονταν σε διάφορα καταστήματα της περιοχής και προς το τέλος, στον γυναικωνίτη της Αγίας Παρασκευής. Υπήρχε μόνο ο βασικός εξοπλισμός, πλάκα και κονδύλι. Το χαρτί ήταν δυσεύρετο. Γινόταν αγώνας για την περισυλλογή των προκηρύξεων που πετούσαν τα συμμαχικά αεροπλάνα.

» Στα παιχνίδια των παιδιών της μετακατοχικής εποχής κυριαρχούσε ο πετροπόλεμος μεταξύ των γειτονιών, όπου εκτός από τις πέτρες χρησιμοποιούνταν και αυτοσχέδια τόξα με σαμάκια ως βέλη. Η ομάδα του Καινούργιου Χωριού ήταν πολύ δυνατή με αποτέλεσμα η είσοδος ανεπιθύμητων από τη νοτιή γραμμή μύλος Μπούσγου – οικία Ξανάλατου να απαιτεί ...διαβατήριο. (Στο σημείο αυτό, σήμερα οδός Κορυδαλλέως, κυλούσε ένα ποταμάκι με μαιάνδρους, πλατάνια, πάπιες και ένα πέτρινο γεφυράκι). Κάποιοι ανόητοι το μπάζωσαν και έφτιαξαν μια τσιμεντένια σκάφη....

» Είναι χαρακτηριστικό ότι εκείνα τα άγρια χρόνια κάποιοι μαθητές της Έκτης του Α΄ Δημοτικού αποβλήθηκαν (οι δύο διά παντός), επειδή έσκασαν ένα βλήμα πυροβόλου δίπλα στο Σχολείο. Ένα εγκαταλειμμένο τανκ στο προαύλιο του Σχολείου ήταν το πιο ελκυστικό παιχνίδι».

Τι θυμάστε από τα μαθητικά σας χρόνια;

«Από το 1946 και μετά το σχολείο λειτουργούσε καλύτερα με συνεχείς όμως διακοπές των μαθημάτων, όταν χρησιμοποιείτο για τους αιχμάλωτους του Δημοκρατικού Στρατού. Δασκάλους είχαμε τον παπα-Κατσαντώνη, τον Τουρμούζη, την Νίτσα Παπανικολάου (ακόμα θυμάμαι τον χαρακτηριστικό της ξερόβηχα με τον οποίο προειδοποιούσε τους άτακτους μαθητές στον υποχρεωτικό εκκλησιασμό), την Ακριβούλα Αγριαντώνη. Στην Πέμπτη Δημοτικού τα περάσαμε φίνα, επειδή στην έδρα εκτυλίσσόταν, επί μήνες, η πολιορκία της Ακριβούλας από τον επίσης δάσκαλο Γιώργο Πέτσα. Ορεσίβιος αυτός, αρχοντοπούλα της Ναυπάκτου αυτή, τελικά παντρεύτηκαν. Στο Δημοτικό, γινόταν κάθε πρωί διανομή γάλακτος (από σκονόγαλο βέβαια) και οι μαθητές είχαν δεμένο με σπάγκο στη ζώνη τους το απαραίτητο “μπικιόνι”.

» Και ενώ κατά την περίοδο της Κατοχής δεν είχα, ως προανέφερα,

αντιστασιακή δράση, στην περίοδο του Εμφυλίου μάλλον τοποθετούμαι στην πλευρά των νικητών.

Όντως, μετά τα Χριστούγεννα του '47, έγινε στον Άι-Δημήτρη δοξολογία “ἐπὶ τῇ διασώσει” της Κόνιτσας. Εκεί με διάλεξαν να απαγγείλω από άμβωνος (με τις κατάλληλες βέβαια κινήσεις των χεριών...) ένα αριστουργηματικό ποίημα που ενεπνεύσθη κάποιος δάσκαλος και του οποίου θυμάμαι ακόμα τους πρώτους στίχους:

*Ανήμερα Χριστούγεννα και πριν προβάλει η αυγή,
προδότες Σλαβοβούλγαροι χωρίς καμιά τιμή,
εκτίπησαν την Κόνιτσα, μ' όπλα βαριά, του κάκου,
γιατί ήθελαν να έχουνε πρωτεύουσα του Μάρκου.*

» Το 1948, ήρθε η ώρα του Γυμνασίου (της Τρίτης Οκταταξίου). Οι τάξεις είχαν τέσσερα τμήματα με σαράντα μαθητές στοιβαγμένους σε κάθε τμήμα, επειδή στην Ψανή, μέσα στα τολ, ζούσαν σε άθλιες συνθήκες εκατοντάδες οικογένειες ανταρτόπληκτων από την Ορεινή Ναυπακτία και Δωρίδα. Παραμονή 25ης Μαρτίου του '49, ο φιλόλογός μας, ο Θανάσης Πλάκας, (ζει ακόμα νομίζω, αιωνόβιος, και ανεβαίνει κάθε καλοκαίρι στο αγαπημένο του Σουρούσι) μας έβαλε μια έκθεση για την Επέτειο. Την άλλη μέρα μας διάβασε γελώντας την έκθεση ενός γιγαντόσωμου συμμαθητή μας από την ορεινή Δωρίδα. Έγραφε ο αθεόφοβος: “Οι Έλληνες νίκησαν τους Τούρκους στην Αράχωβα και μετά έκατσαν κάτω από τα πλατάνια και έφαγαν ψητά αρνιά, κοκορέτσια, σπληνάντερα, πίτες, τυριά κ.λπ.” Μετά συνέχιζε: “Μετά οι Έλληνες νίκησαν τους Τούρκους στα Δερβενάκια και έκατσαν κάτω από τα πλατάνια και έφαγαν ψητά αρνιά” κ.λπ. (επαναλαμβανόταν το μενού...) Ο καημένος, νηστικός ών, καρβέλια ονειρευόταν...

» Η ζωή στο Γυμνάσιο ήταν αυστηρή. Στα διαλείμματα, στο προαύλιο, ο διαχωρισμός αρρένων και θηλέων ήταν πλήρης. Υπήρχε μια νοπη γραμμή που η είσοδος ετερόφυλων ήταν αδιανόητη. Οι μαθήτριες φορούσαν τις ομοιόμορφες μπλε ποδιές με τον άσπρο γιακά και οι μαθητές έφεραν το πηλήκιο με την κουκουβάγια, τα γράμματα ΓΝ και τον αριθμό Μητρώου. Το ποδήλατο ήταν απαγορευμένο και η κυκλοφορία των μαθητών μετά τις οκτώ το βράδυ απαγορευόταν. Τα μαλλιά των μαθητών ήταν κουρεμένα “με την ψιλή”· μόνο γύρω στον Μάιο μεγάλωναν τα μαλλιά και άρχιζε ο εφοδιασμός με τσατσάρα και η χρήση μπριγιόλ.

» Βέβαια και εκείνη την εποχή γίνονταν βανδαλισμοί από τους μαθητές. Όσοι έμεναν “στον τόπο” έπαιρναν εκδίκηση σπάζοντας τα τζάμια του Γυμνασίου με τη μπάλα ή με σφενδόνες.

» Εξίσου αυστηρή ήταν και η κοινωνική ζωή. Τα εγκλήματα τιμής δεν ήταν σπάνια. Υπήρξε και περιστατικό φόνου για λόγους τιμής εξαδέλφου. Βέβαια, παρ’ όλους τους περιορισμούς η τιθάσευση της φύσης δεν ήταν πάντα επιτυχής, ώστε, βοηθούσης και της απειρίας, να σημειωθούν μερικά περιστατικά εξώγαμων κυήσεων από μαθήτριες».

Τι θυμάστε από τη ζωή στην πόλη της Ναυπάκτου, κ. Παναγιωτόπουλε;

«Μετά την ομαλοποίηση της κατάστασης, τελείωσε και ο πετροπόλεμος και η ζωή των παιδιών συνεχίστηκε με πιο ειρηνικά παιχνίδια, άγνωστα (δυστυχώς) σήμερα. Η τάλια, οι σουμάδες, το τριζόπ, τα γυαλενάκια. Ακόμα, γύρω στις γιορτές των Χριστουγέννων παιζόταν το στριφτό με κέρματα – τυχερό παιχνίδι που συνδύαζε ικανότητα και τύχη. Την ίδια περίοδο άνθιζε και η χαρτοπαιξία με το “τριανταένα” που παιζόταν στα πιο απίθανα μέρη. Μάλιστα, γύρω στα 1953, αποβλήθηκε από τον Γυμνασιάρχη Παπαχρήστου μια ομάδα μαθητών με το αιτιολογικό ότι “συνελήφθησαν χαρτοπαίζοντες υπό τα όμματα ψωραλέου τράγου”. (Ήταν ο τράγος της Ξαναλατούς, στο στάβλο της, στο Γρίμποβο).

» Η κλασική κοινωνική διέξοδος ήταν η βόλτα τις καθημερινές και ιδιαίτερα τις Κυριακές. Άρχιζε από τον Άι-Δημήτρη και τελείωνε μετά την πλατεία Φαρμάκη. Εκτός από την ευεργετική επίδραση της πεζοπορίας, συνέβαλε και στη σύσφιξη των κοινωνικών σχέσεων καθώς και στη δημιουργία ειδυλλίων...

» Στα καφενεία σύχναζαν μόνο άνδρες. Όταν λειτούργησε το “Στολίδι” στην πλατεία Φαρμάκη, έσπασε αυτό το ταμπού. Αντίθετα, το καλοκαίρι, στα παραλιακά κέντρα, οι θαμώνες ήταν και από τα δυο φύλα, οικογενειακώς βέβαια.

» Στην Ψανή, υπήρχαν βασικά δυο εξοχικά κέντρα, του Κουρελή και των αφών Κοργιαλά. Στο τελευταίο λειτουργούσε και τμήμα εστιατορίου, όπου από μακριά παρατηρούσαμε με φθόνο τους διακεκριμένους που δειπνούσαν, τον Μίστο Νόβα, τον εισαγγελέα Δελλαπόρτα, τον οδοντοτεχνίτη τον Θύμιο (αυτός έτρωγε βερεσέ...). Στο κέντρο αυτό υπήρχε

τακτικά και ζωντανή μουσική από ορχήστρα για χορό (βαλς, τανγκό, σάμπα, ρούμπα κ.λπ.). Η διαδικασία για τους ασυνόδευτους νεαρούς ήταν η εξής: ο πλέον τολμηρός πλησίαζε με ευγένεια τον αρχηγό της οικογένειας και ζητούσε την άδεια να χορέψει με την κόρη του. Το αίτημα δεν ικανοποιείτο πάντοτε. Όταν η έκβαση ήταν θετική, ο καβαλιέρος φρόντιζε υπό το άγρυπνο βλέμμα του πάτερ-φαμίλια να μην πλησιάζει αρκετά το σώμα της ντάμας του.

» Τα θαλασσινά μπάνια ήταν υπό απαγόρευση. Τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια ο κόσμος, ακόμα και οι γιατροί, φοβόταν τη φυματίωση (την ονόμαζαν επί το κοσμιότερον “αδενοπάθεια”). Έτσι τα παιδιά, οι πιο μικροί τουλάχιστον, ήμασταν υποχρεωμένοι να κάνουμε κρυφά μπάνιο, στεγνώνοντας μετά το κλασικό μαύρο παντελονάκι της γυμναστικής που χρησίμευε ως “μπανιερό”.

» Στις πλαζ υπήρχε διαχωρισμός αρρένων και θηλέων. Το σύνορο των δύο περιοχών στο Γρίμποβο ήταν ο οχετός του Ρέππα. Δυτικά, κολυμπούσαν οι κοπέλες με τα ολόσωμα μαγιά και οι ηλικιωμένες με τα μαύρα μισοφόρια. Η Πλαστήραινα, μια επιβλητική ανδρογυναίκα, απέτρεπε με ένα μακρύ καλάμι την είσοδο των παρείσακτων νεαρών – οι οποίοι όμως ενίοτε έκαναν επίθεση από θαλάσσης. Γύρω στα 1952, μια νεαρή συμπατριώτισσα εξ Αθηνών τόλμησε να κάνει μπάνιο μακριά από τη ζώνη θηλέων και έγινε πανηγύρι – μέχρι και από την Ψανή ήρθαν ενισχύσεις.



» Η κύρια διασκέδαση τους θερινούς μήνες ήταν το σινεμά, στον κήπο του Νόβα, με τη μυρωδιά (ξεχασμένη πλέον...) της θάλασσας και των νυχτολούλουδων. Τόπος συναντήσεων, συγκινήσεων από την οθόνη αλλά και δυνατότητα επαφών, έστω φευγαλέων, με το άλλο φύλο. Στο φιλμ του Τορνάτορε θυμηθήκαμε όλοι τις ίδιες εικόνες...

» Στη μνήμη μένει ακόμα μια παράσταση που έδωσε το Εθνικό Θέατρο το 1951 με σκηνοθέτη τον Πέλο Κατσέλη και πρωταγωνιστή τον Θάνο Κωτσόπουλο, με σκηνικό χώρο την αυλή του σπιτιού του Αποστόλου στην Ψανή, όπου συμμετείχαν ως κομπάρσοι και πολλοί μαθητές. Το έργο ήταν *Σκοτεινιά στον Έπαχτο* του Δημήτρη Μπόγρη. Αν θυμάμαι καλά, δεν ήταν άσχημο ως έργο και ίσως πρέπει να ξαναπαιχτεί στην πόλη μας.

» Τα ρεμπέτικα ήταν απαγορευμένα από το ραδιόφωνο (κρατικό και Ενόπλων). Ακουγόταν μόνο από φωνόγραφο στις υπόγειες ταβέρνες και διαδιδόταν στόμα με στόμα. Ήμουν τυχερός που άκουγα το *Νύχτωσε χωρίς φεγγάρι* από ψαράδες που γύριζαν το βράδυ στο στενό προς τα Προσφυγικά.

» Μια άλλη ιεροτελεστία ήταν το άνοιγμα του δέματος που ερχόταν από την Αμερική. Εκτός από τα πολύτιμα μολύβια και τις τσίκλες, περιείχαν κυρίως μεταχειρισμένα ρούχα, μεταξύ των οποίων έξωμες τουαλέτες και λαμέ κουστούμια καλλιτεχνών. Έτσι δεν ήταν σπάνιο το θέαμα ορεοσίβιων που ήταν ντυμένοι σαν τον Μάγκα.

» Από την πολιτική ζωή εκείνης της περιόδου στη μνήμη μου έχουν μείνει δυο γεγονότα: Η επίθεση με νεράντζια, από χίτες, στον στρατηγό Πλαστήρα, αρχηγό της ΕΠΕΚ, στην πλατεία Φαρμάκη. Οι ίδιοι χίτες αποδοκίμασαν με τις φωνές “παλιοκουμουνιστή” τον Νόβα, στη διάρκεια προεκλογικής του ομιλίας το 1950, στο χώρο του παζαριού. Αυτό γιατί ο Νόβας είχε εκδηλωθεί με έγγραφες δηλώσεις του υπέρ της αποχής από τις εκλογές του 1946 και εναντίον του βασιλιά στο δημοψήφισμα του 1947 (!!!).

» Στα εξωσχολικά αναγνώσματα κυριαρχούσε η *Μάσκα*, που δανειζόταν χέρι-χέρι, με τους θρυλικούς ήρωες Νυχτερίδα, Τομ Μιξ, Ντετέκτιβ Χ, Άγιο. Κυκλοφορούσε επίσης το σοφί ερωτικό *Χτυποκάρδι*. Τις εφημερίδες διένειμαν οι αείμνηστοι Μήτσος Σταματόπουλος (Μητσάρας) και Ανδρέας Μήλιος και κυριαρχούσαν ο εξαιρετικός *Νεολόγος Πατρών* και η *Ακρόπολις*, από τις λίγες επιτρεπόμενες, με το ανάγνωσμα

“Τσακιτζής, ο εφές του Αϊδινίου” σε συνέχειες για δεκαετίες».

Διάβασα ότι ασχοληθήκατε και με τον αθλητισμό στα νεανικά σας χρόνια. Μιλήστε μας για τις αθλητικές δραστηριότητες στην πόλη την μεταπολεμική εποχή.

«Αφού τα αυτοκίνητα που κυκλοφορούσαν ήταν σπανιότατα, οι χωματένιοι δρόμοι της Ναυπάκτου και οι πάμπολλες αλάνες ήταν εν δυνάμει ποδοσφαιρικά γήπεδα. Η πλατεία στο Κεφαλόβρυσο ήταν ιδανικός χώρος με τις μουριές να χρησιμεύουν ως γκολπόστ. Το επίσημο ποδοσφαιρικό γήπεδο ήταν το προαύλιο του Γυμνασίου, με ένα τσιμεντένιο βάθρο αγάλματος στο κέντρο. Λόγω των κινδύνων από τις μπηγμένες πέτρες οι τερματοφύλακες ήταν ντυμένοι όπως οι παίκτες του Αμερικανικού ράγκμπι σήμερα επιγονατίδες, επιαγκωνίδες, κάσκα, παπλωματέ παντελονάκι.



» Οι ομάδες ποδοσφαίρου την εποχή αυτή ήταν τρεις: η Δάφνη (ενορίες Αγ. Παρασκευής, Αγ. Γεωργίου), ο Αστέρας (Άγιος Δημήτρης – Βαρούσι) και ο Άρης (Λιμάνι με ενίσχυση από Μανάγουλη). Τα μεταξύ τους τουρνουά είχαν μεγάλη ένταση και για μας τους μικρότερους είχαν ήδη δημιουργηθεί και οι τοπικοί ποδοσφαιρικοί ήρωες. Θυμάμαι

ιδιαίτερα τον Τάκη Ζαρνομήτρο (Φιλέ), Γιώτη Παναγιωτίδη και τους ικανούς τερματοφύλακες Γιώργο Κουτσογιάννη και Στάθη Βλαχόπουλο (για τα χαμηλά σου).

» Το κύριο όμως αθλητικό γεγονός της χρονιάς ήταν οι γυμναστικές επιδείξεις, στα τέλη Μαΐου. Όλος σχεδόν ο πληθυσμός της πόλης συνέρρεε στο Γυμνάσιο, για να παρακολουθήσει τις ασκήσεις της σουηδικής γυμναστικής, τους χορούς και ιδιαίτερα τους αγώνες στίβου (δρόμο 100 μέτρων, άλματα εις ύψος, τριπλούν και απλούν, δισκοβολία ελληνική, λιθοβολία και ακοντισμός). Οι μαθητές φορούσαν το κλασικό μαύρο παντελονάκι και την άσπρη αθλητική φανέλα, οι μαθήτριες τις “φουφούλες”, κάτι σαν νησιώτικες βράκες, που οι σεμνότερες τις κατέβαζαν κάτω από τα γόνατα οι δε πλέον τολμηρές τις ανέβαζαν πιο πάνω, προς τέρψιν ημών των αρρένων.

» Οι νικητές αυτών των αγώνων παραμένουν ακόμα στη μνήμη, τόση σημασία είχαν: Λελούδας, Κουρελής, Σπυράντζος, Μήλιος, Μίχος. Όταν επέστρεφαν από τους περιφερειακούς αγώνες στο Μεσολόγγι, τους γινόταν υποδοχή ηρώων στην πλατεία Λιμανιού. Συμμετείχα στους αγώνες στο άλμα εις ύψος. Δυστυχώς, παρά τη μεροληπτική υποστήριξη του γείτονά μου γυμναστή Σωτήρη Βλάχου, ερχόμουν δεύτερος. Πρώτος ήταν ο συμμαθητής Βασίλης Μπουκισιτιάνος, συνταξιούχος ταχυδρομικός σήμερα. Πηδούσε, ο αθεόφοβος, χωρίς παλμό 1,80 μ., την εποχή που το πανελλήνιο ρεκόρ ήταν 1,89 μ. (Το κατείχε κάποιος Παναγιωτόπουλος, μετέπειτα μεγαλοδικηγόρος της Θεσσαλονίκης).

» Στο Γυμνάσιο είχαμε καλούς καθηγητές. Τον ελληνολάτρη Γυμνασιάρχη Παπαχρήστο ή “κουτσό” εξαιτίας της αναπηρίας του, που μας έμαθε να αγαπήσουμε τον Παλαμά, τον Νασιόπουλο, ευαίσθητο Φιλολόγο, που έκλαιγε όταν διάβαζε τους *Ελεύθερους Πολιορκημένους*, τον Αντώνη Βλάχο, Φυσικό αυστηρό και δίκαιο, τον Πλάκα, Φιλολόγο παθιασμένο με τον πόλεμο της Αλβανίας, όπου είχε πολεμήσει ως έφεδρος αξιωματικός.

» Στην τελευταία τάξη του Γυμνασίου, στις 25 Μαρτίου του 1954, ο Γυμνασιάρχης είχε την έμπνευση να ντύσει μια διμοιρία μαθητών (μεταξύ των οποίων και εγώ) “Μακεδόνες”: Με περικεφαλαία, θώρακα από σκληρό χαρτί, ασπίδα, παντελονάκι, πέδιλα και μια τετράμετρη “σάρισα”. Πρέπει να ήμασταν σαν φωτογραφία του Θεόφιλου. Αφού

παρελάσαμε κορδωμένοι, φθάσαμε στην πλατεία Φαρμάκη, όπου ήταν γεμάτη κόσμο. Ίσως λόγω του ψύχους εκείνης της ημέρας, μου συνέβη κάτι που μπορεί να συμβεί στον καθένα αλλά σπανιότατα: μια αφόρητη τάση για διάρροια. Λουσμένος από κρύο ιδρώτα και προ του κινδύνου να γελοιοποιηθώ (και μαζί με μένα και οι υπόλοιποι “Μακεδόνες”), διέσπασα τον κλοιό του πλήθους και κρατώντας την ασπίδα και την σάρισα (ουκ εγκαταλείψω τα όπλα τα ιερά...) έφθασα δρομαίως στην παραλία, συνήθη τότε τόπο ανακούφισης εντοπίων και διερχομένων».





Πολιτόπουλος Βασίλης

αφήγηση στη Ζωή Δενδραμή

«Γεννήθηκα στο Ανθόφυτο (Γρανίτσα) Ναυπακτίας το 1936 από γονείς αγρότες, τον Γιώργο και τη Σοφία. Γεωργοί και κτηνοτρόφοι ήταν το σύνολο των κατοίκων. Ένα χωριό φιλήσυχο, προοδευτικό. Οι κάτοικοι με τα προτερήματά τους και τα ελαττώματά τους. Έξυπνοι όμως και δραστήριοι φρόντισαν ιδιαίτερα τη μόρφωση των παιδιών τους με την εγγραφή και φοίτηση στο Γυμνάσιο Ναυπάκτου. Στο κέντρο του χωριού υπήρχε η πλατεία με τον υπεραιωνόβιο πλάτανο. Κατά γενική ομολογία, ο πλάτανος είχε κορμό με μεγαλύτερη διάμετρο, που όμως έπεσε θύμα της διάνοιξης αμαξιτής οδού. Στην πλατεία γίνονταν οι εκδηλώσεις και συγκεντρώσεις των κατοίκων. Εκεί τέλειωνε, με χορό και τραγούδια, το καρναβάλι των απόκρεω με τους μασκαράδες. Εκεί συγκεντρώνονταν οι κάτοικοι προκειμένου να φύγουν για τον πόλεμο του '40 και μετά, στην Εθνική Αντίσταση. Εκεί γινόταν το ξακουστό πανηγύρι, 23 Αυγούστου, που πραγματικά διαρκούσε τρεις μέρες. Εκεί ήταν τα δύο καφενεία – μπακάλικά του χωριού. Στη δυτική άκρη της πλατείας, πάνω σε μια μεγάλη πέτρα, κάθονταν οι άντρες και τους κούρευαν οι δύο-τρεις κουρείς που είχαν ψαλίδι και κάτι ήξεραν από περιποίηση μαλλιών.

» Η έναρξη του πολέμου του '40 με βρήκε στη Ναύπακτο (Λυγιάς). Ο παππούς μου, συνταξιούχος στρατιωτικός, συχνά έλεγε για τον επερχόμενο πόλεμο! Όταν η πόλη βομβαρδίστηκε από τα ιταλικά αεροπλάνα, ο παππούς, η γιαγιά και ο αδελφός μου φύγαμε για το χωριό. Οι γονείς μου με την αδελφή μου έμειναν, γιατί άρχισε η συγκομιδή του ελαιόκαρπου.

» Στο χωριό, στη διάρκεια της Κατοχής, ήρθαν οι Ιταλοί και συγκέντρωσαν τα όπλα. Είχαν σαφή πληροφόρηση τι είχαν οι κάτοικοι. Ο παππούς μου είχε μια υπερμεγέθη κουμπούρα, την οποία είχε κρύψει

η γιαγιά στον κήπο. Όταν το ζήτησαν, η γιαγιά είπε ότι δεν υπάρχει όπλο στο σπίτι. Περιέγραψαν όμως την κουμπούρα, απείλησαν με φωτιά το σπίτι, οπότε αναγκάστηκε να την παραδώσει.

» Στις εκλογές τις βουλευτικές ή στο δημοψήφισμα, οι κάτοικοι ψήφιζαν στον Παλαιόπυργο. Συντηρητικοί οι περισσότεροι, επέστρεφαν στο χωριό τραγουδώντας. Οι δημοκρατικοί επέστρεφαν φοβισμένοι. Στα χρόνια της Αντίστασης, άλλοι τάχθηκαν με το ΕΔΕΣ και άλλοι με τον ΕΛΑΣ. Πριν από τον εμφύλιο, είχε περάσει από το χωριό ο καπετάνιος του ΕΛΑΣ Καπλάνης, ο οποίος μίλησε σε συγκέντρωση. Από τα αδύνατα σημεία της συμπεριφοράς των κατοίκων χαρακτηρίζονται οι κάποιες ταλαιπωρίες, τότε αυτών που ήταν με το ΕΔΕΣ, τότε αυτών που ήταν με τον ΕΛΑΣ. Ενθυμούμαι μετά τη διάλυση του 5/42 του συνταγματάρχη Ψαρρού, ένας συγχωριανός, επέστρεψε σώος με το όπλο του. Από τότε, νομίζω, έμεινε γνωστός ως καπετάν-Ένας (Γιάννης Φούντζουλας).

» Στη διάρκεια του εμφυλίου δεν εμφανίστηκαν αντάρτες στο χωριό. Οι κάτοικοι όμως έπαιρναν τα μέτρα τους. Λίγο πριν τη δύση του ήλιου, εγκατέλειπαν το χωριό και κοιμόντουσαν στα χωράφια, σε πρόχειρα καλύβια και χωμάτινες “ταράτσες”. Διοργανώνονταν μάλιστα και σκοπιές – φυλάκια προκειμένου να ειδοποιήσουν, αν εμφανίζονταν αντάρτες. Πολλές φορές χωρίς όπλα ή με όπλα χωρίς φυσίγγια. Ενθυμούμαι συμμετείχα σε μια σκοπιά μ’ ένα θείο μου και έναν άλλο συγχωριανό μ’ ένα όπλο χωρίς σφαίρες. Κατά τα μεσάνυχτα, είδαμε στη στροφή του δρόμου δύο ανθρώπινες φιγούρες να πλησιάζουν. “Ψηλά τα χέρια”, φώναξε ο θείος μου και έκανε πως γεμίζει το όπλο. Πράγματι, πλησίασαν οι δύο άνδρες και με έκπληξη γνώρισα το δάσκαλό μου, αείμνηστο Σφυρή, που υπηρετούσε τότε στο Γ’ Δημοτικό Ναυπάκτου. Γελάσαμε που και αυτός και εμείς δεν είχαμε όπλα. Τότε μας είπε ότι το άδαιο όπλο φοβίζει δύο, και αυτόν που το κρατά και αυτόν που το αντιμετωπίζει.

Θύματα του εμφυλίου στο χωριό δεν υπήρξαν. Στη διάρκειά του όμως φονεύθηκαν δύο νέοι που υπηρετούσαν στα Σώματα Ασφαλείας.

» Στο χωριό λειτουργούσε μονοθέσιο σχολείο. Το χωριό ευτύχησε να έχει δάσκαλο τον αείμνηστο Χρήστο Κραβαρίτη. Εξαιρετος παιδαγωγός και προοδευτικός άνθρωπος παρακίνησε και διευκόλυνε τους γονείς να γράψουν τα παιδιά τους στο Γυμνάσιο. Αυτό κι έγινε».

Παραμείνατε στο χωριό, στη διάρκεια του εμφυλίου;

«Όχι, βέβαια. Από την Τρίτη Δημοτικού φοίτησα στο Γ΄ Δημοτικό Σχολείο Ναυπάκτου. Επειδή το κτίριο είχε καταστραφεί στο βομβαρδισμό του '40, κάναμε μάθημα σε ενοικιαζόμενες αίθουσες. Σε κάποια τάξη φοίτησα και στο Α΄ Δημοτικό. Θυμάμαι το σκελετό του γερμανικού τανκς, σε μια γωνιά του προαυλίου».

Ακολούθησε η φοίτηση στο Γυμνάσιο. Δώστε μας μια εικόνα του σχολείου εκείνης της εποχής.

«Η φοίτηση στο Γυμνάσιο γινόταν ύστερα από αυστηρές εισιτήριες εξετάσεις. Οι μαθήτριες γράφονταν όλες μαζί στο 1ο τμήμα. Σ' αυτό το τμήμα φοιτούσε και μικρός αριθμός αγοριών, τα επώνυμα των οποίων άρχιζαν από Α–Β–Γ. Κάθε τάξη είχε τρία ή τέσσερα τμήματα των σαράντα μαθητών το καθένα, ιδιαίτερα στις πρώτες τάξεις. Συχνά τα μαθήματα διακόπτονταν, γιατί το διδακτήριο το χρησιμοποιούσε ο στρατός. Γι' αυτό ποτέ δεν τελειώναμε την ύλη. Υπήρχε μεγάλη αυστηρότητα στα μαθήματα και στη συμπεριφορά. Απαγορευόταν το κάπνισμα, η κυκλοφορία το βράδυ, ο κινηματογράφος, το ποδήλατο. Οι μαθήτριες φορούσαν μπλε ποδιά και οι μαθητές κουρεμένοι, τουλάχιστον μια φορά το μήνα, φορούσαν πηλήκιο με τον αριθμό μαθητολογίου σ' αυτό. Εκδρομές κάναμε μία ή δύο το χρόνο και σπάνια εκτός Ναυπάκτου. Στην περίοδο των γυμνασιακών μου σπουδών, 1949–1954, τα φροντιστήρια ήταν άγνωστα, ακόμη και αυτά των Ξένων Γλωσσών. Τα βιβλία τα αγοράζαμε. Για την εξοικονόμηση χρημάτων, αγοράζαμε τα παλιά της προπορευόμενης τάξης και πουλούσαμε τα δικά μας στην ακολουθούσα τάξη».

Μπορείτε να περιγράψετε την οικονομική και κοινωνική ζωή της πόλης;

«Μεγάλωνα σε μια εποχή που, ενώ η κοινωνία επιβαλλόταν να παραδειγματισθεί από τα δεινά του εμφυλίου, τα πολιτικά πάθη παρουσίαζαν αύξηση με τα περίφημα πιστοποιητικά κοινωνικών φρονημάτων. Στην ουσία, καλλιεργήθηκε μια αντιπαλότητα, η οποία στέρησε την κοινωνία από πολλά. Στη συντριπτική πλειοψηφία οι κάτοικοι ζούσαν φτωχικά. Αυτό φαινόταν και στους συμμαθητές μου στο Γυμνάσιο. Πολλά καταστήματα υπήρχαν και τότε αλλά δύο–τρία ξεχώριζαν και

απευθύνονταν στους κατοίκους με οικονομική άνεση».

Τι θα λέγατε για μια σύγκριση της τότε σχολικής ζωής με τη σημερινή από πλευράς γνώσεων;

«Χωρίς αμφιβολία, καμιά σύγκριση. Σήμερα τα παιδιά δέχονται και αφομοιώνουν ποικιλία ύλης. Οι συνθήκες κάτω από τις οποίες μορφώνονται, αν δεν είναι ιδανικές, είναι τουλάχιστον δέκα φορές καλύτερες από της δικής μου εποχής. Και ο πλέον αδιάφορος δέχεται, έστω και ακούσια, πλήθος γνώσεων. Ενθυμούμαι, στην τελευταία Τάξη του Γυμνασίου, στο μάθημα των Ελληνικών, μια πρόταση έλεγε: “Η σκηνή τρανταζόταν από τα λακτίσματα του αέρα”. Μαθητής ρώτησε το Γυμνασιάρχη ποια η ερμηνεία της λέξης “λακτίσματα”. Ο Γυμνασιάρχης τότε είπε: “Άντε να χαθείτε, κάνετε και το φίλαθλο. Χθες δεν ακούσατε ότι το εναρκτήριο λάκτισμα του ποδοσφαιρικού αγώνα της εθνικής έδωσε ο Πρωθυπουργός;”

» Οι εισιτήριες εξετάσεις στις πανεπιστημιακές σχολές ήταν δύσκολες. Ο υποψήφιος είχε μόνο μία επιλογή, ανεξάρτητα αν υπήρχαν δύο ή τρεις σχολές».

Διορισθήκατε δάσκαλος το 1961. Μπορείτε να συγκρίνετε την τότε εποχή με τη σημερινή;

«Κάθε εποχή έχει τις δικές της χάρες, τα δικά της προβλήματα. Διορίσθηκα στην ορεινή Ναυπακτία, τότε που έσφυζε από ζωή. Κάθε χωριό είχε το δικό του σχολείο. Οι συνθήκες ήταν δύσκολες, γιατί το οδικό δίκτυο ήταν ανύπαρκτο. Τα παιδιά λαχταρούσαν να μάθουν γράμματα. Σ’ αυτό ανταποκρίνονταν και οι γονείς. Τα βιβλία τα αγόραζαν, γιατί δεν χορηγούνταν δωρεάν. Υπήρχε όμως ένας ενθουσιασμός προσφοράς από τους δασκάλους που μηδένιζε τις όποιες δυσκολίες. Έστω υπόψη ότι τα περισσότερα σχολεία ήταν μονοθέσια. Υπήρχε και γραφειοκρατία, η οποία εμπόδιζε το έργο του δασκάλου.

» Σήμερα πολλά βελτιώθηκαν στην εργασία του δασκάλου. Το σύνολο των δασκάλων εργάζεται σε πολυθέσια σχολεία με συνθήκες που πλησιάζουν τις ιδανικές. Ο δάσκαλος τότε, πέρα από τις πενιχρές αποδοχές, δυσκολευόταν να τύχει προαγωγής. Μάλιστα οι της Ναυπακτίας, επειδή κατηγορήθηκαν ως προοδευτικοί (και πώς μπορούσε να μην είναι υπηρετούντες σε μια περιοχή που η εγκατάλειψη ήταν εμ-

φανέστατη;) δεν προτείνονταν για προαγωγή από το Υπηρεσιακό Συμβούλιο, παρ' όλο που δεν υπολείπονταν των συναδέλφων τους των άλλων περιφερειών ούτε στο παιδευτικό τους έργο ούτε στην κοινωνική εξωσχολική προσφορά. Η αλλαγή όμως Επιθεωρητή και η τοποθέτηση ενός φωτισμένου συναδέλφου, του αείμνηστου Χαραλάμπου Τσαγκανού, ανέτρεψε τα δεδομένα και διαγράφηκε μια αδικία».



Δραστηριοποινηθήκατε και στο συνδικαλισμό, ο οποίος σήμερα βάλλεται.

«Πράγματι, τιμήθηκα από τους συναδέλφους και τους εκπροσώπησα από διάφορες βαθμίδες του συνδικαλισμού. Είχα την ευκαιρία να συνεργασθώ με άτομα που έδιναν και δεν έπαιρναν. Περισσότερο μας ενδιέφερε να βελτιώσουμε τις συνθήκες εργασίας των δασκάλων και να επιτύχουμε θεσμικές αλλαγές για την καλύτερη μόρφωση των παιδιών. Είναι ωραίο ν' αγωνίζεσαι για ιδανικά, ανεξάρτητα αν κάπου υπάρχει κίνδυνος να ζημιωθείς. Αυτοί ήταν τότε οι συνδικαλιστές, ιδιαίτερα οι εκπαιδευτικοί. Επειδή θέλω να μένω με τις ωραίες αναμνήσεις της εποχής, πιστεύω ότι και σήμερα το ίδιο γίνεται».

Είστε συνταξιούχος, αλλά, όπως γνωρίζω, και γράφετε και ασχολείσθε με τα κοινά. Πώς τα καταφέρνεται;

«Συνταξιούχος για μένα ήταν μια διακοπή εργασίας με το σχολείο. Με απλά λόγια, έπαψα να πηγαίνω κάπου κάποιες ώρες το πρωί και να προετοιμάζομαι ορισμένο χρόνο το απόγευμα. Συνέχισα και “άπλωσα” τις δραστηριότητές μου. Μ’ αυτές τις προϋποθέσεις δεν νιώθω ως συνταξιούχος. Δεν σου κάνω πλάκα, αν σου πω ότι παλιοί συμμαθητές μου ή γονείς μαθητών μου που με συναντούν μετά από κάποια χρόνια νομίζουν ότι ακόμα εργάζομαι σε σχολείο. Πιστεύω είναι ωραίο να συνεχίζεις τις δραστηριότητές σου, αρκεί να μη στερείς την εργασία κάποιου άλλου, εννοώ εργασία με αντιμισθία».

Πείτε μας δυο λόγια για την οικογένειά σας.

«Είμαι νυμφευμένος με την Κωνσταντίνα Τσουκαλή, συνταξιούχο δασκάλα και έχω τρία παιδιά, τον Γιώργο, τον Δημήτριο – Παναγιώτη και τη Γεωργία. Τα παιδιά μου μου χάρισαν τρεις εγγονούλες και δύο εγγονούς».

Να τολμήσω μια τελευταία ερώτηση. Διερχόμαστε μια κρίση. Βλέπετε διέξοδο;

«Θα γελάσεις, αν σε βεβαιώσω ότι ασπάζομαι πλήρως τη δήλωση του Θόδωρου Πάγκαλου “μαζί τα φάγαμε”. Μ’ αυτό το δεδομένο, με το γεγονός ότι είμαι αισιόδοξος και με τη βεβαιότητα ότι η κρίση είναι πολιτική, ναι, αισιοδοξώ ότι υπάρχει διέξοδος. Εμείς που έχουμε την ευθύνη αυτής της κρίσης έχουμε και την υποχρέωση της εξεύρεσης λύσης. Κάθε λάθος πληρώνεται ακριβά. Αρκετά έγιναν. Καιρός να σταματήσουν, για να ορθοποδήσουμε».





Κακούση Νίτσα

αφήγηση στη Ζωή Δενδραμή

«Γεννήθηκα στις 25 Ιανουαρίου του 1938, στη Ναύπακτο. Γονείς μου ήταν ο Φώτης και η Βασιλική Χριστοπούλου. Το πατρικό της μάνας μου ήταν Παναγοπούλου, με καταγωγή από τη Στράνωμα και ο πατέρας μου ήταν από τη Λεπτοκαρυά, αλλά από μικροί ζούσαν και οι δυο στη Ναύπακτο. Η μάνα μου μάλιστα είχε κατεβεί από πέντε χρονών, γιατί ήταν ορφανή από μάνα και πατέρα. Δεν ήξερε καν το χωριό της, γέρασε για να πάει.

» Το σπίτι μας ήταν στο κέντρο της Ναυπάκτου, απέναντι από την πλατεία Φαρμάκη ή “Στολίδι”, όπως τη λέγαμε τότε. Με χώμα ήταν η πλατεία καθώς και όλοι οι δρόμοι. Εγώ είμαι το όγδοο παιδί της μάνας μου. Τα τρία από τα παιδάκια όμως πέθαναν μικρούλια, αλλά και ο Νίκος μας πέθανε μεγάλος, στα 23. Από τότε και πέρα δεν θυμάμαι στο σπίτι μου ούτε τραγούδι ούτε τίποτα. Νέκρα! Σε δυο χρόνια παθαίνει εγκεφαλικό ο πατέρας μου απ’ τη στεναχώρια του.

» Τα αδέλφια μου ήταν πρώτος ο Νίκος, μετά ο Τάκης, η Ειρήνη, η Ευανθία και τέλος εγώ η Ελένη. Τα άλλα που χάθηκαν μικρά ήταν ο Θεοδωράκης, ο Γιωργάκης και το τρίτο δεν θυμάμαι αν του είχαν δώσει όνομα».

Μεγαλώσατε, λοιπόν, μέσα στα κατοχικά χρόνια. Σχολείο πήγατε;

«Πήγα σχολείο και είχα στόχο για ψηλά, αλλά έτσι όπως ήρθαν τα πράγματα, δεν συνέχισα στο Γυμνάσιο. Αγγλικά όμως έχω πάρει το Lower, γιατί δίπλα στο σπίτι μας ήταν τα εκπαιδευτήρια “ΟΜΗΡΟΣ”. Πήγα, λοιπόν, σχολείο στο Α΄ Δημοτικό. Θυμάμαι ότι στην Τετάρτη Τάξη, είχα δασκάλα την Σεβασμία Καρολίδου. Εκείνη μ’ έπαιρνε και διορθώναμε γραπτά. Μου έλεγε: “Έλα, Νίτσα, το απόγευμα, να με βοη-

θήσεις να τελειώνουμε νωρίς”. Αυτή ήταν Μικρασιάτισσα. Έπειτα, είχαμε τον Ζαρνόνικο από την Αθήνα. Ήταν ο πρώτος που μας έβαλε τα θρανία σε σχήμα Π. Οι άλλοι δάσκαλοι τον ειρωνεύονταν, όμως έτσι μπορούσε να παρακολουθεί όλα τα παιδιά κι εμείς βλέπαμε καλύτερα. Είχαμε τον Τουρμούζη στην τελευταία τάξη, αλλά το φόβητρο στο Α΄ Δημοτικό ήταν η Νίτσα Παπανικολάου. Πηγαίναμε υποχρεωτικά εκκλησιασμό κάθε Κυριακή. Με αυτή, δεν κόταγες να κουνηθείς. Με το πρώτο κούνημα που έβλεπε (ακόμα κι αν γυρίζαμε λίγο το κεφάλι), ξερόβηχε. Κόκκαλο εμείς! Θυμάμαι τότε είχε σκοτωθεί και ένας Βαρελάς με το αεροπλάνο και μας έβαλε να γράψουμε έκθεση. Εγώ ξεκίνησα την έκθεσή μου με ένα ποίημα στην αρχή. Έγραψα: “Αετός δεν ήσουν, μα σαν αετός πετούσες, με ατσάλινα φτερά...” και της έκανε εντύπωση αυτό. Το αστείο είναι ότι μετά από χρόνια, η Νίτσα Παπανικολάου έγινε κουμπάρα μου. Με πάντρεψε με τον άντρα μου τον Νίκο και βάφτισε την κόρη μου τη Γιούλα.

» Στο σχολείο, λοιπόν, πηγαίναμε με τις ποδιές μας, παίζαμε κυνηγιά και κρυφτά στα διαλείμματα και κάναμε πολλές πλάκες μεταξύ μας, παρά τις δυσκολίες της εποχής. Κάποια χρονιά μας επιτάξανε το σχολείο ο στρατός, με τον εμφύλιο και τότε κάναμε μαθήματα στην εκκλησία της Αγίας Παρασκευής. Η Πρώτη Τάξη έκανε στη μία γωνία μπροστά στο Ιερό, η Δευτέρα απ’ την άλλη μεριά, η Τρίτη στην πίσω γωνιά, όπως και η Τετάρτη και οι δύο τελευταίες τάξεις στον γυναικωνίτη».

Μετά το σχολείο, πώς περνούσατε την ώρα σας, κ. Νίτσα;

«Μαζεύομασταν στην πλατεία. Στις 7 το απόγευμα, καλοκαίρι – χειμώνα, βγαίναμε καμιά δεκαριά κορίτσια και παίζαμε και κουτσομπολεύαμε, γελάγαμε και βάζαμε καμιά φορά ρεφενέ και παίρναμε βανίλιες. Κάποιες φορές μαζευόμασταν σε σπίτια και κάναμε πάρτι. Παρά την ανέχεια και τη φτώχεια, είχαμε το χαμόγελο στα χείλη. Χορεύαμε μάλιστα και ευρωπαϊκούς χορούς, που ήταν η μόδα τότε. Επίσης τα καλοκαίρια πηγαίναμε και για μπάνιο. Αν είχε κανένα κορίτσι χρήματα, ενοικιάζαμε βάρκα και μας πήγαιναν βαρκάδα.

» Το κυριότερο παιχνίδι μας όμως ήταν στην πλατεία “Στολίδι”. Την λέγαμε έτσι από το όνομα που είχε δοθεί σε γωνιακό καφενείο. Θυμάμαι όταν άνοιξε το μαγαζί, τη δεκαετία του ’50, στα εγκαίνια, ο ιδιοκτήτης ζήτησε από τους παρευρισκόμενους να προτείνουν ένα όνομα.

Ο “Νονός” θα κέρδιζε μια τούρτα, όπως κι έγινε».

Δεν υπήρχε τότε ο παιδονόμος, κ. Νίτσα;

«Ααα, δεν τον πρόλαβα εγώ, ευτυχώς! Ήταν όμως μέχρι την προηγούμενη χρονιά, που πήγα εγώ σχολείο. Όταν ήμουν 4–5 χρονών, μου είπε μια φορά ο αδελφός μου ο Τάκης: “Πήγαινε εκεί κάτω στη βρύση του Ντότσικα, που είναι αυτός ο άνθρωπος και πες του πριτς, κύριε παιδονόμε”. Τι ήταν να πάω; Με πήρε στο κυνηγητό...»

Θυμάστε κάποια περιστατικά από την Κατοχή ή τον Εμφύλιο;

«Είχαμε ένα κτηματάκι στο Σκα και πήγα μια μέρα εκεί με τον πατέρα μου, την αδελφή μου την Ευανθία και την κατσίκα. Για να μην μας κλέψουν την κατσίκα μας, την παίρναμε κάθε μέρα στο σπίτι μας στη Ναύπακτο και την βάζαμε στον κήπο. Ακούσαμε ξαφνικά πυροβολισμούς και κόσμο να πηδάει από τα προχώματα του Σκα. “Τι γίνεται;” τους ρώτησε ο πατέρας μου. “Φεύγα”, του είπαν. Εμάς μας είπε ο πατέρας μας να μείνουμε, ότι δεν θα μας πειράξουν κι έφυγε. Με λίγα λόγια, κοιτάμε, έρχονταν 5–6 Γερμανοί με τα όπλα τους. Φοβηθήκαμε και αρχίσαμε να κλαίμε. Όταν μας πλησίασαν, σταμάτησαν, μας έδωσαν από μία τσίχλα και φύγανε.

» Ξέρετε, εγώ έπαιρνα συσσίτιο και από τους Ιταλούς και τους Γερμανούς. Ήμουν μικρή, έμενα δίπλα από τα μαγειρεία τους και μου δίνανε. Μόλις άκουγα το σύνθημα, πρώτη στα γραμμή εγώ. Θυμάμαι οι Γερμανοί είχαν κάτι σαν αποξηραμένες πατάτες (κομμένες σαν τα πατατάκια αλλά πιο χοντρές), που τις μουσκεύανε πρώτα στο νερό και μετά τις μαγειρεύανε.

» Με τον Εμφύλιο, έβλεπα τις οδομαχίες. Ένας, όνομα και μη χωριό, ανέβαινε στα χωριά και όποιους αντάρτες έπιανε τους έκοβε τα αυτιά. Τα έβαζε στο μαντίλι του και τα έφερνε στην πλατεία και τα έδειχνε. Το άλλο, το πιο τρομερό, ήταν τότε που έφεραν σ’ ένα σακί το κεφάλι ενός Πατούχα. Είδα που λέτε κόσμο μαζεμένο στην πλατεία. Εμ τι, θ’ άφηνα να μην το μάθω τι έγινε; Τόση που ήμουν, περνάω ανάμεσα από τα πόδια του κόσμου και φτάνω μπροστά σ’ ένα τσουβάλι. Εκείνη τη στιγμή το άνοιγε κάποιος, πιάνει κάτι ξανθά μαλλιά κατσαρά και σηκώνει πάνω το κεφάλι, με μαύρο αίμα στο κομμένο σημείο. Βάνω ένα ουρλιαχτό, κάνω να φύγω και παίρνω κι έναν παπά από κοντά.

Κάτω εγώ, από πάνω ο παπάς, τρόμαξα να ξετυλιχτώ από τα ράσα. Είχα μετά επιφύλιες...

» Θυμάμαι κι έναν κρεμασμένο στο λιμάνι, απέναντι από το Αμαρουλλίς. Σκηνές τραγικές! Γι' αυτό εύχομαι να μην ξαναδούν τα παιδιά μας εμφύλιο».

Μετά από όλα αυτά, κ. Νίτσα, με τι ασχοληθήκατε;

«Όταν ήμουν 14 ετών, πήγε ο αδελφός μου ο Τάκης να σπουδάσει με υποτροφία στην Αθήνα και με πήρε μαζί του. Έμεινα μαζί του ως τα 18, που παντρεύτηκα. Αυτά τα τέσσερα χρόνια ήταν σαν να έβγαλα πανεπιστήμιο. Κάθε Κυριακή όλο και κάπου πηγαίναμε, όπως Μουσεία, αρχαιολογικούς χώρους κ.λπ.

» Παντρεύτηκα, λοιπόν, με τον Νίκο Κακούση και κάναμε δύο παιδιά, τη Γιούλα (Σπυριδούλα) και τον Θανασάκη.

» Πριν απ' αυτό όμως, όσο ήμουν στην Αθήνα, είχα σκεφτεί ότι κάτι πρέπει να κάνω, για να βγάλω δικά μου λεφτά. Σκέφτηκα τότε ότι αφού η μία μου αδελφή είχε ραπτομηχανή κι έραβε, εγώ να πάρω πλεκτομηχανή. Με βοήθησε ο αδελφός μου ο Τάκης και την πήραμε με γραμμάτια. Για λίγες μέρες πήγαίνα στο μαγαζί που την αγόρασα και με μάθαιναν πώς να τη δουλεύω».

Ήταν δύσκολο να μάθετε πώς δούλευε η μηχανή;

«Τίποτα δεν είναι δύσκολο, αν το θέλεις. Για να μάθω καλύτερα, πήγα και δούλεψα και σ' ένα πλεκτήριο στην πλατεία Αμερικής. Αρχισα, λοιπόν, να έχω πελάτες. Έπαιρνα μέτρα και τους έφτιαχνα ακριβώς ό,τι ήθελαν. Τη δουλειά τη συνέχισα και μετά το γάμο μου, ώσπου μπήκε στο παιχνίδι και ο άντρας μου. Αφήσαμε την πρώτη μου μηχανή, που μ' αυτήν έβγαζα ένα πλεκτό την ημέρα (άντε μετά να το γαζώσεις, να κάνεις κουμπότρυπες κ.λπ.) και αγοράσαμε μια μεγαλύτερη, το 1965, ίδια μάρκα passat, όπως η πρώτη, από το εργοστάσιο της Ελβετίας. Μ' αυτή τη μηχανή έβγαίνα 2-3 κομμάτια την ημέρα. Μετά, πήραμε και τρίτη μηχανή και είχαμε και κορίτσια να δουλεύουν και τέλος πήραμε και τέταρτη.

» Έχω ντύσει όλη τη Ναύπακτο τρεις και τέσσερις φορές. Και το καλοκαίρι, οι παραθεριστές κάνανε τα πλεκτά τους και φεύγανε. Φτιάχναμε επίσης τα σχολικά των παρελάσεων, ζακέτες, μπλουζες, καζάκες.

Έχω ντύσει επίσης παπάδες, ηθοποιούς και πολιτικούς. Κάποια στιγμή ανοίξαμε μαγαζί στο κέντρο, στην αρχή μόνο με δικά μας χειροποίητα και μαλλιά μαζί. Μετά, άλλαξαν οι καταστάσεις. Ήρθαν και οι Κινέζοι και ο κόσμος ζητούσε τα φθηνότερα, τα έτοιμα. Εγώ πάντως δούλεψα 57 χρόνια.

» Το 1982, με καλέσανε και στο εργοστάσιο της Ελβετίας. Οκτώ άτομα ήμασταν απ' όλη την Ελλάδα. Εκεί μας δώσανε και δίπλωμα, για να μας τιμήσουν. Έχω νιώσει τόση ικανοποίηση από τη δουλειά μου... Βλέπω ότι και τα παιδιά μου και τα εγγόνια μου το έχουν εκτιμήσει και αυτό μου δίνει μεγάλη χαρά. Έχω την εντύπωση ότι ο άνθρωπος αν δεν δουλέψει, δεν καταξιώνεται με τίποτα».



Κωτούλας Κώστας

αφήγηση στη Ζωή Δενδραμή



«Ο πατέρας μου, Χρήστος Κωτούλας, ήταν βέρα Ναυπάκτιος, γέννημα θρέμμα και η μητέρα μου, η Χρυσή, ήταν από τη Ζάκυνθο. Έχω δύο μεγαλύτερες αδελφές, την Κατίνα και τη Ζωή. Είχα την ατυχία να γεννηθώ το 1938 και να ζήσω τα παιδικά μου χρόνια μέσα στην Κατοχή και (αμέσως μετά μεγαλώνοντας και φθάνοντας στο Δημοτικό) στον εμφύλιο, ο οποίος ήταν από τους πιο γερούς εδώ στη Ναύπακτο και τη Ναυπακτία γενικά. Το σπίτι μας, όπου γεννήθηκα και μεγάλωσα, ήταν στο κέντρο της Ναυπάκτου. Από τη μια πλευρά έβλεπε στον κεντρικό δρόμο, μπροστά τον Άι-Δημήτρη, και από την άλλη στο Στενοπάζαρο, στο λιμάνι, όπου με μια εσωτερική σκάλα συγκατοικούσε με το μαγαζί του πατέρα μου».

Τι μαγαζί ήταν;

«Ήταν ένα μπακάλικο, που το είχε κληρονομήσει ο πατέρας μου μαζί με το σπίτι από τον παππού μου. Τα μπακάλικά παλιά, μέχρι και τα μέσα της δεκαετίας του '60, ήταν σουπερ μάρκετ της εποχής. Ο πατέρας μου είχε στο μαγαζί από βελόνι, ρούχα, μπογιές μέχρι και υλικά οικοδομών, που εξυπηρετούσε τους πελάτες του. Τώρα το μαγαζί αυτό είναι το γνωστό "Θερβάντες". Πάντως, ο πατέρας μου έτυχε να κληρονομήσει το μαγαζί. Η πραγματικότητα είναι ότι ήταν φοιτητής Νομικής στην Αθήνα, αλλά αναγκάστηκε ν' αφήσει τις σπουδές του και να έρθει στη Ναύπακτο, επειδή πέθανε ο μεγάλος του αδελφός. Έτσι ανέλαβε εκείνος. Επειδή δεν ήταν συνηθισμένος στην εμπορική δραστηριότητα, ο παππούς μου τού έφερε έναν πολύ άξιο βοηθό. Αναγνωρίζοντας ο πατέρας μου πόσο καλός και άξιος ήταν τον έκανε συνεταίρο του, χωρίς να του ζητήσει το κεφάλαιο. Αυτός ήταν ο Μήτσος Παπαγιαννόπουλος.

» Εκείνα τα χρόνια, τα μπακάλικά του Στενοπάζαρου περάσανε χρυ-

σές εποχές. Όχι ότι βγάζανε πολλά λεφτά, αλλά υπήρχε πάρα πολλή κίνηση. Κάθε ένα απ' αυτά είχε αποκλειστικά κάποια χωριά που εξυπηρετούσε. Εμείς, εκτός από Ναυπάκτιους, είχαμε και τα χωριά Ριγάνι και Πιτσινέικα. Άλλα μπακάλικά είχαν άλλα χωριά. Δεν ξέρω γιατί το είχαν ρυθμίσει έτσι. Υπήρχε επίσης το “βερεσέ”. Οι άνθρωποι ψώνιζαν με βερεσέ ό,τι χρειάζονταν και όταν πουλούσαν τα προϊόντα που καλλιεργούσαν ή τα ζωντανά τους, τότε έρχονταν και ξεχρέωναν.

» Πολλή κίνηση στην περιοχή υπήρχε, εντωμεταξύ, και επειδή το λιμάνι εκείνα τα χρόνια ήταν το κέντρο της Ναυπάκτου. Εκεί γινόταν η μεταβίβαση των ανθρώπων από και προς Πάτρα ή Ψαθόπυργο με τα περίφημα πλοιαράκια. Εκεί γινόταν και το εμπορικό αλισβερίσι με τα τριφύλλια, σιτάρια κ.λπ. Ήταν τόσο γεμάτο ζωή το λιμάνι! Την τωρινή κεντρική πλατεία Φαρμάκη τότε τη λέγανε “η έξω πλατεία”. Μετά το '49, όταν ασφαλοστρώθηκε ο δρόμος και ξεκίνησαν τα φερυμπώτ στο Ρίο-Αντίρριο, άρχισε να κόβεται η τόσο μεγάλη κίνηση γύρω από το λιμάνι και σιγά-σιγά άλλαξαν τα πράγματα. Ανοίξαν τα πρακτορεία στην Αγία Παρασκευή και το κέντρο του εμπορίου μεταφέρθηκε προς τα εκεί. Θυμάμαι ότι ένα από μεγαλύτερά μας θεάματα ήταν να στεκόμαστε στο λιμάνι και να βλέπουμε το πώς φορτώνανε τα φορτηγά με τα τριφύλλια πάνω στα καράβια και να τα περνούν απέναντι».

Εσείς βοηθούσατε τον πατέρα σας στο μαγαζί;

«Επειδή όλοι οι φίλοι μου έπαιζαν στον επάνω δρόμο, εγώ με τα χίλια ζόρια και με μαύρη καρδιά ΑΝ θα βοήθαγα. Κυρίως το βράδυ που το μπακάλικο λειτουργούσε και ως ταβερνάκι. Εμείς δίναμε μόνο το κρασί. Οι θαμώνες (συνήθως εργάτες λιμένος) έφερναν μαζί τους λίγο μεζέ από το σπίτι και τρώγανε».

Είπατε ότι αισθάνεστε άτυχος που μεγαλώσατε μέσα στα χρόνια της Κατοχής. Υπάρχει κάτι που θυμάστε;

«Επειδή τα γεγονότα ήταν πάρα πολύ εντυπωσιακά, έχω βρει να θυμάμαι εικόνες και γεγονότα που συνέβησαν όταν ήμουν τριών χρονών. Τόσο έντονα ήταν αυτά τα οποία γινόντουσαν. Όπως οι επιχειρήσεις των ανταρτών να καταλάβουν τη Ναύπακτο, την περίφημη Ένατη Μεραρχία, την υποχώρηση των ανταρτών. Έχουν τυπωθεί στη μνήμη μου κάποια φοβερά γεγονότα, που έχω την εντύπωση πως τα βλέπω ακόμα.

Όπως όταν μετά τις επιθέσεις των ανταρτών, όταν ανοίγαμε το πρωί την πόρτα ή το παράθυρο, βλέπαμε πτώματα στο δρόμο. Πέρναγαν έπειτα τα κάρρα και φόρτωναν τους νεκρούς. Δε νομίζω αυτά να τα ξεχνάει κανείς, όσα χρόνια και αν περάσουν. Με τη λεγόμενη απελευθέρωση το '47, άνοιξαν τα σχολεία. Τα παιδιά της ηλικίας μου πήγαμε οκτώ ετών σχολείο. Είχαμε χάσει μια χρονιά, αλλά είχε μεριμνήσει το Υπουργείο Παιδείας και μέσα σ' ένα χρόνο βγάλαμε δύο τάξεις. Έως τα Χριστούγεννα περάσαμε την μια τάξη και έπειτα συνεχίσαμε τη δεύτερη.

» Ήμουν μαθητής στο Α΄ Δημοτικό Ναυπάκτου. Θυμάμαι ότι η εγγραφή γινόταν με είδος, με αυγά, ζάχαρη, με τέτοια πράγματα. Μπορώ να πω ότι ήμουν αρκετά καλός μαθητής. Είχα πάρα πολύ καλούς δασκάλους, αν και ήταν πάρα-πάρα πολύ αυστηροί. Είχα την περίφημη Νίτσα Παπανικολάου, την Ευγενία Τσάρα, την Νίτσα Αγριαντώνη και τον Τουρμούζη, που ήταν και διευθυντής. Θυμάμαι τα συσσίτια που είχαμε, της "Ούντρα". Κάθε πρωί παίρναμε το κυπελλάκι μας και μας δίνανε γάλα και ένα σταφιδόψωμο. Περιπό να σου πω ότι αυτά τα σταφιδόψωμα ήταν τα πιο νόστιμα πράγματα που έχω δοκιμάσει στη ζωή μου. Αν και εμείς δεν πεινάσαμε όσο άλλοι, γιατί είχαμε ένα μεγάλο κτήμα και η μητέρα μου ήταν πάρα πολύ άξια γυναίκα. Είχε όχι μόνο κηπευτικά αλλά και ζώα. Στο κτήμα είχε η μάνα μου βοηθό μια καταπληκτική κοπέλα, την Βασιλική Σπυροπούλου, που την είχε μαζί της από έξι χρονών. Αυτή με μεγάλωσε εμένα και δεν την ξεχωρίζω φυσικά από τις αδελφές μου. Στο τέλος της σχολικής χρονιάς βρισκόμασταν όλα μαζί τα παιδιά, του Α΄, Β΄ και Γ΄ Δημοτικού, για τις λεγόμενες "μαθητικές επιδείξεις", που γινόντουσαν στο προαύλιο του Α΄ Δημοτικού. Με όλους τους συμμαθητές που ήμουν στο Δημοτικό τελείωσα και το Γυμνάσιο. Μάλιστα κάθε δύο με τρία χρόνια, με την οργάνωση της συμμαθητηριάς μου Νίτσας Σύψα, μαζευόμαστε όλοι μαζί (ακόμα και όσοι μένουν Αθήνα) και συναντιόμαστε και τα λέμε. Είμαστε όλοι πάρα πολύ αγαπημένοι. Επίσης θυμάμαι το μεγάλο ρόλο που είχε τότε η Εκκλησία στη διαμόρφωση της κοινωνίας. Είχαμε αναγκαστικό εκκλησιασμό κάθε Κυριακή, αλλιώς παίρναμε απουσία. Υπήρχε και η αναγκαστική εξομολόγηση».

Από το Γυμνάσιο τί θυμάστε περισσότερο;

«Όσο ήμουν στο Γυμνάσιο με κυνηγούσε το φάντασμα της αδελφής

μου της Ζωής. Όλοι οι καθηγητές μιλάγανε για εκείνη. Ήταν η πρώτη μαθήτριά από τη Ναύπακτο που μπήκε σε πανεπιστήμιο, στην Αθήνα, και σπούδασε φιλολογία. Ήταν άριστη μαθήτριά. Εκείνη είναι που έπαιξε μεγάλο ρόλο στη διαμόρφωση του πνευματικού μου χαρακτήρα και στην έφεσή μου προς το διάβασμα. Καταβρόχθιζα κυριολεκτικά διάφορα βιβλία, κυρίως λογοτεχνία, ελληνική και ξένη. Τελειώνοντας το Δημοτικό, την είχα εξαντλήσει».

Πού βρίσκατε τόσα βιβλία;

«Υπήρχαν δύο δανειστικές βιβλιοθήκες. Η μία ήταν του Γυμνασίου και η άλλη της εκκλησίας. Διάβαζα 15–20 βιβλία την εβδομάδα. Έτσι, όταν χρειάστηκε να φύγω για σπουδές στην Αθήνα, δεν είχα κενά όσον αφορά τα διαβάσματά μου».

Ποιοι ήταν οι παιδικοί σας φίλοι και τι παίζατε συνήθως;

«Έκανα πολλή παρέα με τέσσερα παιδιά από τη γειτονιά μου, που είχαμε και την ίδια ηλικία. Αυτοί ήταν ο Ηλίας Αρτινόπουλος (Λούης), ο Γιώργος Κοσανδιανός, ο Δημήτρης Πάνου και ο Σπύρος Κοσανδιανός, ο πρώην δήμαρχος Ναυπάκτου. Αυτό που θυμάμαι πιο έντονα είναι τα παιχνίδια που κάναμε στον κεντρικό δρόμο, ο οποίος δεν είχε ακόμα ασφαλτοστρωθεί. Αυτοκίνητα... άντε να πέρναγε ένα την ημέρα. Μέσα από ένα παιχνίδι που κάναμε βλέπαμε το “πώς μεγαλώναμε”. Αυτό ήταν να πηδάμε με άλματα το δρόμο, από τη μια πλευρά στην άλλη. Όταν ξεκινήσαμε αυτό το παιχνίδι, περνούσαμε το δρόμο με έξι άλματα. Σιγά–σιγά, όσο μεγαλώναμε, τα άλματα γίνονταν 5, μετά 4, μέχρι που όταν μπήκαμε στο Γυμνάσιο, περνάγαμε το δρόμο με 3 άλματα. Έτσι βλέπαμε ότι μεγαλώναμε!

» Εντωμεταξύ, πριν από μας ήταν τα μεγαλύτερα παιδιά κατά 5–6 χρόνια, που ήταν πολύ καλά παιδιά και ήταν οι καθηγητές μας στα παιχνίδια τα οποία κάναμε. Θυμάμαι τον Στάθη Μπαλαφόπουλο, τον Κώστα Χαμπλό, τον Κώστα Οικονόμου (“Μπάκια”), ο οποίος ήταν ο πρώτος διευθυντής της Παπαχαλαμπίου Βιβλιοθήκης, τον Νιόνιο Μανιώτη και άλλους. Αυτά τα παιδιά πέρασαν πιο δύσκολα παιδικά χρόνια, γιατί πέρασαν την εφηβεία τους μέσα στην Κατοχή. Κανονικά παιχνίδια δεν είχαμε εμείς ποτέ. Συνήθως παίζαμε πόλεμο (πετροπόλεμο) με τα παιδιά της επάνω γειτονιάς, τα οποία ήταν ο Λεωνίδας Δα-

λέτος, ο Γιάννης Μήλιος κ.ά. Κάποτε μου χάρισε ένας θείος μου ένα μπαλόνι. Το φούσκωσα, το έπαιξα όλη μέρα, μέχρι που κοιμήθηκα μ' αυτό. Η μεγαλύτερή μου δυστυχία ήταν όταν ξύπνησα και το βρήκα δίπλα μου σκασμένο. Δεν περιγράφεται...»

Μετά το Γυμνάσιο, τι κάνατε;

«Για χάρη του πατέρα μου πήγα στην Αθήνα και σπούδασα Νομικά. Έβγαλα την άδεια άσκησης του επαγγέλματος, αλλά δεν θέλησα ποτέ να δουλέψω ως δικηγόρος. Όταν τελείωσα, πήγα στον πατέρα μου και του είπα: “Να την η άδεια, άσε με τώρα να κάνω αυτό που θέλω εγώ”».

Γιατί δεν προσπαθήσατε να δουλέψετε, έστω για λίγο, ως δικηγόρος; Μπορεί στο τέλος να σας άρεσε.

«Ήξερα ότι θα πέρναγαν κάποια χρόνια μέχρι ν' αποκτήσω πελατεία και να βγάζω καλά λεφτά. Εγώ όμως είχα άλλα ενδιαφέροντα, όπως τα βιβλία, το θέατρο, τον κινηματογράφο και τα ταξίδια. Ήθελα να τα ευχαριστηθώ, γιατί τα είχα στερνηθεί τόσα χρόνια με τις σπουδές. Έτσι, με το που βρέθηκε η πρώτη δουλειά με αρκετά καλά λεφτά, τη δέχτηκα».

Η οποία ήταν;

«Ήταν η διαφήμιση, που τότε έδινε πολλά λεφτά. Είχα την τύχη να δουλέψω με τον γνωστό διαφημιστή και συγγραφέα Νίκο Δήμου για 18 χρόνια. Ασχολήθηκα έπειτα με το ραδιόφωνο (Αθήνα 9,84), έγραψα μερικούς στίχους για τραγούδια και ήμουν παραγωγός δίσκων στη LYRA και την MBI. Οι δίσκοι τους οποίους έχω επιμεληθεί θεωρούνται από τους κλασικούς ελληνικούς δίσκους και είναι τιμή μου το ότι ήμουν ο παραγωγός των δύο τελευταίων δίσκων του Στέλιου Καζαντζίδη. Επίσης δούλεψα σε εφημερίδες ως κριτικός τηλεόρασης. Τέλος, εδώ στη Ναύπακτο ήμουν ο επίσημος παρουσιαστής και τις τρεις φορές στο Χορωδιακό Φεστιβάλ Μίκη Θεοδωράκη».

Πώς μπήκατε σ' αυτόν το χώρο; Σας βοήθησε κάποιος γνωστός;

«Ήμουν πάρα πολύ τυχερός με τους φίλους που απέκτησα. Στο στρατό π.χ. γνώρισα τον στιχουργό Γιώργο Παπαστεφάνου, που εδώ και πενήντα χρόνια είμαστε ακόμα φίλοι. Μέσω του Γιώργου γνώρισα τον Γιάννη Σπανό, με τον οποίο είμαστε φίλοι μέχρι και σήμερα. Έτσι

σιγά-σιγά γνώρισα κι άλλα πάρα πολλά πρόσωπα, ανθρώπους στους οποίους μπορούσα να βασιστώ. Πιστεύω ότι στη διαμόρφωση ενός ανθρώπου παίζουν ρόλο πρώτα η οικογένεια και μετά οι φίλοι που αποκτά. Μπορώ να πω ότι και στα δύο ήμουν τυχερός».

Συνεχίζετε να μένετε στην Αθήνα, κ. Κωτούλα;

«Όταν κάποια στιγμή σκέφτηκα ν' αποκτήσω και ένα εξοχικό σπίτι, δεν υπήρχε καμία άλλη σκέψη από το να πάρω ένα στην αγαπημένη μου Ναύπακτο και έτσι τώρα πια μοιράζω το χρόνο μου στην Αθήνα και τη Ναύπακτο».

Την πορεία της Μικτής Χορωδίας Ναυπάκτου πώς τη βλέπετε;

«Κάνουν πάρα-πάρα πολύ καλή δουλειά. Το θέμα όμως είναι ότι η χορωδία χρειάζεται περισσότερη συμπαράσταση από τους κατοίκους της Ναυπάκτου αλλά και το Δήμο. Επειδή έχω ζήσει και σ' άλλες πόλεις κι έχω την εντύπωση πως η δική μας χορωδία ΔΕΝ έχει αγκαλιαστεί όσο θάπρεπε από την πόλη μας. Για να επιζήσει ένα τέτοιο σωματείο, το οποίο μπορούμε να πούμε ότι είναι και διαφήμιση για την πόλη, χρειάζεται την οικονομική συμπαράσταση του Δήμου αλλά και την ΑΓΑΠΗ των συμπολιτών μας».

Τι πιστεύετε ότι λείπει από τη Ναύπακτο;

«Όσο κι αν είναι σκληρό αυτό που θα πω, πιστεύω ότι η Ναύπακτος υποφέρει από πνευματική ζωή. Δεν έχει πνευματική ζωή. Θεωρώ απαράδεκτο το ότι σε άλλες μικρότερες πόλεις γίνονται συχνές παρουσιάσεις συγγραφέων, βιβλίων κ.λπ. και εδώ γίνονται σπάνια, και εκτός αυτού, να είναι ελάχιστοι αυτοί που θα πάνε για να τις παρακολουθήσουν. Επιπλέον, είναι απαράδεκτο μια πόλη με 20.000 κατοίκους να μην έχει ένα χειμωνιάτικο κινηματογράφο ή να μην έχει μια τοπική θεατρική ομάδα. Κάποτε υπήρχε. Τι απέγινε; Είχε συμπαράσταση; Νομίζω ότι οι νέοι πρέπει να ξεσηκωθούν και να δραστηριοποιηθούν. Είναι κρίμα... Αυτά είχα να πω... Ευχαριστώ πάρα πολύ».



Κοντοχρήστος Παναγιώτης

αφήγηση στη Ζωή Δενδραμή



«Γεννήθηκα στη Βελβίνα, στις 17 Μαρτίου του 1939. Γονείς μου ήταν ο Βασίλειος Κοντοχρήστος και η Μαργαρίτα, το γένος Κούγια από την Βλαχομάνδρα. Ήμασταν πέντε αδέλφια. Τα δύο πρώτα, ο Θωμάς και η Μαρία, ήταν από την πρώτη γυναίκα του πατέρα μου, η οποία πέθανε νέα κι έπειτα, από τη μάνα μου, είμαστε ο Γρηγόρης, εγώ ο Παναγιώτης και τρίτος ο Θανάσης. Όλα τ' αδέλφια ζήσαμε πολύ αγαπημένα, είχαμε πολύ καλές σχέσεις.

» Στο σχολείο πήγα το '46, όταν ξεκίνησε να λειτουργεί Δημοτικό Σχολείο στη Βελβίνα. Είχαμε μια δασκάλα, τη Βαρβάρα από την Πάτρα και μετά ήρθε ο Γρηγόρης Σιαμαντάς. Ήμασταν πολλά παιδιά εκείνη τη χρονιά στο σχολείο. Σε μια φάση, ήμασταν εξήντα πέντε παιδιά, μαθητές. Μια πλάκα κι ένα κονδύλι είχαμε, για να γράφουμε. Εκείνο το διάστημα, εκτός από την πείνα, από το '41 έως και το '50, μας είχε φάει η ψείρα. Άλλο πράγμα... Βγάζαμε τα ρούχα, τα ζεματάγαμε, και τις τινάζαμε στη φωτιά και σκάγανε! Πολλή ψείρα. Μας κουρέυανε γουλί, για να μην ξύνουμε συνέχεια το κεφάλι μας».

Ήσαν πολύ μικρός, για να θυμάστε γεγονότα από την Κατοχή...

«Α, πώς δεν θυμάμαι! Θυμάμαι που σκοτώσανε τον Γερμανό, το '43. Είχε έρθει μια διμοιρία Γερμανών από τον Πλατανίτη, από το ρέμα επάνω με σκοπό να πιάσουν τους αντάρτες που είχαν εγκατασταθεί στο Καψοχώρι της Βελβίνας. Οι αντάρτες όμως γνώριζαν καλύτερα την περιοχή, οπότε μόλις έφτασαν οι Γερμανοί, τους πλακώσανε από πάνω από τη ράχη. Τραυματίσανε βαριά έναν Γερμανό και οι δικοί του, για να μην τον αφήσουν πίσω μισοπεθαμένο (επειδή έπρεπε να φύγουν, για να μην σκοτωθούν κι άλλοι), τον τερματίσανε μόνοι τους. Έτσι έλε-

γαν τότε στο χωριό. Τι να τον έκαναν τότε οι Βελβινιώτες; Τον πήραν και τον έθαψαν. Όλοι φοβόμασταν τότε ότι θα έρθουν την επόμενη μέρα οι Γερμανοί για αντίποινα, ότι θα μας κάψουν. Κρυβόμασταν πιο πάνω και οι άντρες, όπως ο πατέρας μου, ήρθε το βράδυ να κοιμηθεί στο σπίτι και ξανάφυγε το πρωί. Τελικά, όντως οι Γερμανοί ήρθαν την τρίτη μέρα – ολόκληρο τάγμα – με σκοπό να μας κάψουν. Όταν όμως είδαν ότι τιμήσαμε τον νεκρό, δεν πείραξαν κανέναν. Το μόνο που είχαν πει τότε ήταν γιατί δεν του βάλαμε σταυρό. Πήγαν τότε κάποιοι, πήραν ένα ξύλο, το πελεκήσανε και του φτιάξανε σταυρό. Μάλιστα, πριν από καμιά δεκαριά χρόνια, ήρθαν στο χωριό Γερμανοί που ήξεραν την ιστορία αυτή, έψαξαν, έσκαψαν, βρήκαν τα οστά του και τα πήρανε στη χώρα τους.

» Θυμάμαι επίσης ότι περάσαμε πολλή πείνα εκείνα τα χρόνια. Ο πατέρας μου ήταν επαγγελματίας κυνηγός. Εάν έπιανε ένα καλό κουνάβι, πούλαγε το δέρμα για την γούνα του και έπιανε μέχρι και 1.200 δραχμές. Συνήθως τα έπιανε με τα δόκανα. Με τα έσοδα από τα κουνάβια το χειμώνα εξασφάλιζε τα ρούχα, το φαΐ, όλα. Η αλεπού είχε λιγότερα λεφτά. Τα δέρματα τα αγόραζε ο δερματέμπορας ο Ασημακόπουλος. Στην Κατοχή όμως δεν υπήρχε αγορά, οπότε δεν είχαμε από πουθενά έσοδα. Ό,τι έκανε η μάνα μου μόνο είχαμε. Έφτιαχνε λίγα κήπια και είχαμε καμιά τριανταριά μελίσοια. Εκείνο μας έσωσε. Δίναμε μέλι στα χωριά και το ανταλλάσσαμε με ρεβίθια, καλαμπόκι ή ό,τι είχε ο καθένας.

» Με το κερί όμως που πουλάγαμε παίρναμε λεφτά. Το έπαιρνε ο έμπορας ο Θύμιος Πατσατζόπουλος, για να το κάνει κεριά. Μοσχοβόλαγε θυμάμαι. Να φανταστείτε ότι στο ψωμί που ζύμωνε η μάνα μου, το άλειφε με κερί το ταψί αντί για λάδι, για να μην κολλήσει. Μοσχοβόλαγε το ψωμί!

» Τέλειωσα όλες τις τάξεις του Δημοτικού κι έπειτα, τον Ιούνιο του '52, πήγα στη Ναύπακτο κι έπιασα δουλειά στο καφενείο του Χρήστου Κατσίκας, εκεί που είναι το “Στέκι” στο λιμάνι. Τις πρώτες μέρες που άρχισα να δουλεύω, έβλεπα στον φούρνο του Παντελόπουλου, στο Στενοπάζαρο να έχουν τα καρβέλια εκεί στη βιτρίνα κι έλεγα: “κοίταξε εκεί, έχει τόσο ψωμί και δεν το τρώει!”

» Έκατσα τρία χρόνια στον Κατσίκας. Έβγαζα πέντε δραχμές την ημέρα. Μετά πήγα και δούλεψα στο κτήμα του οδοντίατρου του Λου-

κόπουλου, στο Ευάλιο, όπου είχε πάνω από χίλια κοτόπουλα. Μου έδινε είκοσι δραχμές την ημέρα. Εμπορευόταν τ' αυγά και κάναμε κυρίως εκκολάψεις. Μου άρεσε πάρα πολύ αυτή η δουλειά. Μετά από έντεκα μήνες, αποφάσισα να φύγω και να ξεκινήσω δικό μου πτηνοτροφείο μαζί με έναν γνωστό μου, τον Πέτρο Σταθάτο. Κάπου διαφωνήσαμε όμως και χάλασε η δουλειά.

» Ήταν το 1958, όταν αποφάσισα να φτιάξω μόνος μου δικά μου κοτόπουλα, στο χωριό. Μόλις έφτιαξα κάποιες εγκαταστάσεις, αφού πήρα και δάνειο εκείνη τη χρονιά, ξεκίνησαν και οι εισαγωγές αυγών από την Τουρκία. Τα είχαν πολύ φθηνά, σχεδόν τζάμπα. Οπότε σκέφθηκα ότι δεν άξιζε τον κόπο να ξεκινήσω καν με τα κοτόπουλα. Όλο αυτό το διάστημα, δούλευα όπου έβρισκα για μεροκάματο. Ελιές μάζενα, σε χωράφια δούλευα, έφτιαξα και δικά μου κηπευτικά, τα πάντα έκανα. Την ίδια χρονιά, τον Οκτώβριο του '58, παντρεύτηκα με την Σταυρούλα Παπακωστοπούλου από την Μαμουλάδα. Αποκτήσαμε τον Βασίλη, μετά ένα αγοράκι που το χάσαμε 39 μερών από ίκτερο κι έπειτα τον Γρηγόρη, τον Δημήτρη και την Μαργαρίτα.



» Το 1972, βγήκε ένα πρόγραμμα που δίνανε χρηματοδοτήσεις για χοιροστάσια. Έφτιαξα από την αρχή ένα κτίριο στη Βελβίνα και ξεκίνησα πολύ καλά. Πήρα 15 μάνες και τα έφτασα 120. Τα έσφαζα μόνος μου και τα πούλαγα. Αυτό το συνέχισα μέχρι το 1978. Συγχρόνως όμως

το 1974 είχα ξεκινήσει και τα κοτόπουλα. Κι αυτό, γιατί έβλεπα ότι το χοιρινό δεν είχε τόση ζήτηση όσο τα κοτόπουλα. Είχα μόνο κρεατοπούλια, δεν με ενδιέφεραν τα αυγά. Κοτόπουλα έδινα, κυρίως, στον παντοπώλη Βαγγέλη Τσέλιο, γύρω στα 200 κοτόπουλα την εβδομάδα. Έβλεπα όμως ότι το περισσότερο κέρδος το έβγαζε ο Τσέλιος. Έτσι το '82, αφού είχε μεγαλώσει η κόρη μου, της άνοιξα το πρώτο μας μαγαζί απέναντι από τον Άι-Δημήτρη με ονομασία *Κοτόπουλα Βελβίνας*.

» Τελείωσαν μετά και τα αγόρια το σχολείο τους και το στρατιωτικό και δουλέψαμε πολύ καλά. Είχαμε όμως και καλή ποιότητα. Όλη η οικογένεια δουλέψαμε πολύ σκληρά, σε δύσκολες συνθήκες. Για να ετοιμάσουμε, π.χ., γύρω στα 300 κοτόπουλα κάθε Σάββατο για το μαγαζί, σηκωνόμασταν από τις 3:00 τη νύχτα, για να είναι στις 7:00 το πρωί έτοιμα. Άντε να τα μαθήσεις, να τα ξεκοιλιάσεις, να τα πλύνεις, να τα βάλεις στο τελάρο... Είχε κόπο».

Κάνατε μόνος σας εκκολάψεις;

«Είχα προσπαθήσει, αλλά τελικά έπαιρνα πουλιά από έναν επαγγελματία εκκολάπτη, τον οποίον έχουν ακόμα τα παιδιά μου. Κάθε 15 μέρες, ανανέωνα τα κοτόπουλα.

» Το 2005 σταμάτησα να δουλεύω εγώ και παρέδωσα την επιχείρηση στα παιδιά. Έχω τώρα έντεκα εγγόνια και πέντε δισέγγονα. Από αυτά ασχολούνται δύο γιοι μου με τα κοτόπουλα και τρία εγγόνια μου, ένα του Δημήτρη και δύο του Γρηγόρη».

Όταν υπήρξε κρίση κάποια στιγμή με τα κοτόπουλα, με την γρίπη των πτηνών, αντιμετώπισε δυσκολίες η επιχείρηση;

«Πολύ λίγο. Δύο – τρεις μέρες, στην αρχή. Δεν είχαμε γενικά πρόβλημα, γιατί ο κόσμος μάς είχε εμπιστοσύνη. Πάντα, τότε και τώρα προσέχουμε πολύ την ποιότητά μας, γι' αυτό υπάρχουνε ακόμα και δυνάμωנו. Έχουμε τέσσερεις μονάδες – εκτροφεία και έχουμε ανοίξει μαγαζιά σε διάφορες πόλεις, σε όλη την Ελλάδα».

Με τόση δουλειά και τόση κούραση, βρίσκατε χρόνο για λίγη διασκέδαση;

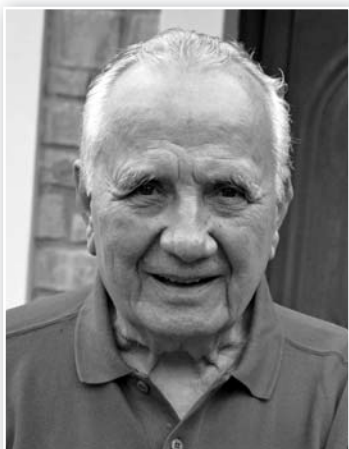
«Τα πανηγύρια κυνήγαγα εγώ. Μου άρεσαν τα κλαρίνα. Οι οργανοπαίχτες τότε είχαν την “χαρτούρα”. Έπρεπε να πληρώσεις, για να χο-

ρέψεις. Είχαμε όμως ωραίες διασκεδάσεις».

Για την σημερινή οικονομική κατάσταση τι έχετε να μας πείτε;

«Τα βλέπω δύσκολα τα πράγματα. Είναι όλοι ανεύθυνοι. Κοιτάνε μόνο για πάρτη τους και για το σινάφι τους. Όχι μόνο αυτοί που είναι τώρα... Από ανέκαθεν, αλλά τώρα είναι ακόμα χειρότερα. Το κράτος δεν παράγει. Πώς θα πάμε μπροστά; Λέω στα παιδιά και σε όλους: “Δουλέψτε, η δουλειά είναι υγεία”. Επιτρέπεται κάποιος που έχει χωράφι και κήπο να αγοράζει μαϊντανό; Εγώ όσα χρόνια κι αν δούλεψα, δεν αισθάνομαι κουρασμένος. Ευτυχισμένος αισθάνομαι».





Αγγελόπουλος Κώστας του Βασιλείου

αφήγηση στη Ζωή Δενδραμή

«Γεννήθηκα το 1940, στην Αφροξυλιά Ναυπακτίας. Από τα πέντε μου χρόνια όμως, όταν κάψανε οι αντάρτες το σπίτι μας και σκότωσαν έναν πρώτο ξάδελφο του πατέρα μου, τον Κύρκο Αγγελόπουλο, μια ομάδα Αφροξυλιώτες εγκατασταθήκαμε στην οδό Θέρμου, απέναντι από τις δεύτερες εργατικές κατοικίες, εκεί που είναι η διασταύρωση για τη Μαμουλάδα. Σαν Μαμουλαδιώτης μεγάλωσα, χωρίς να έχω κόψει τις ρίζες με το χωριό μου. Το Δημοτικό το έβγαλα στη Μαμουλάδα με τη νεαρή τότε δασκάλα Γεωργία Μοντάλδο, η οποία ήταν μεν καλή δασκάλα αλλά άλλης παιδαγωγικής αντίληψης.

» Οι αναμνήσεις μου ξεκινάνε από πέντε ετών, όταν ήμουν με τη γιαγιά μου στην Αφροξυλιά και πέρασε ένα αεροπλάνο πάνω από το χωριό. Με έπιασε η γιαγιά μου και με πήγε προς το ποτάμι, σε μια πικροδάφνη και με σκέπασε, να με προστατέψει. Δεν ήταν όμως βομβαρδιστικό. Πετούσε προκηρύξεις. Καλούσε τους ντόπιους κατοίκους να εγκαταλείψουν τα χωριά, να εγκατασταθούν στην πόλη, για να μην βρίσκουν οι αντάρτες εφόδια. Έτσι μετά φύγαμε για Ναύπακτο, όπου μας βάλανε να μείνουμε υποχρεωτικά σ' ένα σπίτι στο λιμάνι για λίγες μέρες. Κι εκεί οι πρώτες μου αναμνήσεις ξεκινάνε πολύ άσχημα: με έναν κρεμασμένο στο πλατάνι! Δεν είχα καταλάβει ακριβώς τι γινόταν και φώναξα στη μητέρα μου: “Μαμά, μαμά, ένας διαβάζει εφημερίδα στο πλατάνι”. Έτσι νόμιζα, γιατί είχαν κρεμάσει μια προκήρυξη μπροστά του. Ήταν αντάρτης. Άλλη μια από τις ακραίες μνήμες μου είναι ότι θυμάμαι τα κάρα με τους σκοτωμένους να περνάνε. Οι εμφύλιοι πόλεμοι είναι πολύ σκληροί!».

Ποιοι ήταν οι γονείς σας και με τι ασχολούνταν;

«Η μητέρα μου λεγόταν Γεωργία Μπέκου και ήταν Αφροξυλιώτικης καταγωγής. Ο πατέρας μου ήταν ο Βασίλειος Κ. Αγγελόπουλος και ήταν συγκριτικά μορφωμένος, αφού είχε φοιτήσει στο τότε “Ελληνικό Σχολείο”. Είχε ασκήσει διάφορα επαγγέλματα, όπως για παράδειγμα είχε καντίνα σε φέρυ-μπωτ, προσοδοφόρο επάγγελμα τότε. Μετά ήταν διαχειριστής στο Μονοπώλιο. Ξέρετε τι είναι αυτό; Η Ελλάδα είχε δεσμευτεί για εκατό χρόνια να μην μπορεί να πουλήσει αλάτι, σπίρτα, φωτιστικό πετρέλαιο, τσιγαρόχαρτο και τραπουλόχαρτα. Αυτό ήταν το Κρατικό Μονοπώλιο, το οποίο ασκούσε με την “Εταιρεία Διαχείρισης Υπεγγείων Προσόδων”. Ιδρύθηκαν και εγκαταστάθηκαν σε πολλές πόλεις της Ελλάδος Μονοπώλια και μεταξύ αυτών και στη Ναύπακτο. Τα έσοδα πήγαιναν στους δανειστές για την αποπληρωμή του δανείου που είχαμε πάρει το 1897! Εκεί λοιπόν δούλεψε ο πατέρας μου. Από το 1960 ως το '68 είχε καφενείο στη σημερινή καφετέρια Άρωμα, στο λιμάνι. Οι γονείς μου αποβίωσαν σε μικρή ηλικία. Ο πατέρας μου στα πενήντα επτά του χρόνια και στα σαράντα ένα η μητέρα μου. Ήμασταν, εν τω μεταξύ, τέσσερα παιδιά στην οικογένεια, πρώτος εγώ, μετά ο Νίκος κι έπειτα η Ουρανία και η Ντίνα».

Μιλήστε μας για τις παιδικές σας αναμνήσεις.

«Εγώ, μπορώ να πω, έζησα σε δύο μεγάλες εποχές. Την εποχή που περιγράφει ο Ησίοδος στο “Έργα και Ημέρες”, τη ζωή δηλαδή του γεωργού με άλογα, όργωμα, θέρο, αλώνισμα, κára... και έζησα και στην εποχή τη Digital, την ψηφιακή, την οποία χρησιμοποίησα και στη δουλειά μου αργότερα. Ήταν τόσο φτωχά τα πρώτα χρόνια που απέναντι από το σπίτι μου, σε κάποιους λόφους, έβλεπα τις γυναίκες, που δούλευαν σαν μυρμήγκια τότε, να κουβαλάνε ξύλα από τα γύρω χωριά, να τ' αφήνουν σ' ένα σημείο, για να έρθουν πάλι το άλλο πρωί, να τα πάνε στη Ναύπακτο, να τα πουλήσουν στους φούρνους, να πάρουν τον άρτο τον επιούσιο. Ο κόσμος δεν αγωνιζόταν για το πολύ αλλά για το αναγκαίο.

» Οι καλές παιδικές μνήμες που έχω είναι από τη ζωή γύρω στα χωριά με πανηγύρια. Χαρές στους γάμους, γλέντια, παραδοσιακά τραγούδια, με τα οποία μεγάλωσα και τ' αγάπησα πολύ. Αργότερα γνώρισα και την κλασσική μουσική που επίσης μ' αρέσει πάρα πολύ. Έχω μια

δισκοθήκη και με τα δύο είδη μουσικής. Όσο για το σχολείο, έχω να θυμηθώ ότι τα τετράδια τ' αγοράζαμε με μεγάλη δυσκολία, όμως τα γράμματα τα μαθαίναμε σε πλάκα. Με το κονδύλι γράφαμε και το σφουγγαράκι σβήναμε. Φως ηλεκτρικό δεν είχαμε. Ζούσαμε με τις λάμπες πετρελαίου. Με αυτές βλέπαμε να γράφουμε. Δεν υπήρχαν βιβλία ούτε περιοδικά. Ό,τι παλιόχαρτο έπεφτε στα χέρια μας το διαβάζαμε σαν σφουγγάρια, για να συλλέξουμε πληροφορίες.

» Γυμνάσιο πήγα στη Ναύπακτο. Ήταν πολύ δύσκολο Γυμνάσιο, αλλά ευχαριστώ τους καθηγητές μου που μου διαμόρφωσαν το χαρακτήρα. Ήταν σκληρή εποχή, αλλά κάποιοι φωτισμένοι καθηγητές μάς έμαθαν ν' αγαπήσουμε τις επιστήμες αλλά και το θέατρο. Σημαντικό αυτό. Από τα εφηβικά μου χρόνια θυμάμαι με νοσταλγία κυρίως τη γιορτή του Πάσχα. Είχε ιδιαίτερη λαμπρότητα, γιατί το γιορτάζαμε στη φύση με παγανιστικό αρχαιοπρεπή τρόπο. Ο παπάς έβγαине έξω από την εκκλησία, μέσα στη φύση κι έλεγε το "Χριστός Ανέστη". Οι τελετές ήταν πολύ ωραίες. Τις Κυριακές πήγαινα στην εκκλησία του Αγίου Πολυκάρπου, στη Μαμουλάδα. Το Πάσχα, πηγαίναμε στον Άγιο Ανδρέα, στην Αφροξυλιά. Στην Αφροξυλιά λειτουργούσε ο παπα-Λεωνίδας Κυρίτσης, ο οποίος ήταν υπέροχος και είχε μια φοβερή φωνή, φανταστική, που γέμιζε την εξοχή με τα λόγια τα πασχαλινά. Στη Μαμουλάδα ήταν ο παπα-Χαλατζούκας και ψάλτης ο Πάνος Μπαλωμένος, δύο ταπεινοί άνθρωποι, πολύ πιστοί και ενδιαφέροντες. Πρόσφεραν με την καρδιά τους, χωρίς κίνητρα πλουτισμού. Πολύ ενδιαφέρουσα γιορτή εκείνη την εποχή ήταν οι Απόκριες στην περιοχή μου. Θυμάμαι τους Μαμουλαδιώτες Γιώργο Χαλάτση, Μήτρο Χοχτούλα, τους δύο Αντώνηδες Κατσώνη και άλλους, που πήγαιναν μασκαρεμένοι από σπίτι σε σπίτι και κάνανε πλάκες. Ήταν μια εξαιρετική περίοδος, που άλλαζε τη μίζερη ζωή στο χωριό.

» Τα παιδικά μου χρόνια τα χαρακτήρισε και κάτι άλλο. Γνώρισα κόσμο πισωκάπουλα σ' ένα άλογο, που μ' έπαιρναν ο παππούς μου και η γιαγιά μου από τέλος Αυγούστου ως αρχές Σεπτεμβρίου κάθε χρόνο και πηγαίναμε στον Αγραπιδόκαμπο, για να κάνουν τα λουτρά τους. Εκεί γνώρισα κι αγάπησα τη φύση. Εκεί ήταν μια θειούχα πηγή μέσα στο δάσος, σ' ένα γοπτευτικό ρέμα, όπου υπήρχαν μεγάλα καζάνια και ζέσταιναν το νερό και κρεβάτια κατασκευασμένα από πλατάνια και χόρτα από την περιοχή. Έμεναν δέκαπέντε μέρες και ξεκουράζονταν.



» Τώρα που με ρωτάτε, έρχονται στη μνήμη μου εικόνες της πόλης της Ναυπάκτου των παιδικών μου χρόνων. Η πόλη διατηρούσε τότε το γραφικό της χαρακτήρα με κύριο μεταφορικό μέσο τα άλογα, που χρησιμοποιούσαν οι χωρικοί, τα κάρρα, που μετέφεραν τριφύλλια και άλλα γεωργικά προϊόντα της πεδινής περιοχής γύρω από την πόλη. Και το σημαντικότερο, καθόμουν στο μεντένι του λιμανιού και παρακολουθούσα τα ιστιοφόρα που έκαναν συγκοινωνία με τον Ψαθόπυργο και την Πάτρα.

» Θυμάμαι επίσης τις πολλές βρύσες στην άκρη των δρόμων, οι οποίες έτρεχαν όλο το χρόνο νερό, που δρόσιζε ανθρώπους και ζώα. Την άνοιξη, έρχονταν εκατοντάδες κερκινέζια, είναι ένα είδος γερακιού, που έφτιαχναν φωλιές στα παλιά σπίτια, στο κάστρο και στα δένδρα. Τα ευέλικτα, άφοβα και θορυβώδη αυτά πουλιά μαζί με τις κουρούνες έδιναν ζωντάνια στην πόλη».

Τι σπουδάσατε, κ. Αγγελόπουλε;

«Μου άρεσε πιο πολύ απ' όλα η Φιλολογία, αλλά επαγγελματικά θεώρησα καλύτερη τη Νομική. Έγινα, τελικά, καλός νομικός, αλλά ως δικηγόρος δεν είχα το πάθος της αντιδικίας, δεν ήμουν αντιδραστικός

ούτε και βουλιμικός στα χρήματα. Σπούδασα δουλεύοντας στο ΙΚΑ, όπου είχα περάσει με ένα διαγωνισμό. Με απέλυσε από εκεί η χούντα και στερήθηκα μέσον επιβίωσης. Παρά ταύτα με βοήθησε κάποια οικογένεια να εργαστώ στο χώρο των αυτοκινήτων και των ανταλλακτικών. Τελικά, στην εταιρεία Renault, έμεινα τριάντα έξι χρόνια ως νομικός σύμβουλος. Παράλληλα, είχα και το γραφείο μου. Στη Renault βοήθησα, όσο μπορούσα, νέα παιδιά Ναυπάκτιους που ήταν κατάλληλα και τους έβρισκα δουλειά.

» Κάποια στιγμή αυτά τα χρόνια, ασχολήθηκα και με την πολιτική. Όμως ορισμένοι συμπολίτες μου με έπεισαν ότι δεν χρειάζεται να συνεχίσω, παρόλο που με είχαν προτείνει οι οργανώσεις να κατέβω σε εκλογές. Στην αρχή πικράθηκα, αλλά μετά μου άρεσε που έγιναν έτσι τα πράγματα, γιατί έμεινα απερίσπαστος. Έτσι δεν ήμουν υποταγμένος σε κάποια παράταξη. Παρέμεινα βέβαια πάντα ανένταχτα με σοσιαλιστικές αντιλήψεις, που θέλουν την Ελλάδα δημοκρατική με κατεύθυνση στις χώρες της Ευρώπης, όπου ο διαφωτισμός έχει κάνει τους ανθρώπους πολύ πολιτισμένους και με την αντίληψη ότι και οι φτωχοί να μπορούν να επιβιώσουν».

Πόσο εύκολο ήταν να σπουδάσει ένα παιδί από την επαρχία, την εποχή που ήσασταν εσείς φοιτητής;

«Δεν ήταν καθόλου εύκολο. Τα πρώτα χρόνια ως φοιτητής ήταν πολύ δύσκολα. Όλα τα παιδιά αναζητούσαμε δουλειές παράλληλα με τις σπουδές και δουλειές δεν υπήρχαν. Η διαβίωση ήταν πολύ σκληρή. Ακόμα και το αντίτιμο του εισιτηρίου, για να μετακινηθείς από το ένα σημείο της Αθήνας προς το κέντρο ή σε μια άλλη συνοικία, δεν υπήρχε δυνατότητα να διατεθεί. Ήταν χρόνια δύσκολα και μίζερα, όπως αποτυπώθηκαν και περιγράφονται στα λαϊκά τραγούδια που με νοσταλγία τ' ακούμε σήμερα για να θυμηθούμε. Ανταποκρίνονταν πραγματικά στις συνθήκες που ζούσαμε τότε. Πολλά από αυτά, για τη φτώχεια και την ξενιτιά, έχουν τραγουδηθεί από τον Στέλιο Καζαντζίδη.

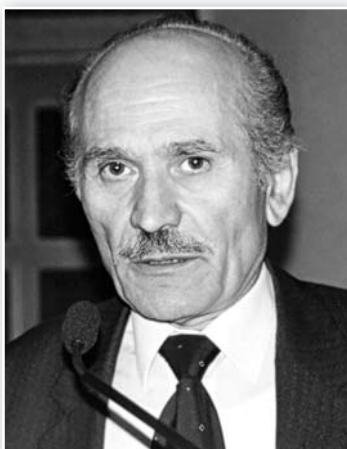
» Στο σημείο, αυτό να πω ότι στην περιοχή μας, Αφροζυλιά και Μαρμουλάδα, δεν είχαμε καθόλου μετανάστευση ως το 1960, ενώ από τα ορεινά χωριά φεύγανε για Αμερική, Καναδά και Αυστραλία. Εμείς από αυτή την πλευρά είχαμε το δεδομένο ότι η φύση μάς έδινε το ελάχιστο που χρειαζόμασταν να επιβιώσουμε, μια κατσίκα για το γάλα και το

κρέας, κότες, ελιές, χωράφι για σιτάρι, ήμασαν κοντά στη Ναύπακτο και για κάποιο άλλο μεροκάματο. Η ολιγάρκεια ήταν το χαρακτηριστικό της περιόδου. Αρκούνταν στον “άρτον ημών τον επιούσιον”. Από το 1960 και μετά, άρχισαν να φεύγουν κι από τα δικά μας χωριά».

Πείτε μας, αν θέλετε, δύο λόγια για την οικογένειά σας και με τι ασχολείστε τώρα, κ. Αγγελόπουλε.

«Τις ελεύθερες ώρες μου, που είναι πολλές, διαβάζω. Τελευταία διάβασα το βιβλίο της φίλης μου της Σάντρας Νούλα *Οι κοσμοπολίτισσες*, που είναι πολύ καλό. Εντωμεταξύ, να σας πω, διετέλεσα και αντιπρόεδρος στη διοίκηση των εκδόσεων Ψυχογιός. Μου αρέσουν πολύ τα βιβλία. Άλλη ασχολία μου είναι οι φίλοι μου. Βρισκόμαστε συχνά, έρχονται σπίτι μου, κάνω τραπέζια, περνάμε καλά. Όσο για την οικογένειά μου, σύζυγός μου είναι η Ισμήνη Ρούση – Αγγελοπούλου από τα Μέγαρα, με την οποία είχαμε γνωριστεί από φοιτητές. Ζούμε μαζί πενήντα έξι χρόνια και κάναμε πολύ καλή ζωή. Όλα τα Σαββατοκύριακα τα περάσαμε εκτός Αθηνών. Είμαστε και οι δύο φυσιολάτρες. Δεν υπάρχει μέρος της Ελλάδας που να μην έχουμε πάει και παντού έχουμε φίλους. Έχουμε μια κόρη, την Γεωργία και μια οχτάχρονη εγγονούλα, την Ισμήνη Στάϊκου, την οποία λατρεύουμε και της έχω φτιάξει και το μικρό δεντρόσπιτο που βλέπετε στο δένδρο πίσω σας. Θέλω η εγγονή μου να ζήσει με τις επιλογές της, να κάνει ό,τι της αρέσει στη ζωή της. Το μεγαλύτερο δώρο στον άνθρωπο είναι να κάνει ό,τι του αρέσει και να μην τον κατευθύνει η ανάγκη».





Αγγελής Νίκος

αφήγηση στη Ζωή Δενδραμή

«Γεννήθηκα το 1942, σ' ένα ορεινό χωριό της Ναυπάκτου, με υψόμετρο 1.250 μέτρα, το Λιβαδάκι. Οι γονείς μου, Δημήτρης και Παναγιώτα, μαζί με μένα και τ' άλλα πέντε αδέρφια μου, υποστήκαμε πολύ βαριά τις συνέπειες του εμφυλίου πολέμου. Για να μην πέσουμε στα χέρια των ανταρτών, ο στρατός μάς προέτρεψε να εγκαταλείψουμε το χωριό μας το 1947 κακόν κακώς, με ό,τι αποσκευές μπορέσαμε να μαζέψουμε και να μεταφέρουμε με ένα ζώο. Πήγαμε για λίγο στην Αράχωβα (με τα πόδια φυσικά) και μετά κατεβήκαμε στη Ναύπακτο. Ήμασταν τέσσερεις οικογένειες από το Λιβαδάκι. Η πολιτεία τότε μας επέτρεψε να κατασκηνώσουμε στην περιοχή του Σκα, λίγο πιο πάνω από την τοποθεσία που μένουν τώρα οι τσιγγάνοι. Με δυσκολία μάς έδωσαν μια σκηνή, ώστε να μείνουμε μέσα δέκα άτομα. Εκεί, μέσα στη σκηνή, με τον έναν πάνω στον άλλον και μέσα στις λάσπες αναγκαστήκαμε να ζήσουμε δύο χρόνια».

Πολύ σκληρό για σας και για τ' αδέρφια σας, κ. Νίκο, σ' αυτή την τρυφερή ηλικία ν' αντιμετωπίσετε τόσα προβλήματα. Σχολείο πήγατε;

«Πήγαμε σχολείο. Την πρώτη χρονιά όμως, επειδή το Γ' Δημοτικό ήταν κατεστραμμένο από βομβαρδισμό, έπρεπε να πάμε στο Α' Δημοτικό. Εκεί είχαμε στρωμωχτεί όλα τα παιδιά. Ήμασταν κάπου 48 παιδιά μέσα σε μια αίθουσα και μερικά μέναμε όρθια από το πρωί μέχρι που σχολάγαμε, γιατί δεν έφθαναν τα θρανία. Για τις επόμενες χρονιές, είχαν φτιάξει το Γ' Δημοτικό και έτσι συνεχίσαμε εκεί. Το 1950, εκτός από τα δυο μεγαλύτερά μου αδέρφια, η υπόλοιπη οικογένεια επαναπατρίστηκε. Εκεί έβγαλα και τις τελευταίες τάξεις του Δημοτικού. Ευτυχώς! Και λέω ευτυχώς, γιατί στο χωριό είχα έναν εξαιρετικό δάσκαλο,

τον Γιώργο Μποσινάκο από την Αράχωβα, ο οποίος μας έμαθε πάρα, πάρα, πάρα πολλά. Αν όλοι οι άνθρωποι στην κοινωνία ήταν σαν αυτόν, δεν θα χρειάζονταν ούτε δικαστήρια ούτε χωροφύλακα ούτε κόμματα ούτε τίποτα. Εκτός από την αγάπη για τα γράμματα που μετέδιδε σ' εμάς, καθόταν τα βράδια και μάθαινε τους γονείς γράμματα. Μάθαινε τους χωριανούς πώς να φτιάχνουνε πετιμέζι, πώς να κεντρώνουνε τα δέντρα κι άλλα χίλια δυο πράγματα. Εντωμεταξύ, το 1951, έβγαλε σε δημοπρασία ο Δήμος το οικόπεδο όπου μέναμε στη Ναύπακτο και, αφού έμεναν εκεί τ' αδέρφια μου, το αγорάσαμε. Φτιάξαμε μια καλυβούλα 3X5 και μέναμε έτσι ως το 1962, που φτιάξαμε σπίτι. Μόλις τελείωσα το Δημοτικό, το 1954, κατέβηκα οριστικά πλέον στη Ναύπακτο και συνέχισα στο Γυμνάσιο. Έτσι έκαναν σιγά-σιγά και τα υπόλοιπα αδέρφια μου. Δούλευα από μικρός σε διάφορες δουλειές, για να μπορώ να βγάζω κάποιο χαρτζιλίκι να ζήσουμε, γιατί η φτώχεια ήταν πολύ μεγάλη».

Πώς ήταν η Ναύπακτος τότε; Τι μπορείτε να θυμηθείτε, να μας πείτε;

«Τότε η Ναύπακτος ήταν μια μικρή επαρχιακή πόλη. Όλη η περιοχή του Γριμπόβου και της Ψανής ήταν με καλαμιές και ήταν βαλτώδης. Στο Γρίμποβο υπήρχαν δυο μαγαζιά, του Κολοβελόνη και του Γκίζα. Αργότερα, το 1968, άνοιξε μαγαζί και ο Μεσύρης. Στην Ψανή, υπήρχε μόνο ένα καφενείο – ζαχαροπλαστείο, των Κοργιαλαίων, που δέσποζε στην περιοχή. Θυμάμαι που υπήρχε τότε και η βόλτα στους δρόμους. Κάθε Κυριακή, ο κεντρικός δρόμος έκλεινε από τα ποδήλατα, γιατί αυτοκίνητα δυο-τρία υπήρχαν, και πλημμύριζε από κόσμο. Επίσης υπήρχαν μερικά μαγαζιά με τεχνικά επαγγέλματα όμως, όπως τσαγκάρικα, ραφτάδες, μαραγκοί, σαμαράδες...»

Τελειώνοντας και το Γυμνάσιο, με τι ασχοληθήκατε;

«Το 1958, έφερα στη Ναύπακτο μια βιοτεχνία που έφτιαχνε κορδόνια για παπούτσια. Η επιχείρηση ανήκε σε κάποιον Δροσόπουλο από την Αθήνα. Εγώ την ανέλαβα ως διευθυντής και είχα όλη την ευθύνη της παραγωγής. Δούλευα με ποσοστά. Μαζί μου είχα τους γονείς μου και την αδελφή μου. Όταν πήγα φαντάρος, από το '63 έως το '65, την επιχείρηση την κράτησαν εκείνοι. Γυρνώντας, έβαλα τη βιοτεχνία

σε καινούργια βάση παίρνοντας καινούργιες μηχανές και έγινε μια επιχείρηση πολύ καλή. Την επόμενη χρονιά όμως ο ιδιοκτήτης ήθελε να την πουλήσει. Να την αγοράσω εγώ δεν είχα τις δυνατότητες.

» Μ' έτρωγε τότε το σαρακι και έλεγα στον εαυτό μου: "Τι θα κάνεις; Θα μείνεις αιώνια εργάτης;" Σκέφτηκα λοιπόν σ' εκείνη τη φάση να κοιτάξω να κάνω κάτι δικό μου. Αφού προσπάθησα ν' ανοίξω ένα πρατήριο στην περιοχή του Λυγιά, που δεν υπήρχε άλλο, και δεν τα κατάφερα, αναγκάστηκα τότε με δανεικά από φίλους να στήσω την επιχείρηση του καθαριστηρίου με τα πλυντήρια. Ήταν η εποχή που άνοιγαν πάρα πολλά καθαριστήρια στον ελλαδικό χώρο. Απαιτούνταν μικρότερα κεφάλαια απ' ό,τι σε άλλες επιχειρήσεις. Ήταν μια χειρωνακτική δουλειά, που δεν την προτιμούσαν άνθρωποι που ήταν ευκατάστατοι. Σύγχρονα μηχανήματα δυστυχώς δεν υπήρχαν. Αυτά που είχαμε ήταν κάποιες ελληνικές απομιμήσεις γερμανικών μηχανημάτων (γι' αυτό και δεν χρειάζονταν μεγάλο κεφάλαιο). Δουλεύαμε το white spirit, που είχε πολλές μυρωδιές και ήταν ανθυγιεινό, και όχι το υπερχλωροφυλένιο. Σ' αυτή τη δουλειά έμεινα από το 1966 έως και το 1997. Ήταν πολύ βιώσιμη και καλή επιχείρηση, αλλά μετά από τόσα χρόνια δουλειάς την πούλησα, γιατί είχα κουραστεί.

» Παράλληλα με το καθαριστήριο δούλευα από το 1980 και ως ασφαλιστής. Όταν τελείωσα με το καθαριστήριο, το 1997, βγάλαμε με την κόρη μου άδεια πράκτορα και έχουμε το ασφαλιστικό γραφείο μέχρι και σήμερα. Αν συγκεντρώσεις πόσα χρόνια δουλειάς έχω κάνει, θα περάσεις τα εκατό αθροιστικά. Παντρεύτηκα το 1971 την Αγλαΐα Μουχτούρη, έχουμε αποκτήσει τρεις κόρες και μέχρι στιγμής τέσσερα εγγονάκια».

Παρά τις τόσες υποχρεώσεις όμως, κ. Αγγελή, ασχοληθήκατε και με τα κοινά. Πότε ξεκινήσατε;

«Παράλληλα με όλες τις δουλειές λοιπόν, από δεκαπέντε χρονών στο σχολείο ασχολιόμουν με τα κοινά. Ήμουν και είμαι άνθρωπος ανήσυχος, προβληματισμένος, ξέρω το τι και το πώς πρέπει κάτι να γίνει, γι' αυτό και πολλές φορές, με όση δύναμη μπορούσα, πρωτοστάτησα σε πολλά πράγματα. Το 1968 πρωτοσυνδικαλίστηκα. Μπήκα στο σωματείο επαγγελματιών Ναυπάκτου. Τότε, για να γίνει κάποιος μέλος σ' ένα σωματείο, έπρεπε πρώτα να πάρει άδεια από την αστυνομία. Εμένα με

δυσκολία μου την έδωσαν, επειδή συμμετείχα παλαιότερα σε συγκεντρώσεις του Γεωργίου Παπανδρέου στην Πάτρα, το '64 και το '66. Αυτά τα κατέγραφαν. Από το 1980 ήμουν μέλος του Επιμελητηρίου Αιτωλοακαρνανίας και από το 1994 ως το 2006 χρημάτισα ως αντιπρόεδρος. Είχα καταφέρει και είχα βάλει στο Διοικητικό Συμβούλιο 13 Ναυπάκτιους. Τότε έμπαιναν 61 μέλη, τώρα είναι 31. Ψηφίστηκα τόσα χρόνια και παρέμεινα περισσότερο από Αγρινιώτες, αναγνωρίζοντας τη δράση μου.

» Στη συνέχεια και παράλληλα, από το 1988 έως το 2002, πήρα τη διοίκηση της Ομοσπονδίας. Στο ενεργητικό μου είναι η ίδρυση γραφείου Επιμελητηρίου στην πόλη μας. Πρωτοστατήσαμε και έγινε το μεγαλύτερο συνέδριο Τουριστικής ανάπτυξης στις 6/2/2000, με συμμετοχή απ' τους εννιά δήμους της περιοχής μας, με συμμετοχή του καθηγητή Τουρισμού πρώην υπουργού κ. Σκουλά, καθώς και άλλων πέντε καθηγητών πανεπιστημίου. Την τελευταία χρονιά είχα κάνει δεκατρείς γενικές συνελεύσεις επαγγελματιών στο Εργατικό Κέντρο για διάφορα θέματα, όπως το ευρώ, τα εφοριακά κ.λπ. Πάντα η αίθουσα ήταν γεμάτη. Μου είχε εμπιστοσύνη ο κόσμος. Όταν καλέσαμε τους επαγγελματίες να κλείσουν τα μαγαζιά τους για να πρωτοστατήσουν στο θέμα του οικιστικού, ήταν πραγματικά τόσο συγκινητικό... Δεν έμεινε τίποτα ανοιχτό στην πόλη».

Υπάρχει κάποια υπόθεσή σας, κάποιο έργο που δεν καταφέρατε να διεκπεραιώσετε;

«Ναι, δυστυχώς, δεν μας βοήθησε καμία δημοτική αρχή στην ίδρυση του Βιοτεχνικού Πάρκου, που παλέψαμε όλοι πάρα πολύ για να δημιουργήσουμε. Αν τότε που ξεκίνησε αυτή η υπόθεση ο τότε δήμαρχος, ο κ. Κονίδας, μας άκουγε, θα το είχαμε ήδη ιδρύσει. Το ίδιο ισχύει και για την επόμενη δημοτική αρχή, με τον κ. Νταουσάνη.

» Εμείς είχαμε έρθει σ' επαφή με τον τότε περιφερειάρχη, ο οποίος θα έβαζε τα χρήματα να πάει ο δρόμος απευθείας πίσω από το γήπεδο στο Σκα και να βγει στον Άι-Νικόλα, στο Λυγιά. Αυτός ο δρόμος ήταν που θα συνδεόταν με τον περιφερειακό. Τώρα, εκεί που είναι ο δρόμος του Σκα προς περιφερειακό, αν έμεινε όπως ήταν, όλη αυτή η έκταση ήταν 95 στρέμματα. Εκεί προορίζαμε να γινόταν το ΒΙΟ.ΠΑ. και επίσης στο κάτω μέρος, γύρω στα 10 στρέμματα, θα πήγαινε το ΚΤΕΛ

και η Πυροσβεστική. Δεν εισακουστήκαμε δυστυχώς από την Δημοτική Αρχή, γιατί έβλεπε πιο κοντόφθαλμα και δεν ξέρω αν υπήρχαν κι άλλοι λόγοι. Εντωμεταξύ, ο κ. Κονίδας μας είχε ζητήσει να συμμετάσχουμε μαζί του, να κάνουμε κι εμείς ένα έγγραφο προς το Λιμενικό Ταμείο, για να παραχωρηθούν προς το Δήμο τέσσερα – πέντε στρέμματα της παραλίας Γριμπόβου για την ανέγερση του κολυμβητηρίου. Εκείνοι το δέχτηκαν, αλλά... παρόλα αυτά, εκείνος (ο Κ. Κονίδας) πεισματικά πήγε κι έφτιαξε το κολυμβητήριο μες στη μέση της εκτάσεως στο Σκα, εκεί όπου θέλαμε να γίνει το ΒΙΟ.ΠΑ. Ο δε Γιάννης Νταουσάνης, που ήταν γνώστης και ήμασταν μαζί όταν επισκεφθήκαμε τον περιφερειάρχη, όταν μας έβγαλε τα χρήματα για το δρόμο, γήπεδο, Άι-Νικόλα, τελικά προτίμησε να τον φτιάξει μόνος του στην υπάρχουσα κατάσταση. Έτσι, ένα κτήμα 95 στρεμμάτων το διχοτομήσαμε. Δεν πήγαμε εκεί ακόμη ούτε τα ΚΤΕΛ ούτε τίποτα. Αν γινόταν εκεί ο σταθμός λεωφορείων, δεν θα έμπαιναν καθόλου τα λεωφορεία μες στην πόλη, θα έφευγαν κατευθείαν από τον περιφερειακό. Ή ας μην έφτιαχναν το ΒΙΟ.ΠΑ., ας πήγαιναν εκεί το ΤΕΙ. Δυστυχώς, ο τεμαχισμός της έκτασης αυτής θα στοιχίσει στην πόλη της Ναυπάκτου για πολλά χρόνια, γιατί άλλες τέτοιες εκτάσεις δεν υπάρχουν. Αν και κάναμε πολλές μάχες, φέραμε το θέμα στο Δημοτικό Συμβούλιο, κάναμε τοπογραφικό όλης της περιοχής, το οποίο το πλήρωσε το Επιμελητήριο 200.000 δραχμές, δυστυχώς ούτε Κονίδας ούτε Νταουσάνης δεν βοήθησαν προς αυτή την προσπάθεια».

Μετά από αυτή τη δυσάρεστη ανάμνηση που μοιραστήκατε μαζί μας, πείτε μας τώρα, σαν τελευταίο, την πιο έντονη εμπειρία που είχατε όλα αυτά τα χρόνια.

«Κατά τη θητεία μου στην Ομοσπονδία, είχαμε μια πάρα πολύ καλή συνεργασία με το Εργατικό Κέντρο. Αυτό που μου έχει μείνει πιο πολύ είναι ότι το 1999, με τον τότε πρόεδρο του Εργατικού Κέντρου, τον Γιώργο Σταυράκη, μαζέψαμε 26 τόννους τρόφιμα και τα πήγαμε στους χειμαζόμενους Σέρβους. Στείλαμε δύο αποστολές. Στη μία δεν διστάσαμε να συνοδεύσουμε οι δυο μας την νταλικά, με δικό μας αυτοκίνητο, χωρίς κανείς να μας καλύψει τα έξοδά μας και χωρίς να σκεφθούμε βέβαια τον κίνδυνο. Δυστυχώς, αυτό πέρασε απαρατήρητο στη Ναύπακτο. Ελάχιστοι από τις αρχές του τόπου ασχολήθηκαν μαζί μας. Πραγ-

ματικά, εκεί ήταν πολύ μεγάλα τα βιώματα και η εμπειρία που αποκτήσαμε. Είχαμε συγκινητικές στιγμές στο Βελιγράδι, μ' ένα δυστυχισμένο λαό, που μας έβλεπε σαν σωτήρες. Εκεί βρεθήκαμε με τον Δήμαρχο της πόλης, ο οποίος μας υποδέχτηκε θερμά, και με τον εκπρόσωπο του Πατριάρχη, τον πατέρα Νικόλαο. Μας ξεναγήσανε, να δούμε τα βομβαρδισμένα κτίρια και τις γέφυρες, όπως τα έβλεπαν όλοι στην τηλεόραση, όλη αυτή τη διάρκεια του πολέμου. Είναι σημαντικό να ξέρεις ότι κάτι κατάφερες και εσύ να προσφέρεις μέσα σ' αυτή τη δυστυχία του πολέμου, στην φτώχεια και στην πείνα... όπως την έζησα κι εγώ...»





Δενδραμής Γεώργιος

αφήγηση στη Ζωή Δενδραμή

«Με λένε Δενδραμή Γεώργιο του Δημητρίου και της Ζωής. Γεννήθηκα το 1945, μέσα στο πατρικό μου σπίτι. Έτσι γεννούσαν όλες οι γυναίκες τότε τα παιδιά τους. Δεν υπήρχαν ούτε νοσοκομεία ούτε Κέντρα Υγείας ούτε σπουδαγμένες μαμμές. Έτσι, η πιο ηλικιωμένη του κάθε χωριού, που είχε κάνει πολλά παιδιά, έκανε και χρέη μαμμής. Στο Ξηροπήγαδο ήταν εκείνη την εποχή η Γαλάνη. Επειδή τον άντρα της τον έλεγαν Μάρκο και ήταν του Γιάννη παιδί, τη λέγανε “Μαρκογιάνναινα”. Αυτή λοιπόν είχε ξεγεννήσει όλα τα παιδιά στο Ξηροπήγαδο. Την ημέρα που με γέννησε η μάνα μου, στις 10/10/1945, το σπίτι μας (ένα μεγάλο δωμάτιο όλο κι όλο) ήταν γεμάτο καλαμπόκι. Βγάζανε το καλαμπόκι τον Οκτώβρη και το άπλωναν μες στο σπίτι, εφόσον δεν υπήρχε αποθήκη ή άλλος χώρος. Απλώσανε λοιπόν για τη μάνα μου μια κουβέρτα επάνω στο καλαμπόκι και με γέννησε εκεί πάνω. Δεν υπήρχε ρεύμα στα σπίτια ούτε νερό ούτε τουαλέτα. Είχαμε λυχνάκια με πετρέλαιο, για να βλέπουμε το βράδυ και νερό παίρναμε από ένα πηγάδι του Μορφάκη, που ήταν στο κέντρο του χωριού. Από ‘κεί παίρναμε νερό είκοσι οικογένειες. Οι υπόλοιποι έπαιρναν νερό από τη βρύση του χωριού, τη “Μεγαλομάτα”. Στη βρύση αυτή πήγαιναν όλες οι γυναίκες, για να πλύνουν τα ρούχα».

Από πού κατάγονταν οι γονείς σας;

«Ο πατέρας μου ήταν από τη Σίμη και ο πατέρας της μάνας μου λεγόταν Γιάννης Αλεξίου και καταγόταν από τη Μακεδονία, από την Ανατολική Θράκη (sic) και συγκεκριμένα από την Αδριανούπολη. Είχε έρθει στη Ναύπακτο το 1910 και έγινε ο πρώτος βαρκάρης στο ποτάμι του Μόρνου. Δεν υπήρχε τότε η γέφυρα του Μόρνου μετά τη Δάφνη, για να περνάει ο κόσμος απέναντι, ήταν δύσκολο, γιατί το ποτάμι τότε

είχε παρά πολύ νερό όλο το χρόνο. Έγινε λοιπόν βαρκάρης ο παππούς Γιάννης Αλεξίου και δούλευε όλο το χρόνο. Στην οικογένεια ήμασταν έξι αδέρφια. Πρώτος είναι ο Βασίλης, ο οποίος είναι απ' την πρώτη γυναίκα του πατέρα μου, τη Βασιλική Κορώση. Είχε πεθάνει λίγες μέρες μετά τη γέννα της. Μάλιστα είχε αποκτήσει δίδυμα, έζησε όμως το ένα παιδάκι, ο Βασίλης, που πήρε και το όνομά της. Μετά (με τη μητέρα μου) γεννήθηκαν άλλα πέντε παιδιά. Η Ρήνα, εγώ, ο Φίλιππος, η Ντίνα και τέλος ο Μιχάλης. Το σπίτι μας ήταν ένα μεγάλο δωμάτιο, όπως είπα, χωρίς νταβάνι (μόνο η σκεπή), χωρίς πόρτα. Όλα τα παιδιά κοιμόμασταν στη σειρά στο πάτωμα και η τουαλέτα ήταν έξω, στον κήπο. Όταν έγινα δέκα ετών, τότε χωρίσαμε το δωμάτιο σε δύο μέρη και βάλαμε νταβάνι.

» Σχολείο υπήρχε στο Ξηροπήγαδο και ήταν μονοθέσιο. Μια αίθουσα, που κάναμε και οι έξι τάξεις μαζί μάθημα. Εντωμεταξύ, δεν είχανε σχολείο στο Λυγιά – Νεόκαστρο κι έρχονταν κι εκείνα τα παιδιά. Όταν πήγα Δευτέρα Δημοτικού, τότε φτιάξανε κι άλλη αίθουσα και ήρθε και δεύτερος δάσκαλος. Ήταν 30–40 παιδιά σε κάθε αίθουσα. Εγώ είχα στις πρώτες τάξεις την Αθηνά Παπαϊωάννου δασκάλα και μετά το Νίκο Ράφτη. Επειδή δεν είχαμε ρολόγια τότε, ο δάσκαλος έστελνε κάποιον μαθητή στην εκκλησία της Ζωοδόχου Πηγής και βάραγε την καμπάνα, για να πάμε σχολείο. Πηγαίναμε πρωί – απόγευμα. Τα χρόνια εκείνα που ήταν μεταπολεμικά, η φτώχεια ήταν ακόμα μεγάλη και γι' αυτό μάς μοίραζαν συσσίτιο στο σχολείο».

Θυμάστε τί περιλάμβανε το συσσίτιο;

«Είχαμε όλοι ένα κατσαρολάκι μαζί μας (το λέγανε κύπελλο), που ήταν φτιαγμένο από αλουμίνιο και μας βάζανε γάλα, μας ρίχνανε και κακάο μέσα και μας δίνανε κι ένα παξιμάδι. Αυτό ήταν το πρωινό μας. Μαγείρισσά μας ήταν μια γιαγιά, που τη λέγαμε “Τσαντλιάρω” και βοηθαιγε και η κόρη της η Φωτεινή Παναγοπούλου – Καραδήμα. Μέχρι 10 χρονών, τα πιο πολλά παιδιά πηγαίναμε ξυπόλυτα στο σχολείο και τα ρούχα μας ήταν πάντα δεύτερο χέρι από πιο πλούσια παιδιά. Μας παίρναν και οι γονείς μας καμιά φορά, αλλά τα έπαιρναν για το μεγαλύτερο κι έπειτα τα φοράγαμε εμείς. Την πρώτη φορά που έβαλα παπούτσια στα πόδια μου ήμουν 10 χρονών. Δεν μπορούσα να περπατήσω, έπεφτα και χτύπαγα».



Με ποια παιδιά κάνατε περισσότερο παρέα;

«Στην ίδια τάξη μαζί με μένα ήταν από το Ξηροπήγαδο ο Βασίλης Μπισμπίκης (“Μπεκιούτσος”), η Χάιδω Δρακούλη, η Παρασκευή Ζαμπάρα, η Ντίνα Σύψα. Από το Νεόκαστρο ήταν ο Βασίλης Παπαναστασόπουλος (Μέτσας), ο Γιάννης Παπαναστασόπουλος, ο Γιώργος Βασιλόπουλος, ο Πάνος Βασιλόπουλος και άλλοι. Ο πιο κολλητός μου φίλος όμως ήταν ο Βασίλης ο “Μπεκιούτσος”. Στο σχολείο παίζαμε μπάλα. Όχι όπως είναι οι σημερινές. Τις φτιάχναμε από κουρέλια ή από μπουτσίκια. Αυτό ήταν βολβός από κάποιο φυτό. Το κλοτσάγαμε κι επειδή ήμασταν ξυπόλυτα, σπάγαμε και τα πόδια μας. Προπαντός, φτιάχναμε το τόπι από ρούχα, που τα κλέβαμε από τη μάνα μας, για να παίξουμε. Όσο για το αν πηγαίναμε αδιάβαστοι στο σχολείο... ο δάσκαλός μας είχε μεγάλη τιμωρία. Μας άφηνε στην ίδια τάξη. Γι’ αυτό και τα περισσότερα παιδιά, αντί για 6 χρόνια, το Δημοτικό το βγάζαμε στα 8–10 χρόνια. Και ποιος να μας βοηθήσει; Οι γονείς όλων μας ήταν

αγράμματοι και τα βιβλία ήταν ακριβά να τ' αγοράσουμε. Στα 60 με 80 παιδιά που ήμασταν στο σχολείο μπορεί τα δέκα να είχαν βιβλία. Εγώ πήγαινα να διαβάσω στο φίλο μου το Γιάννη Βασιλόπουλο στο Νιόκαστρο, τον "Αντωνούλα", όπως ήταν το παρατσούκλι του».

Τι δουλειά έκαναν οι γονείς σας;

«Ήταν γεωργοί και κτηνοτρόφοι. Δεν είχαν δικά τους χωράφια. Ενοικίαζαν ξένα κτήματα στην περιοχή του Μόρνου, κοντά στο Φανάρι. Είχανε και ζώα. Από μικρά παιδιά κι εμείς, 8-9 ετών, ξεκινάγαμε με τα πόδια (τα Σαββατοκύριακα και τα καλοκαίρια) και πηγαίναμε στα κτήματα, για να βοηθήσουμε τους γονείς μας. Συνήθως βοσκάγαμε κι αρμέγαμε τις κατσίκες. Είχαμε κότες, δυο άλογα, δύο αγελάδες, πάπιες και κουνέλια, που όλα αυτά θεωρούνταν μεγάλη περιουσία τότε. Μετά το Δημοτικό, στα δεκατέσσερά μου χρόνια, πήγα στο Αίγιο, για να μάθω την τέχνη τού επιπλοποιού. Ήμνε ένας αδελφός της μάνας μου τότε στο Αίγιο, ο Κώστας Αλεξίου, που ήταν χωροφύλακας και με φιλοξενούσε. Έμεινα εκεί έξι μήνες κι έμαθα την τέχνη στον Παναγιώτη Βαγενά. Επέστρεψα μετά στη Ναύπακτο και πήγα για δουλειά στον Θεόδωρο Χαρακίδα. Το μαγαζί του ήταν απέναντι από την Εθνική Τράπεζα (Αγγελάκη οδοντιατρείο). Τότε τα παιδιά δουλεύανε για δυο χρόνια χωρίς πληρωμή, γιατί εννοείται ότι μάθαιναν την τέχνη. Ούτε φαγητό μάς έδιναν ούτε τίποτα. Μοῦδινε ψωμί κοντά μου η μάνα μου σ' ένα σακούλι ή πήγαινα να φάω γρήγορα – γρήγορα το μεσημέρι και ξαναπήγαινα μετά στη δουλειά. Μισή ώρα να πάω, μισή να γυρίσω πάλι. Το βράδυ πολλές φορές μάς έπαιρνε εννιά η ώρα να τελειώσουμε, καμιά φορά όμως και 11 ή 12. Όση δουλειά είχαμε έπρεπε να τη βγάζουμε και μετά να φύγουμε.

» Μετά τον τρίτο χρόνο που δούλευα στον Χαρακίδα, μου έδινε δέκα δραχμές την ημέρα. Τον τέταρτο χρόνο το ανέβασε σε είκοσι δραχμές την ημέρα. Εκείνη την εποχή με είκοσι δραχμές μπορούσες να πάρεις τέσσερεις φραντζόλες ψωμί. Όταν ήμουν δεκαεπτά ετών, αγόρασα ένα μεταχειρισμένο ποδήλατο 500 δραχμές. Το πήρα από τον Πελοπίδα Γκόλια, γιατί αυτός ήθελε να πάρει μηχανάκι. Εντωμεταξύ, όταν πήγαινα το πρωί για δουλειά, μετέφερα και το γάλα από τις αγελάδες μας. Το πουλάγαμε στο γαλακτοπωλείο του Θανάση Πια, που ήταν απέναντι από του Κουρμούση το φωτογραφείο».

Τον ελεύθερο χρόνο σας, όσο είχατε, πώς τον περνούσατε;

«Μαζεύομασταν τα παιδιά, ο Θέμης Θεοδοσόπουλος, ο Λευτέρης Γκόλιας, ο Βασίλης Γκόλιας, ο Νίκος Τσώτας, ο Περικλής Ζαμπάρας, ο Γιάννης Δρακούλης και φυσικά ο Βασίλης Μπισμπίκης, που ήταν ο αρχηγός, και πηγαίναμε στα μαγαζάκια και πίναμε καμιά μέντα ή ένα ούζο. Καμιά φορά πηγαίναμε και σινεμά, στου Νίκου του Μαραγάκα. Δεν υπήρχε τότε άλλη διασκέδαση. Α, είχα κι ένα πικ-απ, που το πήρα το 1962 και δούλευε με μπαταρίες, αφού δεν είχαμε ακόμα ρεύμα στο Ξηροπήγαδο. Αγόραζα δίσκους του Καζαντζίδη, του Αγγελόπουλου, του Περπινιάδη, του Αναγνωστάκη κ.λπ.

» Η μεγάλη μας διασκέδαση ήταν το πανηγύρι, που γινόταν στο χωριό μας της Ζωοδόχου Πηγής. Έφερνε όργανα το μαγαζί του Γαλαζούλα, το μαγαζί του Νίκου Μπισμπίκη, του Χρήστου Αδαμόπουλου και της Σπυριδούλας Μυλωνά. Ερχόταν πολύς κόσμος στο πανηγύρι μας, γιατί δεν υπήρχε άλλη Ζωοδόχος Πηγή στην περιοχή. Αυτά τα μαγαζιά ήταν μπακάλικα. Εκεί πηγαίναμε για ν' ανταλλάξουμε αυγά με κανένα τετράδιο για το σχολείο. Όταν δεν είχε η μάνα μας αυγά, αναγκαζόμασταν να κλέψουμε κανένα. Δεν το φανερώναμε όμως στο σπίτι αυτό που είχαμε αγοράσει. Δεν μας επέτρεπαν οι γονείς μας να κλέβουμε. Αν τύχαινε όμως να δούμε καμιά φωλιά με πολλά αυγά μέσα, λέγαμε δεν χρειάζεται να έχει τόσα κι έτσι παίρναμε κι εμείς μερικά να ψωνίσουμε. Είχαμε φτώχεια κι ας είχαν οι γονείς μου ζώα και ας καλλιεργούσαν πολλά χωράφια. Λόγω της φτώχειας όμως τα πηγαίναμε τόσο καλά και τα έξι αδέρφια, γιατί απλούστατα δεν είχαμε τίποτα να μοιράσουμε. Όταν πήγα δεκαεννιά ετών, πήγα με τον αδελφό μου τον Βασίλη στην Αυστραλία. Μας κάλεσε η αδελφή μου η Ρήνα, που είχε πάει ένα χρόνο νωρίτερα».

Πού βρήκατε λεφτά για το εισιτήριο;

«Δεν είχαμε καθόλου λεφτά. Ήταν όμως μια εταιρεία, η ΔΕΜΕ, η οποία μας έστελνε έξω και μετά, όταν βρίσκαμε δουλειά, την ξεχρεώναμε με δόσεις. Ήταν Αύγουστος του '64, όταν φύγαμε από τον Πειραιά με το καράβι "Ελληνίς" και κάναμε 21 μέρες να φτάσουμε στο Σύνδευ. Η πρώτη μου δουλειά ήταν σε χυτήριο. Έμεινα έξι μήνες. Μετά πήγα ως μαραγκός σε οικοδομές. Ο μισθός μου ήταν δώδεκα λίρες την εβδομάδα. Μετά άλλαξαν τα λεφτά σε δολάρια και ήταν εικοσιπέντε δολά-

ρια το βδομαδιατικό. Δουλεύαμε υπερωρίες, γιατί δεν ήταν το πόσο χρειαζόμασταν για να ζήσουμε εμείς, έπρεπε να στείλουμε και λεφτά στους γονείς μας, να ζήσουν τ' αδέρφια μας που ήταν μικρότερα. Δούλεψα συνολικά 16 χρόνια στην Αυστραλία.

» Στο χρόνο επάνω γνώρισα την Κατίνα Ταμπουρά, με καταγωγή από την Κάλυμνο, παντρευτήκαμε και αποκτήσαμε δύο παιδιά, τη Ζωή και το Δημήτρη. Αφού δούλεψα με τη γυναίκα μου αρκετά χρόνια στην Αυστραλία, γυρίσαμε πάλι στην πατρίδα μας. Ήρθαμε στη Ναύπακτο, χτίσαμε το σπίτι μας και από μαραγκός, που ήμουν στην Αυστραλία, εδώ έγινα ταξιτζής. Μαζί με άλλους συναδέλφους μου φτιάξαμε τα “Ραδιο-Ταξί”. Οι συνάδελφοι αυτοί ήταν ο Φωκίων Σίνης, ο Αντώνης Σακέτος, ο Σπύρος Νικόπουλος, ο Δημήτρης Ταραμπίκος, ο Θανάσης Κυρίτσος και τέλος ο Ευθύμιος Κούγιας, τον οποίον χάσαμε σε ατύχημα. Ήμουν ο πρώτος πρόεδρος στα “Ραδιο-Ταξί” αλλά και ο πρώτος στον Σύλλογο Ελληνοαυστραλών. Ιδρύσαμε το σύλλογο και κάναμε αγώνα για τις συντάξεις. Τελικά μετά από τόσα χρόνια, αυτό επιτεύχθηκε πριν τρία χρόνια, όπου πρόεδρος τώρα είναι ο Σταματόπουλος».



Πόσα χρόνια δουλέψατε στο ταξί;

«Ήμουν 33 χρόνια ταξιτζής. Βάλε και 16 χρόνια στην Αυστραλία και άλλα 4 που είχα δουλέψει πριν φύγω μας κάνουν 53 χρόνια και βγήκα στη σύνταξη με 700 ευρώ! Μεγάλη αδικία! Με την ευκαιρία

αυτή, θέλω να πω ένα μεγάλο ευχαριστώ στον κόσμο της Ναυπάκτου που μας υποστήριξε στα ταξί. Για το ψωμί που μας έδωσαν. Έχω περάσει πολλές ωραίες στιγμές στη δουλειά. Ευχάριστες, συγκινητικές, δύσκολες αλλά και περίεργες. Μια φορά π.χ. που πηγαίναμε εργάτες στο φράγμα, κάναμε στάση στο Χάνι στη Ρέρεση, να πιούμε κάτι. Ήταν καλοκαίρι, δεν υπήρχε air-condition στο ταξί κι έτσι όσο θα πίναμε το αναψυκτικό μας, είχα αφήσει ανοιχτές όλες τις πόρτες του ταξί. Τότε λοιπόν, μπαίνει μέσα ένα σκυλί. Δεν μπορούσαμε να το βγάλουμε με τίποτα για να φύγουμε. Όταν το διώχναμε, αυτό νευρίαζε και γρατσούναγε τα καθίσματα και δάγκωνε. Αναγκαστικά περιμέναμε ώσπου να βαρεθεί και να φύγει από μόνο του. Έφυγε μετά από τρεις ώρες! Ένα άλλο περιστατικό που δεν θα ξεχάσω είναι ότι, όταν πήρα τη νύφη μου τη Βούλα για να γεννήσει στην Πάτρα, γέννησε μέσα στο ταξί, την ώρα που ήμασταν στο φεριμπόουτ. Έτσι γεννήθηκε η ανιψιά μου η Φρόσω».

Θυμάστε να μας πείτε για κάποια σκανδαλιά που είχατε κάνει μικρός;

«Ναι. Εκείνα τα χρόνια υπήρχαν αγροφύλακες στα χωριά. Στο Ξηροπήγαδο ήταν ο Δημήτρης Σωτηρόπουλος. Τον παρακολουθούσαμε λοιπόν πότε θα φύγει από τα χωράφια, για να πάμε να κλέψουμε κανένα φρούτο. Κλέβαμε σύκα, μούρα και πορτοκάλια. Όταν δεν υπήρχαν αυτά τα φρούτα, κλέβαμε και τρώγαμε τις φλούδες απ' τα λεμόνια. Άλλη μια φορά, όταν ήμουν εννιά ετών και ο αδελφός μου ο Βασίλης ήταν δώδεκα, έγινε το εξής: Ξέφυγε ένα από τα γουρουνάκια μας και πήγε κι έφαγε πολύ καλαμπόκι. Πρήστηκε. Για να μη ψοφήσει και πάει χαμένο, το έσφαξε ο πατέρας μου και το μαγείρεψε η μάνα μου στη γάστρα. Μας άρεσε τόσο πολύ, γιατί το φαγητό μας ήταν συνήθως χόρτα βραστά ή χορτόπιτα ή σαλάτα από κάρδαμο. Επειδή λοιπόν μας άρεσε τόσο πολύ το γουρουνόπουλο, συνεννοούμαι με το Βασίλη και μετά από λίγες μέρες ανοίγουμε λίγο την πόρτα της αποθήκης, για να ξαναβγεί πάλι ένα γουρουνάκι έξω. Έτσι έγινε. Το είδε ο πατέρας μου, τ'άβαλε με τη μάνα μου, γιατί νόμιζε ότι εκείνη ξέχασε την πόρτα ανοιχτή, το έσφαξε και το φάγαμε. Έλα ντε που μετά από λίγες μέρες κάναμε την ίδια βλακεία... Ξαναφήσαμε ανοιχτή την πορτούλα, βγήκε πάλι ένα γουρουνάκι, αλλά αυτή τη φορά το κατάλαβε ο πατέρας μου ότι το κάναμε εμείς. Η τιμωρία μας ήταν να το φάνε όλοι οι άλλοι, εκτός από μένα και το Βασίλη».

Πώς περνάτε την ώρα σας τώρα ως συνταξιούχος;

«Ασχολούμαι με το χωράφι μου. Έχω λίγα ζώα (κότες, κουνέλια, ελάφια) και κήπο. Έχω όμως και τέσσερα εγγονάκια που τους εύχομαι να είναι πάντα καλά. Τη Βασούλα, τη Φανερωμένη, την Τζωρτζίνα και τον Γιωργάκη».





Ιερόθεος Βλάχος Μητροπολίτης Ναυπάκτου και Αγίου Βλασίου

αφήγηση στη Ζωή Δενδραμή

Σεβασμιότατε, διακονείτε πάνω από 15 χρόνια την Μητρόπολη Ναυπάκτου και Αγίου Βλασίου. Έχουμε γνωρίσει το έργο σας και θα θέλαμε να γνωρίσουμε και την διαδρομή σας, από τα παιδικά σας χρόνια.

«Ευχαριστώ για την συνέντευξη και απ' ό,τι κατάλαβα από τον τρόπο που παίρνετε αυτές τις συνεντεύξεις, θέλετε να σας πω ενθυμήσεις από την ζωή μου. Το αποδέχομαι. Λοιπόν, γεννήθηκα στα Γιάννενα το 1945 από γονείς που είχαν μεγάλη σχέση με την Εκκλησία. Ο πατέρας μου, που ήταν πολεμιστής και τραυματίας του πολέμου του 1940, μας διηγόταν πολλά περιστατικά από την περίοδο εκείνη. Οι γονείς μου (Σωτήριος και Ευτυχία), παντρεύτηκαν στην Γερμανοϊταλική Κατοχή. Έκαναν τέσσερα παιδιά και μας μεγάλωσαν με πολλές οικονομικές δυσκολίες. Εκείνα τα χρόνια οικογένειες με τέσσερα παιδιά δεν εθεωρούντο πολύτεκνες. Ο πατέρας μου εργάστηκε ως εμποροϋπάλληλος και έπειτα ως θυρωρός και νυκτοφύλακας στο νοσοκομείο της πόλεως Χατζηκώστα. Παππούδες δεν γνώρισα, αλλά γνώρισα τις δύο γιαγιάδες, οι οποίες μας έδειχναν πολύ μεγάλη αγάπη. Η μία από αυτές έμενε για μεγάλο χρονικό διάστημα στο σπίτι μας και έχω πολλές αναμνήσεις από την ζωή της και την αγάπη της.

» Μεγάλωσα σε μια περίοδο στην οποία έπαιζε μεγάλο ρόλο η γειτονιά. Κάθε απόγευμα έσφυζε από νεανική ζωή. Τα κυριότερα παιχνίδια ήταν το κρυφτό, η γουρούνα, η σκλέντζα, οι μπίλιες, η μακριά γαϊδούρα, τα κότσια, το λουρί, το ποδόσφαιρο. Πολύ διασκεδάσαμε με τις τζαμάλες, δηλαδή τις μεγάλες φωτιές που ανάβαμε τις αποκριές και έπρεπε μετά τα Χριστούγεννα να συγκεντρώνουμε ξύλα, παλιές ρόδες αυτοκινήτων και καμένα λάδια από τα συνεργεία, κυρίως της MOMA.

Μέχρι τα δεκαπέντε μου χρόνια μεγάλωσα στην ίδια περιοχή των Ιωαννίνων, δηλαδή στα Λακκώματα, τον Αηδών-μαχαλά και την Κιάφα.

» Γενικά, τα παιδικά μου χρόνια ήταν ευχάριστα και παίζαμε όλα τα παιδιά με αθωότητα. Επίσης, είχαμε κέντρο τον Ιερό Ναό της Αγίας Μαρίνης, όπου εκκλησιαζόμασταν κάθε Κυριακή, βοηθούσαμε στην καθαριότητα του ναού, σχηματίσαμε δύο παιδικές χορωδίες, μία για κάθε αναλόγιο (δεξιό-αριστερό) και συναγωνιζόμασταν ποια χορωδία θα ψάλει καλύτερα. Ήταν χρόνια φτωχικά αλλά πλούσια σε παράδοση. Από τα παιδικά μου χρόνια θυμάμαι έντονα τον γανωτή που γάνωνε τα μαχαιροπέρουνα, τον ομπρελά που διόρθωνε τις ομπρέλες, τον παγωτατζή, τις άμαξες, που ήταν το ταξί της εποχής κ.λπ. Γενικά, τότε υπήρχαν επαγγέλματα που σήμερα πια εξαφανίστηκαν».

Σαν μαθητής ήσασταν επιμελής; Κάνατε ποτέ κάποια αταξία; Πώς ήταν τότε οι συνθήκες;

«Το Δημοτικό Σχολείο και τις δύο πρώτες γυμνασιακές τάξεις τις τελείωσα στα Γιάννενα, αλλά από την Γ΄ Τάξη μέχρι την ΣΤ΄ Τάξη του εξαταξίου Γυμνασίου φοίτησα στο Αγρίνιο, διαμένοντας σε ένα χριστιανικό οικοτροφείο.

» Στα Γιάννενα, οι συνθήκες ήταν πολύ δύσκολες, αφού τότε ήταν ο εμφύλιος πόλεμος και τα μετά από αυτόν. Στο σπίτι μας δεν υπήρχε ηλεκτρικό ρεύμα και διαβάζαμε με τις λάμπες. Δεν είχαμε θέρμανση αλλά ένα μικρό μαγκάλι. Πώς να ζεσταθεί το σπίτι; Όλα τα αδέρφια διαβάζαμε στο δωμάτιο της κουζίνας, δίπλα στο μαγκάλι. Τον χειμώνα φορούσαμε γαλότσες και όταν έβρεχε, φορούσαμε μουσαμάδες. Τα χέρια μας πάγωναν από το κρύο και δεν μπορούσαμε να γράψουμε. Δύσκολα χρόνια. Στο Γυμνάσιο φορούσαμε το γνωστό πληθήκιο, πάνω στο οποίο ήταν γραμμένος ο αριθμός μπτρώου μας και τα αρχικά του Γυμνασίου και ήμασταν υποχρεωμένοι να το φορούμε πάντοτε, ακόμη και τις Κυριακές.

» Ήμουν επιμελής μαθητής. Διάβαζα πολλές ώρες, σε σημείο που η μητέρα μου με παρακινούσε να βγαίνω έξω από το σπίτι, για να παίρνω λίγο αέρα. Οι καθηγητές τότε δεν έβαζαν βαθμούς μεγάλους. Η καθημερινή εξέταση από μερικούς καθηγητές ήταν τρομακτική, προκαλούσε φόβο. Αγαπούσα όλα τα μαθήματα, περισσότερο όμως τα Θρησκευτικά και την ευρωπαϊκή μουσική. Οι εκδρομές συνήθως ήταν μόνον μία ημέρα και πηγαίναμε σε πράσινους χώρους κοντά στο σχολείο

για παιχνίδι. Στην δεκαετία του '50, στο σχολείο μάς έδιναν και πρωινό, δηλαδή γάλα, τυρί, γιατί υπήρχε μεγάλη φτώχεια. Ιδιαίτερες αταξίες δεν θυμάμαι να είχα κάνει. Το καλοκαίρι, ο Οργανισμός Πρόνοιας διοργάνωνε κατασκηνώσεις στα Ζαγοροχώρια, όπου μας έδιναν πολύ φαγητό, ώστε να μην πάθουμε αδενοπάθεια ή φυματίωση, που τότε θέριζε.

» Στο σπίτι, βοηθούσαμε την μητέρα μας σε διάφορες δουλειές, κάναμε ψώνια, πηγαίναμε το φαγητό και το ψωμί στον φούρνο, μεταφέραμε πάγο από τα παγοπωλεία για το ψυγείο κ.λπ. Όταν ήμουν στο οικοτροφείο του Αγρινίου, πολλές φορές μαγειρεύαμε, πλέναμε τα πιάτα, καθαρίζαμε τα δωμάτια, κ.λπ.

» Κάθε καλοκαίρι εργαζόμουν κάπου, για να εξοικονομώ ένα ποσόν χρημάτων, για να αγοράσω τα βιβλία και τα χαρτικά της χρονιάς. Έτσι δούλεψα σε πεταλωτήριο, σε χρυσοχοείο, σε εργοστάσιο καπλαμάδων, στα καπνά κ.λπ. Σπάνια οι μαθητές αγοράζαμε καινούριο βιβλίο, ούτε, βέβαια, μας έδινε το Κράτος, αλλά τα αγοράζαμε σε πολύ χαμηλή τιμή από τους μαθητές της προηγούμενης τάξης. Τις πρώτες ημέρες, στην έναρξη κάθε χρονιάς, η αυλή του Γυμνασίου μετατρέποταν σε παζάρι βιβλίων, αφού πωλούσαμε τα δικά μας βιβλία σε άλλα παιδιά και αγοράζαμε άλλα από μεγαλύτερους. Η τιμή των βιβλίων καθοριζόταν από το εάν και κατά πόσο ήταν εφθαρμένα ή μουντζουρωμένα. Δύσκολα χρόνια, αλλά ήταν γεμάτα ζωντάνια και δημιουργικότητα».

Μιλήστε μας για τις σπουδές σας, για τα φοιτητικά σας χρόνια και για το πότε πήρατε απόφαση να ακολουθήσετε τον δρόμο της Ιεροσύνης. Υπήρχαν αντιδράσεις από την οικογένειά σας; Αν ναι, πώς το αντιμετωπίσατε;

«Τελείωσα το εξατάξιο Γυμνάσιο χωρίς να κάνω ούτε μια ώρα φροντιστήριο. Άλλωστε τότε σπάνιζαν τα παιδιά που έκαναν φροντιστηριακά μαθήματα. Μόνον τα πιο πλούσια είχαν αυτήν την δυνατότητα. Με τις Πανελλήνιες εξετάσεις πέρασα στην Φιλοσοφική Σχολή Ιωαννίνων, που άρχισε την λειτουργία της τότε για πρώτη χρονιά. Επειδή, όμως, μου δόθηκε η ευκαιρία, γράφτηκα στην Θεολογική Σχολή Θεσσαλονίκης, που μου άρεσε πολύ. Τα φοιτητικά χρόνια ήταν δύσκολα, ήταν η περίοδος μεταξύ 1964–68. Έτσι, έζησα στην Θεσσαλονίκη τα συλλαλητήρια για την αποστασία του '65, αλλά και την δικτατορία το 1967–

68. Μέσα στα Πανεπιστήμια γίνονταν πολλές αναστατώσεις και πολλές συζητήσεις γύρω από τα θέματα της δημοκρατίας.

» Η επιλογή να γίνω Κληρικός ήταν μέσα μου από την μικρή μου ηλικία, αλλά εξελίχτηκε από διάφορες εξωτερικές αφορμές, δηλαδή την πρόσκληση την οποία μου έκανε ο Σεβ. Μητροπολίτης Εδέσσης κ. Καλλίνικος, ο οποίος καταγόταν από τα Σιταράλωνα του Θέρμου και τον είχα γνωρίσει στο Αγρίνιο, όταν εκείνος ήταν Πρωτοσύγκελλος της Ιεράς Μητροπόλεως Αιτωλοακαρνανίας. Δεν υπήρξαν αντιδράσεις από το σπίτι μου για την επιλογή μου αυτή, αντίθετα μάλιστα χάρηκαν πολύ και καμάρωναν. Διάκονος χειροτονήθηκα το 1971 και Πρεσβύτερος το 1972. Υπηρέτησα ως Ιεροκήρυξ στην Μητρόπολη Εδέσσης και περιόδευα όλα τα ορεινά χωριά στα σύνορα».

Για να φθάσετε στην θέση που βρίσκεστε σήμερα, είχατε οικονομική βοήθεια από την οικογένειά σας;

«Οι γονείς μου ήταν πολύ καλοί άνθρωποι, μας αγαπούσαν πραγματικά και θυσιάζονταν για μας. Φρόντιζαν να μη στερούμαστε από κάτι, καίτοι ήταν πτωχοί. Συγχρόνως, το σπίτι μας ήταν κέντρο όλων των συγγενών, πού έμεναν στα γύρω χωριά και έρχονταν στα Γιάννενα για να ψωνίσουν. Αυτό σημαίνει ότι οι γονείς μου μας μετέδωσαν την μεγάλη αξία της φιλοξενίας. Ως πτωχοί που ήταν δεν μπορούσαν να με σπουδάσουν. Έτσι χάρηκαν όταν επέτυχα στην Φιλοσοφική Σχολή Ιωαννίνων, γιατί θα έμενα στο σπίτι χωρίς έξοδα, αλλά στενοχωρήθηκαν όταν επέμενα να σπουδάσω στην Θεολογική Σχολή Θεσσαλονίκης, γιατί δεν θα μπορούσαν να με βοηθήσουν οικονομικά, αν έφευγα από τα Γιάννενα.

» Παρά ταύτα σπούδασα χωρίς καμιά οικονομική βοήθεια από το σπίτι μου, επειδή οι γονείς μου δεν είχαν να μου δώσουν, παρά την αγάπη τους. Με την σκληρή μελέτη έλαβα εσωτερική υποτροφία από το Ίδρυμα Κρατικών Υποτροφιών και συγχρόνως εξοικονομούσα ένα χρηματικό ποσό από την εργασία που έκανα στο οικοτροφείο που έμενα και στο Πανεπιστήμιο. Έτσι είχα ικανοποιητικό εισόδημα, για να σπουδάζω και να βοηθώ και το σπίτι μου, αφού αγόρασα ψυγείο, πλυντήριο κ.λπ. στην μητέρα μου και βοήθησα την αδελφή μου, για να ετοιμάσει την προίκα της. Με ευγνωμοσύνη θυμάμαι ότι στο πρώτο έτος, που ήταν πράγματι δύσκολο από οικονομικής πλευράς, με βοήθησε οι-

κονομικά, χωρίς να φαίνεται ο ίδιος, ο πνευματικός μου πατέρας π. Σεβαστιανός, ο μετέπειτα Μητροπολίτης Δρυϊνουπόλεως και Κονίτσης».

Εάν δεν ήσασταν Επίσκοπος, ποια άλλη διαδρομή θα ακολουθούσατε;

«Όταν σπούδαζα στην Θεολογική Σχολή Θεσσαλονίκης και επισκεπτόμουν το Άγιον Όρος, την δεκαετία το '60, ξεκαθάρισε μέσα μου η απόφαση να γίνω Κληρικός. Εάν δεν γινόμουν Κληρικός, μάλλον θα ακολουθούσα ακαδημαϊκή εξέλιξη, αφού ήμουν από τους πρώτους φοιτητές και είχα πολλές προτάσεις από τους Καθηγητές, για να σπουδάσω στο εξωτερικό και να εκπονήσω διατριβή. Όμως επέλεξα την Ιεροσύνη. Δεν το μετάνιωσα ποτέ, αισθάνομαι ευγνωμοσύνη στον Θεό, γιατί με βοήθησε να εκπληρώσω τον στόχο και με ικανοποιεί παρά πολύ αυτό το έργο που κάνω. Οι γονείς μου χάρηκαν πολύ για την επιλογή μου αυτή, το είχαν καμάρι, καθώς επίσης το χάρηκαν και τα αδέρφια μου».

Στην διαδρομή της διακονίας σας, ποια ήταν τα πιο σημαντικά πρόσωπα που συναντήσατε;

«Συνάντησα πολλούς ανθρώπους που έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην ζωή μου. Ευεργετήθηκα πάρα πολύ από τον Θεό. Οφείλω παρά πολλά στους γονείς μου που μας ανέθρεψαν με αγάπη, στοργή, θυσία και με εκκλησιαστικές παραδόσεις. Ήταν πραγματικά υπόδειγμα γονέων. Επίσης, οφείλω πολλά στην θεία μου Παρασκευή, η οποία ήταν ολοκληρωτικά αφιερωμένη στο έργο της αγάπης στα Γιάννενα, το Αγρίνιο και την Αθήνα και με αγαπούσε πολύ.

» Ακόμη, με βοήθησαν πολύ οι πνευματικοί μου πατέρες, όπως ο π. Βενέδικτος Πετράκης, Ιεροκήρυξ Αγρινίου, ο Μητροπολίτης Δρυϊνουπόλεως, Πωγωνιανής και Κονίτσης Σεβαστιανός, ο κ. Ηλίας Ξένος, μετέπειτα Ιερομόναχος στο Άγιον Όρος π. Σπυρίδων Νεοσκητιώτης, ο Μητροπολίτης Εδέσσης Καλλίνικος, διάφοροι σπουδαίοι Αγιορείται Πατέρες, όπως ο π. Γαβριήλ Διονυσιάτης, ο Ναυπάκτιος π. Θεόκλητος Διονυσιάτης, ο π. Παΐσιος, ο π. Εφραίμ ο Κατουνακιώτης, ο π. Εφραίμ Φιλοθεΐτης, ο π. Γεράσιμος Μικραγιαννανίτης, οι Δανιηλαίοι Πατέρες, ο π. Σωφρόνιος Σαχάρωφ κ.ά.

» Ακόμη, ωφελήθηκα πολύ από πολλούς φίλους, με πολλούς δε από

αυτούς συνδέομαι ακόμη πνευματικά, από ανθρώπους του λαού που κρατούν την λαϊκή ευσέβεια, από τα πνευματικά μου παιδιά, που μου έδειξαν εμπιστοσύνη και με αγαπούν πραγματικά. Δεν υπάρχει τέλος στον κατάλογο των ευεργετών μου, τούς οποίους, βέβαια, μνημονεύω σε κάθε θεία Λειτουργία που κάνω και θυμάμαι με πολλή συγκίνηση διάφορα περιστατικά. Για πολλούς από αυτούς έχω γράψει σχετικά σε διάφορα κείμενά μου».

Όλοι γνωρίζουμε το μεγάλο συγγραφικό σας έργο, Σεβασμιότατε. Πότε γράψατε το πρώτο σας βιβλίο, πόσα έχετε κυκλοφορήσει μέχρι σήμερα και σε πόσες γλώσσες έχουν μεταφραστεί;

«Το πρώτο βιβλίο το έγραψα το 1977 σε ηλικία 32 χρονών και κυκλοφόρησε το 1978 με τίτλο “Μια βραδιά στην έρημο του Αγίου Όρους”. Επισκεπτόμουν πολύ συχνά το Άγιον Όρος, συζητούσα με ερμμίτες Πατέρες, των οποίων ο λόγος με εντυπωσίαζε και ένα τμήμα αυτών των συζητήσεων κατέγραψα στο βιβλίο αυτό. Δεν είχα σκοπό να γράψω βιβλία, αλλά αυτό έγινε επειδή αισθάνθηκα έκπληξη από την ζωή και την προσωπικότητα των μοναχών που ζούσαν στην έρημο του Αγίου Όρους. Περιπατούσα ώρες ολόκληρες για να τους συναντήσω. Συμμετείχα σε αγρυπνίες και ωφελήθηκα πολύ από την ζωή τους. Πολλοί λένε ότι αυτό το βιβλίο είναι ο πυρήνας όλων των άλλων βιβλίων που έγραψα.

» Συνολικά ο αριθμός των βιβλίων που κυκλοφόρησαν στην ελληνική γλώσσα ανέρχεται στα 77. Χωρίς να το επιδιώξω, μεταφράστηκαν 64 βιβλία σε 21 ξένες γλώσσες. Οι περισσότερες μεταφράσεις έγιναν άνευ γνώσεώς μου από τους ιδίους τους μεταφραστές, οι οποίοι στο τέλος ζήτησαν την άδεια να τα εκδώσουν. Υπήρχαν περιπτώσεις, όπως η έκδοση ενός βιβλίου στην αραβική γλώσσα, που έγινε χωρίς άδεια, και βρήκα το βιβλίο τυπωμένο στα αραβικά, όταν πήγα στο Λίβανο. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίον με καλούν σε διάφορα κράτη να δώσω ομιλίες σχετικά με το περιεχόμενο των βιβλίων. Φαίνεται ότι τα βιβλία αυτά έχουν ένα πανανθρώπινο μήνυμα, που ελκύει τούς ανθρώπους. Έτσι, αν στα βιβλία που εκδόθηκαν σε όλες τις γλώσσες, προστεθούν και τα ανάτυπα, τότε όλα ανέρχονται στον αριθμό 255. Το θεωρώ ευλογία του Θεού αυτό το έργο, διότι έτσι δίδεται η δυνατότητα να ωφελούνται άνθρωποι σε όλο τον κόσμο».

Ποια είναι τα μεγαλύτερα επιτεύγματά σας ως Μητροπολίτης;

«Αυτό δεν μπορώ να το κρίνω εγώ, αλλά είναι θέμα δικό σας και των ανθρώπων που βλέπουν το έργο που γίνεται μέσα στην Εκκλησία και την κοινωνία. Εγώ θα μπορούσα να πω ποιες ήταν από την αρχή οι επιδιώξεις μου, ποιος ήταν ο σκοπός μου. Βασικά, ήθελα να παρουσιάσω την ουσία της Ορθοδόξου Παραδόσεως, όπως εφαρμόζεται στην πράξη και όχι στην θεωρία, να διδάξω ότι η Εκκλησία είναι η ευρύτερη οικογένειά μας και το πνευματικό νοσοκομείο που μας θεραπεύει. Μέσα στο πλαίσιο αυτό διοργανώθηκαν οι Ενορίες, ως κέντρα πνευματικής ζωής, με τις ιερές Ακολουθίες και την φιλανθρωπική δράση. Επίσης, έδωσα μεγάλη σημασία στην καλή λειτουργία των Ιδρυμάτων-Κληροδοτημάτων, ώστε να βοηθήσουν όσο είναι δυνατόν τους ανθρώπους μέσα στην κοινωνία μας. Θα χαρώ πολύ όταν ολοκληρωθεί το Γηροκομείο. Η εφημερίδα της Μητροπόλεώς μας *Εκκλησιαστική Παρέμβαση* δείχνει κάθε μήνα μερικές πτυχές του έργου».

Γενικά, είσαστε ευχαριστημένος από το ποίμνιό σας;

«Επειδή αγαπώ την Ρωμιοσύνη, με όλη την σημασία της λέξεως, ως μια ιδιαίτερη παράδοση, γι' αυτό και χαίρομαι που είμαι Μητροπολίτης στην Ρούμελη και συγκεκριμένα στη Ναύπακτο. Γνώρισα την Αιτωλοακαρνανία από μαθητής Γυμνασίου, όπως σας είπα, όταν ήμουν στο Αγρίνιο και είχα συμμαθητές και φίλους από την ορεινή Ναυπακτία και αισθάνομαι ως Αιτωλοακαρναν, τώρα δε Ναυπάκτιος. Από τότε αγάπησα τον χαρακτήρα των Ρουμελιωτών και, βέβαια, άκουγα για την όμορφη Ναύπακτο. Περνούσα πολλές φορές από την Ναύπακτο, όταν ταξίδευα από την Αθήνα στα Γιάννενα ή από την Λεβαδεία στα Γιάννενα, αλλά δεν μου είχε δοθεί ευκαιρία να επισκεφθώ όλες τις ομορφιές της Ναυπάκτου και της ορεινής Ναυπακτίας. Δοξάζω τον Θεό γιατί η Εκκλησία με ανέδειξε στον βαθμό του Επισκόπου και με κατέστησε Μητροπολίτη σε αυτήν την ιστορική Μητρόπολη, της οποίας Επισκοποι ήταν μέλη σε Οικουμενικές Συνόδους και η Μητρόπολη Ναυπάκτου επεκτεινόταν μέχρι την Χιμάρα.

» Το ότι είμαι ευχαριστημένος από την παρουσία μου στην Ιερά αυτή Μητρόπολη φαίνεται από το ότι αρνήθηκα επανειλημμένως προτάσεις να μετατεθώ σε άλλες μεγάλες Μητροπόλεις, ακόμη και στην γενέτειρά μου, τα Ιωάννινα και, βεβαίως, δεν έχω καμία επιθυμία μεταθέσεως.

Εδώ στην Ναύπακτο συνάντησα πολλούς καλούς ανθρώπους, που έχουν αγάπη στον Θεό και την Εκκλησία, απέκτησα καλούς συνεργάτες, Κληρικούς και λαϊκούς, οι οποίοι προσφέρονται να βοηθήσουν σε ό,τι τους ζητήσω. Βεβαίως και υπάρχουν προβλήματα, όπως άλλωστε γίνεται παντού, αλλά εκείνο που καθορίζει την πνευματική και κοινωνική υγεία, δεν είναι τα προβλήματα και οι προβληματικοί, άρρωστοι άνθρωποι αλλά οι υγιείς πνευματικά άνθρωποι και οι σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων που αντέχουν στον χρόνο, αφού δεν στηρίζονται σε συμφέροντα οικονομικά και ψυχολογικά. Είναι δε γνωστόν ότι οι λίγοι άρρωστοι άνθρωποι δημιουργούν θόρυβο, αλλά οι περισσότεροι υγιείς άνθρωποι αποτελούν τους υγιείς αδένες του σώματος της κοινωνίας, που βοηθούν στην ομοιοστασία της κοινωνίας και την διατήρηση του ιστού της.

» Πρέπει δε να σας συγχαρώ για το έργο που κάνετε καταγράφοντας τις “Μνήμες των Ανθρώπων”, τις οποίες διαβάζω ανελλιπώς και χαίρομαι, γιατί βλέπω κρυμμένα διαμάντια και μεγάλους θησαυρούς, που ζουν δίπλα μας. Αυτοί οι άνθρωποι μεγάλωσαν με φτώχεια αλλά με αξιοπρέπεια και με την ζωή τους ελέγχουν μερικούς άλλους, που είναι πάντοτε στο προσκήνιο, αλλά είναι κούφιοι πνευματικά και πολιτιστικά».





Πιάς Γιώργος

αφήγηση στη Ζωή Δενδραμή

«Από την Ελατόβρυση Ναυπακτίας κατάγονταν οι γονείς μου Ανδρέας και Ελένη. Πρώτα αποκτήσανε τον αδελφό μου Νίκο και έπειτα, το 1946, γεννήθηκα εγώ, σ' ένα μικρό σπίτι της Παρίσαινας, κάτω από το Γ' Δημοτικό, στο συνοικισμό Αφροδίτης. Σχολείο πήγα στο Γ' Δημοτικό, που ταλαιπωρείτο από μας τους πιτσιρικάδες, που κάναμε κάποιες όμορφες αλπειές. Μετά την εμφυλιακή εποχή, δεν είχαμε και πολλές στερήσεις. Τρώγαμε βέβαια αραιά και πού κρέας και συχνότερα φασόλια και φακές. Τώρα γίνεται το αντίθετο. Με την πάνινη μπάλα ή τη φούσκα από το γουρούνι παίζαμε μες στα χώματα σαν τ' αγρίμια. Μεγαλώσαμε με διεξόδους την αλάνα. Όλα αυτά μας ατσάλωσανε, μας πεισματώσανε και μάθαμε ν' αντιστεκόμαστε στις αντιξοότητες της ζωής και είμαι περήφανος γι' αυτό. Γιατί γνωρίσαμε την πίκρα, τον πόνο, την εξαθλίωση και βρήκαμε τρόπο να τα καταφέρουμε. Είχαμε οράματα. Κάτι που δυστυχώς δεν έχουν τα παιδιά σήμερα. Είχαμε και φαντασία. Φτιάχναμε με σύρμα και ένα μακρύ καλάμι κάτι σαν πατίνι και παίζαμε. Κατασκευάζαμε αετούς με αλευρόκολλα. Λέγαμε τα κάλαντα με αυτοσχέδιο ντέφι. Πουλάγαμε μπρούτζινα σκεύη, παλιά χαλκώματα, που βρίσκαμε πεταμένα ή από τη μάνα μας, και βγάζαμε χαρτζιλίκι. Την ξύλινη σκάφη της μάνας μου την κάναμε βάρκα. Κατεβαίναμε με το σώβρακο στο Γρίμποβο και παίζαμε. Κάτω στον Πούντο, όταν κατέβαινε το νερό, γινόταν για μας ένα τεράστιο γήπεδο, MARACANA – Βραζιλία το λέγαμε, και παίζαμε. Θυμάμαι ότι για να καθαρίσουν οι γυναίκες τα ρούχα, τα πλένανε με αλισίβα, με στάχτη δηλαδή και τα χτυπάγανε με τον κόπανο.

» Όλα τα παιδιά μεγαλώσαμε, εκτός τα παιχνίδια και τη μπάλα, με τις πλάκες του γραμμόφωνου των 75 στροφών. Απέναντι από το σπίτι μου ήταν το μαγαζί του Νίκου Αυλωνίτη. Αυτός έφερνε διάφορες κομ-

πανίες, είτε δημοτικές είτε λαϊκές. Έρχονταν συγκροτήματα σε διάφορα καφενεία, ειδικά του Αγίου Δημητρίου, όπως στου Νίκου Σατλάνη, στο “Στολίδι”, στου Καρακώστα κ.λπ. Πιο πάνω από το σπίτι της γιαγιάς μου ήταν ένα ταβερνάκι, του Ανδρέα Πατσαούρα. Ακούγοντας από ‘κεί τραγούδια, από την ηλικία των τριών ετών με έβαζαν και χόρευα ζεϊμπέκικο, για να κάνουν πλάκα. Είμαι συνυφασμένος λοιπόν με τη μουσική από τα πρώτα μου βήματα».

Ποια τραγούδια έχετε αγαπήσει περισσότερο;

«Από μικρός εγώ ήμουν πολύ Καζαντζιδικός, όπως και τα πιο πολλά παιδιά. Υπήρχαν όμως και οι φανατισμένοι με τον Μανώλη Αγγελόπουλο, τον περίφημο τσιγγάνο. Ήμασταν λοιπόν διαιρεμένοι σε Καζαντζιδικούς και Αγγελοπουλικούς, όπως και με το ποδόσφαιρο σε Ολυμπιακούς και Παναθηναϊκούς. Επίσης για μας ήταν μαγικοί οι σολίστ που γνωρίσαμε εδώ, όπως οι Χαλκιάδες, ο πρώτος, ο μεγάλος Σαλέας που από ‘δώ ξεκίνησε παίζοντας το “σέκω χόρεψε, κουκλί μου”, ο Γιάννης Βασιλόπουλος, ο Μπέμπης Βασιλάρης, ο Δημήτρης Ζάχος, αλλά και η μεγάλη φίρμα η Πόλυ Πάνου από την Πάτρα ξεκίνησε απ’ εδώ».

Με το Γυμνάσιο πώς ήταν τα πράγματα;

«Με τα μαθήματα τα πήγαινα πολύ καλά, αλλά πήγα στο Γυμνάσιο σε μια εποχή που το ποδόσφαιρο θεωρείτο αλητεία και τρώγαμε αποβολές. Ένα παράδειγμα να σας πω: υπήρχε ένα παιδί, ο Δημήτρης Δημαράς, ο καλύτερος παίκτης που έβγαλε η περιοχή μας. Επειδή λοιπόν έπαιζε μπάλα σε σωματείο, του δώσανε αποβολή όλα τα Γυμνάσια της Αιτωλοακαρνανίας! Τότε ευτυχώς πήρε μεταγραφή στην ομάδα της Παναχαϊκής και πήγε στην Πάτρα, όπου πέτυχε.

» Μας κυνηγούσαν όλοι οι δάσκαλοι. Το ξύλο πήγαινε σύννεφο! Το έργο του Αλέκου Σακελλάρη “Το ξύλο βγήκε από τον παράδεισο” φαίνεται από ‘δώ το εμπνεύστηκε, από τις σφαλιάρες της Ναυπάκτου. Αμ και το κούρεμα; Έπρεπε να κουρευόμαστε γουλί. Φοράγαμε το πηλίκιο με τα γράμματα Γ.Ν. πάνω και τον αριθμό μας. Τα κορίτσια φορούσαν την περίφημη μπλε ποδιά, η οποία είχε μια γραφικότητα και μια ομορφιά. Εκείνη την εποχή, πριν γίνει το Παπαχαλαμάπειο Στάδιο, γύρω στο ‘60, παίζαμε ομηρικούς αγώνες στην κεντρική πλατεία. Όποτε μπορούσαμε δηλαδή. Ήμασταν χωρισμένοι σε δύο ομάδες, στους μέσα και

τους έξω. Οι μέσα ήταν τα καλά παιδιά, από την πλατεία μέχρι τον Άγιο Δημήτρη και λιμάνι. Οι έξω ήμασταν εμείς, από την πλατεία μέχρι το Κεφαλόβρυσο, ήμασταν οι παρακατιανοί ή το Μεμετάκι.

» Άλλες ασχολίες μου εκτός τη μπάλα εκείνο το καιρό ήταν, επειδή συνέχιζε πάντα να μου αρέσει το τραγούδι, πήγαινα και στον Άι-Γιώργη, στον δεξί ψάλτη, τον Σταύρο Αυγεράκη και πήρα και από 'κεί κάποιες αρχές. Παπά είχαμε τον πολύ καλό παπα-Θεόδωρο Κυρίτη. Επίσης για ένα διάστημα υπήρξα και μέλος της Φιλαρμονικής Ναυπάκτου. Ο δάσκαλός μας ήταν ένας ιδιόρρυθμος μουσικός ηγέτης, μαέστρος Κοσμάς, που μπορεί να σου πέταγε και την μπαγκέτα που διπύθυνε, αν δεν τα πήγαινες καλά. Δύο τομείς λοιπόν με γοήτευαν, το τραγούδι και ο αθλητισμός. Είναι σημαντικό να πω ότι, με όλα όσα περάσαμε όμως, από την τάξη μου βγήκαν 32 πτυχιούχοι. Απ'αυτούς ήταν ο πρώην Δήμαρχος Ναυπάκτου Νίκος Πανταζής, ο Λάμπρος Πλούμης, ο Βασίλης Μπαρμπαγιάννης, ο Νίκος Ρήγας, ο Τάκης Λουκόπουλος, ο Γιώργος Φαλτσέτος, ο Λεωνίδας Γούπιος, ο Βασίλης Αγγελόπουλος, ο Γιώργος Παπαδάτος και άλλοι. Τέλος, να πούμε ότι υπήρχε και ο διαχωρισμός τότε αγοριών – κοριτσιών στις τάξεις».

Τελικά πώς καταλήξατε να γράφετε στίχους, κ. Πια;

«Είναι μεγάλη ιστορία ακόμα. Όταν θα πήγαινα στην Εβδόμη, ο αδελφός μου ο Νίκος είχε περάσει δημοτικός υπάλληλος στην Ελευσίνα. Τότε με πήρε μαζί του και έβγαλα εκεί τις δύο τελευταίες τάξεις. Βρέθηκα λοιπόν από ένα στενό περιβάλλον ξαφνικά σε μια ελευθερία κινήσεων, με μικτό Γυμνάσιο, κάνοντας και μερικές δουλειές του ποδαριού για χατζιλίκι. Άρχισα τότε να γράφω και τους πρώτους μου στίχους. Τελειώνοντας το σχολείο, έδωσα στην Πάντειο. Έχασα όμως για λίγα μόρια. Μετά, έπρεπε να πάω και φαντάρος. Εκεί τότε εγώ στρώθηκα στο διάβασμα, για να ξαναδώσω εξετάσεις. Έβαλα τα δυνατά μου και τα κατάφερα. Πέρασα στη σχολή και, για να βγάλω τα προς το ζην, έγινα εισπράκτορας στο 2ο ΕΚΤΕΛ Αθηνών. Τελειώνοντας τη σχολή, μπήκα υπάλληλος στο ΙΚΑ και δούλευα σε διάφορες μονάδες, μέχρι που βγήκα στη σύνταξη. Πριν φύγω για να ζήσω στην Αθήνα, θυμάμαι πως σαν πιτσιρίκια μας φαινόταν εξωπραγματικό να καταφέρει κανείς να πάει να ζήσει εκεί. Λέγαμε τη λέξη Αθήνα και νιώθαμε κάτι το μαγικό. Φάνταζε καταπληκτικό! Εδώ είχαμε τόσες στερήσεις. Εκτός τις

αποβολές που τρώγαμε για τη μπάλα, το ίδιο παθαίναμε και αν μας έπιαναν, όταν πηγαίναμε στου Μαραγκά το σινεμά ή αν βγαίναμε βόλτα στα παζάρια.

» Για να γυρίσουμε τώρα στην καλλιτεχνική μου δραστηριότητα, όπως σας είπα, είχα ξεκινήσει να γράφω λίγο από το Γυμνάσιο. Αργότερα, στο στρατό, έγραφα κάποια τραγούδια και τα έλεγαν οι φαντάροι. Μερικοί είχαν και όργανα, έβαζα και τη μουσική και γινόταν γλέντι. Για μένα ο Στέλιος Καζαντζίδης μ' έκανε στιχουργό άθελά του. Τόση αγάπη είχα για εκείνον. Εκείνη την εποχή, εντωμεταξύ, οι στιχουργοί και οι μουσικοσυνθέτες είχαν βαρύτητα. Δεν έλεγε ο κόσμος π.χ. το τραγούδι του Καζαντζίδη, έλεγαν του τάδε στιχουργού και του τάδε μουσικού και στο τέλος τ' όνομα του τραγουδιστή».

Πότε ξεκινήσατε και επαγγελματικά τη δουλειά αυτή;

«Ξεκίνησα λοιπόν κάποια στιγμή και έδειχνα τα τραγούδια μου σε κάποιες φίρμες. Τραγουδήθηκαν πολλά δικά μου, μη δισκογραφημένα, από πολλούς. Αυτό έδειχνε ότι άρεσαν. Χτύπησα πολλές πόρτες. Έλεγα, πού θα πάει, θα πετύχω. Όσπου τελικά ήρθε η μεγάλη στιγμή. Ο Γιώργος Πολύζος ήρθε από τον Καναδά έχοντας ακούσει τραγούδια μου και μου ζήτησε συνεργασία. Ήταν μεγάλη τύχη και επιτυχία αυτή για μένα. Βγάλαμε έναν δίσκο που τον ονόμασα “Συμπλέγματα”. Όλοι οι στίχοι και στα δώδεκα τραγούδια ήταν δικοί μου και ο Γ. Πολύζος έγραψε την μουσική και τα τραγούδησε. Αυτό έγινε το 1976. Από τότε μέχρι και σήμερα, 31 ολόκληρα χρόνια, γράφω ανελλιπώς. Είτε δύο τραγούδια μου είτε δεκαπέντε θα ηχογραφηθούν κάθε χρόνο. Μερικοί τίτλοι τραγουδιών μου είναι οι εξής: *Νοσταλγία – Συνήθειά μου – Γλύτωσέ με – Πες μου – Κυκλοφορεί κίνδυνος – Νάχα πέτρινη καρδιά – Στης Χελιδονούς το ρέμα – Θέλω τον Θεό να τον ρωτήσω – Χαβαλές – Ζωή το γλυκοχάραμα – Σ' αγαπώ – Κι αν πουλάς, καρδιά μου – Τι ωραίος τύπος είσαι – Να μείνεις – Αψυχολόγητα – Σ' αγαπώ μέχρι θανάτου – Τ' άστρα ρώτησα* και πολλά άλλα.

Με πολλούς τραγουδιστές αξιολόγους συνεργάστηκα και τραγούδησαν τους στίχους μου, όπως οι: Τζίνα Σπηλιωτοπούλου, Λίτσα Διαμάντη, Τόλης Βοσκόπουλος, Χρήστος Δάντης, Τζένη Βάνου, Πίτσα Παπαδοπούλου, Μανώλης Αγγελόπουλος, Γλυκερία, Σταμάτης Κόκοτας, Μάκης Χριστοδουλόπουλος, Κώστας Καφάσης, Γιώργος Μαργα-

ρίτης και άλλοι. Με λίγα λόγια έχω γράψει πάνω από 5.000 τραγούδια, από τα οποία τα 800 έχουν ηχογραφηθεί».

Τι είναι για σας να γράφετε και πότε τα καταφέρνετε καλύτερα, στη λύπη ή στη χαρά;

«Καταρχάς, η μουσική και ο στίχος είναι Ψυχή... Δεύτερον, να σας πω ότι πιο εύκολα γράφεις στην πίκρα. “Η πενία τέχνας κατεργάζεται”, όπως έλεγαν οι αρχαίοι. Και το κυριότερο, να σας πω για τη μούσα μου; Είναι η γυναίκα μου, η Κατερίνα, η έμπνευσή μου και ζωή μου».

Ξέρω ότι έχετε ασχοληθεί με πολλά ακόμα. Πείτε μας γι’ αυτά.

«Έχω κάνει πάρα πολλά, είναι η αλήθεια, που δεν χωράνε όμως σε μια σελίδα. Στο Φεστιβάλ Θεσσαλονίκης το 1990, πήρα το πρώτο βραβείο με το τραγούδι μου “Μοναξιά”, που το είπε ο Γιάννης Δημητράς. Άλλες τρεις φορές είχα φθάσει στα τελικά, για να εκπροσωπήσω τη χώρα μας. Υπήρξα και παραγωγός ραδιοφωνικής εκπομπής στην ΕΡΤ, την “Βολές και Σολφέζ”. Παρουσίαζα ανθρώπους με τη γνωστή τους πλευρά (του φεγγαριού) αλλά και την αθέατη. Παράδειγμα, ο Μίμης Παπαϊωάννου της ΑΕΚ, είχε και καλλιτεχνική ιδιότητα. Με τον Καζαντζίδη και την Μαρινέλα είχε τραγουδήσει κάποια τραγούδια. Έτσι παρουσίαζα και καλλιτέχνες που όμως παλαιότερα υπήρξαν και αθλητές. Έχω γράψει ένα βιβλίο που λέγεται “Πανηγύρι, το μουσικό Πανεπιστήμιο”, στο οποίο μιλάω για ανθρώπους, που ενώ δεν σπούδασαν μουσική, από την εμπειρία τους θα μπορούσαν να έχουν γίνει καθηγητές Πανεπιστημίου. Επίσης έχω γράψει μια ποιητική συλλογή που την ονόμασα “Τυμνός σαν τον άνεμο”, καθώς και κάποια παιδικά ποιήματα, που έχουν μελοποιηθεί από τον Γιάννη Ζουγανέλη, με τίτλο “Κούνια, μαμά, κούνια, μπαμπά”. Αυτόν τον καιρό περιμένουμε μια χορηγία, για να κυκλοφορήσουν».

Τα τελευταία χρόνια έχετε επιστρέψει στη Ναύπακτο και ξέρω ότι το μικρόβιο της δημιουργίας δεν σας αφήνει να σουχάσετε. Ποιες είναι οι δραστηριότητές σας;

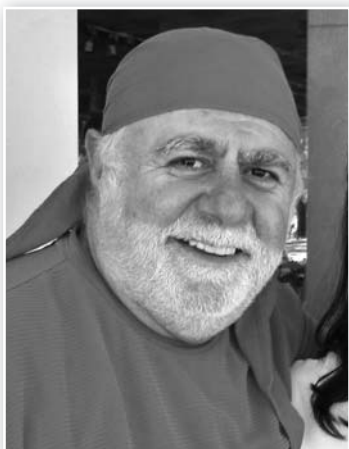
«Ναι, τα τελευταία 4–5 χρόνια μένω μόνιμα πλέον στη Ναύπακτο. Αυτό το διάστημα ασχολήθηκα με αρκετά. Έγραφα τ’ αθλητικά στο “Νέο άστρο” αρκετό καιρό. Για ένα διάστημα επίσης έκανα δύο ραδιοφωνι-

κές εκπομπές, που συζητιούνται ακόμα, στο ράδιο Ναύπακτος. Η μία είχε σχέση με τον αθλητισμό και λεγόταν “Συντροφιά με τους παλαίμαχους” και η άλλη λεγόταν “Μουσικό σαλόνι” που την παρουσίαζα με τον φίλο μου Βασίλη Αγγελόπουλο. Πριν δυο χρόνια, είχα συμμετάσχει στη διοργάνωση των εκδηλώσεων του Δήμου Αντιρρίου, στις “Τέφυρες Πολιτισμού”. Για τον Βασίλη Φλέγκα, ένα νέο παιδί με πολύ καλή φωνή, που είμαι σίγουρος θα φθάσει ψηλά, έγραψα κάποια τραγούδια και φτιάξαμε ένα cd, το “Τύψεις”. Και να φθάσω τώρα στην τελευταία μου δουλειά, που είναι ένα καινούργιο cd με τίτλο “Ελλάδα μου ηλιογέννητη”. Αυτή μου τη δουλειά έχω τη χαρά και την τιμή να την παρουσιάσω σε λίγες μέρες, στις 20 Ιουλίου, μέσα στα πλαίσια των φετινών εκδηλώσεων του Δήμου. Το όνομα των εκδηλώσεων ονομάζεται όπως ήδη θα ξέρετε, “Καστροπολιτείες”, γιατί θα υπάρξει συνεργασία των Δήμων Αντιρρίου και Ναυπάκτου. Δυο πόλεις με δυο υπέροχα κάστρα. Αυτό το φεστιβάλ είναι ένα όνειρό μου. Πάντα ήθελα να παρουσιάσω κάτι στον τόπο μου. Αξίζει ο κόπος να έρθουν οι φίλοι μου να την παρακολουθήσουν. Η εκδήλωση βασίζεται σε ήθη, έθιμα και παραδόσεις, ιστορία και κουλτούρα της χώρας μας αναφερόμενη σε διάφορες περιοχές, όπως Ήπειρο, Μακεδονία, Ρούμελη, Αιγαίο κ.λπ. Θα παρουσιαστεί στην Πλαζ Ναυπάκτου με πλήθος γνωστών τραγουδιστών, όπως ο Ηλίας Κλωναρίδης, Μιχ. Βιολάρης, Θαν. Κομνηνός, Βασ. Καραπάνος, Ανδριάνα Κόλια, Τασία Βέρα και Κατερίνα Πέτσα. Να τονίσω ότι όλα αυτά πραγματοποιούνται με τη συνεργασία του Ανδρέα Πρέζα, που έχει γράψει τη μουσική των τραγουδιών. Μαζί μας για 'κείνο το βράδυ θα είναι και το χορευτικό των Ηπειρωτών, που θα χορέψουν σε ορισμένα απ' αυτά τα τραγούδια. Όλα αυτά θα γίνουν στο πρώτο μέρος και στο δεύτερο θα παρουσιαστούν “Τα τραγούδια της τάβλας”, τα επιτραπέζια. Να μην λείψει κανείς».

Κλείνοντας, πείτε μας ένα στίχο σας.

«Αθάνατος κατάλαβα δεν γίνομαι,
του τέλους μου η ώρα πλησιάζει,
μα αφήνω απ' το έργο μου να κρίνομαι,
απ' όποιου τις αράδες μου διαβάξει».





Ρίζος Νίκος

αφήγηση στη Ζωή Δενδραμή

«Ο πατέρας μου, ο Ευστράτιος Ρίζος, ήταν ψαράς. Παντρεύτηκε τη μητέρα μου την Ιωάννα και απέκτησαν έξι παιδιά. Εγώ γεννήθηκα το 1946. Το πατρικό μου σπίτι ήταν στη Βαρναράχη, αλλά μεγάλωσα κυρίως στην περιοχή του Γριμπόβου. Αυτό που κυρίως θυμάμαι από τα παιδικά μου χρόνια είναι “δουλειά”. Ο πατέρας μου με έξι παιδιά, πώς να τα βγάλει πέρα με το επάγγελμα του ψαρά; Πήγαινα κι εγώ συχνά μαζί του και πουλάγαμε ψάρια. Ήταν δύσκολες εποχές. Από οκτώ χρονών πούλαγα στραγάλια, φιστίκια, πασατέμπο, για να ζήσουμε. Πήγαινα έξω από το σινεμά και στα διάφορα κέντρα με τις ορχήστρες που υπήρχαν τότε, όπως του Κοργιαλά, του Παπανικολάου και στο Αγκίστρι. Μαζεύαμε αξό από το κάστρο, για να πιάσουμε γαρδέλια. Υπήρχε τότε κάποιος ευκατάστατος, ο Θωμούλας. Αυτός μας έδινε κάτι τρύπια ντενεκεδάκια, μας έδινε πέντε δραχμές στο κάθε παιδί και μας έλεγε να ποτίσουμε τα πλατάνια στο Γρίμποβο. Τρέχαμε εμείς να προλάβουμε, πριν χυθεί όλο το νερό και αυτός με άλλους φίλους του γελάγανε μαζί μας. Έκαναν καλαμπούρι. Όταν έρχονταν αμερικάνοι με μεγάλες κούρσες, εμείς πλέναμε τ’ αμάξια και μας έδιναν χαρτζιλίκι. Με λίγα λόγια ό,τι μικροδουλειές μπορούσαμε να κάνουμε, τις κάναμε. Εντωμεταξύ, πήγαινε και το κλέψιμο “Παναγία βόηθα” στα σύκα και στα σταφύλια. Μέχρι να βγούμε από τ’ αμπέλια είχαμε φάει τόσα πολλά που μας έπιανε κόψιμο. Τόση φτώχεια είχαμε! Πηγαίναμε και σε κάποιον Ξανάλατο που είχε μουριές και τα ταραζάμε τα μούρα. Δεν αφήναμε τίποτα. Υπήρχε τότε, μεταπολεμικά, μια οργάνωση, η UNDRΑ, που μας έδινε κανένα παντελόνι και φοράγαμε. Θυμάμαι αυτά τα παντελόνια είχανε μεγάλες τσέπες κι όταν κλέβαμε φρούτα, τις γεμίζαμε, για να έχουμε και για το σπίτι. Μια φορά που κλέβαμε λωτούς από τον κήπο του Νόβα, μας κυνήγησε ο φύλακας και, όπως τρέχαμε, έλιωσαν οι λω-

τοί και κόλλησαν τα πόδια μας, έτρεχαν τα ζουμιά και ο φύλακας μας έπιασε. Είχαμε φοβηθεί τόσο πολύ, αλλά τελικά εντάξει, μόνο μας μάλωσε και μας άφησε. Όποτε μπορούσαμε, παίζαμε μπάλα με τη φούσκα από τα γουρούνια. Καμιά φορά, με πολλές οικονομίες καταφέραμε ν' αγοράσουμε μια πλαστική μπάλα και παίζαμε. Αν τύχαινε όμως και έπεφτε σε κάποιο διπλανό κήπο από την περιοχή που έμενα, στου Ράμμου το κτήμα, αυτός την έπιανε και την έσκιζε με ένα μαχαίρι. Κλάμα που ρίχναμε... Αυτό δεν το ξεχνάω ποτέ».

Οι γραμματικές σας γνώσεις ποιες είναι;

«Πήγα σχολείο στο Γ' Δημοτικό. Μόλις τελείωσα, έπιασα κανονικά δουλειά σ'ένα συνεργείο αυτοκινήτων, του Παναγιωτίδη. Μπορούσα να κάνω αλλιώς; Πού ευκαιρία να πάω Γυμνάσιο κ.λπ. Στο συνεργείο έμεινα κάπου ένα χρόνο. Μετά, βρήκα μια πολύ καλή ευκαιρία στο Αγγελόκαστρο, έξω από το Αργίνιο. Ήταν ένα μεγάλο συνεργείο αυτοκινήτων, κυρίως για τις μπουλντόζες. Caiser λεγόταν και ανήκε σε αμερικάνικη εταιρεία. Είχαν έρθει για τις εργασίες του φράγματος του Αχελώου. Εκεί έμεινα δυόμισι χρόνια, ώσπου τελείωσαν οι εργασίες. Τα λεφτά που έπαιρνα τότε ήταν πάρα πολλά. Όσα έβγαζε τότε ένας δάσκαλος σε ένα μήνα εγώ τα έπαιρνα σε τρεις μέρες. Όταν έφυγε η εταιρεία, έπρεπε πάλι να ψάξω για δουλειά. Ό,τι και αν έβρισκα έπαιρνα πολύ λίγα. Βρήκα τότε θέση στην εταιρεία του Ωνάση και μπήκα σε καράβι για κάνα χρόνο σαν καμαρότος. Μετά δούλεψα και στου Νιάρχου και τέλος σε μια Ελληνοεβραϊκή εταιρεία».

Πώς ήταν η ζωή σας σαν ναυτικός;

«Η ζωή στα καράβια μού άρεσε πάρα πολύ. Πηγαίναμε σε πολλά και όμορφα μέρη, όπως Αμερική, Καραϊβική, Ινδία, Καναδά, Βραζιλία, Φιλιππίνες κ.λπ. Ήταν πολύ ωραία τα ταξίδια αυτά. Γνώριζες τον κόσμο, έβλεπες πώς ζούνε σε άλλες χώρες, τι τρώνε και πολλά άλλα. Όταν γύριζα από τα ταξίδια μου, με ρωτούσαν οι φίλοι μου “πώς είναι ο έξω κόσμος”. Τους εξηγούσα εγώ λοιπόν όλα αυτά για τα διάφορα μέρη, για τα club που υπήρχαν και διασκεδάζαν κ.λπ. και με άκουγαν με ανοιχτό το στόμα. Μερικοί με πίστευαν, μερικοί όχι. Τους φαίνονταν απίστευτα όσα τους έλεγα».

Πώς καταλήξατε στην Αμερική;

«Πάντα τ' όνειρό μας, όλων των παιδιών, ήταν να πάμε Αμερική. Για μας μόνο εκεί ήταν η ζωή που ονειρευόμασταν. Δεν υπήρχε τίποτε τότε στη Ναύπακτο. Τίποτα για όσους φιλοδοξούσαν και ήθελαν να κάνουν κάτι περισσότερο. Σαν ναυτικός μου άρεσε, αλλά δεν μπορούσα να συνεχίσω. Δεν κάνεις καριέρα με τέτοια δουλειά. Εγώ ήθελα να προχωρήσω. Στα ταξίδια που έκανα γνώρισα την Αμερική και η επιθυμία μου να ζήσω κάποτε σ' αυτή τη χώρα μεγάλωνε. Απ' όλα τα μέρη που γνώρισα μόνο η Αμερική μου άρεσε τόσο πολύ. Πήγα λοιπόν φαντάρος στο Γουδί και μόλις απολύθηκα, αποφάσισα να φύγω. Κανονίσαμε με δύο φίλους μου ακόμη, τους Γιώργο και Θόδωρο Λαβίδα, και φύγαμε παρέα».

Σε άγνωστο μέρος, τρία νέα παιδιά, πώς μπορέσατε να τα βγάλετε πέρα; Ξέρατε καθόλου Αγγλικά, να συνεννοείστε;

«Αγγλικά ήξερα ψιλοπράγματα. Σχεδόν τίποτα. Ούτε τ' άλλα παιδιά ήξεραν. Το καλό ήταν, όταν πήγαμε στην Αμερική, ότι είχαμε γράψει νωρίτερα σ' έναν Ναυπάκτιο που ήταν ήδη εκεί, τον Γιώργο Χαραλαμπίδου και μας περίμενε, να μας βοηθήσει. Αυτός είχε ένα club και δουλέψαμε εκεί. Εμένα μ' έβαλε στο μπαρ. Ξεκίνησα λοιπόν έτσι 23 χρονών μια καινούργια ζωή. Και όσο νάσαι, σαν προστάτης της οικογένειας, μιας και ήμουν ο πρώτος γιος, έστελνα και στους δικούς μου ό,τι μπορούσα».

Πόσο καιρό μείνατε σ' αυτή τη δουλειά;

«Κάπου ένα χρόνο. Έζησα στο Χιούστον, μετά στη Φιλαδέλφεια και τέλος κατέληξα στο Ντάλας, όπου ζω ακόμα. Επέλεξα το Ντάλας τότε, γιατί υπήρχαν πολλοί Ναυπάκτιοι εκεί».

Πότε μπορέσατε να αγοράσετε το πρώτο σας μαγαζί;

«Γρήγορα. Μετά από πέντε χρόνια δουλειάς. Το πρώτο μαγαζί μου, το 1974, ήταν ένα μαγαζί σε στυλ ουέστερν, με παραδοσιακή αμερικάνικη μουσική. Ήταν πολύ ωραίο και είχε επιτυχία. Από την επόμενη χρονιά άρχισα να ανοίγω τα Olympic Pizza. Σιγά-σιγά έφτιαξα τέσσερα τέτοια μαγαζιά. Σ' αυτά έφερα πρώτος στο Ντάλας τον ελληνικό γύρο. Έως τότε μόνο στο Σικάγο, στη Νέα Υόρκη και στο Ντιτρόιτ είχαν πάει

κάποιοι Έλληνες τον γύρο. Επίσης, άνοιξα και ένα εστιατόριο, το “Καλιγούλας”».

Τα έχετε ακόμα αυτά τα μαγαζιά;

«Όχι, κανένα απ’ αυτά. Πάνε χρόνια που τα έχω πουλήσει. Τώρα έχω τρεις μεγάλες επιχειρήσεις, πολύ καλές. Η μία είναι το CLUB Lodge, το οποίο είναι το number one μαγαζί στην Αμερική. Έχει πάρει βραβείο, το έχουν γράψει περιοδικά, όλοι το ξέρουν. Στο μαγαζί μου έχω τις ομορφότερες κοπέλες της χώρας και δουλεύουν. Υπάρχει σόου όλη μέρα. Όλη η διακόσμηση μέσα στο μαγαζί είναι σαν να μπαίνεις σ’ έναν άλλο κόσμο, σαν ζούγκλα. Υπάρχουν σπηλιές με νερά, οι κοπέλες βγαίνουν ανάμεσα και χορεύουν κ.λπ. Σ’ αυτό το μαγαζί έχω 750 άτομα προσωπικό. Απ’ αυτά τα 550 άτομα είναι οι χορεύτριες. Το δεύτερο μαγαζί που έχω είναι το RIZOS WASH. Σ’ αυτό απασχολώ μόνο 12 άτομα, αν και είναι πιο μεγάλο από το πρώτο που σας είπα. Είναι το μεγαλύτερο πλυντήριο αυτοκινήτων και πλυντήριο ρούχων στις Η.Π.Α. Για τα αυτοκίνητα έχω 15 πλυντήρια και για τα ρούχα 250. Έρχεται λοιπόν όλη η οικογένεια, ο πατέρας καθαρίζει το αυτοκίνητο, η μητέρα πλένει τα ρούχα της εβδομάδας και για τα πιτσιρίκια τους έχω φτιάξει game room, παιδική χαρά, έχω οκτώ μεγάλες οθόνες να βλέπουν T.V. και υπάρχει δωρεάν καφές και ποπ-κορν για όλους. Όλα αυτά βρίσκονται σε μια έκταση 16 στρεμμάτων. Τέλος, έχω ένα ελληνικό εστιατόριο, το “Στράτος”. Έρχονται και Έλληνες και Αμερικάνοι για φαγητό. Χωράει 230 άτομα και έχουμε όλα τα γνήσια ελληνικά φαγητά, όπως ντολμαδάκια, μουςακά, παστίτσιο, σουβλάκι, γύρο, αρνάκι, ελληνικές σαλάτες κ.ά.».

Κάθε πότε έρχεσθε για διακοπές;

«Όσο ζούσαν οι γονείς μου, ερχόμουν και δυο φορές το χρόνο. Τώρα έρχομαι περίπου κάθε δύο ή τρία χρόνια. Όσο για όταν πρωτοήρθα στην Ελλάδα, αυτό θα μου μείνει αξέχαστο. Έτυχε τότε να έρθουν και τ’ άλλα παιδιά που είχαμε φύγει μαζί, ο Γιώργος και ο Θόδωρος. Κανονίσαμε μια μέρα λοιπόν, έτσι για παράδοση, να πάμε να κλέψουμε σύκα, όπως κλέβαμε όταν ήμασταν πιτσιρίκια. Πήγαμε λοιπόν στο σπίτι της “γριάς”, έτσι τη λέγαμε. Ήταν ένα σπιτάκι πίσω από το Α΄ Δημοτικό και είχε μια τεράστια συκιά που τα κλωνάρια της έφθα-

ναν έξω στο δρόμο και από εκεί τα παίρναμε. Πάμε και αρχίζουμε να κόβουμε τα σύκα και τότε βγαίνει η “γριά” έξω και μας βλέπει. Ντροπιαστήκαμε. Ολόκληροι άντρες τώρα εμείς να κλέβουμε. Τότε μας λέει η “γριά”: “Παιδιά μου, τώρα ανοίξτε την πόρτα κι ελάτε μέσα να τα μαζέψετε, γιατί αλλιώς θα τα φάνε τα πουλιά. Γέρασα και δεν τα φθάνω τώρα”. Γέλια που κάναμε. Πάντως όλοι οι δικοί μου ήταν συγκινημένοι, όταν πρωτοήρθαμε. Κλάματα, αγκαλιές και όλο ευχές ήτανε».

Πείτε μας για την οικογένειά σας δύο λόγια.

«Η γυναίκα μου, η Ντάνις, είναι από τη Λουϊζιάνα. Πήγαινε για σπουδές στο Πανεπιστήμιο του Ντάλας και έτσι τη γνώρισα. Σπούδαζε γιατρός, αλλά διέκοψε τα πάντα για μένα. Είναι από καλή οικογένεια και όλοι τους γιατροί. Και οι δυο γονείς γιατροί, ο ένας αδελφός της είναι ειδικός χειρουργός εγκεφάλου, ο άλλος καρδιοχειρουργός και η αδελφή της πλαστικός χειρουργός. Εφόσον λοιπόν έμπαινα σε μια τέτοια μεγάλη οικογένεια, η πεθερά μου έπρεπε κάπως να με παρουσιάσει στην υψηλή κοινωνία που είχανε κύκλο. Έγραψε λοιπόν στην εφημερίδα, στα κοινωνικά γεγονότα, το γάμο μου, λέγοντας ότι είχα βγάλει το Πανεπιστήμιο στην Πάτρα, ότι είχα σπουδάσει Διοίκηση Επιχειρήσεων. Εντωμεταξύ, η μέρα του γάμου μου έχει μείνει ακόμα αξέχαστη σε όσους είχανε παραβρεθεί. Είχε ετοιμάσει η πεθερά μου μια έκπληξη για μένα. Μάζεψε όλες τις Ελληνίδες που ήξερε και τις έβαλε να μαγειρέψουν ελληνικά φαγητά και έτσι κάναμε ένα πραγματικά ελληνικό παραδοσιακό γλέντι. Ήταν κάτι το διαφορετικό και εντυπωσιακό, ιδιαίτερα για τους ξένους. Ζούμε πολύ ευτυχισμένοι, έχουμε αποκτήσει τρία παιδιά, την Ιωάννα, τον Στρατή και τον Μαξ-Μίκυ».

Αν πάει κάποιος τώρα στην Αμερική, μπορεί να πετύχει σαν εσάς;

«Είναι πιο δύσκολα τα πράγματα απ’ ό,τι ήταν εκείνα τα χρόνια. Τώρα έχουν γίνει οι μεγάλες εταιρείες που έχουν φάει τα μικρά μαγαζάκια, που ανοίγαμε εμείς τότε, όταν ξεκινάγαμε οικογενειακές επιχειρήσεις. Ποτέ δεν ξέρεις όμως. Εξαρτάται και τι επάγγελμα θέλει να κάνει ο καθένας. Παλιά εμείς φεύγαμε για το εξωτερικό, γιατί υπήρχε πολλή φτώχεια στην Ελλάδα. Τώρα δεν είσαστε το ίδιο χάλι. Όποιος δουλέψει και εδώ μπορεί να πετύχει».

Πώς ζει ο κόσμος στο εξωτερικό; Όλο δουλειά και τίποτ' άλλο;

«Εξαρτάται από τον άνθρωπο, πώς εκτιμάει ο ίδιος τη ζωή του, πώς τη ρυθμίζει και πώς θέλει να τη ζήσει. Ξέρω πολλούς Έλληνες που δεν ξέρουν τίποτ' άλλο από σπίτι–δουλειά, δουλειά–σπίτι και όταν τους πει κάποιος πώς είναι η Αμερική λένε: “Α, Αμερική! Τι να την κάνεις; Όλο δουλειά είναι”. Κι όμως είναι ωραία, αν θέλεις να περνάς καλά και όχι μόνο να μαζεύεις λεφτά. Η Αμερική έχει πολύ ωραίες παραλίες, όμορφες περιοχές, όπως το Κολοράντο, την Καλιφόρνια, την Φλόριντα, το Λας Βέγκας. Το θέμα είναι πώς θα ζήσεις τη ζωή σου. Η δουλειά μάς αρέσει πολύ αλλά ως ένα ορισμένο σημείο. “Πάν μέτρον ἄριστον”».

Στις επιχειρήσεις σας καθημερινά θα διακινείται πολύ χρήμα. Φοβάστε για ληστεία;

«Όχι, δεν υπάρχει λόγος, γιατί όλες οι πληρωμές γίνονται με κάρτες. Κυκλοφορεί το πλαστικό χρήμα δηλαδή. Πολύ σπάνια να θέλει κάποιος να πληρώσει σε μετρητά».

Σκέφτεσθε κάποια στιγμή να ανοίξετε επιχείρηση στη Ναύπακτο, κ. Ρίζο;

«Εγώ δεν είμαι πια σε ηλικία να ξεκινήσω μια καινούργια επιχείρηση. Τα παιδιά μου όμως (και γι' αυτό τα φέρνω εδώ, όποτε μπορούμε, να μάθουν την νοοτροπία των Ελλήνων και τη γλώσσα) αν θελήσουν ποτέ, ας ανοίξουν εκείνα κάποια δουλειά εδώ. Υπάρχουν προοπτικές. Εγώ τα παιδιά τα έχω βάλει από μικρά και δουλεύουν στις επιχειρήσεις μου. Γιατί το παν είναι να μάθουν την αξία των χρημάτων, αλλιώς άπαξ και κλείσω τα μάτια, τα έχουν χάσει όλα. Αυτό πρέπει να κάνουν όλοι οι γονείς με τα παιδιά τους, να τα βάζουν από μικρά για δουλειά. Έτσι δεν θα έχουν φόβο ποτέ για το μέλλον τους».





Φούντας Σπύρος

αφήγηση στη Ζωή Δενδραμή

«Γεννήθηκα το 1952 στο χωριό Νεόκαστρο Ναυπακτίας, με 826 υψόμετρο. Οι γονείς μου, ο Νίκος και η Ευδοξία, ήταν φτωχοί. Έπρεπε να ζήσουν τέσσερα παιδιά, τον Ανδρέα, τον Γιώργο, τον Κώστα κι εμένα. Είχαμε γύρω στα σαράντα πρόβατα, κότες, μια γουρούνα, ένα γάιδαρο και τα γνωστά των χωριών της εποχής εκείνης. Ο πατέρας μου από μικρό παιδί δούλευε σε ένα κτήμα του Αλκιβιάδη Ρήγα, στο Λυγιά, στην αρχή εργάτης και στη συνέχεια σαν επικεφαλής. Ήταν ο μαραθωνοδρόμος της εποχής, γιατί ανά τακτά διαστήματα (κάθε δύο – τρεις ημέρες) ερχόταν με τα πόδια και μας εφοδίαζε με αγαθά πρώτης ανάγκης, ενισχύοντας την ηρωίδα μάνα μου, που είχε τον έλεγχο των ζωντανών. Κάθε Σάββατο δε, η μάνα μου ήταν υποχρεωμένη να κάνει το δικό της αγώνα μαζί με έναν εκ των αδελφών μου αλλά συνήθως με μένα ως μικρότερο. Κατεβαίναμε πρωί-πρωί με τα πόδια στη Ναύπακτο, δυόμισι ώρες διαδρομή, ενώ φορτωνόταν ο γάιδαρος με ξύλα αλλά και εκείνη. Πίσω ακολουθούσα και εγώ κρατώντας μια βέργα, έχοντας στην εποπτεία μου τη γουρούνα μας με τα γουρουνάκια της».

Τα ξύλα καθώς και τα γουρουνάκια προφανώς θα τα φέρνατε για να τα πουλήσετε...

«Ναι, τα ξύλα ήταν για τα αρτοποιεία, όπου η μάνα μου ήταν μόνιμη τροφοδότισσα. Αφού δέναμε πρώτα το γάιδαρο σε ένα σημείο, πηγαίναμε στη λαϊκή, που γινόταν στο Δημαρχείο ευθεία πάνω. Το στέκι μας ήταν στη γωνία, εκεί που είναι σήμερα το ιατρείο του Χωραφά. Εκεί πουλούσαμε τα γουρουνάκια. Αν τα έπαιρναν όλα, καλώς. Διαφορετικά το απόγευμα, φεύγαμε πάλι για το χωριό, για να ξανακάνουμε το ίδιο πράγμα και το επόμενο Σάββατο».

Σε ποιο Δημοτικό σχολείο πήγατε;

«Φοίτησα στο Δημοτικό σχολείο του χωριού, το οποίο όμως λειτούργουσε το καλοκαίρι, γιατί οι καιρικές συνθήκες του χειμώνα δεν το επέτρεπαν. Κατεβαίναμε για ξεχειμαδιό στην τοποθεσία “Παλιαγιάννη” περίπου 7 έως 8 χιλιόμετρα πιο χαμηλά. Τους πρώτους μήνες της Άνοιξης, κάναμε κάθε μέρα όλη αυτή τη διαδρομή, για να πάμε στο σχολείο, και το μεσημέρι, είτε έβρεχε είτε χιόνιζε, ερχόμασταν τελείως εξαντλημένοι. Συνήθως το φαγητό που παίρναμε μαζί μας ήταν λίγο τυρί, ένα αυγό και το ψωμί από μπομπότα. Όσο για βιβλία... ένα είχαμε, που το μοιραζόμασταν όλοι οι μαθητές μαζί. Ξεχωριστή και αξέχαστη φιγούρα μού έχει μείνει στη μνήμη μου ο πρώτος μου δάσκαλος, ο κ. Γιώργος Ανταλλόπουλος, που μου έδωσε τα πρώτα βήματα στα γράμματα. Είχε καθιερώσει επίσης νυχτερινό σχολείο για όσα άτομα είχαν όρεξη για γράμματα και τα κατάφερε περίφημα. Επίσης ένα δεύτερο αξέχαστο πρόσωπο είναι ο παπάς του χωριού μας, ο μακαρίτης ιερομόναχος Αρσένιος. Άνθρωπος ειλικρινέστατος, με βαθιές γνώσεις για εκείνη την εποχή. Αξιόλογο είναι το γεγονός ότι σε κάθε Ανάσταση, πριν πει το “Χριστός Ανέστη”, ανέφερε τα ονόματα των χωριανών και, αν δεν είχαν έρθει όλοι, τους περίμενε υπομονετικά. Ας είναι ελαφρύ το χώμα που τον σκεπάζει. Επιτέλεσε το ιερό καθήκον του στο ακέραιο. Κέρδισε την αιώνια ζωή».

Μετά το Δημοτικό, ήταν εύκολο να συνεχίσετε στο Γυμνάσιο;

«Αφού έβγαλα το Δημοτικό, κατέβηκα στο Λυγιά. Ο πατέρας μου ήθελε να πάω στο Γυμνάσιο, αλλά κατάφερα να τον πείσω να με αφήσει να πάω στην Τεχνική Σχολή, για να ακολουθήσω το επάγγελμα του ηλεκτρολόγου. Στη συνέχεια πήγα και στη Σχολή Εργοδηγών στην Πάτρα για άλλα τρία χρόνια, όπου και πήρα το πτυχίο. Στα είκοσί μου χρόνια, στο κάλεσμα της πατρίδας παρουσιάσθηκα στις 23/01/1973 στην Τρίπολη, στο Κέντρο Εκπαίδευσης Νεοσυλλέκτων, με ειδικότητα πολυβολητής, όπου έκανα τη βασική μου εκπαίδευση και πήρα ειδικότητα με ένδειξη ΕΛ.ΔΥ.Κ. Ελληνική Δύναμη Κύπρου. Πήγα στην Καβάλα για ένα οχτάμηνο περίπου και το Γενάρη του 1974 πήγα στην Κύπρο.

» Στην Ελευθερούπολη, πέρασα το δεύτερο στάδιο της εκπαίδευσής μου, ώσπου λίγες ημέρες πριν αναχωρήσουμε για το Λουτράκι, μαζί με μερικούς άλλους οπλίτες μας καλεί ο Λοχαγός μας και μάς είπε: “Γνω-

ρίζετε ότι έχετε επιλεγεί για την ΕΛ.ΔΥ.Κ., εκεί όπου χρειάζεται ψυχή και παλληκαριά για να υπηρετήσετε το υπόλοιπο της θητείας σας. Θα πάρετε ένα μήνα άδεια και μετά θα μεταβείτε στο Λουτράκι, απ' όπου θα μεταφερθείτε στην Κύπρο". Έτσι κι έγινε. Πήραμε την άδεια, επισκεφθήκαμε το χωριό μας, τους φίλους μας, τους γονείς μας, διασκεδάσαμε και μετά το τέλος αυτής επιστρέψαμε στην Ελευθερούπολη, όπου παραδώσαμε τον οπλισμό μας. Τότε μας φώναξε για τελευταία φορά ο Διοικητής, μας έσφιξε το χέρι και, αφού μας ασπάσθηκε, μας ευχήθηκε "Καλή τύχη".

» Στις 10/01/1974, επιβιβαστήκαμε στο αρματαγωγό "ΡΟΔΟΣ" και από την παραλία των Κεχριών της Κορίνθου μας μετέφερε σε δύο ημέρες στην Κύπρο, στο λιμάνι της Αμμοχώστου. Κατά την αποβίβασή μας από το πλοίο αντιληφθήκαμε πως μας μετρούσαν οι Τουρκοκύπριοι και μας παρατηρούσαν με κιάλια από μακριά. Επιβιβαστήκαμε σε στρατιωτικά οχήματα και σύντομα βρεθήκαμε στη Λευκωσία, στο στρατόπεδο της ΕΛ.ΔΥ.Κ. Βρισκόμουν πια σε χώρα Ελληνική αλλά με πλήθος Τουρκοκυπρίων. Μας χώριζαν πολλά, θρησκεία, έθνος, ήθη, έθιμα, αλλά μας ένωναν και πολλά, η Κύπρος, νεαρή ηλικία, αγάπη για τη ζωή. Οι σχέσεις μας με τους Τούρκους της ΤΟΥΡΔΥΚ ήταν ειρηνικές και φιλικές. Τότε, εκείνο το διάστημα, δεν είχαμε να μοιράσουμε τίποτα. Υπήρχε η νεκρή ζώνη των 20 μέτρων και ο καθένας ζούσε στο δικό του τόπο.

» Η καθημερινή μας εκπαίδευση ήταν πολύ σκληρή και η πειθαρχία απαραίτητη για την ύπαρξή μας ως στρατός. Ο τότε Διοικητής μου, μου έδωσε τιμητική άδεια (λόγω της εξαιρετικής μου απόδοσης) 10 ημερών, που ποτέ δεν πήρα για οικονομικούς λόγους. Ο καιρός περνούσε μέσα από σκληρή εκπαίδευση και δοκιμασία, ώσπου το πρωί της 15ης Ιουλίου του 1974, ο λοχαγός μου μας διέταξε σε αναφορά με πλήρη εξάρτυση. Η διαταγή εκτελέσθηκε, αλλά όλοι ρωτούσαμε με την απορία ζωγραφισμένη στα πρόσωπά μας τι συμβαίνει. Οι απαντήσεις που μας δόθηκαν ήταν ασαφείς και καθόλου πειστικές. Παραμείναμε αρκετό διάστημα σε επιφυλακή και από κάτι πυροβολισμούς που ακούσαμε καταλάβαμε πως κάτι άσχημο συμβαίνει. Πράγματι, το νέο μαθεύτηκε λίγο αργότερα. Η Εθνοφρουρά είχε κάνει πραξικόπημα κατά του Μακαρίου, με εντολή του Σαμπών, Κύπριου δημοσιογράφου, σε συνεργασία με τον Έλληνα δικτάτορα Ιωαννίδη. Ο κόσμος ανάστατος, είχε κατακλύσει την πλατεία Ελευθερίας αντιδρώντας και εμείς προ-

σπαθούσαμε να τους καθουχάσουμε. Τελικά, τα πνεύματα ηρέμησαν και το βράδυ επιστρέψαμε στο στρατόπεδο.

» Οι επόμενες τέσσερις μέρες κύλησαν σχετικά ήρεμα. Στις 20 Ιουλίου ξημερώματα όμως, με την ακρίβεια στις πέντε παρά τέταρτο, έγινε η απόβαση των Τούρκων από τις ακτές της Κερύνειας. Δεν ήταν μια συνθησιμένη απόβαση, όπως αυτές που αναφέρονται στις πολεμικές αφηγήσεις. Στους εισβολείς του “ΑΤΤΙΛΑ Ι”, μέχρι να φθάσουν στις ακτές της Κερύνειας, με το πρώτο φως της εικοστής Ιουλίου 1974, επικρατούσε πλήρης σύγχυση. Υπήρξαν περιπτώσεις που το ένα πλοίο έπεφτε πάνω στο άλλο. Τελικά, το πόδι του Τούρκου πάτησε τις βόρειες ακρογιαλιές του νησιού με σκοπό να καταλύσει την ελευθερία ενός περήφανου λαού, ενός ανεξάρτητου κράτους – μέλους του ΟΗΕ.

» Πολεμικά αεροσκάφη άρχισαν να χτυπούν το στρατόπεδο της ΕΛΔΥΚ και το αεροδρόμιο της Λευκωσίας ρίποντας αλεξιπτωτιστές στον τούρκικο θύλακα Λευκωσίας – Κερύνειας και σε άλλες στρατηγικές περιοχές. Η στενή πεδιάδα μεταξύ Πανάγρων και Κερύνειας μεταβλήθηκε σε κόλαση πυρός. Οι μάχες συνεχίζονταν όλη μέρα. Το βράδυ της εικοστής Ιουλίου, οι Τούρκοι εγκατέστησαν ένα μικρό προγεφύρωμα στην περιοχή “Πέντε Μίλι”, ενώ συμπύκθηκαν στο θύλακα της Λευκωσίας, ύστερα από αιματηρές μάχες με την ΕΛΔΥΚ. Πολλές περιοχές που ελέγχονταν από τους Τούρκους περιήλθαν στα χέρια των Ελληνοκυπρίων. Το στρατόπεδο της ΕΛΔΥΚ, παρά τους σφοδρούς βομβαρδισμούς και τις ρίψεις των αλεξιπτωτιστών, δεν μπόρεσαν να το καταλάβουν. Οι Ελλαδίτες υπερασπιστές των περιοχών, με ανυπέρβλητο θάρρος, ηρωισμό και αυταπάρνηση, κατορθώναμε και αποκρούαμε τις εχθρικές επιθέσεις, που διαδέχεται η μια την άλλη, προσφέροντας θυσίες αίματος στο βωμό της ελευθερίας του νησιού. Σε μια από αυτές τις μάχες, τραυματίστηκα και εγώ από αεροπορικό βομβαρδισμό από βόμβα “ΝΑΠΑΛΜΣ”, μαζί με ριπές μυδραλίου. Αυτό ήταν το μόνο που κατάφερα να δω σε απόσταση 20 με 30 μέτρα. Έκτοτε έπεσα σε λήθαργο. Ξημέρωσα στο νοσοκομείο μετά από τρεις ημέρες, έχοντας πολλά εγκαύματα στα πόδια, στην αριστερή πλευρά, στο πρόσωπο και ρήξη αριστερού ωτός. Σήμερα είναι εμφανή τα σημάδια που μου άφησαν οι εμπρηστικές βόμβες των βάρβαρων Τούρκων. Αυτό συνέβη, γιατί ήρθε και άλλο αεροπλάνο ή το ίδιο και μας πήρε μπροστά στη διάβα του, χωρίς να το αντιληφθούμε.

» Οι Τούρκοι, σφάζοντας, καίγοντας, λεπλατώντας και βιάζοντας, προχωρούσαν προς την Κερύνεια. Οι βομβαρδισμοί δεν είχαν καμιά διάκριση, δεν σεβόντουσαν ούτε τις διεθνείς συνθήκες και ήταν αδιάκοποι. Έτσι, κατά τις τρεις το μεσημέρι, βομβάρδισαν το Γενικό Νοσοκομείο της Κύπρου, απ' όπου πριν λίγο, για καλή μου τύχη, με μετέφεραν στο Σανατόριο της Κυπερούντα, όπου εκεί έμεινα για θεραπεία μέχρι τον Σεπτέμβριο παρακολουθώντας τον "ΑΤΤΙΛΑ II" με κομμένη την ανάσα και σε απόσταση 300 μέτρων, αδύναμος να προσφέρω υπηρεσίες ούτε για προστασία του εαυτού μου. Τέλος Σεπτεμβρίου, ήρθα στην Ελλάδα, όπου, με παρατεταμένη εξάμηνη θητεία, υπηρέτησα το υπόλοιπο αυτής στην Πάτρα και απολύθηκα μετά από 30 μήνες, χωρίς φυλακή.

Τι απέγιναν τα σώματα εκείνων που έπεσαν για την ελευθερία του νησιού;

«Για πέντε μέρες είχαν μείνει στο σημείο που έπεσαν. Έπειτα, ο λοχαγός ανακοίνωσε στους στρατιώτες πως χρειάζεται δέκα άνδρες, για να περισυλλέξουν τους νεκρούς που έπεσαν στις 20 Ιουλίου σε τουρκικό έδαφος. Η επιχείρηση έγινε με την επέμβαση του ΟΗΕ, γιατί οι Τούρκοι δεν δέχονταν κάτι τέτοιο. Σύντομα οι νεκροί μεταφέρθηκαν και θάφτηκαν στον τύμβο της Μακεδονίτισσας».

Υπάρχουν στοιχεία για τον απολογισμό της καταστροφής που υπέστησαν οι στρατιώτες και η Κύπρος γενικότερα;

«Μετά από 34 ολόκληρα χρόνια, με επίσημα στοιχεία, το 36,6% βόρεια του νησιού κατέχεται από τους Τούρκους και ελέγχεται στρατιωτικά και πολιτικά απ' αυτούς. Διακόσιες χιλιάδες (200.000) Ελληνοκύπριοι, που αντιπροσωπεύουν το ένα τρίτο του συνολικού πληθυσμού του νησιού είχαν εκτοπιστεί και έγιναν πρόσφυγες μέσα στην ίδια τη χώρα τους. Δύο χιλιάδες (2.000) ψυχές, Ελλαδίτες και Ελληνοκύπριοι, είναι νεκρές. Οι αγνοούμενοι φθάνουν στους 1.619 Ελληνοκύπριους. Η ΕΛ.ΔΥ.Κ. είχε 44 νεκρούς Αξιωματικούς και οπλίτες καθώς και 63 αγνοούμενους. Οι τραυματίες ήταν πάρα πολλοί.

Οι γονείς σας πώς έμαθαν για τον τραυματισμό σας;

«Όταν πλέον υπήρξε η δυνατότητα φυγής από το αιματοβαμμένο

νησί, αναχώρησα για την Ελλάδα, όπου και νοσηλεύθηκα στο 401 Στρατιωτικό Νοσοκομείο. Μετά από αρκετές ημέρες αποθεραπείας, πήρα εξιτήριο, για να πάω στο σπίτι μου, στους γονείς μου, που δεν με περιμένανε, γιατί ήμουν αγνοούμενος, νεκρός. Με ρούχα του Ερυθρού Σταυρού έφθασα στο σπίτι μου. Ο πατέρας μου και η μάνα μου, όταν με αντίκρυσαν, δεν με γνώρισαν και δεν πίστευαν ότι ήμουν ο γιος τους και με διώχνανε σαν ξένο, γιατί αλλιώς με ήξεραν και αλλιώς με είδαν, έτσι όπως ήμουν παραμορφωμένος από τα τούρκικα πυρά.

» Επειδή αυτά που ανέφερα είναι μια σταγόνα στον ωκεανό για τα όσα τραγικά συνέβησαν στην Κύπρο, για όποιον ενδιαφέρεται να μάθει περισσότερα, έχει κυκλοφορήσει πρόσφατα το βιβλίο του Χρυσάφη Αθανασίου, με τίτλο “ΟΙ ΑΓΝΩΣΤΟΙ ΣΤΡΑΤΙΩΤΕΣ ΤΗΣ ΕΛ.ΔΥ.Κ. 1974”, όπου υπάρχουν και οι δικές μου μαρτυρίες».



Πιστεύετε ότι θα λυθεί κάποια στιγμή το Κυπριακό;

«Οι συζητήσεις στα τραπέζια των διαπραγματεύσεων είναι ατελείωτες. Οι ελπίδες όμως παραμένουν. Γι' αυτό άλλωστε όλοι εμείς που γυρίσαμε πίσω ζωντανοί προσπαθούμε να δικαιωθούμε. Για τον εαυτό μας, για τους νεκρούς, για τους αγνοούμενους, για όσους ζουν σακατεμένοι, ακρωτηριασμένοι, αλλά και για εκείνους που “ζουν” μέσα στα ψυχιατρεία, μη αντέχοντας τις αναμνήσεις φρίκης. Κάποιος επιτέλους πρέπει να πετάξει τη σημαία της Κατοχής που είναι καρφωμένη στην καρδιά της Κύπρου».

Πείτε μας για τη ζωή σας, από την επιστροφή σας στο σπίτι και μετά.

«Βρήκα δουλειά κοντά στον ηλεκτρολόγο Τ. Δημόπουλο, όπου έκανα την πρακτική μου για δύο χρόνια και πήρα την άδεια ηλεκτρολόγου. Αργότερα, άρχισα να δουλεύω μόνος μου. Στις 10 Ιανουαρίου 1984, διορίστηκα στην Ελληνική Αστυνομία, στο Μεσολόγγι ως πολιτικός υπάλληλος. Μετά από πέντε χρόνια, ήρθα στη Ναύπακτο, όπου βρίσκομαι ακόμα ως προϊστάμενος στο Γραφείο Ταυτοτήτων. Όσο για την προσωπική μου ζωή, παντρεύτηκα το 1987 με τη Μαρία Θωμοπούλου και αποκτήσαμε δύο εξαίρετα παιδιά, τον Νίκο και την Όλγα.

» Τέλος, εύχομαι όπως επιλυθεί το πρόβλημα της Κύπρου, να αποκατασταθεί η μνήμη των πεσόντων και η ηθική ανταμοιβή των τραυματιών. Αυτά που έζησα εγώ να μην τα ζήσουν όχι μόνο τα παιδιά μου αλλά και όλα τα παιδιά του κόσμου».



Χατζή Κατερίνα

αφήγηση στη Ζωή Δενδραμή

Κατερίνα: «Γεννήθηκα στο παλιό μας σπίτι, στην περιοχή του λιμανιού. Είμαι λιμανιώτισσα βέρα. Τους γονείς μου τους λένε Σπύρο και Διονυσία. Έχω ένα αδελφό, τον Λεωνίδα, που τον αγαπάω πολύ. Όχι αγάπη μόνο, λατρεία του έχω, όπως και στ' ανίψια μου. Ο αδελφός μου είναι ένα χρόνο μεγαλύτερός μου. Εγώ γεννήθηκα στις 27 Ιουλίου 1955».



Διονυσία: «Η Κατερίνα, όταν γεννήθηκε, ήταν ένα υγιέστατο παιδί. Όμως αργότερα, 40 ημερών, έπαθε πυρηνικό ίκτερο και της δημιούργησε σπαστική τετραπληγία. Αν τώρα πάθει κάτι τέτοιο ένα μωρό, γίνεται αφαιμαζομετάγγιση και όλα πάνε καλά. Τότε δεν υπήρχε αυτό».

Κατερίνα: «Αντιμετώπισα το πρόβλημά μου, γιατί είχα καλούς γονείς. Με περιποιήθηκαν πάρα πολύ. Ο πατέρας μου όσο ζούσε (πέθανε το 1991) με πήγαινε βόλτες με το καρότσι, τον καιρό που κανένας άντρας τότε δεν έβγαζε το ανάπηρο παιδί του έξω. Όπως και τώρα όμως εγώ δεν έχω δει ποτέ κανένα παιδάκι με καρότσι έξω στο δρόμο. Μόνο ξένους έχω δει σ' αναπηρικά καροτσάκια, όταν έρχονται για διακοπές το καλοκαίρι. Το έχω παράπονο αυτό. Να τα βγάζουν έξω τα παιδιά, να δουν κι αυτά τη ζωή».

Υπάρχει και άλλο παράπονο που έχετε, Κατερίνα;

Κατερίνα: «Ναι. Άλλο ένα παράπονο που έχω είναι που δεν με δέχτηκαν ποτέ στο σχολείο...»

Διονυσία: «Όταν ήταν η Κατερινούλα μικρή, της είχα φτιάξει τη μπλε ποδιά με τ' άσπρο γιακαδάκι της, την έντυνα, είχε την τσάντα της και όλα τα βιβλία της και την πήγαινα κάθε πρωί (εκτός όταν έβρεχε) στο σχολείο, στο Β΄ Δημοτικό. Καθόμασταν την ώρα της προσευχής και όταν μπαίνανε τα παιδιά μέσα στις τάξεις... εμείς φεύγαμε».

Γιατί φεύγατε;

Διονυσία: «Εφόσον δεν μας είπε ποτέ ούτε ένας δάσκαλος “περάστε να καθίσετε λίγο”. Αφού το βλέπανε πόσο το ήθελε η Κατερίνα να πάει σχολείο, αλλά...»

Κατερίνα: «Ποτέ δεν μας είπε κανείς να καθίσουμε. Εγώ ήθελα. Από την παράδοση εγώ θα τάπαιρνα, τα καταλάβαινα όλα».

Διονυσία: «Χρόνια την πήγαινα σχολείο. Τελικά της έφερα δυο καθηγήτριες και της έκαναν απ' όλα τα μαθήματα και Ιστορία και Γεωγραφία και Μαθηματικά τα βασικά και απ' όλα. Είχε μάθει και όλα τα γράμματα».

Κατερίνα: «Κάνω πολλά πράγματα. Βλέπω λίγο τηλεόραση και ακούω πολύ ραδιόφωνο. Περισσότερο όμως μου αρέσουν τα βιβλία. Μου διαβάζει η μπτέρα μου. Ιδιαίτερα τα βιβλία που έχει γράψει ο Δεσπότης. Μ' αρέσουν τα βιβλία που έχουν ουσία. Δεν μ' αρέσουν τα ψεύτικα. Τα βαριέμαι. Μαγειρεύω κιόλας, μέσω της μαμάς μου».

Διονυσία: «Η Κατερίνα επιλέγει κάθε μέρα το τι θα φάμε και με βοηθάει στο μαγείρεμα. Θυμάται όλες τις συνταγές απ' έξω. Επίσης έχει πολύ γούστο. Όταν βγαίνουμε για ν' αγοράσουμε κάτι για το σπίτι, όπως χαλιά, κουρτίνες, κεντήματα κ.λπ., θέλει να τα βλέπει όλα και διαλέγει εκείνη για το τι ταιριάζει σε κάθε δωμάτιο, τι χρώμα, τι σχέδιο κ.λπ. Η Κατερίνα είναι και πολύ κοινωνική. Την πηγαίνω σε διάφορες εκδηλώσεις. Αγαπάει πολύ την Χορωδία Ναυπάκτου. Σε όλες τις εκδηλώσεις της είμαστε εκεί. Όταν ήταν πρόεδρος ο κ. Γαλάνης, τη βράβευσε και της έδωσαν αναμνηστικά ως η πιο πιστή και αφοσιωμένη ακροάτρια και φίλη τους. Της είχαν πει μάλιστα ότι τους φέρνει γούρι».

Κατερίνα: «Και στον Θεοδωράκη είχα πάει. Πάντα πηγαίνω. Μ' αρέσει όμως να πηγαίνω και στις ομιλίες του Δεσπότη αλλά και σ' άλλες εκδηλώσεις. Αυτή την Κυριακή, στην Παπαχαραλάμπειο Αίθουσα, θα γίνει εκδήλωση για τα άτομα με ειδικές ανάγκες. Να έρθετε όλοι».

Έχετε πάει κανένα μακρινό ταξίδι, Κατερίνα;

Κατερίνα: «Έχω πάει στη Γερμανία για μια θεραπεία, αλλά δεν πέτυχε. Δεν έγινε τίποτα. Δεν πειράζει. Το ταξίδι μου άρεσε πολύ, ήταν με το τρένο. Ήμουν στην πρώτη θέση. Τα καθίσματα ήταν από κόκκινο βελούδο. Έχω πάει και επτά φορές με το πλοίο στην Ιταλία, για να επισκεφθώ τον αδελφό μου, που μένει εκεί».

Τι άλλο θυμάστε από τα παιδικά σας χρόνια;

Κατερίνα: «Καλά ήταν. Μ' αγαπούσαν πολύ οι γονείς μου. Ο πατέρας μου δούλευε στο “ΝΑΥΠΑΚΤΙΑ”, που το είχε ο παππούς μου. Μετά, διορίστηκε στο Λιμενικό Ταμείο και δούλευε παράλληλα και στις δυο δουλειές. Έρχονταν πολλοί στο ξενοδοχείο. Καμιά φορά μερικοί μου μιλούσαν».

Πείτε μας, κυρία Διονυσία, λίγα για τη λειτουργία του καφενείου Ναυπακτία.

Διονυσία: «Υπάρχει ένα αστείο περιστατικό και είχε συζητηθεί πολύ. Κάποτε, γύρω στο '45, είχε έρθει ένα παιδί, ο Τάκης, και ζήτησε δουλειά ως γκαρσόνι. Δούλεψε στο καφενείο του “ΝΑΥΠΑΚΤΙΑ” λοιπόν ο Τάκης, ώσπου ξαφνικά... γέννησε! Όπως καταλαβαίνετε, ήταν γυναίκα και είχε μεταμφιεστεί σε άντρα, για να καλυφθεί. Μάλιστα κάθε τόσο πήγαινε στις βρύσες, όπου έπαιρναν νερό οι υπηρέτριες και τις πείραζε. Έρχονταν τότε οι αφεντικίνες τους και έκαναν παράπονα. Πολύ καλός θεατρίνος ο Τάκης. Κοιμόταν μάλιστα στο ίδιο δωμάτιο μ' άλλο ένα γκαρσόνι και ούτε εκείνος είχε καταλάβει τίποτα, γιατί έδενε την κοιλιά του (της) για να μην φαίνεται πολύ. Κάποια στιγμή ζήτησε να φύγει, προφανώς γιατί κόντευε να γεννήσει. Επειδή όμως κόντευαν τα παζάρια, ο πεθερός μου του ζήτησε να μείνει λίγες μέρες ακόμα να βοηθήσει, γιατί στο καφενείο έφερνε όργανα και θα είχε πολλή δουλειά. Ξαφνικά όμως εκείνες τις μέρες, γέννησε ο Τάκης. Έγινε μεγάλο σούσουρο. Πήγανε και φωνάξανε γιατρό. Ο γιατρός φώναξε τον αστυ-

νόμο, ο οποίος έλεγε: “μα, έχετε τρελαθεί όλοι; Γεννάει ο άντρας;”»

Πραγματικά, αυτό ήταν πάρα πολύ αστείο και πρωτοφανές, φαντάζομαι, στην περιοχή. Να γυρίσουμε πάλι στην Κατερίνα. Υπάρχει καμία ελπίδα για βελτίωση της υγείας της;

Διονυσία: «Η Κατερίνα είναι σε μια λίστα αυτή τη στιγμή, σε νοσοκομείο της Αθήνας, για να της βάλουν ηλεκτρόδια. Είναι μια νέα θεραπεία, που απ’ ό,τι λένε έχει αποτελέσματα. Αυτά τα ηλεκτρόδια θα της δώσουν κάποια κινητικότητα στα χέρια, στα πόδια, να ελαφρύνουν λίγο από το σπασμό. Συγχρόνως όμως, έχουμε ξεκινήσει στην Πάτρα μια άλλη μέθοδο. Μια θεραπεία με ενέσεις μπότοξ. Πριν ένα μήνα, έγινε η πρώτη δόση και ήδη υπάρχει μια μικρή βελτίωση στους σπασμούς. Έως το καλοκαίρι, που θα κάνει κι άλλες θεραπείες, περιμένουμε να δούμε μεγαλύτερη διαφορά».

Αν θεραπευτείς, Κατερίνα, και μπορέσεις να ελέγξεις έστω και λίγο τα χέρια σου, τι θα ήθελες να κάνεις;

Κατερίνα: «Θέλω να πιάσω με τα χέρια μου. Να πιάσω ένα κουτάλι και να φάω μόνη μου. Να πιάσω το ποτήρι και να πιω νεράκι. Να πιάσω ένα βιβλίο, να το ξεφυλλίσω. Θέλω να πάρω και μια δασκάλα, να μου μάθει πάλι γράμματα και να γράψω. Θα ήθελα και να ζωγραφίσω. Μου αρέσουν πολύ τα χρώματα».

Αν μπορέσεις, Κατερίνα, να ζωγραφίσεις, τι θα σχεδιάσεις;

Κατερίνα: «Θα ήθελα να ζωγραφίσω τον “Μυστικό Δείπνο”. Τον Χριστό με τους δώδεκα Αποστόλους. Τον Χριστό θα τον ζωγράφιζα με καστανά μαλλιά και άσπρο χιτώνα. Όπως ήταν».

Κυρία Διονυσία, τι θα θέλατε να πείτε στους γονείς που έχουν παιδί με ειδικές ανάγκες;

Διονυσία: «Να τ’ αγαπάτε περισσότερο. Όχι ό,τι περισσεύει από τ’ άλλα παιδιά. Και αυτά θέλουν να νιώσουν τη ζωή, τη φύση, την ΑΓΑΠΗ, την προσφορά των οικογενειών τους. Να νιώσουν μια ανάσα αγάπης μεγαλύτερη. Όταν αφήνεις ένα παιδί στην άκρη, πονάει η ψυχούλα του. Καταλαβαίνουν, νιώθουν αυτά τα παιδιά. Όσο τα κλείνεις μέσα, χειροτερεύει η κατάσταση. Να το παίρνουν οι γονείς από το χε-

ράκι και να βγαίνουν έξω στη φύση, στην κίνηση, στην κοινωνία. Πηγαίνουμε παντού. Την ξέρουν όλοι. Όταν τη συναντούν στο δρόμο, της μιλάνε, της προσφέρουν ένα χαμόγελο. Την αντιμετωπίζουν όλοι σαν όλα τ' άλλα παιδιά. Την αγαπάνε πολύ. Μέχρι και στα θέατρα στην Αθήνα την πηγαίνω. Της αρέσουν πολύ».

Τι είναι για σένα η μητέρα σου, Κατερίνα;

Κατερίνα: «Η μαμά μου είναι η ζωή μου... Η ζωή μου όλη».

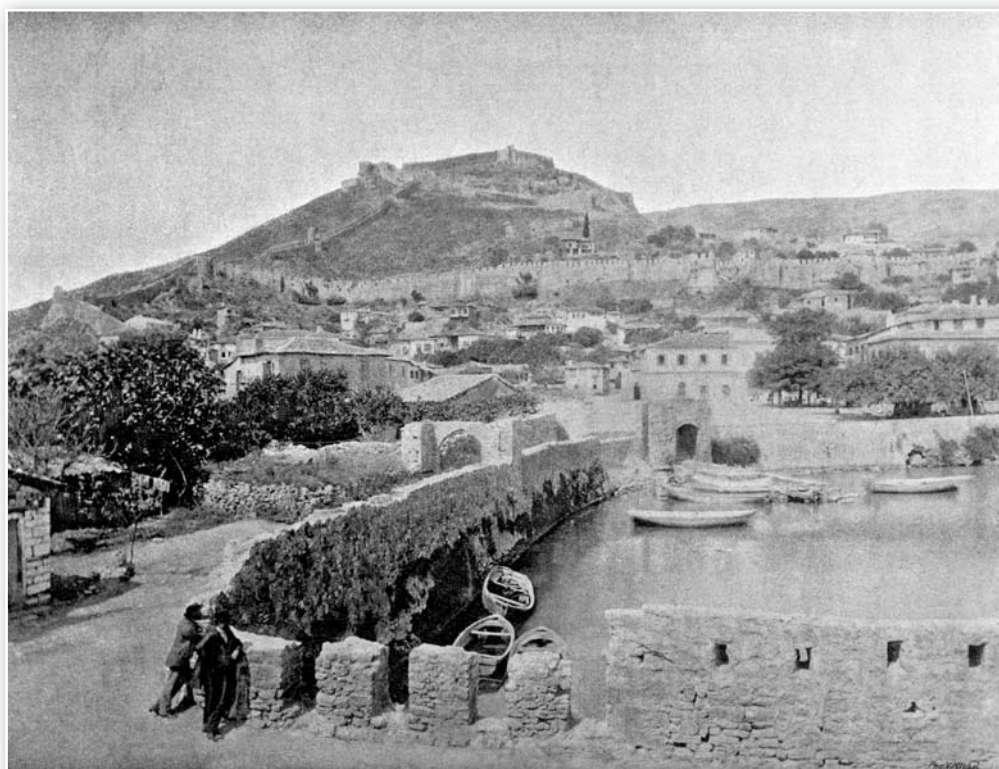
Ποιοι είναι οι καλύτεροί σου φίλοι;

Κατερίνα: «Είναι η ξαδέλφη μου η Πόπη, η ξάδελφός μου ο Τάσος, έχω φίλη την κυρία Παρθένα Βαμβίνη, την κυρία Μαρία Παπαβαρνάβα και μ' αγαπάνε όλες οι κυρίες των Συνδέσμων Αγάπης. Αγαπάω πολύ την Αναστασία, τη γιατρό, που όταν τη βλέπω στα μάτια, νιώθω ότι είναι ο φύλακας άγγελός μου. Μ' έχει βοηθήσει πολύ. Πιο καλός μου φίλος όμως είναι ο Δεσπότης. Τον βλέπω σαν δεύτερο πατέρα μου. Όταν είχε πρωτοέρθει, πήγα στην εκκλησία να τον δω και όταν πήγα για να μου δώσει αντίδωρο, μου είπε: “Θέλω νάρθω στο σπίτι σου”. Και από τότε έρχεται συνέχεια. Τον αγαπάω πολύ. Από τότε που ήρθε δεν με άφησε καθόλου».

Όλοι σ' αγαπάνε, Κατερίνα.

Κατερίνα: «Κι εγώ τους αγαπάω όλους. Κι αγαπάω και όλα τα παιδιά. Να τ' αγαπάνε όλοι».





Άποψη της Ναυπάκτου το 1900.



Στο πανηγύρι του Άι-Γιαννιού Βομβοκούς.



Ένα από τα πρώτα αυτοκίνητα στους δρόμους της Ναυπάκτου.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ

Αγγελής Νίκος	294
Αγγελόπουλος Κώστας	288
Αγραπιδόκαμπος Αντιρρίου	131, 290
Αγωγιάτες	169
Αλεξίου Γιάννης	300
Αλεξόπουλος Κώστας	137
Αλιεία στη Ναύπακτο	204
Ανθόφυτο Ναυπακτίας	266
Αντίρριο ακτοπλοΐα	218
Αντίρριο Ναυπακτίας	151, 217
Αράχωβα Ναυπακτίας	294
Ασημακοπούλου Μάρθα	32
Αυτοκίνητα στη Ναύπακτο	183
Αφροδίτη (συνοικία Ναυπάκτου)	316
Αφροξυλιά Ναυπάκτου	288
Βακάλογλου Χρυσάνθη	86
Βασιλοπούλου Αργυρώ	25
Βελβίνα Ναυπάκτου	283
Βελουχιώτης Άρης	38, 71
Βλάντης Θεόδωρος	125
Βλάχου Όλγα	142
Βομβαρδισμός Ναυπάκτου	251
Γάμος	28, 109, 113, 138, 166

Γερμανοί στη Ναύπακτο	58, 72, 93, 205, 274, 283
Γερμανοί στο Αντίρριο	152, 220
Γυμνάσιο Ναυπάκτου	259, 268, 279, 317
Γυναίκα – Κοινωνική θέση	107, 113, 166
Γυρολόγοι	119
Δενδραμής Γεώργιος	300
Δημητρακάκης Θωμάς	178
Δημοτικό Α΄ Ναυπάκτου	81, 258, 272, 279
Δημοτικό Β΄ Ναυπάκτου	212, 239
Διβάρη Κλεοπάτρα	33
Διβάρη Μάχη	33
Δικτατορία 1967	40
Δορβιτσά Ναυπακτίας	118
Δούνης Γιάννης	183
Δωρίδα Φωκίδας – Γεωργική παραγωγή	158, 159, 225
Εθνική Αντίσταση	21, 58, 70, 121, 227
Εμφύλιος πόλεμος	115, 160, 168, 228
Ενδυμασία	26, 81
Ζαχαροπλαστεία	147
Ηλιόπουλος Γιάννης	225
Ηλιοπούλου Ουρανία	225
Ιερόθεος Βλάχος Μητροπολίτης	308
Ιταλοί στη Ναύπακτο	37, 57, 92, 188
Ιταλοί στο Αντίρριο	152
Κακούση Νίτσα	272
Καπλάνης καπετάνιος του ΕΛΑΣ	37
Κατοχή – Διατροφή	44, 69
Κατσιγιάννης Δημήτρης	190
Κατοίκας Γιάννης	238
Κατσούδας Νίκος	151

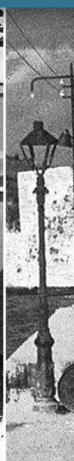
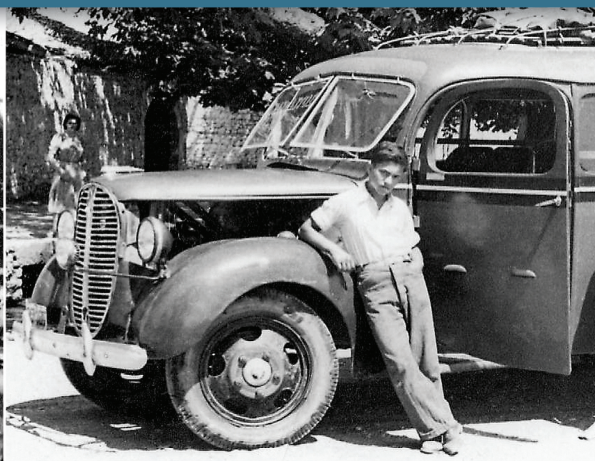
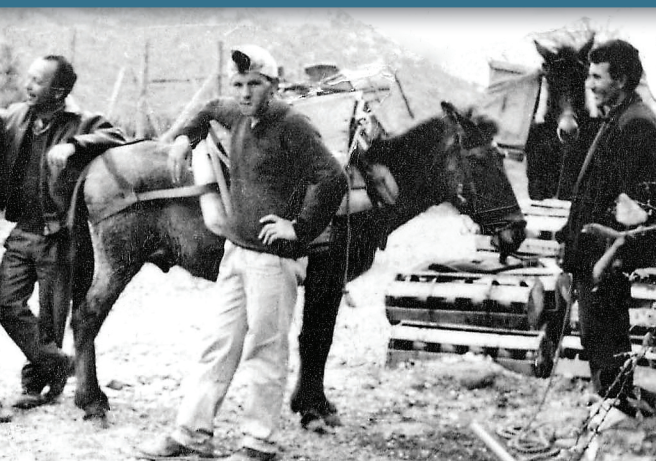
Καφεενεία	77
Κεφαλόβρυσο Ναυπάκτου	316
Κονίδα Γιαννούλα	43
Κονίδας παπα-Κώστας	27, 33
Κοντοχρήστος Παναγιώτης	283
Κοτσιώτας Αντώνης	56
Κουμπουρλής Νίκος	217
Κουτσογιαννέικα Ναυπακτίας	80
Κροκύλειο Δωρίδας	186, 226
Κύπρος 1974	330
Κωστίνας Γιάννης	251
Κωτούλας Κώστας	277
Λιμάνι Ναυπάκτου	211
Λουκοπούλου Μάνθα	62
Λυγιάς Ναυπάκτου	32
Μαμουλάδα Ναυπάκτου	289
Μανάγουλη Δωρίδας	62
Μαράγδω Δάφνης	40
Μαραθιάς Δωρίδας	158
Μεμετάκι (συνοικία Ναυπάκτου)	316
Μετανάστευση	48, 95, 139, 197, 234, 304, 324
Μηλιά Ναυπακτίας	165, 190
Μικρασιάτες στη Ναύπακτο	50, 86
Μόρνος ποταμός – Πέραμα	300
Μουχτούρη Αντιγόνη	9
Μποσινάκος Γεώργιος	295
Ναύπακτος – Αθλητισμός	263
Ναύπακτος – Βιοτεχνία	275, 285, 295
Ναύπακτος – Γεωργική παραγωγή	140
Ναύπακτος – Έθιμα	34, 212

Ναύπακτος – Κοινωνική ζωή	257, 273, 291
Ναύπακτος – Εμπόριο	122, 211, 277
Ναύπακτος μεταπολεμικά	67
Νεόκαστρο Ναυπακτίας	19, 32, 329
Νικολάου Θωμάς	147
Ντελάλης	94
Ξηροπήγαδο Ναυπάκτου	39, 96, 301
Εύδη Άσπα	97
Εύδης Ευθύμιος	98
Εύδης Ιωάννης	97
Οικοκυρική Σχολή	142
Παῖσιος Αλέκος	118
Παγώνης Δημήτριος	158
Παλαιοχωράκι Ναυπακτίας	172
Παναγιωτόπουλος Παύλος	257
Παπαδημητρίου Ζωή	197
Παπαθανασίου Ραλλού	50
Παπαπαναγιώτου Κώστας	69
Πατούχας Επαμεινώνδας	231
Παυλοχρήστος Βασίλειος	75
Πιας Γιώργος	316
Πολιτόπουλος Βασίλης	266
Πρακτική Ιατρική	175
Πράπα Κωνσταντίνα	105
Προίκα	138
Πυλώνες ΔΕΗ	178
Ριγάνι Ναυπακτίας	75
Ρίζος Νίκος	322
Σαγματοποιός	194
Σαλαμούρας Γιάννης	131

Σκάλα Ναυπάκτου	43
Σκουζής Αθανάσιος	172
Στρατιωτική ζωή	329
Στυλιάρης Κώστας	245
Συγκοινωνία	77, 184, 234
Συσσίτιο σχολικό	47, 301
Σύψα Παρασκευή (Βούλα)	32
Σύψα Λαμπρινή	80
Σχολική ζωή	258, 269, 272, 279, 309, 317
Τηλεφωνείο	77
Τριάντης Γιώργος	91
Τσολοδήμου Ευπραξία	210
Φούντας Γ. (Κατσαντώνης)	19
Φούντας Σπύρος	328
Φούντζουλα Ειρήνη	112
Φράγκος παπα-Δημήτρης	33
Χαλάτσης Ιωάννης	11, 50, 75, 178, 183
Χάνι Λιανού	112
Χαντζή Αντιγόνη	165
Χατζή Κατερίνα	335
Χειμαριός Μιχάλης	204
Χώμρη Ναυπακτίας	56, 231

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΤΗΣ ΠΑΠΑΧΑΡΑΛΑΜΠΕΙΟΥ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΝΑΥΠΑΚΤΟΥ

1. Γιάννη Βαρδακούλα, **Ευεργέτες και δωρητές στη Ναύπακτο**, Ναύπακτος 1993.
2. Γιάννη Χαλάτση, **Κινητή Βιβλιοθήκη: η Βιβλιοθήκη που πάει να συναντήσει το κοινό της**, Ναύπακτος 1997.
3. **Αλφαβητικός κατάλογος θεματικών περιγραφών** / επιμ. Γιάννης Χαλάτσης, Ναύπακτος 1999.
4. Γιάννη Βαρδακούλα, **Ο μεγάλος ευεργέτης Δημήτριος Παπαχαλαράμπους**, Ναύπακτος 1999.
5. **Διατήρηση και Συντήρηση των Βιβλιακών και Αρχειακών Συλλογών** / Συλλογικό έργο, Ναύπακτος 2000.
6. Μαρία Κουτούση-Σύψα, **Αθησαύριστα κείμενα Γιάννη Βλαχογιάννη**, Ναύπακτος 2000.
7. **Λογοτέχνες της Λιμνοθάλασσας**, / Συλλογικό έργο, Ναύπακτος 2002.
8. Ευγενία Καραγιάννη, **Σελίδες από την Ιστορία της Ναυπάκτου και της ενδοχώρας της**, Ναύπακτος 2003.
9. **Ναύπακτος: εικαστικές απεικονίσεις** / επιμ. Θανάσης Παπαθανασόπουλος και Γιάννης Χαλάτσης, Ναύπακτος 2004.
10. Γεώργιος Παπαθανασίου, **Η αυτοθυσία των δασκάλων Ναυπακτίας και Δωρίδας**, Ναύπακτος 2008.
11. Χρυσούλα Σπυρέλη, **Νίκος Αντωνάτος: εργογραφία – βιβλιογραφία – ανθολόγιο**, Ναύπακτος 2008.
12. **Χάρη Σταματίου Διηγήματα** / επιμ. Μιράντα Τσιρογιάννη και Αναστασία Νταλταγιάννη, Ναύπακτος 2006.
13. Χρυσούλα Σπυρέλη, **Ακακία Κορδόση: Χρονολόγιο, εργογραφία, βιβλιογραφία 1973 – 2009**, Ναύπακτος 2010.
14. Χρυσούλα Σπυρέλη, **Ο ποιητής Τάκης Καρβέλης: χρονολόγιο – εργογραφία – βιβλιογραφία από το 1956 έως το 2013**, Ναύπακτος 2014.
15. Χρυσούλα Σπυρέλη, **Ο ποιητής Αλέξανδρος Ν. Βαρόπουλος: εργογραφία – βιβλιογραφία από το 1986 έως το 2014**, Ναύπακτος 2014.
16. Bazin M., **Αρχαία Αιτωλία** / επιμ. Χαράλαμπος Χαραλαμπίδης, Ναύπακτος 2017.
17. **Ανθρώπων μνήμες: μαρτυρίες Ναυπακτιών** / Ζωή Δενδραμή, επιμ. Γ. Λαουρδέκης, Ναύπακτος 2017.



ISBN: 978-960-98088-6-6